

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

Hársvölgyi Virág

**Japán gyermek-és játékkultúrájának
receptiótörténete Nyugaton –**

**A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai
példákon keresztül**

2023

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

Hársvölgyi Virág

Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténete
Nyugaton –
A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai példákön
keresztül

DOI azonosító: 10.15476/ELTE.2023.286

Neveléstudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Zsolnai Anikó

Elméleti-történeti Pedagógia Program

Programvezető: Prof. Dr. Németh András professor emeritus,
az MTA doktora

Témavezető: Dr. Timárné Dr. Szabó Júlia címzetes egyetemi docens

Budapest, 2023

Köszönetnyilvánítás

Az évek során, mialatt a kutatásomon és a doktori értekezésemen dolgoztam, számos embertől kaptam segítséget, támogatást, nélkülük ez a munka nem készülhetett volna el. Szeretném megköszönni a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum igazgatójának, Dr. Fajcsák Györgyinek, hogy a téma iránti érdeklődésemmel a doktori képzés felé terelt. Köszönöm Prof. Dr. Németh Andrásnak, hogy a témát alkalmasnak találta arra, hogy az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola Elméleti-Történeti Pedagógia Programjának keretein belül kutassam, egyúttal köszönöm, hogy a Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport tagjaként más irányban is szélesíthettem tudásomat. Köszönöm Dr. Timárné Dr. Szabó Júliának, hogy a téma vezetését elvállalta, annak alakulását az évek alatt folyamatosan figyelemmel kísérte, szakmai konzultációkkal, konstruktív kritikákkal, adatközlésekkel mindvégig segítette.

Köszönöm Dr. Szabolcs Éva professzorasszonynak és Dr. Nagy Veronikának, a székesfehérvári Hetedhét Játékmúzeum szakmai vezetőjének építő javaslatait, melyek a disszertáció pontosítását segítették.

Köszönet illeti a doktori iskola oktatóit a kurzusaikon elhangzott megvilágító erejű gondolataikért.

Végül, de nem utolsó sorban a családomnak, és elsősorban a férjemnek, Farkas Bálintnak szeretném megköszönni a támogatását.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	7
1.1. A kutatási téma indoklása, problémafelvetés, a kutatás tárgya és célja	7
1.2. Kutatástörténeti összefoglaló	9
1.3. A dolgozat tartalma	11
1.4. A kutatás módszertani kerete	12
1.5. A dolgozat felépítése	14
1.6. A babafogalomról	21
2. Japán és a világ	27
3. Japán babák a nyugati világban	30
3.1. Világkiállítások japán játékképe	31
3.2. A Távol-Kelet, mint látványosság	43
3.2.1. Színház, papírszínház	45
3.2.2. Lemezjátékok	47
3.2.3. Laterna Magica	48
3.3. A Távol-Kelet, mint fogyasztási cikk	50
3.3.1. Termékreklámok	52
(1) Tisztaság/tisztálkodás	52
(2) Divat	57
(3) Játék	59
(4) Élvezeti cikk	60
3.4. A Távol-Kelet, mint divat	62
3.4.1. Keleti hatás – reformgondolkodás	63
3.5. A láthatóvá tett Japán. Képelemlékek Japánról – Globetrotterek fotoalbumai	65
3.6. Japán babák a művészetben	68
3.6.1. Festészet	68
(1) Szalonképek	69
(2) Csendéletek	71
(3) Babagyűjtő festők alkotásai	72
(4) Japán babák gyermekek környezetében, portrék	74
3.6.2. Fotográfia	75
3.6.3. Japán babák a hétköznapi látványvilágban	77
3.7. Egy japán baba a századfordulós gyermekirodalomban	81

3.8.	Japán babák a kultúrák metszéspontján – Japán baba, a jóakarát nagykövete	86
4.	Hazánk ismeretanyaga Japánról a gyermek-és játékkultúra függvényében	90
4.1.	Kommentárok a válogatott magyar nyelvű szövegek értelmezéséhez	90
4.1.1.	Xavéri Szent Ferenc életrajza	91
4.1.2.	Tudományos, népszerűsítő szövegek	91
4.1.3.	Közhasznú ismeretek	94
4.1.4.	Kalendárium, a gyakorlati élet általános útmutatója	96
4.1.5.	Írások a japán gyermekről, gyermeknevelésről, a családról	99
4.1.6.	Összefoglaló művek Japánra vonatkozó fejezetei	104
4.2.	Nevelési-oktatási ismertető, tankönyvek, természethistóriai munkák, a korai pedagógiai irodalom	107
4.3.	Útirajzok, országismertető	116
4.4.	Gyermek- és ifjúsági irodalom – Japán mesék, regényes elbeszélések, ismeretterjesztő írások	130
4.4.1.	Japán megjelenése a gyermekeknek szánt sajtóban	132
4.4.2.	Japán megjelenése a gyermekeknek, ifjúságnak szánt könyvekben	141
4.4.3.	Japán témák a hazai színpadokon játszott ifjúsági darabokban	158
5.	Hazai kiállítások japán gyermekfelfogása és játékképe a tárgykultúra tükrében	160
5.1.	Néprajzi kiállítás: 1871	160
5.2.	Pedagógiai tárlatok: 1889, 1914	163
5.3.	Keletkutató műgyűjtők kiállítása: 1904	168
5.4.	Iparművészeti kiállítás: 1911	169
5.5.	Jótekonny célú kiállítások és vásárok: 1904, 1910, 1914	170
5.6.	Áruminta vásár: 1928	173
6.	Kereskedések árukínálata a 19. század második fele és a 20. század első fele között –Távoleleti és japán jellegű játékok	175
6.1.	Kertész Tódor nürnbergiáru boltja	176
6.2.	Liebner Bácsi Játékboltja	180
6.3.	Késmárky és Illés <i>Árkád Bazár</i> Játékáruháza	181
7.	Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl	183
7.1.	Az első babagyűjtő japán babái	183
7.2.	Keletkutató gyűjtők játécai	185
7.3.	Játékgyűjtők japán babái	189
7.4.	Színésznők „babagyűjteményei”: a baba, mint premierajándék	191

8. A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben –	
Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből	194
8.1. Japán babatípusok a múzeumi gyűjteményben	195
8.1.1. Gyermekünnepek tárgykultúrája	195
8.1.2. Díszbabák	204
8.1.3. Textilbevonatú babák	206
8.1.4. Textilfigurák.....	209
8.1.5. Mechanikus babák	209
8.1.6. Játék babák	211
8.1.7. Papírbabák.....	213
8.1.8. Egyéb.....	214
8.2. Gyermekjátékok, játszó gyermekek ábrázolásai fametszeteken	216
9. A japán kultúra hatása a hazai életreform mozgalomra	220
9.1. Öltözködés	220
9.2. Építészet–belsőépítészet	224
9.3. Lakberendezés – A gyerekszoba	226
9.4. A gyermek művészete és művészet a gyermekek számára	229
9.4.1. Gyermekrajz kiállítás: 1905	229
9.4.2. Háborús gyermekrajz kiállítás: 1915	230
9.4.3. A Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének kiállítása: 1922.....	231
10. Japán baba a magyar művészetben	234
10.1. Festészet	234
10.2. Grafika	237
10.3. Alkalmazott grafika	245
11. Összegzés	248

Bibliográfia

1. BEVEZETÉS

1.1. A kutatási téma indoklása, problémafelvetés, a kutatás tárgya és célja

„A mai „babakultuszban” kedveltek az azonosságjelképként előállított és használt babák. Regionális, etnikai, nemzeti szimbólumok gyakran társulnak és fejeződnek ki babafigurákkal, jellegzetesen – népviseletbe, „nemzeti viseletbe” vagy „etnikusan” – öltöztetett babákkal. [...] A babák művészi felhasználása és értelmezése pedig még inkább megerősíti azt a benyomásunkat, hogy az emberi alakot másoló, utánzó, átformáló babák a kultúra kitüntetett fontosságú szereplői. [...] A babák segítségével történő szemléltetés és megjelenítés, a reprezentáció színterei és alkalmi rendkívül változatosak, miként a mai fogyasztói kultúrában a figyelem felkeltését, a reklámot szolgáló szerepük is az.” (Fejős, 2009, szerk. 7.)

A fenti gondolatokat kiegészíthetjük azzal, hogy nemcsak jelen korunk és kultúránk tárgyi környezetében, fogyasztói szokásaiban van lehetőségünk érzékelni és értékelni a babák jelentőségét, hanem történeti távlatokban és a nem nyugati kultúrák babáinak vizsgálatakor, a kulturális kölcsönhatások mentén is.

A dolgozat írójának témaválasztását múzeumi szakemberként a japán műtárgyakkal való napi kapcsolat mellett az a megfigyelés inspirálta, miszerint a japán gyermek-és játéktárgyi kultúra bizonyos elemei nagy számban jelentek meg a szigetországon kívül is, azonosítható módon. Elsősorban a babák, köztük is a nyugati fogalmainkhoz legközelebb álló játék baba, vagyis az *icsimacu baba* (ichimatsu ningyō) a nyugati világban a 19. századtól kezdve festészeti alkotások, fényképfelvételek, fotóképeslapok, képes levelezőlapok, termékreklámok, irodalmi művek, színpadi darabok fő- és mellékalakja, konkrét tárgyi minőségben világkiállítások szereplője, gyűjtői kollektciók megbecsült tárgya, játékkereskedések kínálatának érdekessége, gyermekek játéktárgyi környezetének része. Felmerül a kérdés, hogy mi az oka a japán játék baba nagyszámú és sokféle megjelenésének, milyen jelentés húzódik meg az egyes ábrázolások mögött, milyen értékítélet kapcsolódik hozzájuk, a babának, mint kulturális tárgynak mi a helye, szerepe, funkciója, milyen sajátosságai vannak a saját kulturális közegében (például rituális tárgy és/vagy gyermekjáték), illetve eredeti jelentéséhez, funkciójához képest van-e jelentésváltozás a baba új közegében, azt befolyásol(hat)ják-e a történelmi körülmények változásai.

A jelenség felismerésére és a hozzá kapcsolódó vizuális hordozók kutatására a nemzetközi szakirodalomban találunk példákat, hazai viszonylatban viszont nem kutatott ez a téma. Pedig van lehetőségünk vizsgálni a fenti kérdéseket hazai közegben is, ugyanis a japán baba (illetve egyéb japán játéktárgyak) jelenléte kimutatható – többek között – az Ázsia-kutatók, a szigetországot megjárta utazók és a műgyűjtők vásárlásaiban, az első játékkutatók példatárában, a játékgyűjtők kollekcióiban, kiállítások kuriózumtárgyai között, a játékkereskedők kínálatában, festészeti, grafikai alkotások témaválasztásában. A kutatás előrehaladtával megismert sokféle vizsgálati lehetőség magával hozta azt az igényt is, hogy a kutatás kiszélesedjék és a japán gyermekvilág egyéb elemeit (pl. további játéktárgyait, gyermek-ünnepet), tágabb értelemben a hazai gyermek-és ifjú, valamint felnőtt korosztály Japán-ismeretét, a szigetországról alkotott képet és felfogást is beemelje a diskurzusba, megkísérelve széles látószögű képet nyújtani annak hazai recepciójáról.¹ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a kutatás szélesre húzott vizsgálati területét a disszertáció címválasztásának is tükröznie kell. Az így létrejött dolgozattal (főcím) a kutatásban vállalt feladatokat – meglátásunk szerint – jobban érzékelteti, ugyanakkor nem teremt feszültséget a tartalom erőteljes baba tematikájával (alcím), mert a kapcsolt tartalmak szépen köré tudnak épülni és a japán kultúra nemzetközi és hazai beágyazottságát, benne a babát, mint *országazonosság jelképet* széleskörűen vizsgálni lehet.

A fentiek alapján a *Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténete Nyugaton – A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai példákon keresztül* című doktori kutatás feladatául tűzte ki a vizsgálni kívánt téma ismeretanyagának felkutatását, összegyűjtését, rendszerezését, elemzését és mélyítését, az összefüggések feltárását azzal a céllal, hogy Japán nevelés-és gyermekortörténeti, hazai kutatásaihoz hozzájáruljon, játéktörténeti vonatkozásait feltárja, azokat valamilyen módon elméleti és módszertani keretbe helyezze és további kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet.

A disszertációban előforduló japán és kínai szavak, kifejezések magyaros átírásban kerülnek megadásra *kurzíval* kiemelve, ettől eltérést a személynevek és a bibliográfiai adatok jelentenek. A visszakereshetőséget és a nemzetközi szakirodalmi tájékozódást segítő, az első előfordulásnál a japán szavak esetében a latin betűs Hepburn-átírással, a kínai szavak esetében a pinyin átírással megadott alak zárójelben szerepel, kivételt a magyar nyelvben már meghonosodott névalakok képeznek.

¹ A recepciótörténeti kutatás európai nézőpont szerint elbeszélte értelmezési keretben működik, Kelet és Nyugat dichotómiájának problematikájára nem tér ki. Lásd bővebben, *Parkinson, 2000, Ankerl, 2000, Pattberg, 2009.*

1.2. Kutatástörténeti összefoglaló

Magyarországon a Keletkutatás – amibe jelen kutatás is illeszthető – hosszú múltra tekint vissza. Ennek oka összefüggött őseink eredetének Keleten történő keresésével és hajtóerőt képviselt a Távol-Kelet iránti érdeklődés kibontakozásában is. Kifejezetten Japán kutatásának pedig jelentős eredményei vannak forrástörténeti (Buda, 2010, 2012, 2014), művészettörténeti (Cseh–Gáspár–Umamura, 2010, szerk., Dénes és mtsai, 2016, szerk.), kultúrtörténeti (Dénes – Fajcsák – Splawski – Watanabe, 2020, eds.), történeti, gazdaságtörténeti és összességében a japán-magyar diplomáciai kapcsolattörténet (Farkas és mtsai, 2009, szerk., Tóth, 2018) összefoglalása szempontjából, ami 2019-ben már a 150. évfordulóját ünnepelte. A fentiek mellett Japán nevelés-, oktatástörténeti kérdéseivel történeti és kortárs kontextusban hazai kutatók is foglalkoztak és foglalkoznak napjainkban is. (Mayerné Zsádon, 1986, Varrók, 2004, Gordon Győri, 2006, Harangi, 2010, Kéri, 2010, 2015, Endrődy-Nagy, 2019a, 2020a,b) Tudományos konferenciák (Endrődy-Nagy, 2017a, szerk.), előadások (Hársvölgyi, 2017b, 2019b,c), publikációk (Endrődy-Nagy, 2017b, 2019b, 2020a,b, Hársvölgyi, 2019a, Papp, 2013, 2016) is vizsgálták már a japán gyermekképet, valamint a gyermekkortörténeti kutatás forrásául szolgáló vizuális hordozókat² történeti kontextusban, japán és japán kötődésű játéktárgyakat, babákat hazai közgyűjteményben (Haider, 1981, 2004, Hársvölgyi, 2018, 2021), japán játékok jelenlétét hazai életreform közösségben (Hársvölgyi, 2017a, 2018), és ismert a japán kultúrát kifejezetten a hazai ifjú olvasótábor számára bemutató, népszerűsítő munka is. (Hársvölgyi, 2015) Adott intézmény játékgyűjteményét ismertető publikáció (Haider, 1981, 2004), szakdolgozat (Csőke, 2017), japán műtárgyak hazai gyűjtéstörténetét nemzetközi összefüggésekkel együtt vizsgáló doktori értekezés és tanulmány (Bincsik, 2008, 2009), személyes alkotói inspirációt összegző doktori munka (Nagy, 2013) és egy bizonyos japán babatípus, a *kokesi* (kokeshi) kortárs magyar alkotóját bemutató tanulmány (Hársvölgyi, 2013), illetve a típust népszerűsítő kiadvány is készült már. (Tóth-Vásárhelyi–Rácz, 2019)

² A vizuális alkotásokon (főként festményeken) keresztül vizsgált gyermekkép beemelése a gyermekkortörténeti kutatásokba nem új keletű (lásd Ariès, 1962) és hazai vonatkozásban is vannak fontos publikációi az elmúlt évekből (lásd pl. Endrődy-Nagy, 2015, Tamba, 2017, Kéri, 2019), kiállítási alkalmak (lásd pl. *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben* című időszaki kiállítás 2016.okt.12. –2017.febr.19.között a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában), a kutatási eredményekre rámutató tanulmányai. (lásd pl. Szabolcs, 2019)

A fenti publikációk, előadások, önálló kötetek fontos művei a japán kultúra hazai kutatásának, népszerűsítésének, mert jelzik a japán kultúra megismerésére, vele együtt a multikulturális ismeretekre törekvő igényt, ugyanakkor egy ilyen hosszú előzménnyel rendelkező kapcsolattörténetben is még várat magára a japán gyermekkultúra nyugati világban és azon belül hazánkban megjelenő szöveges, képi és tárgyi világának (benne elsősorban a babáknak, játékoknak) a széleskörű történeti kutatása és bemutatása; a hazai gyermek és ifjú korosztály Japán-ismeretének vizsgálata a nekik szánt oktatási, irodalmi művekben és sajtótermékekben; a japán családra, gyermeknevelésre, gyermekkultúrára vonatkozó ismeretek vizsgálata a felnőtteknek szóló anyagokban és összességében azoknak a szövegeknek az elemzése, melyek a japán gyermekvilággal és a tárgykultúrával kapcsolatos ismereteket közvetítették. Jelen dolgozat ennek a témának a recepciótörténeti megközelítésű vizsgálatára vállalkozik.

Fontos megjegyeznünk, ahogy a nyugati világban kutatás tárgyát képezte és képezi a gyermekkor, a gyermeket övező világ, a gyermekkel való bánásmód vizsgálata (Key, 1908, deMause, 1974, *Cleverly–Phillips*, 1986, Ariès, 1962, 1987, *Shahar*, 2000), úgy a japán gyermekkor kutatása is magáénak tudhat fontos szakirodalmakat nemzetközi szinten. Ezek az összefoglaló művek és tanulmányok történeti távlatokban (*Sofue*, 1965, *Kojima*, 1986, *Uno*, 1990, *Platt*, 2005, *Jones*, 2010, *Paget*, 2011, *Kinski–Salomon–Großmann*, 2015, eds.), történeti, összehasonlító és kortárs viszonylatban (*White*, 1994, *Jolivet*, 1997), oktatástörténeti vonatkozásban (*Yoshida–Litt–Kaigo*, eds. 1937, *Dore*, 1965, *Hong*, 1978, *Wollons*, 1993, *Holloway*, 1999), antropológiai értelemben (*Bacon*, 1891/2015, *Gorer*, 1942, 1943, *Benedict*, 1954, *Benedict–Mori*, 2009) is vizsgálják a témát, és a japán babák kulturális szerepe is fontos hangsúlyt kap. (*Gulick*, 1929, *Shibusawa*, 2010, *Shoaf*, 2015, *Kita*, 2018) Ugyanakkor a japán gyermekkortörténet kutatása, a változások mozgatórugóinak, történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi körülményeinek és folyamatainak saját közegében történő kutatása, vagy akár összehasonlító elemzésben annak a vizsgálata, hogy alkalmas lehet-e az Ariès- és a deMause-féle gyermekkortörténeti paradigma a japán gyermekkor rekonstruálására, jelen dolgozatnak nem tárgya, szétfeszítené annak kereteit. De megjegyzendő, hogy éppen az olyan munkák, mint például Philippe Ariès (1914–1984) francia történész 1960-ban megjelent *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* [A gyermek és a családi élet az ancien régime korában] című műve ösztönözte a japán Kumon Gyermekkutató Intézet létrejöttét 1986-ban és a japán gyermekkortörténeti kutatásokat.³

³ Kumon Children's Research Institute, 1998.5.

A japán gyermekvilágról szóló, vele kapcsolatban álló ismeretek történeti dimenziójú vizsgálata, tágabb értelemben a nyugati, szűkebb értelemben a hazai ismeretanyagok tükrében viszont egy nem kevésbé érdekes kutatás kibontását teszi lehetővé, amiben fontos szerep jut az említett szövegek vizsgálatán túl az anyagi kultúra kutatásának, amihez az idegennyelvű japán játék- és babakatalógusok alapvető támpontokat jelentettek. (Yamada, 1962, Hillier, 1968, Cieslik–Cieslik, 1979, Lawitt, 1983, Gribbin–Gribbin, 1984, Baten, 1986, 1992, 2000, Theriault, 1993, Pate, 2005, 2008, stb.)

1.3. A dolgozat tartalma

A dolgozat tartalmát a téma nemzetközi és hazai válogatott ismeretanyaga alkotja. Ez alatt egyrészt dokumentumokat értünk, – amelyek megjelenési formájukat tekintve az írásbeli kommunikáció területéről származnak (sajtótermékek, önálló írásművek) –, másrészt vizuális hordozókat (képzőművészeti alkotások, fényképfelvételek, képeslapok, illusztrációk stb.), harmadrészt az egyes közgyűjteményekből válogatott műtárgyanyagot. A szerteágazó ismerethalmazban a kutatásnak a rendezőelve az japán *icsimacu* baba, mint kultúrtörténeti tárgy köré szerveződik. A baba azon túl, hogy fontos kultúráközvetítő szerepet játszott Kelet és Nyugat között, sokféle kulturális területtel is érintkezett, ezek az érintkezési pontok pedig a kereskedelem-történeten keresztül a kultúra- és művészettörténeten át a neveléstörténetig jól megragadhatók, ezáltal indokolhatják központi helyét a kutatásban, azzal együtt, hogy a holdudvarába tartozó témák nagy látószöveget engednek és indokolnak bemutatni.

A téma kutathatóságának feltétele, keresztülvihetősége erőforrás és információellátottság tekintetében adott volt, – sőt, az utóbbi esetében válogatást igényelt, hogy egyes témák ne legyenek túlságosan alul-vagy felülreprezentáltak egymáshoz képest, ami az átgondolt válogatás mellett is előfordulhat –, inkább a kutatás lebonyolításához rendelkezésre álló időkeret volt a szűk keresztmetszet.

A dolgozat szélesebb perspektívából indul ki és a nemzetközi háttér irányából halad a hazai ismeretanyagok felé, melyek folyamatosan reflektálnak a nemzetközi szakirodalomra, időben és térben pedig olykor távoli szövegek kerülnek egymással párbeszédbe. A szövegkohéziót a fejezetek közötti előre- és visszautalás jellemzi, ami jellegénél fogva ismétlésekhez vezet, de ez szükségszerű, mert az olvasó számára a mélyebb összefüggések megértését, a szöveges kapcsolatok megvilágítását segíti. A történelmi háttér madártávlati felvázolásával a dolgozat alapvetően a 19. század második felétől a 20. század első feléig, közepéig tartó intervallumban

vizsgálja a japán gyermekkultúrát, benne a babák, játékok helyét és szerepét, elsősorban a róla közölt információk és az azokra adott reflexiók fényében. A dolgozatban a szigetország iránti érdeklődés kialakulásának történeti háttere, okai, a japán gyermekképpel kapcsolatos ismeretek és azok reflexiói, a japán nevelés játékról és játékszerről alkotott felfogásának tükröződése a hazai pedagógiai szövegekben, a tárgy-kultúra – benne a baba, a játék – megjelenésének, gyűjtésének, bemutatásának történeti háttere és hazai kulturális beágyazottsága kerül górcső alá. A dolgozat történeti íven épül fel, ami a Japánról szóló ismeretek karakterizálódását is nyomon követi a sporadikus értesülésektől kezdve az egyre konkrétabb ismeretekig, valamint a Japánról alkotott kép változását is érzékelteti.

1.4. A kutatás módszertani kerete

A kutatást – annak folyamatát, logikáját, alkalmazott módszertanát – két tényező határozta meg alapvetően: az egyik a kutatói pozíció beállítódása, vagyis a kutatást művelő, művészettörténeti háttérrel rendelkező személy és a kutatás tárgyának szoros viszonya, ami miatt a kutatás teljes objektivitásra nem törekedhet, de azt nem is tekinti a minőség kizárólagos zálogának (Sallay–Martos, 2018.14.); a másik tényező pedig az, hogy a vizsgált jelenséghez a kiindulási alapot empirikus adatok, vizuális hordozók jelentették.

A kutatási folyamatról elmondható, hogy kvalitatív, logikája induktív, megközelítésmódja alapján pedig rokonítható a Grounded Theory [megalapozott elmélet] (Corbin–Strauss, 2015) kvalitatív kutatás módszertani elveivel, azon belül is a Visual Grounded Theory megoldásaival (Sántha, 2018), ugyanakkor a kutató, aki a művészettörténet területéről érkezett és kutatása is művészeti érintettségű, a saját diszciplínája területéről hozott elméleti modellt alkalmazta. Az ikonográfiai elemzéshez Erwin Panofsky (1892–1968) művészettörténész háromfokozatú modellje jelentette az igazodási pontot, aminek a lényege az, hogy a vizsgálat tárgyára nézve egyre mélyebb információkat van lehetőségünk kibontani a „preikonografikus leírás [jelenségértelem] – az ikonográfiai elemzés [jelentésértelem]–az ikonológiai értelmezés [dokumentumértelem/lényegi értelem]” folyamatában. Ugyanakkor ez a háromszintű modell „a valóságban egyetlen egységes, feszültségek és megoldódások révén organikusan kibomló összefolyamattá” egyesül és „csakán elméletileg bontható önálló elemekre és elkülönült történésekre.” (Panofsky, 1984. 259.) Ebben a folyamatban pedig az értelmező személynek „nemcsak gyakorlati tapasztalatra, vagyis a tárgyakhoz és eseményekhez fűződő

természetes, mondhatni meghitt viszonyra van szüksége, hanem már egy előzetes művészettörténeti tudásra is” egy-egy vizsgált alkotás kontextualizálásához.

A Panofsky által leírt kutatási folyamatot teljes árnyaltságában ehelyütt nem közöljük, tömör összefoglalására vállalkozunk csupán. Eszerint a kutatás folyamatát a következő lépések egymásutániségában írhatjuk le: *az ember alkotta emlék megvizsgálását (de már a kiválogatását is) – amelyet Panofsky nézete szerint valamely elmélet vagy általános történelemfelfogás már előzetesen meghatároz – dekódolás és értelmezés követi, (itt fontos szempont a tér-idő tengelyen való elhelyezés, vagyis a datálás és a lokalizálás), az értelmezéshez a kutatás művelője dokumentumokat vesz igénybe, melyek kezelése ellenőrzést és összehasonlítást igényel; végül az eredményeket osztályozni kell (ami feltételezi az egésznek az eszméjét) és azokat összefüggő rendszerbe kell állítani.* (Panofsky, 1984. 264–268.)

Arra nem vállalkozunk, hogy Panofsky leírását kutatásmódszertani összehasonlításnak vessük alá a Grounded Theoryval, de arra talán érdemes rámutatni, hogy mindkét folyamatleírásban megtalálhatók az elméleti háttér kialakításával, a mintavétellel, a dekódolással, az összehasonlítással, a kategóriaképzéssel rokon műveleti lépések. Az eltérés talán a kiindulási pontban ragadható meg leginkább, mert a míg „*GT eredeti koncepciója szerint a kutatás nem jól körülhatárolt problémával, hanem olyan általános felvetéssel kezdődik, amely a kutatás előrehaladásával szűkül és konkretizálódik*” (Sántha, 2018. 54.), addig az ikonográfiai elemzésnél véleményünk szerint a kiinduló probléma jobban megragadható, esetünkben is jól körülhatároltnak tekintett, de természetesen a konkretizálódás ennek az elemzési módnak is sajátja.

Az eredmények prezentálása szempontjából a jelen kutatás folyamatlogikája a következő stratégia alapján írható le: mivel a vizsgált jelenség kiindulási alapja a vizuális ismeret volt, egy részben adott mintavételi készlet alapján felmérésre került, hogy nagyjából milyen típusú adatok jelenthetik a kiindulást azoknak az információknak a megszerzéshez, amiken keresztül a vizsgált jelenség megismerhetővé, megérthetővé, magyarázhatóvá válik (*adatifelvétel*); itt megjegyzendő, hogy a kutatás előrehaladtával többszöri és újabb mintavétel volt indokolt a telítettségi határ eléréséig; a megszerzett információk primer elemzése alapján tematikai rendszerezéssel kialakuló, kategorizált ismerethalmaz jött létre (*adatelemzés*); a kronológiai rendben jobban megvilágíthatóvá vált tartalmi kapcsolatok révén pedig összefüggésrendszert lehetett feltárni, és jelentésadásra vállalkozva egy lehetséges narratíva jött létre (*elméletalkotás*), ami azonban nem tesz érvénytelenné más megközelítéseket, nem jelenti azt, hogy egy adott alkotás értelmezése ne

lenne felülbíráható, újragondolható (Virág, 2017), korrigálható, és azt sem jelenti, hogy a vizsgált téma csak a fenti narratíva mentén írható le. Ugyanakkor a jelen kutatás – meglátásunk szerint – a Panofsky-féle modell alkalmazásával, a Grounded Theory műveleti lépéseivel, a recepciótörténeti kutatástípussal és a kutatói beállítódással egy olyan szintézist alkot, ami a kutató sajátos téma-megközelítését tükrözi, egy olyan módot, ami új eredményeket hoz(hat).

1.5. A dolgozat felépítése

A dolgozat első fejezete – ahogy azt már olvashattuk is – a vizsgálni kívánt téma indoklásáról szól, annak háttéréről, kérdésfelvetéseiről, a kutatás céljáról, a módszertani megközelítésekről, összefoglalva Japán hazai kutatásának főbb irodalmait, kiemelve benne a témánkhöz lazább és szorosabb szálakkal kapcsolódó szakirodalmakat, megemlítve a nemzetközi hivatkozásokat. Ezt követően *A babafogalomról* című alfejezet a *baba* fogalmi összetettségét európai és japán vonatkozásban egyaránt vizsgálja. (Boehn, 1929, Hathalmi, 1901, Yamada, 1962)

A kutatás a továbbiakban kilenc fejezetben (2–10.) tárgyalja Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténetét, a japán *baba* nemzetközi és hazai kulturális beágyazottságát, az utolsó 11. fejezet pedig a kutatás összefoglalása, a továbblépés lehetőségeinek ismertetése.

A második fejezet *Japán és a világ* címmel a szigetország és a nyugati világ történeti távlatú érintkezési pontjait emeli ki (Kojima, 1986), különös tekintettel a kikötők megnyitásának körülményeire, köztük azon diplomáciai eseményre, melyből a kutatásra nézve értékes játéktörténeti információra bukkanhatunk. (Houchins, 1995, Hodge, 2013) A világ számára megnyíló Japán játék- és babakincse politikai, kereskedelmi, művészeti, turisztikai csatornákon keresztül talál utat magának a nyugati világba, ahol a 19. század második felében születő irányzat, a japonizmus ágyaz meg a japán kultúra divatjának, benne a játékok, babák népszerűségének is. (Pate, 2008)

A harmadik fejezet *Japán babák a nyugati világban* címmel nyolc nagyobb téma köré csoportosítva, számos aspektusból vizsgálja a japán babák nyugati világban való megjelenését, illetve kapcsolódási pontjait.

A *Világkiállítások japán játékképe* alfejezet a szigetország önreprezentációját (Teramoto, 2017, Ukai, 2017) követi azokon a világkiállításokon keresztül, melyekben tetten érhető a japán gyermek-és játékkultúra tárgyi világa (Pate, 2008, Alagón Laste, 2016), köztük

a japán játék baba nyugati elterjedésének első, megragadható állomása (Corson, 2014), a nyugati kolonizációs gondolkodás játékokra gyakorolt hatása (Bowersox, 2013. 23.) és megjelenik az adott világkiállításra reflektáló korabeli magyar sajtószöveg is (Liptay, 1873), valamint a kiállítási katalógusok japán tételei is bevonódnak a vizsgálat körébe. Ez utóbbiakhoz a párizsi székhelyű Francia Nemzeti Könyvtár – a *Bibliothèque Nationale de France* (<https://gallica.bnf.fr/>) –, a tokiói székhelyű Országgyűlési Könyvtár – a *National Diet Library* (<https://www.ndl.go.jp/exposition>) –, valamint a San Fransiscó-i székhelyű *Internet Archive* (<https://archive.org/>) elektronikusan elérhető anyagai járultak hozzá nagymértékben.

A Távol-Kelet, mint látványosság alcímmel az előadóművészet témájában vizsgálódik a kutatás, ahol a baba/bábu színházi szerepeltetésének jellegzetes példái vonulnak fel, fókuszban a távol-keleti, főként japán babákat bemutató darabokkal és hivatkozással a hazai előadásokra. A távol-keleti témájú előadások papírszínházi átiratai pedig a fogyasztói kultúra játéktörténeti összefüggéseit tárják fel. (Farr, 2008, Michals, 2008, Cross, 2013, Császi, 2017, Tészabó, 2020b) A látványosságok témakörén belül a Távol-Kelet ihlette egzotikus téma-és formaválasztás a 19. század végének – 20. század első felének bizonyos játékein jól körvonalazható (Cieslik, 1988, Bas–Martin, 2014) és mellé rendelhető egy korabeli magyar kereskedés árukínálatának újdonsága is. Japán vizualizálásához az eredeti, vagy az annak inspirációjára készült nyugati játéktárgyak mellett hozzá tartoznak azok a képi ábrázolások is, melyek ugyancsak a látványosság témájához sorolhatók: a *laterna magica* előadások üvegeképei. (Rosell, 2008) A vetítés során használt kelet-ázsiai, japán témájú üvegeképekre és a képek oktatásban történő használatára a kutatás hazai példákat is említ. (Nádasi, 2008, Szabó Sóki, 2009) A téma a 19. században születű műfaj, a fotográfia irányába is kitekintést mutat, Japánt megjárt utazók felvételei révén. (Lang, 2011)

A Távol-Kelet, mint fogyasztási cikk című alfejezet a tisztaság/tisztálkodás, a divat, a játék, az élvezeti cikk témájában megjelenő termékreklámok között keresi a szigetország – főleg a gyermek, a játék, a baba témájú – képi és szöveges példáit (elsősorban a külföldieket) és elemzi azokat. (Yoshihara, 2003)

Ezt követően *A Távol-Kelet, mint divat* alcím alatt Japánnak a nyugati öltözködési kultúrára, benne az életreformra gyakorolt hatása áll az érdeklődés fókuszában, mely egy művészéletrajz nyomán a babák irányába is kitekintést mutat. (Axe, 1987, Formanek-Brunell, 1998)

A láthatóvá tett Japán. Képelemlékek Japánról – Globetrotterek fotóalbumai című alfejezet a kereskedelmi célú fényképészettel foglalkozik, világutazók – köztük hazai közgyűjteményben őrzött – fotóalbumain keresztül.

A Japán babák a művészetben című alfejezet a japán babát, mint népszerű festészeti témát vizsgálja csoportosított festészeti műfajok szerint és válogatott példákon keresztül (Pate, 2008, Król, 2010), illetve a témához illeszkedő fényképfelvételek közül is kiemel néhányat. Ugyancsak ebben az alfejezetben jelennek meg a képeslapok, mint tömegtermékek, egyben kordokumentumok japán babaábrázolásai is tematikus csoportokban, és hívják fel a figyelmet az említett *icsimacu* babatípusra, ami a 19. század végi japán fotóstúdiókból kikerülő képeknek gyakori szereplője, és a nyugati világban Japán hívóképeként értelmezhető.

Az Egy japán baba a századfordulós gyermekirodalomban című alfejezet a japán baba meseszereplőként történő ábrázolását vizsgálja egy 1901-ben kiadott angol nyelvű mesekönyv alapján (Mayer, 1901b, Jagush, 2021), valamint – a teljesség igénye nélkül – a nyugati meseirodalomból hoz további korabeli példákat a baba megjelenésére. (Wheeler–Wheeler, 1914, Cradock, 1916)

Ezt követően a *Japán babák a kultúrák metszéspontján – Japán baba, a jóakarát nagykövete* című alfejezet egy olyan babacsere történetét ismerteti, ami az Amerikai Egyesült Államok és Japán kulturális kapcsolatépítésének, egymás iránti érzékenyítésének, a béke és barátság előmozdításának érdekes, szinte egyedülálló példája. (Imaoka, 1929, Gulick, 1929, Kita, 2018)

A negyedik fejezet *Hazánk ismeretanyaga Japánról a gyermek-és játékkultúra függvényében* címmel a Japánnal kapcsolatos ismereteket rendszerezi és a szigetország kulturális reprezentációját vizsgálja a legkorábbi értesülésektől kezdve az oktatás számára készült anyagokon keresztül, a felnőtteknek szóló népszerűsítő irodalmakon át, a gyermek- és ifjúsági irodalomon keresztül a hazai színpadokon játszott japán témájú ifjúsági darabokig. Felkutatásukhoz nélkülözhetetlen segítséget jelentettek az *Arcanum Digitális Tudománytár* (<https://adt.arcanum.com/hu/>) oldalán elérhető heti- és napilapok, tudományos- és szakfolyóiratok anyagai.

Kiindulásképpen a *Kommentárok a válogatott magyar nyelvű szövegek értelmezéséhez* című alfejezet azt tárgyalja, hogy a szigetországgal kapcsolatos ismeretek mikor és milyen típusú magyar nyelvű szövegekben jelentek meg (például *Turzelini*, 1757, *Széplaki*, 1834, *Komáromy*, 1855, *Lukácsék*, 1853, *Sámi*, 1867, 1875 és mások) és mit közöltek. Kulturális hitelességüket

az egyéb szövegekkel (*Bacon*, 1891/2015, *Sugimoto*, 1930, *Kojima*, 1986, *Benedict*, 1954, *Benedict – Mori*, 2009) való összevetések igyekeznek megvilágítani.

A Nevelési-oktatási ismertető, tankönyvek, természethistóriai munkák, a korai pedagógiai irodalom című alfejezet azokat az oktatási célú, ismeretterjesztő munkákat mutatja be, melyek valamilyen módon Japánra nézve is tartalmaztak ismereteket a gyermekek, az ifjúság számára: ezek jellemzően földrajzi, népismereti vonatkozásúak (*Raff*, 1846/1986, *Nagy-Váradi*, 1814, *Bocsor*, 1847, *Kanya*, 1847, *Flóris*, 1857, *Almási*, 1862, *Lázár*, 1880), részben nevelés- és oktatástörténeti munkák. (*Garamszegi Lubrich*, 1874, *Somogyi*, 1901, *Fináczy*, 1906/1984, *Bezdek*, 1911a,b, 1912, *Sasaki*, 1928→idézi *Relković*, 1928)

Az Útirajzok, országismertető című részben a felnőtt olvasótábornak szánt, személyes tapasztalatok alapján íródott, válogatott irodalmak kapnak helyet. (*Loti*, 1891, 1899, *Hopp*, 1901, 1904 a,b, *Kozmutza Kornélné*, 1913, *Barátosi*, é.n., 1906, *Kertész K.* 1906, *Gáspár*, 1908, *Hearn*, 1909, *Bozóky*, 1911, *Imaoka*, 1929)

A Gyermek- és ifjúsági irodalom – Japán mesék, regényes elbeszélések, ismeretterjesztő írások című alfejezet Japán megjelenését a gyermekeknek szánt sajtóban (*Az Én Újságom, Magyar Lányok, Az Újság gyerekrovata–Morgó bácsi, Jó Pajtás, Tündérvásár*), illetve az önálló könyvek területén gyűjtött anyagban (*Bezerédj*, 1840, *Eötvös*, é.n., *Spillmann*, 1900, *Akantisz*, 1901, *Sas*, 1904, *Szeghy* 1904/1905, *Jenovay*, 1909, *Kaffka*, 1918, *Kúnos*, é.n., 1923a,b,c, 1930, *Huld*, 1928, 1929, *Farkas*, 1930, *Ajtai*, 1935, *Harangi*, 1937, *Geszty*, 1937, *Balogh*, 1943) ismerteti.

A Japán témák a hazai színpadokon játszott ifjúsági darabokban alfejezet azokat az előadásokat mutatja be (*A bababoltban/A babatündér, Narancsvirág. Két bábu története*), melyek témaválasztása, látványvilága Japánnal kapcsolatos.

Az ötödik fejezet a *Hazai kiállítások japán gyermekfelfogása és játékképe a tárgykultúra tükrében* címmel kilenc olyan kiállítási alkalmat vizsgál, melyeken japán játékok és babák azonosíthatóan szerepeltek. Ezek profiljuk szerint néprajzi, pedagógiai, magángyűjtői, iparművészeti kiállítások, valamint vásárokkal egybekötött kiállítási alkalmak 1871-től 1928-ig.

A hatodik fejezet a *Kereskedések áru kínálata a 19. század második fele és a 20. század első fele között – Távol-keleti és japán jellegű játékok* címmel a jelzett időszak kereskedői kínálatát kutatja a fennmaradt árjegyzékek alapján ott, ahol kimutatható a távol-keleti vagy annak ihletésében készült termékek jelenléte (*Kertész Tódor nürnbergi áru boltja, Liebner Bácsi Játékboltja, Késmárky és Illés Árkád Bazár Játékáruháza*), kiegészítve a *Magyar Kereskedők Lapjának* a japán kereskedelemről szóló híreivel.

A hetedik fejezet *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl* címmel a kutatás által feltárt magángyűjtői kollektívákat veszi górcső alá, az első hazai babagyűjtő (Gerde Etelka) gyűjteményében fellelhető japán babáktól kezdve a keletkutató műgyűjtők (Hopp Ferenc, Kertész K. Róbert, Barátosi Balogh Benedek) japán anyagában dokumentált játékokon át az iparművészet területén érdekelt játékgyűjtők (Undi Mariska, Szablya-Frischauf Ferenc) japán babáig, valamint érdekességképpen a színésznők ajándékozással létrejött "babagyűjteményei"re is kitér. (Viola, 1900, Hathalmi, 1900, 1901, Balla, 1909, Haider, 2004, Undi, 1933, Rózsaffy, 1914, stb.)

A nyolcadik fejezet *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* a kutatás számára releváns műtárgyakat tanulmányozza, ahol az egyes (játék)tárgyak tekintetében – azok jelentésének feltárásában, tipologizálásában – fontos hivatkozási alapot jelentettek a specializáltan japán játékokkal foglalkozó katalógusok, ismertetőik és tanulmányok (Yamada, 1962, Fraser, 1966, Baten, 1986, 1992, 2000, Theriault, 1993, Gribbin–Gribbin, 1984, Takeguchi, 2002, Pate, 2005, 2008, Gaudeková–Kraemerová, eds. 2013) a közelmúlt azon kutatásaival együtt, melyek a japán gyermeki ünnepek tárgykultúráját és nyugati percepcióját (Shoaf, 2015), valamint saját kulturális beágyazottságát (Papp, 2013, 2016) vizsgálják.

A kilencedik fejezet *A japán kultúra hatása a hazai életreform mozgalomra* címmel az élet különböző területein, – úgy, mint az öltözködés (Hársvölgyi, 2017), az építészet-belsőépítészet (Hársvölgyi, 2018), a lakberendezés (Tészabó, 2020a) – kutatja az életreform elemek és a japán kultúra megragadható kapcsolódási pontjait, valamint pedagógiai vonatkozásban a gyermekművészeti kiállításokat vizsgálja *A gyermek művészete és művészet a gyermekek számára* című alfejezetben. (Nagy, 1905, Tészabó, 2011a, Bogdán, 2018, Petneki, 2018)

A dolgozat tizedik fejezete a *Japán baba a magyar művészetben* címmel a képzőművészet (festészet/grafika és alkalmazott grafika) területéről hoz példákat a keleti, azon belül a japán babák festészeti, grafikai elemként való megjelenítésére. Ez utóbbi különös hangsúllyal a gödöllői művésztelepen élő Nagy Sándor és Kriesch Laura munkáit (Tészabó, 2005, 2011a, 2020a, Remsey, 2007, Hársvölgyi, 2017a, 2019c, 2021), valamint a külföldön elismertséget szerzett grafikusművész, Willy Pogány, azaz Pogány Vilmos András illusztrációit vizsgálja (Menges, 2009), illetve Róna Emmy távol-keleti ábrázolásmóddal rokonítható alkotásmódját említi. A fejezet kitér a fogyasztói kultúra vizuális hordozóin (termékreklámok) megjelenő Kelet-kép megjelenítésére is. (Kelényi, 2018, Török, 2017)

A tizenegyedik fejezet a kutatás összegzését hivatott bemutatni, és az elért eredményeket, a továbblépés lehetőségeit tárgyalja.

A dolgozat végén a bibliográfia a disszertációban szereplő valamennyi hivatkozást tartalmazza. A bibliográfia a felhasznált magyar és idegennyelvű irodalmak műfaj/szövegtípus szerint szétválogatott rendszere az alábbiak szerint került csoportosításra – a könnyebb eligazodást segítő: forrásszövegek, időszaki lapokban megjelent írások, kéziratok, konferenciaelőadások, könyvfejezetek, önálló könyvek, szerkesztett könyvek, szócikkek; utánuk külön szövegezve megjelennek az internetes hivatkozások a dolgozatban való előfordulásuk sorrendjében, valamint a főbb online adatbázisok és a hazai kutatási helyek is feltüntetésre kerülnek.

A dolgozatnak tartalmilag szerves része a képkötet, ami fizikailag külön szerkesztett dokumentumot alkot, egyfelől kötészeti megfontolásból, másfelől mert csak így válik lehetővé a szöveg olvasása és a képek megtekintése azonos időben. Ez a két közeg meglehetősen sűrű, kutatási szempontból is, hiszen a kutatónak egy időben kellett elvégeznie az eltérő módszertani megközelítést igénylő szöveg- és képalapú kutatást, ami összességében egy holisztikusabb látásmódra utal. A kutatás alapjául szolgáló vizuális hordozókat (például festményeket, fametszeteket, fényképfelvételeket, termékreklámokat, képeslapokat, újsághirdetéseket, könyveket és azok illusztrációit), valamint tárgyak képeit tartalmazó képkötet kétszázötven tételnyi anyagot, összesen négyszáztizenkét darab képet vonultat fel. A szövegekötetben folyamatos számozással történik utalás a képkötet anyagára, a számok mellett használt abc típusú tagolás a sorozatokat, könyvoldalakat, összetartozó képi anyagokat jelöli, míg az egy-egy képből nagyított részlet/kiemelés külön nem kerül számozásra vagy betűjeles azonosításra. Ami a képek szövegezését illeti, számos esetben a vizuális hordozó volt az ismeret elsődleges forrása, amihez vagy meg kellett találni, vagy meg kellett teremteni a szöveggörnyezetet, így a kép szöveggé is vált. Míg a képek hosszú leírása a szövegekötetben található, addig a képkötetben szereplő tételek adatolásának (képalírásának) szempontjai a következő struktúrát követik:

- 1) Elsődlegesnek tekintett adat az alkotó neve, valamint zárójelben a születési és halálozási évszáma, ott, ahol az ismert és releváns, ellenkező esetben a nevek ismeretlenként, a dátumok kérdőjellel jelöltek vagy pedig ezek az információk nem kerülnek megadásra műfaji jellegüknél fogva, mint amilyenek például az egyes újsággépek, képeslapok.
- 2) Ha az alkotó neve ismert, akkor a második adat a kép címe (ellenkező esetben ez az első adatként jelenik meg) *kurzívval* kiemelve; a címek tekintetében jellemzően eredeti címek kerülnek megadásra, azok hiányában a jelen sorok szerzője által adott cím szerepel, a kettő között az idézőjel használata tesz különbséget, amit az eredeti címek esetében használunk. A szerzői címadás jellemzően a képeslapokra,

sajtóképekre vonatkozik. 3) Ezt követi az anyag, a technika megnevezése, ott, ahol az releváns (például műtárgyak esetében), vagy pedig a műfaji besorolás (például a könyveknél), majd vesszővel elválasztva a dátum kerül megadásra, amennyiben az ismert, annak hiányában évszám nélkül, azaz é.n. a megjelölés. 4) Az adatsor következő eleme a kép közlési/hivatkozási/őrzési helye; sokszor ezek együttese kerül feltüntetésre, az ellenőrizhetőséget is segítő. Internetes forrásból származó kép esetén a közvetlen link kerül megadásra (ahol a szerző törekedett a szabadon felhasználható médiaanyagok használatára), szakirodalomban közölt és onnan átvett képnél a bibliográfiai adat szerepel, közgyűjteményi tárgynál az őrzési hely és a leltári szám is megjelenik.

A méretek megadásától, mivel az számos esetben nem megismerhető és nem is feltétlenül fontos, eltekintettünk; ha annak valamiért mégis jelentősége van, akkor arra a szövegekben történik utalás. A képleírások adatolása tehát többszintű, de ha a fentiek értelmében valamely adatsor mégis kiesik, akkor a képleírás magától értetődően egyszerűsödik, de ez nem válik a visszakövethetőség kárára. A képkötet tételei a kutatáshoz felhasznált szakirodalmakból, internetes forrásokból, külföldi és hazai közgyűjtemények műtárgyanyagából, illetve jelen sorok szerzőjének gyűjteményéből származnak. Ez utóbbi információ a képalírás utolsó adatsoraként zárójelben szerepel. A saját gyűjtemény beemelése a disszertációba a kutatott témában való szakmai elmélyülésen túl, a személyes érdeklődést is hivatott érzékelteni. A szerző tulajdonaként hivatkozott dokumentumok, – melyek a képkötet egészének mintegy harminc százalékát alkotják – jellemzően könyvek (könyvrészletek), képeslapok, termékreklámok, újságkivágatok, tehát alapvetően papíralapú hordozók, néhány esetben pedig tárgyak. Az adatsor végén zárójelben jelenik meg az az információ is, ha valamely felvételt a szerző maga készítette, és mivel ez jellemzően a külföldi múzeumok kiállított tárgyanyagánál kerül feltüntetésre, jelentősége abban áll, hogy jelzi a szerző rálátását az adott intézmény gyűjteményi anyagára.

1.6. A babafogalomról

„Senki se kételkedjék benne, hogy a bábu oly idős, mint az emberiség. Mióta felcseperedett az első kis leány, bábu is volt a világon okvetetlenül. Nem oly pirosképü, mosolygós, mozgatható kezü-lábu, siró báb, minőt a mi gyermekeink kapnak, hanem talán egy hosszúkás kő- vagy fadarab, melyet a gyermeki képzelet emberré varázsolt s ápolta, dajkálta, etette, mint az anyja az igazi kisdedit. [...] Nehéz kételkedni benne, hogy a fejlődés már az őskorban kezdődött.” – írja Balla Mihály (1862–1955) „A bábu nemzetségfája” című cikkében 1909-ben. (Balla In: *Vasárnapi Ujság*, 1909. 56.évf. 12. sz. 233.) A *baba* tehát, amit a hazai szakirodalom sokáig bábunak is nevez (egyes nyelvekben pedig a *baba* és a *bábu* ugyanaz a szó) az emberiséggel egyidős. Ugyanezt a gondolatot fejti ki Max von Boehn (1860–1932) német kultúrtörténész 1929-es *Puppen und Puppenspiele* [Baba- és bábjáték] kétkötetes alapművének *Puppen* című első kötetében, azzal együtt, hogy a *baba* fejlődéstörténetében a játék *baba* csak az utolsó stációban jelent meg, de a *baba*, mint az ember többé-kevésbé tökéletes képe, és mint első kísérlete a figurális szobrászatra már évezredekkel azelőtt létezett, hogy az első gyermek, mint játékot birtokba vette volna. A *baba* keletkezéstörténetéhez hozzátartozik az az alapvető képességünk, hogy mindenféle természeti képződménybe belelássuk az emberszerű alakot, ami kiindulópontot jelentett az ősember számára az első, emberhez hasonló, pontosabban a fokozatosan emberi formát öltő figurák létrehozásához. A babának nevezett őskori kisplasztikai emlékeket illetően – mivel semmilyen írott hagyomány nincsen – felmerül a kérdés, hogy mit jelentettek? Mi a magyarázata a nagyszámú emléknek? Nem kell-e azt feltételeznünk, hogy ezek a naiv alkotások nagyon is konkrét elképzeléseket akartak kifejezni? Az ősember által alkotott figurák pusztán létezése is amellet szól – írja Boehn –, hogy készítőik magasabb tudásszintre jutottak, alkotásaik: az emberszerű figurák, a babák nem holt tárgyként érvényesültek, hanem a misztikus-mágikus kapcsolatok titokzatos szférájának hordozói voltak, összekötötték az evilágot a túlvilággal, mint az őskép hordozói, a termékenység elősegítői, az otthon védelmezői. (Boehn, 1929.1 –34.)

Nem tudjuk, mikor és hol történt, de az belátható, hogy a babáknak először hasznosnak kellett lenniük, hogy aztán a mindennapi élet részévé válhassanak. Ami pedig a mágiából megmaradt, az a hit, hogy ezek az emberszerű figurák, bábuk, babák védőfunkcióval⁴ rendelkeznek, így nem került a gyermekek kezébe olyan, ami ártalmas lehetne rájuk. Ez ugyanakkor kultúrafüggő is, mert van, ahol az ártó szándék képze, az emberábrázolás vallási tilalma tapadt a babákhoz, mint emberszerű tárgyakhoz. Hathalmi Gabnay Ferenc (1860–1915) első hazai játékkutató sorait idézve: „*A Kelet egy alapos ismerője azt jelenti, hogy Bagdad mohammedán női minden babában kísértetet látnak, mely váratlanul életre ébredhet s gyermekeiket megkárosíthatja. Ők tehát babákat játékszerűen nem adnak gyermekeiknek; de a kis leánykák mégis követik a természet szavát s babák helyett párnát s tuskót ápolgatnak és dédelgetnek.*”⁵ (Hathalmi In: *Természettudományi Közlöny*, 1900. 32.évf. 371.füz. 380.). Ugyanez a gondolat Max von Boehn fent idézett munkájában is megjelenik. (Boehn, 1929. 19.)

A már kifejezetten játék baba értelemben használt babadefiníciók között ugyancsak Hathalmi idézve: „[...] a babák [...] első sorban csak gyermekek, nevezetesen csecsemők utánpótlásai voltak, a melyeket az anyák készítettek gyermekeiknek, hogy azokkal játékképpen úgy bánjanak el, mint a hogyan ők velük komolyan elbánnak s csak később, különösen a mikor az ipar azok készítését is körébe vonta, váltak a babák felnőttek személyesítőjévé is, úgy a ruházkodás, mint a cselekvés, különösen pedig a színpadi cselekvés tekintetében. Ennek megfelelően első helyen áll a gyermekjáték-baba [...]” (Hathalmi In: *Néprajzi Értesítő*, 1901. 2. évf. 2.sz. 17.) A játék baba pedagógiai vonatkozásával kapcsolatban a kritikai hangok is korán megjelentek, főként, ami a „*legujabb divat szerint öltöztetett*” babákat illeti, melyek feltűnőek ugyan, de nem célszerűek, viszont „*irigységet, hiúságot, divatkórságot*” szülnek, ahogy azt Szabó Endre (1839–1913), „*a fröbeli tanok*

⁴ Marie-Louise von Franz (1915–1998) mesék és alkímiai kéziratok pszichológiai interpretációiról ismert, a pszichoanalízis jungi ágát alkalmazó svájci pszichológus és tudós a magyarul is megjelent *Női mesealakok* című munkájában elemzi *A Világszép Vaszilissza* című orosz mesét (Franz, 1992. 201–281), amelyben a bábu-/babamotívum fontos meseelem. Az édesanya a halála előtt egy babát hagy a lányára, ami a történet során védelmezi, segíti, tanácsokkal látja el Vaszilisszát. A mese magyar nyelven is olvasható, Ivan Bilibin (1876–1942) grafikus rajzaival jelent meg 1982-ben a Móra Könyvkiadónál.

⁵ *Gutenberg Nagy Lexikonában a Bábu, báb, baba* szavak alatt az alábbi szöveget találjuk erről: „*A török gyermekeknek is kedvelt játékszerűk, noha a Korán tiltja emberi alakok ábrázolását.*” (Gutenberg Nagy Lexikona, 1931. V. kötet. 19.)

legjelentősebb hazai terjesztője”⁶ írta a *Néptantók Lapjában* megjelent cikkében.⁷ (Szabó In: *Néptantók Lapja*, 1871. 4. évf. 9. sz. 149–151.) A fenti sorokra rímelnék Dr. Nógrády László (1871–1939) *A gyermek és a játék* című könyvében (1913) a bábú és a gyermeki játéktevékenység kapcsán írt gondolatai is: „*Minek a dáma-divat-bábú, a csipke, túll s kalapóriásba öltöztetett gyönyörűségek? Hogy a gyermek levetkeztesse csupaszra és szépen fésült haját szétbontsa elemeire, nagy kalapját felnyírja s maga csinálja belőle kis kalapkákat.*” (Nógrády, 1913.184.) E két utóbbi szövegrész a játék babáknak már nem a fogalmi magyarázatához, hanem az értékítéletéhez tartozik, de megemlítesük mégis fontos, mert a jó játékról alkotott korabeli felfogást is tükrözik, eszerint „*a gyermek játszani akar s nem divat-csodában gyönyörködni.*” (Nógrády, 1913.183.)

Visszatérve a fogalommagyarázathoz, az talán általánosan elmondható, hogy a baba, mint gyermekjáték⁸ fontos szerepet tölt be a gyermek testi, lelki, szellemi fejlődésében: segíti a társadalmi beilleszkedést, a problémamegoldást, a külvilág felfedezését, az egyes szerepekkel való kísérletezést, melyeket a gyermek saját személyiségébe építhet be. A gyermek babával való foglalatossága a szülői, családi, társadalmi modellt, azok szerepviszonyait, szabályrendszerét, kommunikációs mintázatát képezi le. Alapvetően nem volt ez másként a japán gyermekek babajátékainál sem: „*A kisgyerekek a babákkal házvezetést, esküvőt vagy ünnepeket játszanak, miután alaposan megvitatták, hogy milyen a „helyes” felnőtt eljárás [...]*” (Benedict–Mori, 2009. 199.) A fenti sorok kifejezetten a játék babára utalnak, de nem fedik le teljeskörűen a *babára* általánosan használt japán *ningjó* (ningyō) szó gazdag jelentésrétegeit és típusait, melyekkel a kutatás további részében szereplő meghatározásoknál többször is találkozunk. A *ningjó* szó eredeti jelentése „*emberi alak,*

⁶ A *Néptantók Lapjában* a játék pedagógiai hasznáról zajló viták ismertetését lásd Tészabó, 2008.

⁷ A *gyermek-játékokról paedagógiai tekintetben* címmel írt cikksorozatát Szabó Endre a *Néptantók Lapjában* több számon át közölte folytatásokban, a fent idézett szöveget megelőzően is. (*Néptantók Lapja*, 1870. 3. évf. 22. sz. 295–296., 23. sz. 307–308., 24. sz. 322–324., 25. sz. 344–345., 26. sz. 358–360.)

⁸ A *Néptantók Lapja* 1944-ben a német *Pädagogischer Führer* nyomán dr. Richard Tengler bécsi tanár *Altes Kulturgut im Kinderspiel* című értekezését *A gyermeki játékszer a kultúra tükrében* cím alatt tárgyalta. A babáról így írt: „[...] az emberiség őskoráig visszanyúló játékszer. Ezen tanulja meg a kisleány korán jelentkező anyai ösztönének tevékenységét. [...] találunk azonban olyan babákat is, melyek nagyobb gyermekeket ábrázolnak s a felnőttekéhez hasonló viseletet hordanak [...]. Ugyanezt tapasztaljuk exotikus, főleg kínai és japáni babáknál. A japáni babák közt találunk cserélhető, különbözőképpen fésült parókával ellátott babákat is. Japánban a kisleányok időnkint külön „babaünnepet” rendeznek s a fiatal aszszony férjhezmenetelekor a babáit is magával viszi új otthonába, hogy örökségbe hagyja majd a leányainak [...]” (sz.n. In: *Néptantók Lapja*, 1944. 77. évf., 16. sz. 617.)

*emberi forma*⁹, a prehisztorikus időkből fennmaradt emberformájú leleteket is ezzel a szóval jelölik (Yamada, 1962.1.) a japán nyelvben és ez rokon azzal a fenti – Boehn-féle – magyarázattal, hogy a *baba*, mint olyan, a gyermekjáték fogalmánál jóval régebbi keletű. Az őskor embere – aki az őt körülvevő környezetet lélekkel telinek tekintette – hitt a dolgok erejében, hogy azok haszonra válnak vagy kárt okoznak, így a tárgy, amit létrehozott, nem holt tömegként érvényesült számára. (Boehn, 1929.18.)

Összességében elmondható, hogy a babafogalom használatakor érdemes körültekintően eljárni, és szem előtt tartani annak változatos megjelenési formáit. A japán babakultúra jelentős része például olyan babákat foglal magában, melyeket nem játéktevékenységre, és nem gyermekeknek szántak, hanem felnőtteknek bemutatásra, nézegetésre, valamely jókívánság (pl. gyermekáldás) kifejezésére; ha pedig gyermekeknek készült babákról beszélünk, az sem zárja ki azt, hogy azok a felnőttek világának is részesei legyenek, és fordítva. Erről azonban nem beszélhetünk általánosságban, hanem mindig csak a konkrét babatípusok vizsgálatán keresztül, ezért a dolgozatban a babák több aspektusban is előkerülnek, úgymint gyermekjátékok, felnőtteknek szánt babák, szerencsehozó talizmánok, ünnepi kellékek, votív tárgyak, (azaz valamely felajánláshoz készült fogadalmi babák), szuvenírtárgyak, ajándékozásra szánt babák, kézműves-hobby tárgyak.¹⁰ Erről részletesen, a tárgyakon keresztül bemutatva a dolgozat 8. fejezetében: *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* című részben lesz szó.

A számos japán babatípus közül kiemelkedik és a kutatás fókuszában áll: az *icsimacu* japán játék baba (legalábbis, ami a nyugati értelemben vett játék babához a legközelebb áll), amivel kapcsolatban számos írás született onnantól kezdve, hogy az első külföldiek a külvilágtól való, nagyjából kétszázötven évnyi, szinte teljes elszigeteltség után megnyíló Japán utcáin sétálva csodálkozva figyelték, hogyan hordják a japán anyák a hátukra szíjazva a kisbabájukat, és hogy az öt-hatéves kort elért kislányok hogyan segítenek a kisbaba hordozásában, vagy hogyan bújtatnak maguk is valódi kisbabához hasonlító játék babát a ruhájukba. (Bozóky, 1911.25.) Nyugaton is be kellett vonni a dolgozó családok gyermekeit a fiatalabb testvéreik gondozásába, de Japánban az anya-

⁹Yamada, megemlíti, hogy a dél-amerikai Guyana őslakosainak „az elmúlt évekig” fogalma sem volt arról, hogy a babákkal játszani is lehet. (Yamada, 1962.2.)

¹⁰ A kategóriákhoz bővebben lásd a japán babakkal is foglalkozó Judy Shoaf (a Floridai Egyetem Nyelvtanulási Központjának egykori igazgatója) weboldalát. <https://people.clas.ufl.edu/jshoaf/japanese-dolls/doll-uses/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

gyermek, lánytestvér (nővér)-kisbaba kapcsolat jellege jelentősen eltér a nyugatitól. Fizikailag közelebbi, ugyanakkor mégis a hétköznapiak része.¹¹ A baba hátán hordozása azt jelenti, hogy a gyermek mindig ott van, mintha az anya testének meghosszabbítása lenne. A nyugati anyák kisbabáikat egy ideig felveszik, majd újra leteszik, átmenetileg kényeztetik őket. A gyermeknevelési szokások különbsége természetesen a játék babákkal való játékmódban is megmutatkozik. Amikor a japánok *mamagoto aszobiról* (mamagoto asobi)¹² beszélnek, nem annyira a játék baba öltöztetésére gondolnak, hanem arra, hogy szinte alteregóként kezelik a babákat. Ebben a játékban eredetileg sokféle baba szerepelt, többségük meglehetősen egyszerű volt, valószínűleg az anya által házilag készített babák voltak a legelterjedtebbek, de papír- és fababákkal is játszottak a gyerekek. Az első babatípus Japánban, amelynek naturalisztikus teste volt és úgy lehetett vele bánni, mint egy igazi kisbabával, az az *icsimacu* baba volt. (*Gribbin–Gribbin*, 1984. 52–53.) (1.a, b kép) Ez volt az a baba, ami a kisgyerekek hátán valódi kisbaba helyett utazott (2. kép) és ezt láthatták meg az elsők között a szigetországot felkereső külföldiek is. Az *icsimacu* babával, mint kvázi gyermekkel fotózkodtak a japán hölgyek a 19. századi fotóstúdiókban (3. kép), ez jelent meg az első világiállításán (1851) és vált mintává a nyugati babakészítésben; ez a baba lett a szigetország hívóképe a nyugati képeslapokon (4. kép) és vált nyugati mesék szereplőjévé (5. kép), gyűjtemények darabjává (6.a,b kép), színházi előadások kellékévé (7.kép), festészeti, grafikai témává (8.kép), termékreklámok szereplőjévé (9.kép) és a jóakarát egy sajátos kifejezési formájává, majd az ellenség szimbólumává a 20. század első felének nagy babacseréjében. (10.kép) (*Shibusawa*, 2006. 23., *Kita*, 2018)

¹¹ A csecsemőkkel és a gyermekekkel való bánásmód kapcsán fontos irodalom Jean Liedloff könyve a kontinuum-elvről, ami, noha a venezuelai jekána indiánok megfigyelésén alapszik, de más kultúrákra is érvényes gondolatokat tartalmaz. (*Liedloff*, 1985) „*A japán szokás, hogy a csecsemőt [...] hátra szíjazzák, sok közös vonást mutat a csendes-óceáni szigeteken és máshol elterjedt kendőben való hordással.*” (*Benedict–Mori*, 2009. 194.)

¹² A szó ma is használatban van, azt jelenti, hogy ”anyukát játszani”, tehát például az óvodákban a kisgyerekek eljátsszák az anyukák hétköznapi feladatait, úgy mint főzés, takarítás, gyerekekről (ez esetben játékbabákról) való gondoskodás, stb. <https://www.youtube.com/watch?v=pLPvvgKNk7Q> (Hozzáférés: 2023. január 5.) Dr. Lázár Marianna japanológus szíves közlése.

Az *icsimacu* babákat a 18. századi kabuki színész Ichimatsu Sanogawa (1722–1763) inspirálta. (11.kép) A női szerepeket játszó férfi színész személye, illetve teljes megjelenése hamar az érdeklődés középpontjába került. Az arcvonásaival készített babák rövid időn belül nagy népszerűsége tettek szert és a színész – szójátékot rejtő – neve alapján kezdték el őket *icsimacu* babáknak nevezni.¹³ A színésztől mintázott és a róla elnevezett babák fiú- és lánybabák voltak, melyeket tulajdonosaik kedvük szerint öltöztethettek. A fiúbabák haját általában festés érzékeltette, míg a lánybabák arcát vállig érő haj és homlokba fésült frufu keretezte. A gyermeküknek ilyen babát vásárló anyák a hozzájuk tartozó ruhákat ugyancsak megvehették, de a kisgyermekkel együtt is elkészíthették, így a ruhakészítés fortélyait is gyakorolhatták a kislányok, ily módon a baba oktatási szerepet is betöltött. (*Takeguchi*, 2002. 50.). Az *icsimacu* játék babák egészen változatos méretűek lehetnek, a tenyérben elférő apróságoktól az életnagyságú darabokig. (lásd 203.kép) A Meidzsi (Meiji)-korszak (1868–1912) *icsimacu* babáinak egyik jellegzetessége volt az arc valóság-hűsége, ami nem mindig volt vonzó és kedves, de egyéniséget mutatott. Ennek az volt az oka, hogy a kor babakészítői gyakran saját vagy ügyfeleik gyermekeiről mintázták a babákat, így azok nem egyforma arctípussal készültek. Ezeknek a babáknak nézegetésre szánt változatuk is készült, amikor a babákat párban, üvegdobozkákban helyezték el. Mivel ezeknek a babának nyugati stílusú változatai is készültek: kerek szemekkel, göndör hajjal (*Gribbin–Gribbin*, 1984. 55.), ezért, – hogy fogalmilag is elkülönítsék tőlük a tisztán japán megjelenésű babákat – a *jamato* (yamato) kifejezést kezdték el használni azokra a babákra, amiket a Meidzsi-korszak végén készítettek. (12.a,b kép) Ezt a babatípust – mint első képviselőjét a szigetországi kereskedelmében forgalomba hozott babáknak (*Lawitt*, 1983. 65.) – általában ruha nélkül árulták, így otthon is fel lehetett azokat öltöztetni, ízlés szerint. (*Yamada*, 1962. 136.) Az öltöztetve készült babák¹⁴ pedig hagyományos japán kimonóban (13.kép), tradicionális kellékekkel jelennek meg, ez is az oka annak, hogy Japán szimbólumainak tekinthetők. (*Baten*, 2000.39.)

¹³ Az *icsimacu* szó jelentése pepita, mely mintázatú kimonókat a színész előszeretettel viselte. (*Takeguchi*, 2002. 50.).

¹⁴ A babakészítők nehezen alakították ki a hagyományos japán viseletek kisméretű változatait, mert a sok ruharéteg túl terjedelmesnek bizonyult a babák számára. Ezért egyes készítők elhagyták az alsóruházatot, míg mások masszív babákat készítettek, hogy azok viselni tudják a kifinomult öltözetet. (*Lawitt*, 1983. 64.)

2. JAPÁN ÉS A VILÁG¹⁵

Japán több évszázadon keresztül a világ elzárt országa volt, egészen 1854. március 31-ig, amikor Millard Fillmore (1800–1874) amerikai elnök felhatalmazottjaként Matthew Calbraith Perry (1794–1858) hajóskapitány közreműködésével létrejött Japán és az Amerikai Egyesült Államok tizenkét pontban rögzített kereskedelmi és diplomáciai egyezménye (*kanagavai egyezmény*), ami többek között szerződéses kikötők létesítését tette lehetővé. Ezt követően a szigetország életében új időszámítás vette kezdetét, a szó minden értelmében, hiszen Japán áttért a Gergely-naptár használatára is, ahogy arról a *Nefelejts* szépirodalmi és képes hölgydivatlap 1873-as januári számának *Mi újság?* című rovata is tudósította a hazi olvasókat: „[Japánban] a jelen évtől kezdve az európai naptárt használják, az évszámítást kivéve, melyet ők *Simi (Simu)* császár uralkodásától kezdenek. A Berlinben levő japáni tanulók e fontos újítást jan. 1-én örömmünneppel ülték meg.” (sz.n. In: *Nefelejts*, 1873.15 évf. 3. sz. 34.)

A Meidzsi-reformsorozat kezdetének 1868-as emblematikus dátuma nem egy hirtelen esemény volt, hanem évekig tartó politikai agitáció előzte meg.¹⁶ A két évszázados elzárkózásból – a nyugati időszemlélet szerinti ”középkori állapotokból” – megnyíló szigetországnak újra kellett definiálnia önmagát és megteremteni az egyensúlyt a hagyomány és a haladás között. Érdekes vonása a nyitás politikájának, hogy Japánnak hirtelen kellett a modern korba lépnie és nem tudott újat, modern vívmányokat kínálni a Nyugatnak, csak ”régit” kultúráját, ami azonban meghatározó változásokat eredményezett, különösen a művészetek területén.

A nyugati világ azonban nem a 19. század második felétől kezdve rendelkezett információkkal a szigetországot illetően, hanem már jóval korábbról. Igaz, az elzárkózás évszázadaiban az ismeretek meglehetősen pontatlanok voltak, hosszú idő kellett az ország képének karakterizálásához. Az első hírek Japánról Marco Polo (1254–1324) velencei kereskedő, utazó 13. századi úti beszámolóján keresztül érkeztek Európába, és bár ő maga nem

¹⁵ A Japánról szóló magyar nyelvű szövegeknek és egyben a doktori kutatásnak alapvető forrása a Buda Attila szerkesztésében megjelent *Messziről felmerülő, vonzó szigetek* című sorozat. (Buda, 2010, 2012, 2014, szerk.)

¹⁶ Perry kapitány több éven át készült az expedícióra, összegyűjtött minden elérhető anyagot Japánról, hogy tájékozódjon az országról és annak szokásairól. A kutatás számára érdekes adatra bukkanunk a diplomácia történetéből, nevezetesen Perry kapitány beszámolójából, melyben a japán kormánytól kapott diplomáciai ajándékok listáján babák is szerepeltek: „8 boxes, 13 dolls” [8 doboz, 13 baba] (Houchins, 1995.136.) A diplomáciai ajándékok között dundi gyermeket ábrázoló *goso* (gosho) babák (azaz palotababák) és kisgyermeket ábrázoló, *micuore* (mitsuore), [azaz három ponton hajlítható] babák is voltak. A témával kapcsolatban lásd Houchins, 1995 és Hodge, 2013 tanulmányát.

járt Japánban, fantáziadús "ismeretei" sokáig meghatározták az európai gondolkodásmódot. Magyar vonatkozásban tovább nehezítette a helyzetet, hogy a legkorábbi értesülések közvetítő nyelvekből – német, francia, angol, olasz, holland, spanyol, portugál – származtak, így többszörös szűrőn keresztül formálódtak.¹⁷ A kéziratos formában terjedő úti beszámolók mellett, helyszíni tapasztalatokban gazdagabb információk csak a 15. század második felétől, a misszionáriusi tevékenység és a kereskedelem révén jutottak el Nyugatra. A 16. század közepétől kezdve Xavéri Szent Ferenc (1506–1552) munkássága¹⁸ által megvetett alapokon az inkulturáció kezdeti sikereket ért el Japán középső-és nyugati részén, de egy évszázad múlva, 1640-re a Tokugava (Tokugawa) sógunátus a bezárkózás politikája mellett döntött és izolálta magát Európától és a kereszténységtől. Onnantól kezdve Japán csak Hollandiával folytatott kereskedelmi tevékenységet, ami mindössze egy kis mesterséges szigetre korlátozódott Nagaszaki kikötőjében, gyakorlatilag ez volt Japánnak az egyetlen hivatalos "ablaka" a világra. (Kojima, 1986. 317.)

A szigetországgal kapcsolatos vélt és valós, sokszor túlzó, sztereotípiákkal tűzdelt felületes és hiányos ismeretek, tapasztalatok különös egyvelege sokáig uralkodó maradt. Japán kétpólusú példatárrá vált a nyugati világ számára, ahol olykor a kívánt és vonzó, máskor a taszító és groteszk vonása került előtérbe, amiben nagy szerepet játszottak a szigetországról szóló nyugati beszámolók. Ezeket Komakichi Nohara (1899–1950) japán-német író igen találóan fogalmazta meg *The True Face of Japan* [Japán igazi arca] című, 1936-ban megjelent munkájának bevezetőjében¹⁹: eszerint a nyugati beszámolók – és ezalatt főként a francia szerzők műveit érti – Japánt, mint óriási teaházat ábrázolták, ahol főleg cseresznyevirágok alatt tipegő gésák élnek, valamint egy teljesen súlytalan férfit populáció; az ország fővárosa egy Josivara (Yoshiwara) nevű hely²⁰, a nemzeti időtöltés a *harakiri*, és a hátteret pedig a Fudzsi-hegy szolgáltatja mindenhez. Az ilyen felszínes leírások szerint Japán egy félig civilizált,

¹⁷ Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédia* című munkája (1655) az első olyan magyar nyelvű nyomtatvány, melyben Japán neve, mint helynév szerepelt. (Buda, 2010, szerk. 19.) Az enciklopédia 7. részében *A Földi dolgokról* címszónál a nagyobb szigetek között említi a szerző a szigetországot *Japan* néven. (Apáczai, 1655. 119.) <http://mek.oszk.hu/13800/13880/13880.pdf> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁸Magyarul bővebben lásd Greff Miklós S.J. (1922): *Xavéri Szent Ferenc India és Japán apostolának élete*. (Ford. Hübner Ágoston S.J.) Jézus Szíve Hirnökének kiadása, Kalocsa.

Megjegyz.: A név után szereplő S.J. a jezsuita rendhez tartozást jelzi: Jézus Társasága (lat. *Societas Jesu*).

¹⁹ A könyv először német nyelven jelent meg Drezdában, 1935-ben *Das wahre Gesicht Japans* [Japán igazi arca] címmel.

²⁰ Vigalmi negyed a japán fővárosban.

gyönyörű „*dél-tengeri paradicsom*”, amelynek környezete alkalmas arra, hogy egzotikus kalandokra csábítsa az embert. Más a helyzet az angolokkal, mert – mint Nohara írja – ők lelkiismeretes krónikások, Japán múltjának és jelenének nagy tisztelői, akik kiváló és átfogó műveket írtak az országról. Ami azonban a szigetbirodalom gyors fellendülését és a nyugati vívmányok, valamint az életmód gyors adaptálásáról szóló külföldi beszámolókat illeti, azok a végletekig soványak, pedig Japán modernizációja olyan gyors volt, hogy az már-már a boszorkánysággal felér. A hatalmas turistaáradat *néhány percnyi hullámzását követően* születő útikönyvek pedig olvasmányosak ugyan, de a legnagyobb kárt okozták vagy éppen a legnagyobb hasznot hajtották az országnak. Nohara ugyanakkor kiemeli a németországi újságokat és illusztrált folyóiratokat, amik szerinte a legszorgalmasabban vállalták azt a feladatot, hogy élő képet mutassanak az olvasóközönségnek a korabeli valós japán folyamatokról, az új állam felemelkedéséről.²¹ Bár Japánnak – mondja Nohara – mindig csak egy arca volt, melynek természetét igyekszünk megérteni, mégis kettős megítélés jellemzi. (Nohara, 1936. 9–22.)

Nohara kritikája mellett tény, hogy az 1860-as évektől megélénkülő kereskedelmi tevékenység²², az utazási és személyes kapcsolatteremtési lehetőségek, és Japán önreprezentációja révén az ország hozzáférhetővé, valamilyen módon értékelhetővé vált, és ez magával hozta az ismeretek bővülő körét, sőt. A 19. század második felében az Európát és Amerikát is átható, „*lényegében felületes, mégis értékképző*” *japonizmus*²³ néven ismert századfordulós irányzat születésében is szerepet játszott, ami pedig előkészítette a terepet „*a japán civilizáció nyugati eredetű és szempontú tudományos tanulmányozására.*” (Buda, 2014, szerk.7.)

²¹ Nohara japán apa és német anya gyermekeként Japánban született és Németországban tanult, a szigetországgal kapcsolatos német nyelvű irodalmakra nyilván jó rálátása volt.

²² A közlekedés felgyorsítása és korszerűsítése a kereskedelem fejlődését is magával hozta. Az 1869-ben megnyíló Szezi-csatornával lehetővé vált, hogy Afrika megkerülése nélkül Európa és Ázsia hajózási útvonala nemcsak hónapokkal lerövidüljön, de biztonságosabbá is váljon.

²³ A francia *japonisme* kifejezés eredete 1872-re nyúlik vissza. *La renaissance littéraire et artistique* folyóiratban Philippe Burty (1830–1890) művészeti kritikus *Japonisme* című cikksorozatában használta először. Pierre Larousse 1878-as szótárában (*Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*, tome 16, 1er supplément, Paris, 1878, 1003) a *japonizmus* szó jelentése: „*a japán kerámia dekorációinak tanulmányozása*”. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k398030/f1002.item> (Hozzáférés: 2023. január 5.) Egy 1993-as japán szótár szerint a „*Penchant for Japan*” [Japán iránti hajlam]-ként meghatározott japonizmus a 19. századi Franciaországba beáramló *ukiyo-e* (ukiyo-e) fametszetekre és a párizsi világiállítások révén népszerűsített tárgyakra vonatkozik. (Ukai, 2017.16.)

3. JAPÁN BABÁK A NYUGATI VILÁGBAN

A világ kulturális sokszínűségének reprezentációs módja és a kultúra fogyasztásának egy helyre sűrített platformja a 19. század közepének találmánya: a világkiállítás. (*Hofmann*, 1987. 86.) A japán művészet nyugati befogadásának tárgyalása pedig elválaszthatatlan a világkiállítások történetétől, ezért a játék-és babakultúra kapcsolódási pontjait kiemelve az alábbiakban néhány fontosabb világkiállításokról lesz szó.

A hagyományos művészettörténeti felfogás szerint a japán művészet az 1850-es években érkezett meg Európába, japán fametszetekbe csomagolt exportárúk révén, melyek művészeti értékét az impresszionista festők fedezték fel elsőként. (*Gombrich*, 2002. 526.) A részizagság mellett a tény az, hogy a holland kereskedelmi kapcsolatok már a 17. századtól kezdve közvetítették Távol-Kelet művészeti elemeit Európa felé, így azok ismertsége a 19. század közepénél korábbra datálódik. (*Ferenczy*, 1989. 84.) A kereskedelem történetéből tudható, hogy a párizsi műkereskedések már a 18. század óta kínálták távol-keleti portékáikat, melyeket főként a Holland Kelet-indiai Társaság fontos bázisán, Amszterdamban keresztül szereztek be. Az egyik legkorábbi úttörőnek a párizsi műkereskedő, Edme-Francois Gersaint (1694–1750) tekinthető, aki 1718-ban nyitotta meg üzletét, ami kínai és japán tárgyakról egyaránt ismert volt. Az *A la Pagode* [A Pagodához] címzett üzletét reklámozó, 1740 körül készült (!) termékkártyán Távol-Keletről származó tárgyakat említ a szöveg, közöttük ritka szépségű japán és művészien megformált kínai *figurákat*. A hirdetés címe és szövege alatt egy lakkszekrény tetején bő ujjú, átlapolós selyemkabátban és kockás szegélymintázatú nadrágban egy törpeszerű, szakállas alak ül, jobb kezében egy kisméretű keleties férfi figurát tart, közben lefelé tekint és a Gersaint által beszerzett tárgyakat szemléli.²⁴ (14. kép) Noha a hirdetés szövegében külön a japán baba nem szerepel, de a *figurák* általános említése alapján feltételezhető, hogy az európai piacok látókörében már ekkor feltűnhettek a japán babák is. (*Pate*, 2008. 32.) Az 1850-es évektől kezdve a kereskedők közvetlenül Japánba utazva tudtak üzleti kapcsolatokat kiépíteni és ennek nyomán Párizs utcáin japán termékeket is kínáló üzletek nyíltak, ahol a vásárlók minden rétegének széleskörű termékkínálat állt rendelkezésre az egyszerű dekorációs elemektől a drágább tusképekig, szobrokig. A Meidzsi-nyitást követően pedig a távoli Kelet tárgyi világa nemcsak kereskedelmi útvonalon és üzleti céllal érkezett meg az európai és amerikai kontinensre, hanem expedíciók és magángyűjtői körök révén is mind szélesebb betekintést nyerhetünk a japán művészetbe. A világkiállítások keleti pavilonjai, a nyomukban kibontakozó

²⁴ <https://waddesdon.org.uk/the-collection/item/?id=13776> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

utazási kedv, majd a 20. század első évtizedeinek gyarmatügyi kiállításai még elérhetőbb, tanulmányozhatóbb közelségbe hozták a nyugati közönség számára addig többnyire ismeretlen, távoli világok kultúráját. A világ megismerésének új „világnézeti programja”ként (Hofmann, 1987. 86.) életre hívott világkiállításnak első alkalommal London adott otthont.

3.1. Világkiállítások japán játékképe

A kutatás szempontjából kulcsfontosságú adat, hogy 1851-ben, az első világkiállításon Londonban már szerepelt japán játék baba, ami alapján a nyugati játékgyártásban megkezdődött a babatípus elterjedése. A *micuore ningjó* (mitsuore ningyō)²⁵ néven ismert, gyermeket ábrázoló babák az Edo-korszak (1603–1868) jellegzetes játékaik voltak, amelyek hagyományosan fából készültek, három ponton (nyak, csípő, térd) lehetett őket hajlítani és a felcsiszolt, porított kagylóhéjbevonat – *gofun* – adott nekik jellegzetes megjelenést. (15. kép) Üreges hasukban hangképző eszköz is lehetett, hogy síró hangot tudjanak kiadni. Felkarjuk puha átmenettel csatlakozott a torzóhoz, lehetővé téve a baba öltöztetését, ami a felnőtt hölgyeknek is kedvelt időtöltése volt. Ebből a babatípusból alakult ki az *icsimacu* baba, amely strukturális szempontból már nem csak a baba felkarjánál, hanem hasánál és a térdénél is puha anyagból készült.

A londoni világkiállításon a korabeli közönség már láthatott ilyen babákat és a témával foglalkozó szövegek kitérnek arra, hogy a sonnebergi Louis Lindner&Söhne játékgyártól Edmund Lindner (1829–1902) német babakészítő mester is a világkiállításról hozhatta magával azt a példányt, amit azután átadott a sonnebergi gyárnak (Corson, 2014. 21.) és aminek alapján elkezdődött az európai babagyártásban a látott példák készítése. (Cieslik –Cieslik, 1979.42.) A németül *Täufeling*-nek²⁶ nevezett babák azokat a csecsemőbabákat jelölték, melyek testkialakítása a japán babákét követte (16.a kép), csak anyaghasználatban tért el: a fej, a mellkas, a csípő, a kezek és lábak ugyanúgy keményebb anyagból készültek (pl. viaszos papírmáséból, önthető papírmásé masszából), míg az

²⁵ A *micuore ningjó* jelentése *három ponton hajlítható baba*, vagyis a nyaknál, a csípőnél és a térdnél lehetett őket hajlítani, így japán módra térdelni is tudtak és az öltöztetésük is könnyű volt. (Theriault, 1993.136.)

²⁶ A német *der Täufeling*,e jelentése: keresztelendő gyermek. Ezekre a babákra használatos még a *Motschmann-baba* elnevezés is, a sonnebergi Charles Motschmann babakészítő neve után. <https://collections.vam.ac.uk/item/O55721/motschmann-type-jointed-doll/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

átkötő részek textíliából. (Cieslik –Cieslik, 1979. 42–45.) A korai *Täufling* babákra jellemző volt a japán babáktól átvett mandulavágású szem és a festett haj is, öltözetük pedig mindössze egy kis fejfedőből és ingecskéből állt.²⁷ (16.b kép) Maga a babatípus formailag azért is volt újdonság a korabeli nyugati játékgyártás számára, mert nem miniatürizált felnőtt volt, mint jellemzően a kor európai babái, hanem gyermek-baba, annak jellegzetes testarányaival.

A japán (vagy más kelet-ázsiai) karakterű baba megjelenése az európai babagyártók kollektívában²⁸ összefüggött a nyugati kolonizációs gondolkodással és az antropológiai ismeretek bővülésével is. A világról alkotott korabeli sematikus képet jól tükrözik a játékgyártók mintakönyveiben ábrázolt nem nyugati karakterek. Az említett sonnebergi játékgyár egyik mintakönyvében maszksorozatot látunk, ami a geográfusok és antropológusok által, a világ népeinek ábrázolására használt karakterképeket (*Charakterbilder*) utánozza, de a célja nem az oktatási célú személtetés, hanem az egyedi ismertetőjegyek eltúlzása, és a karikatúrákkal benépesített játékvilág ábrázolása. A mintakönyv rajzai között azonban a *Japán tisztviselő*, *Japán férfi*, *Japán nő* (17.a–c kép) képviseli az egyetlen olyan, nem európai kultúrát, melyet a kortársak következetesen dicsértek – de azért félték is, mert nyitottak voltak a progresszív nyugati ismeretekre. (Bowersox, 2013. 22–23.)

1862-ben szintén Londonban rendezik azt a nemzetközi kiállítást, amin Japán nem hivatalos kiállítói minőségben, de követségi úton részt vesz. Rutherford Alcock (1809–1897) az első brit diplomata az általa és más urak által gyűjtött tárgyakat állítja ki a *Japán* szekcióban. A *The Illustrated London News* 1862. szeptember 20-i tudósításában közölt kép és a hozzá tartozó szöveg alapján többek között papír-, jász-, elefántcsont-, lakk- és fémtárgyak, lámpások, kerámiák, apró faragványok, bútorok, használati eszközök (például étkezéshez, teázáshoz, személyes higiéniahoz) kerültek kiállításra. (Bennett, 2006b, ed. 102–103.) Babákra, játékokra konkrét utalás nem történik, a képen mindenesetre gyerekek is érdeklődve nézik az üveges tárlókban kiállított tárgyakat. (18. kép) Amíg a kollektívát az európaiak igen nagyra becsülték, addig a japán követség

²⁷ Az angol nyelvű gyűjtők szótárába ez a japán baba kezdetben „*kínai síró baba*” néven vonult be, mely mögött „*a minden ázsiai kínai*” gondolat húzódott meg. (Corson, 2014. 21.)

²⁸ Nagy terület és ezért önálló kutatási témát jelent a továbbiakban a nyugati babagyártók – mint például Amberg, Averill, Bahr&Proschild, Bru, Gebrüder Heubach, Horsman, Kestner, Armand Marseille, Schoenau&Hoffmeister, Simon&Halbig, stb. – kollektívában megjelenő japán vagy más kelet-ázsiai karakterű babák megjelenése.

tagjai, – kiknek tradicionális viseletben való megjelenése nagy feltűnést keltett (19. kép) –, vegyes fogadtatással méltatták a látottakat. Tokuzō Fuchinobe (?–?) követségi tag úti „napló”jában²⁹⁻³⁰ arról panaszkodott, hogy régi, kopott, limlom kacatok képviselik a japán művészetet. A későbbiekben, amikor a szigetország már maga is kiállítóként van jelen a világtárlatokon, más tárgyi miliőt láthatunk.

Párizsban, a távol-keleti tárgyak jelenléte és a velük való kereskedelem a 19. századnál régebbre datálódik, de míg korábban a Holland Kelet-indiai Társaság amszterdami székhelyén keresztül érkeztek a tárgyak Európába, addig az 1854-ben kikötőt nyitott Japánból *curio*kkal³¹ megrakodott hajók érkeztek Franciaországba. 1862-ben a párizsi Louvre közelében megnyílt egy távol-keleti tárgyakat – például legyezőket, kimonókat, lakkdobozokat, tekeresképeket, kerámiákat, bronzszobrokat – bemutató és árusító *curio*-üzlet, a *La Porte Chinoise* [A kínai kapu], amely magához vonzotta a művészeket. Öt évvel később, amikor 1867-ben Párizs volt a világkiállítás házigazdája (immáron másodszor, első alkalommal 1855-ben), Japán megrendezte az első, hivatalos művészeti és kézműves kiállítását. A szigetország világkiállításon való szereplése azért is volt érdekes, mert a zavaros belpolitikai viszályok közepette az összeomlóban lévő sógunatusi uralom a jelenlétével próbálta magát legitimizálni a világ felé.³²A politikai helyzettől eltekintve Japán *egzotikus*³³ megjelenése (teaház), és a sógun ifjú féltestvérének jelenléte felkeltette az európaiak és az amerikaiak figyelmét az 1867. április 1-jén tartott megnyitó

²⁹A legkorábbi Európába látogató japán utazók naplói, úti feljegyzései, mint irodalmi szövegek érdekes kutatási anyagok, velük és Fuchinobe úti feljegyzéseivel külön is foglalkozik *Cobbing*, 1998.

³⁰<https://www.ndl.go.jp/exposition/e/s1/1862-1.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³¹A *curio* a 19. században az olyan érdekességek gyűjtőneve és rövidítése volt, amelyek elsősorban a távol-keleti tárgyakra vonatkoztak, a kifejezés tágabb értelemben az ajándéktárgyakat is magában foglalta.

³²<https://review.gale.com/2017/04/13/the-paris-international-exposition-of-1867/>

(Hozzáférés: 2023. január 5.)

³³Az egzotikus szó a szigetországgal kapcsolatban gyakran használatos kifejezés. A magyar értelmező kéziszótár szerint az egzotikus [régies írással exotikus is] szó jelentése: „*I. Távoli, tengerentúli, főleg forró égövi vidéken élő v. tenyésző; délszaki. Egzotikus állatok, növények; egzotikus népek. Az ilyen vidéken élő népekkel kapcs., hozzájuk tartozó. Egzotikus nyelvek. 2. (átvitt értelemben) A megszokottól nagyon eltérő és rendsz. vmely távoli világrész hangulatát sugalló; rendkívül különös. Egzotikus ember; egzotikus öltözet.*”

[https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/egzotikus-255D4/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJIZ3pvdGlrdXMifQ)

[1BE8B/e-e-2529E/egzotikus-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/egzotikus-255D4/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJIZ3pvdGlrdXMifQ)

[255D4/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJIZ3pvdGlrdXMifQ](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/egzotikus-255D4/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJIZ3pvdGlrdXMifQ)

(Hozzáférés: 2023. január 5.)

ünnepségen. A szigetország művészete pedig nemcsak, hogy nagy érdeklődést váltott ki, de divatot is teremtett. A japán stílus inntól kezdve vált divatossá és viszonyítási ponttá³⁴, Párizsban pedig sorra nyíltak a japán fametszeteket, kimonókat, legyezőket és régiségeket árusító üzletek.³⁵ A kiállítás végén rendezett vásár keretében pedig több mint ezer tárgy maradt Franciaországban és talált gazdára a japán alkotások első gyűjtőinek körében³⁶, köztük bizonyára babák és játékok is voltak.

Az 1873-as bécsi világkiállítás többszörösen is kiemelt figyelmet érdemel a világkiállítások sorában. Ez volt az első alkalom, amikor már a Meidzsi-kormányzat vett részt hivatalosan a kiállításon és a dokumentált anyag szerint japán babák is voltak a kiállítási tételek között. (*Alagón Laste*, 2016. 629.) Ezt a babakészletet a bécsi egyetem Kelet-Ázsiai Tanszékének Japán Gyűjteménye máig őrzi.³⁷ A legkisebb részletekig gondosan kivitelezett, élénk arcvonásokkal mintázott, hagyományos öltözetű babák az 1873-as bécsi világkiállítás előtt öt évvel véget érő Edo-korszak társadalmi berendezkedésének – samuráj, földművelő, kézműves, kereskedő réteg – megjelenítői.³⁸ A gyűjtemény három másik babája olyan karaktereket ábrázol, akik kívül estek a fenti társadalmi kategóriákon: egy császári udvari nemest, egy buddhista papot és egy kurtizán figuráját látjuk (utóbbit felismerjük kimonójának elől megkötött *obi*járól, azaz selyemövről). (20.kép) Ugyancsak ezen a világkiállításon szerepeltek azok

³⁴ Annak ellenére, hogy az 1867-es kiállítástól kezdve „jön divatba Japán”, azt érdemes megjegyeznünk, hogy a világkiállításon egy francia építész, Alfred Chapon tervezte pavilonon a szigetország Kínával és Sziámmal osztozott. Ha szemügyre vesszük Franciaország egyik vezető illusztrált hírmagazinjában (*Le Monde illustré*) 1867. október 12-én közölt dekoratív homlokzatokat, azok szinte egyformák és nem tudjuk azonosítani, hogy melyik Japán és melyik Kína, illetve Sziám. Az igazság az, hogy a franciák sem igazán tudták megkülönböztetni Japánt más ázsiai országoktól, az ilyen zűrzavar pedig az Ázsiáról alkotott korabeli elképzelések bizonytalanságát is tükrözte, ami jellemző volt a nyugati felfogására. Ami mégis kiemelte Japánt az ázsiai országok közül, az többek között a világkiállítás díjkiosztó ünnepsége volt, ahol a szigetország nagydíjat kapott, amit Kína és Sziám nem mondhatott el magáról. Ezen kívül a kiállításra megépített hagyományos japán teakunyhó, – amiben gésák mutattak be hagyományos öltözeteket, illetve teaceremóniát is tartottak – népszerűnek bizonyult. (*Teramoto*, 2017. 26–27.)

A nagydíjról bővebben lásd: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6279501j/f277.image.r=japon>

(Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁵<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁶<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁷Sammlung des Instituts für Ostasienwissenschaften der Universität, Wien. [A Bécsi Egyetem Kelet-Ázsiai Tanulmányok Intézetének Gyűjteménye]

³⁸ https://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/objekt_des_monats/003788.html (Hozzáférés: 2023. január 5.)

a házmodellhez tartozó miniatűr mezőgazdasági eszközök, melyeket a bécsi Weltmuseum Siebold³⁹-gyűjteménye őriz.⁴⁰ A világkiállítás fontos vonása volt, hogy míg korábban a mezőgazdasági és ipari fejlesztéseken volt a hangsúly, addig Bécsben a kultúra megosztására és az edukációra fókuszáltak. A *kultúra és nevelés* mottója alatt külön pavilont kapott az ifjúság is (21. kép), amiről hosszú leírást közölt a *Fővárosi Lapok* azévi augusztusi száma Liptay Pál tollából. A tudósítás szerint a gyermekhordozást bemutató szobrok sorában szerepelt például kínai anyát és gyermekét ábrázoló együttes, ami azt demonstrálta, hogy hogyan szíjazzák az anya hátára a babát. „*E gyűjteményt dr. Weil állítja ki, a szobrokat pedig Tassaid szobrász készíté, elég ügyesen.*” Külön termekben kaptak helyet a népek gyermekjátékai, berendezett gyermekszobái, köztük a japán gyermekszoba is. A tudósítás kitért arra, hogy a japán gyermekszobában nincsen bútor, a játékok között vannak papírból készültek és babajátékok is, ez utóbbiak pedig „*ép úgy sírnak, ha a középrészüket megnyomjuk*”, és „*e hosszúkás szilva-szemű, kurta, fekete hajú babák nekünk épen nem szépek, de igen a japániaknak, hol az emberek is ilyenek.*” A kiállított tárgyak között a két legismertebb, gyermekekkel kapcsolatos ünnep kellékei is helyet kaptak: „*Japánban az apró nép iránt különös figyelemmel viseltetnek, s évenként mindkét nembeli gyermekek számára rendeznek ünnepélyeket. Így a leányok ünnepélyét minden év harmadik havának harmadik napján tartják. Ilyenkor van nagy kiállítás oly tárgyakkól, melyek iránt a kis leányok különösen fogékonyak. Bábok, nagyobb viaszalakok, melyek a nőt különféle foglalkozásaiban tüntetik elő, cukros sütemények, édes italok képezik a főbb tárgyakat. A fiúk ünnepélye az esztendő ötödik havának ötödik napjára esik, s ezen legfőbb figyelmet arra fordítanak, a mi fejleszti, edzi a férfi-erőt. Az elsőszülötteknek rendezett ünnepek különösen fényesek, és oly régi eredetűek, hogy azokról még a »Genji managatari,« a japániak ez ősi legendája is említést tesz.*” (Liptay In: *Fővárosi Lapok*, 1873.178. sz. 772–773.) Érdekes vonása az újságcikknek a „*Genji managatari*”, azaz *Genji monogatari*, vagyis a *Gendzsi regénye* című műre való hivatkozás, ugyanis az 1000 körül íródott regény az egyik fontos forrása a japán gyermekjátékoknak, a szokások bemutatásának. Erről részletesebben a 8. fejezetben – *A japán*

³⁹ Heinrich von Siebold (1852–1908) – a német orvos, Phillip Franz von Siebold orvos fia – tolmácsként a tokiói Osztrák-Magyar Nagykövetségnél dolgozott és ilyen minőségben segédkezett a japán küldöttségnek az 1873-as bécsi világkiállításon. <https://www.weltmuseumwien.at/object/?detailID=967999&offset=0&lv=list> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁰ Ilyen eszközöket találunk Kertész K. Róbert építész gyűjteményében, erről bővebben majd a 7. fejezetben – *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl*– lesz szó.

gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből – lesz szó.

1876-ban a függetlenségének 100. évfordulóját ünneplő Amerikai Egyesült Államok Philadelphiában rendezte meg a világkiállítást, ami a japán művészet divattá válásában szintén szerepet játszott. Az 1868-as Meidzsi-nyitás óta eltelt nyolc év alatt Japán óriási tempóban fejlődött: európai stílusú parlamentet, modern hadsereget és haditengerészetet állított fel, az ősi japán városokat vasútvonalak hálózata kapcsolta össze. A Meidzsi-kormányzat az 1876-os világkiállítást jó alkalomnak találta arra, hogy megmutassa a világnak milyen messzire jutott, ennek ellenére a kiállítás látogatóit nem az újonnan iparosodott Japán érdekelte, hanem annak régi művészete, ami üdítőleg hatott az addig ismert viktoriánus építészet és dekoratív műízlés után. A japán stílus tiszta vonalai és egyszerű eleganciája mellett minden más „*hétköznapinak és vulgárisnak*” tűnt – írta a korabeli nemzetközi sajtó.⁴¹

A bécsi világkiállítás újdonsága, a gyermekpavilon Philadelphiában is megjelent a rendezvény részeként⁴², ahol a *Children's Corner* [Gyermeksarok] nevű részlegben különféle játékokat, babákat állítottak ki.⁴³ A korabeli ábrázolások tanúsága szerint hatalmas üvegvitrinokban kiállított babákon, játékokon ámulhatott a közönség. (22. kép) Egy, a kiállítás japán (legalábbis a felirat szerint) játékaiból készült sztereofelvételről nyúl-, macska- és kutyafigurák, japán viseletű férfi (talán egy rőzshordó?), valamint lóháton ülő harcosok figurái láthatók.⁴⁴ (23. kép) Noha a felvétel felirata *Japanese toys* [Japán játékok], a posztamensre rögzített álló férfi figura és a lovasok nem játékok, utóbbiak sokkal inkább a *Fiúk Napja* ünnephez kapcsolódó ünnepi babák lehettek.

⁴¹ <https://www.phillyhistory.org/blog/index.php/2010/05/japan-a-mania-at-the-centennial/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴² Erre vonatkozóan Liptay Pál még 1873-ban tett egy előremutató megjegyzést, amikor a bécsi világkiállításról így írt: „*Amint említtem, a gyermek-pavillon kiállítása jó gondolat, de a Práterben még csak első kísérlet. Évek múlva a philadelphiai világtárlaton sokkal teljesebben, valódi rendszerben testesíthetik meg a bécsi kiállítás ez új gondolatát.*” (Liptay In: *Fővárosi Lapok*, 1873. 178. sz. 773.)

⁴³ Ezen a világkiállításon szerepeltek Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782–1852) nyomán ismerté váló, ún. fröbeli adományok (*Fröbel Gifts/ Fröbelgaben*), melyekről Frank Lloyd Wright (1867–1959) amerikai építész, – aki gyermekként járt a világkiállításon – az önéletrajzában külön is megemlékezett. (Wright, 1943. 33.)

⁴⁴ <https://libwww.freelibrary.org/digital/item/1956> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Míg az 1867-es párizsi világkiállításon Japán más ázsiai országokkal osztozott a pavilonján, addig 1878-ban ugyanott már megkülönböztetett helyet kapott és kiemelkedett az ázsiai régió országai közül. A Meidzsi császár új Japánja valóban a kiállítás sztárja volt, annak ellenére, hogy a súlyos belpolitikai helyzetben (*Szacuma* (Satsuma)-láadás, 1877) a japán kormány semmilyen hivatalos, központilag szervezett felkészülést nem tudott előmozdítani. Azonban egy figyelemre méltó személy, a Franciaországban tanult Masana Maeda (1850–1921) erőfeszítései révén Japánnak sikerült megjelenie a világkiállításon (*Teramoto*, 2017.29.), sőt, a szigetország művészetét, oktatását, iparát, történelmét, földrajzát bemutató, kétkötetes enciklopédikus művet is kiadták.⁴⁵ Japán a világkiállításon elsősorban rézárut, lakkot, selymet, kerámiát állított ki, ez utóbbi kategóriában nagydíjat is nyert; ezzel összefüggésben született meg francia nyelven a *japonizmus* kifejezés, ami eredetileg „*a japán kerámia dekorációinak tanulmányozása*”-t jelentette. (*Teramoto*, 2017.31.) A kutatás szempontjából érdekes, hogy a kiállítás japán szekciójának katalógusa a közoktatási rendszert bemutató előírásokat tartalmazó könyveket, táblázatokat, szemléltetőeszközöket, tanulók által készített térképeket és rajzokat, maketteket, stb. sorol fel, a *Bimbeloteries* [Bazáraru] címszó alatt pedig maszkokat, különféle játékokat („*jouets*”)⁴⁶ és babákat („*poupees*”).⁴⁷

Az 1888-as spanyolországi világkiállítást Barcelonában rendezték meg, ami azért volt rendhagyó, mert nem a nemzet volt a finanszírozója a kiállításnak, hanem a város maga, így érthető a kisebb léptékű szervezés, mindenesetre a távoli országok között Japán is képviseltette magát. Az *Ilustración Española y Americana* című újság 1888. évi november 22-i számában megjelent a kiállított japán tárgyak teljes listája, ami szerint kicsi és nagy játékok („*juegos menudos y grandes*”) is voltak az anyagban. Az újságban szereplő, a japán kiállítási szekció hivatalos fényképéről készült fametszeten pedig egy olyan vitrin is látható, amiben hagyományos öltözetű, nagyméretű japán babák állnak. (24. kép) (*de Velasco* In: *La Ilustración Española y Americana*, 1888. november 22. 291.)

1889-ben Párizs már negyedik alkalommal volt házigazdája világkiállításnak akkor, amikor a francia forradalom 100. évfordulóját ünnepelte az ország. Ismeretes, hogy ekkorra készült el a kiállítás központi elemeként az Eiffel-torony és a világkiállítások történetében először éjszaka is látogatni lehetett a rendezvényeket és a kiállításokat,

⁴⁵<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁶<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k938693v/f31.item.r=poupee.zoom> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁷<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k938693v/f32.image.r=poupee?lang=EN> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

köszönhetően a Thomas A. Edison (1847–1931) által feltalált izzólámpáknak.⁴⁸ A korábbi részvételekhez hasonlóan Japán ismét a kerámiaművészetére helyezte a fő hangsúlyt, de a nagydíjat ezúttal nem tudta megszerezni, a kritikai hangok a túlságosan modernizálódott és eredetiségét veszített Japánról szóltak. (Teramoto, 2017. 31.)

A kutatás szempontjából érdekes a kiállításához készült, gyermekeknek szánt, illusztrált vezető: *A travers l'Exposition. Promenades de deux enfants au Champ-de-Mars et à l'esplanade des Invalides*⁴⁹ [A kiállításon keresztül. Két gyermek sétái a Mars-mezőn és az Invalidusok sétányán] címmel. Benne a *Le Village Japonais* [A japán falu] fejezet a kiállítás japán részét mutatja be rajzokkal és szöveggel kísérvé. A vezetőfüzet két gyermekről szól, ők Jacques és Madeleine, akik a világhiállításon sétálnak. A japánoktól kicsit tartanak, mert azok *vadak*, de az édesanyjuk elmagyarázza nekik, hogy korántsem azok, igaz, hogy kultúrájuk különbözik a *miénktől*, de sok mindenben fölöttünk állnak, például sokkal szebb dolgokat csinálnak papírból, vázákat készítenek és lámpásokat, szalonjaink (értsd: az európai szalonok) díszítésének legnagyobb része pedig japán, stb. Tehát a japánok szép kézműves tárgyait és technikáit dicséri, amiket a gyerekek maguk körül is láthatnak. A gyerekek végül bemennek a japán faluba, ahol két bájos, kimonós kisasszony fogadja őket, akiknek apró a lába. Édesanyjuk ezt a lábak elkötésével magyarázza (megjegyz: ami egyébként Japánban nem volt szokás). Rácsodálkoznak az épületekre és megállapítják, hogy Japánban a gyerekek ugyanúgy iskolába járnak; ezt illusztrálja egy tanterem, amiben bábuk/próbababák (*mannequins*) vannak a tanulókat és a tanítót megjelenítendő. Az osztályteremtől nem messze van a játékokat bemutató terem, ahol Jacques és Madeleine megnézi a pörgettyűket⁵⁰, az olcsó, egyszerű kis játékból Jacques vásárol is egyet, Madeleine pedig egy „*kata-kata*” nevű (megjegyz.: csattogó-zörgő hangot adó tologató) fajtát vesz. A japán falu szövegrészéhez egy teljes képes oldal is tartozik⁵¹ (25. kép), ahol legfelül legyezőkép formába foglalva a japán falu rajza látható, két oldalt írisz és szamurájpáncél; alatta a nagyobb rajz egy japán férfit ábrázol kézműves szerszámok és faforgács közepette; a férfi a kezében egy pörgettyűt tart, ami feltűnik az őt látogató egyik kislánynál is; a férfi mellett lépcsőzetes, piros állványon apró dobozok sorakoznak (véltetően a *Lányok Ünnepe*nek egyes kellékei), valamint apró vázában

⁴⁸<https://www.ndl.go.jp/exposition/e/s1/1889.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁹ *Lamarque*, 1889. A könyv elérhető itt: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65670111.texteImage> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁰A pörgettyű Európában, így hazánkban is ismert, vásárokon még napjainkban is árulják.

⁵¹ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65670111/f47.item.r=japonais.zoom> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

virágok. Az alsó képek egyikén egy iskolai jelenetet látunk, iskolamesterrel, öt tanulóval, mindannyian hagyományos öltözetben a földön ülnek, a rendet mintha két macska zavarta volna meg. A körformába foglalt rajzon két japán hölgy virágdíszes kimonóban egy asztalkánál foglal helyet és egyikük előkészíti, másikuk írja, díszíti az üres papír kártyalapokat; ez valamilyen kártyajáték lehet, amit iskolás gyerekek számára az oktatásban is használtak.

1893-ban az Újvilág felfedezésének 400. évfordulójára rendezett világkiállításnak Chicago adott otthont.⁵² Ekkoriban Japán már a legnagyobb importőre volt az Egyesült Államoknak, a világkiállításon való szereplésében pedig nagy hangsúlyt helyezett a Kínától világosan elkülöníthető, önálló kultúrájára és művészetének megfelelő bemutatására. Szemben a korábbi világkiállításokkal, Japán most nemcsak kiállította a tárgyait, hanem a művészettörténetét alakító korábbi korok, korszakok szerepét is hangsúlyozta. Pedagógiai vonatkozása ennek a világkiállításnak ugyancsak érdekes, mert a gyermekek önálló épületet kaptak *Children's Building* [Gyermekek Épülete] néven. (26.a kép) Az épület egyik jellegzetessége volt a homlokzatot díszítő medallionsor, ahol különböző nemzetek gyermekei jelentek meg hagyományos viseletükben, köztük japánok is.⁵³ Az elsősorban ismeretterjesztő kiállítótérnek szánt kétszintes épület tetőkerttel (benne játszótérrel), könyvtárral és számos egyéb részleggel állt a látogatók rendelkezésére, ahol a gyermekek nevelésének és oktatásának minden szakaszát, a század végének legfrissebb ismereteit kézzelfogható és gyakorlati módon mutatták be. A földszinten például kialakítottak egy modellbölcsődét, ami egy nagy, világos és tágas helyiség volt, benne a kisgyermekek egészséges, kényelmes és racionális öltözködési és gondozási rendszerét mutatták be; a közkomfort céljára kialakított részlegen száz csecsemőt és kisgyermeket tudtak fogadni és csekély összeg ellenében hozzáértő gondozónők ügyeltek a kicsikre, amíg az anyák a kiállítást látogatták (26.b kép), vagy az előadásokat hallgatták. Az emeleten modellóvoda, testkultúra-terem és könyvtár is helyet

⁵²Többek között ezt a világkiállítást Hopp Ferenc (1833–1919) világutazó, műgyűjtő, múzeumlapító, a *Calderoni és Társa* optikai eszközöket forgalmazó cég vezetője is látta, amikor a második világháború utja (1893–1894) során ellátogatott Chicagóba. (Ferenczy, 2008.36.)

⁵³*Bancroft*, 1893.Vol. 1. 305. A könyv elérhető itt:

https://digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3A15844?overlay_query=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms%3A%22info%3Afedora/papd%3Asstlp-colex%22#page/304/mode/2up (Hozzáférés: 2023. január 5.)

kapott.⁵⁴ A könyvtár polcait száznál is több kötet töltötte meg, köztük francia, olasz, spanyol, kínai, japán, német, cseh, belga és angol nyelvű gyermekkönyvek.⁵⁵ Az emeleten a világ minden részéről érkezett játékszerek sorakoztak és a nemzetek játékaik („*toys of all nations*”) között japánok is voltak. (Campbell, 1893.ed, 264.) A játékok egy részével a játszószobákban a gyerekek játszhattak is, míg a különlegesebb darabokat csak megnézni lehetett.⁵⁶

A 1900-ban – a világkiállítások történetében – már ötödik alkalommal figyelt a világ a francia fővárosra. A szigetország ezen a világkiállításon ugyancsak megjelent és igyekezett bemutatni Európa számára, hogy megvan a maga történelme, eredetisége és a modernizáció ellenére továbbra is tiszteli a hagyományokat. Ennek illusztrálása könyvet adtak ki *Histoire de l'Art du Japon* [A japán művészet története] címmel, benne pedig szó esik babákról („*poupées*”) és játékokról („*jouets*”) is.⁵⁷ A könyv hatodik része a Tokugava (másként Edo)-korszakról (1603–1868) szól, első fejezetében, – ami a társadalom és a szépművészetek kapcsolatát tárgyalja –, a játék babákról egy érdekes információ olvasható.

De mielőtt ennek ismertetésére rátérnénk, megjegyzendő, hogy az egyébként is élénk babakultúrával rendelkező szigetországban a Tokugava era idején a babák a szó szoros értelmében a kultúra középpontjába kerültek. Ezt bizonyítja a többféle baba-/bábszínház⁵⁸ megjelenése is: a *karakuri ningjó* (karakuri-ningyō), vagyis a mechanikus babák (automaták) színháza, a *ningjó dzsóruri* (ningyō-jōruri), másként *bunraku* (bunraku)⁵⁹, vagyis bábszínház és a *kabuki* (kabuki) színház⁶⁰, amelynek emberi szereplői a gesztusaikat,

⁵⁴Bancroft, 1893.Vol. 1.300. A könyv elérhető itt:

https://digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3A15844?overlay_query=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms%3A%22info%3Afedora/papd%3Asstlp-colex%22#page/302/mode/2up
(Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁵<https://worldsfairchicago1893.com/2019/03/21/clara-doty-bates/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁶<https://worldsfairchicago1893.com/2020/01/03/the-city-of-wonders-13/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁷<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f42.item.r=jouet.zoom> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁸ A japán *ningjó* szó a bábura, babára is használatos kifejezés.

⁵⁹ A japán színjátszás három fő műfaja a *nó* (nō) színház, a *kabuki* és a *bunraku*. Az énekes-táncos drámai stílusú *nó* színjátszást elsősorban a samurájok kedvelték, a *kabuki* előadások célközönsége elsősorban a köznép volt. A *samiszen* hangszeres kísérettel, narrátorral előadott *bunraku* (hagyományos bábjáték) előadás – ahol három ember összehangolt mozdulata mozgat egy bábót – szintén a közemberek számára nyújtott szórakozási lehetőséget.

⁶⁰Lásd az előző lábjegyzetet.

narratíváikat és drámai koncepcióikat a bábszínházról kölcsönözték.⁶¹ Ez a három típusú színház együttesen uralta az Edo-korszak kultúráját, dinamikusan formálva a városi közönség esztétikai nyelvezetét. Ezenkívül a modernizálódó Japánban a babák felnagyították az emberek és babák közötti, amúgy is kétértelmű kapcsolatot. Az Edo-korszakban a babák különféle módon fejlődtek – lépték, (vagyis méretek), illetve valóság és mozgás tekintetében –, és ez egyre inkább elmosta a különbségeket a valódi emberek és a babák/bábuk között. A bábszínházban például az egyre nagyobb méretű és egyre valóságosabb, több bábkezelővel rendelkező báb-babák a baba és az emberi test közötti határokat túntették el. Hasonló volt a helyzet a mechanikus babáknál az egyre finomodó, szimulált mozgással, és a kabuki színháznál, ami a bábszínház műfajából vett át elemeket, például a báb-babák gesztusait építette be az emberi testbe, az ember-baba összefonódás példátlan típusát hozva így létre. Az Edo-korszakban a babák készítése olyan ugrásszerűen nőtt meg, mint korábban soha, és nemcsak, hogy széles körben voltak elérhetőek, hanem új típusú babák is készültek.⁶² A babák növekvő népszerűsége miatt, – ami az ügyességben egymással versengő babakészítők között egyre nagyobb extravaganciához vezetett – megjelent egy sóguni rendelet, ami a játék babák méretét korlátozta. Erre utal a francia szöveg is, amikor Tokugawa Yoshimune (sógun: 1716–1745 között) intézkedéseiről ír. Egy másik érdekes szöveghely megemlíti a *Nara* babákból („*poupées de Nara*”)⁶³ kialakuló műfajt, amit egy késsel („*à coups de couteau*”) művelnek.⁶⁴ Játékok tekintetében az *Imado jaki* (Imado yaki),⁶⁵ a japán kerámia egyik fajtája is említésre kerül, művelői között gyermekjátékok (cserépbabák, figurák) készítőit is megtaláljuk.

⁶¹Az „*általános tudás és műveltség*”ként jegyzett *Tolnai Új Világlexikon*ában a *színház* téma alatt a *keleti színházak* között a japán is szerepelt. (sz.n. In: *Tolnai Új Világlexikon*, 1929. 16. köt., 210–211.)

⁶²<https://www.19thc-artworldwide.org/spring13/hodge-enigmatic-bodies> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁶³<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f452.item.r=poupee.zoom> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁶⁴ A *Nara-babákként* is ismert „*penge faragványok*” a japán ciprusból, japán júdásfából vagy kámforfából kézzel faragott fafigurákat jelölik, amik szándékosan láttatják a véső nyomait. A népszerű minták közé tartoznak a szarvasok, a tizenkét állatövi jegy, a *hina* babák, valamint a *nó* színház és a *bugaku* tánc ihlette figurák. A szakirodalom szerint a *nó* színházi karakterek reprezentálására azért alkalmas az ezzel a technikával készült baba, mert a véséssel, a letisztult vágási felületekkel kialakított figurán jól kifejezhető a merev, szögletes jelmezek jellegzetes sziluettje. (Yamada, 1962.37., Baten, 2000.71.)

⁶⁵<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f521.item.r=imado%20yaki.zoom> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Japán önreprezentációjának szempontjából meghatározó volt az 1904-es st. louis-i világkiállítás, a dátum miatt is. 1904-ben a világ feszült figyelemmel követte, amint a szigetország „[...] Oroszországgal ádáz tusát vív”. De „[...] ráért s hozott e kiállításon oly anyagi áldozatot, hogy kiállításuk nemcsak minőségben, hanem méreteken is versenyez Németország kiállításával. Japán kiállítása nem úgy, mint eddig, nem csupán vására iparművészetük pazar cikkeinek, hanem a legszerveesebb szakszerű kiállítása nemzeti haladásuknak. Minden csoportban méltó feltűnést kelt s komoly versenytársa a művelt nyugat legrégebb kultúrájú államainak” – írta Horti Pál (1865–1907) festő, iparművész, tanár a világkiállítás ismertetőjében. (Horti In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7.évf. 6. sz. 250.).

A kutatás szempontjából a legérdekesebb tárgy, – ami a kiállítás hivatalos, illusztrált katalógusában is megtalálható⁶⁶ –, Mitsutani Kunishirō (1874–1936) nyugati stílusban alkotó festő *Dolls 'Festival* [Babaünnep] című olajfestménye, amin a japán ünnep jellegzetes kelléke, a lépcsőzetes babaállvány előtt két női alak, egy idősebb és egy fiatalabb térdel; egyikük az állvány legfelső lépcsőjén rendezgeti a figurákat, másikuk talán éppen az egyik babakelléket készíti elő. (27. kép) A festőről tudható, hogy két alkalommal is járt Európában (1900, 1911–1914 között), művészetében a nyugati stílusú festészetnek szentelte magát, nagy hatással voltak rá a korabeli francia irányzatok. (Roberts, 1976.109.) A fenti festménye jó példája a *jōga* (yōga: nyugati stílusú festészet) típusú japán festészeti ágának, ami japán témákból merít, de nyugati művészeti megoldásokat, technikákat és anyagokat használ.

Megjegyzendő az is, hogy a st.louis-i világkiállításon szereplő Japánt, illetve a japán kiállításokat tárgyaló kézikönyv, – ami az 1904-es évet megelőző évek export-import adatait tartalmazza – az 1901-es és 1902-es években az Egyesült Államokba exportált termékek táblázatában külön soron szerepelteti a játékokat („*Toys*”), nem részletezve azok típusait. (Hoshi, 1904/2017. 43., 50.).

Magyar játéktörténeti szempontból is érdekes ez a kiállítás, mert Undi Mariska (1877–1959) iparművész „*népies modori*” gyerekszobája is szerepel a magyar anyagban.⁶⁷ (28. kép) A kiállításról és Undi Mariska gyerekszobájáról 1904-ben Horti Pál írt ismertetőt a *Magyar Iparművészet* című folyóiratba. (Horti In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7. évf. 5. sz. 208–215)

⁶⁶ Yamashita, 1904. A kiállítás hivatalos katalógusa elérhető itt:

<https://archive.org/details/cu31924087000810/page/n271/mode/2up?q=+Dolls%27+Festival> és a képet lásd itt:

https://archive.org/details/gri_33125009892916/page/n73/mode/2up?q=Mitsutani&view=theater (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁶⁷<https://archive.org/details/cu31924087000810/page/n251/mode/2up?q=Undi+Mariska> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A 19. század közepétől kezdődő világkiállítási hullám múzeumok alapításának gondolatát hívta életre, a világkiállítási anyagok több intézmény – például a londoni Victoria and Albert Museum, a londoni Science Museum, a párizsi Musée National des Arts Africaines et Océaniens, a chicagói Museum of Science and Industry, a washingtoni Smithsonian Institution, stb. – gyűjteményét bővítették vagy alapozták meg. A japán kultúra pedig nemcsak művészeti megoldásaival jelentett újdonságot a nyugati képzőművészetben, hanem maga a tárgy-kultúra is – benne a játék, főként a baba – ihletadó festészeti témává vált. Ezzel részletesebben jelen fejezet foglalkozik majd *Japán babák a művészetben* alcímmel.

3.2. A Távol-Kelet, mint látványosság

„A babák az emberi élettel és kultúrával annyira össze lévén forrva, nem csoda, hogy „baba” vagy „babatündér” címén opera, operette, balet, sőt színmű és regény is foglalkozik velük [...]” – írta Hathalmi Gabnay Ferenc, az első magyar játékkutató. (Hathalmi In: *Néprajzi Értesítő*, 1901. 2. évf. 2. sz. 19.)

A 19. századtól kezdve az előadóművészet kínált egyfajta értelmezési keretet a Japánnal kapcsolatos ismeretek konstruálásához. A nyugati színház világa előszeretettel állította színpadra azokat a témákat, melyek az egzotikum témájában születtek – például *A mikádó* (1886), *Gésák* (1897), *Pillangókisasszony* (1904) – és amelyek a fantasztikumot táplálták. Ez utóbbiak témánk szempontjából azért érdekesek, mert megelevenednek bennük a babák/bábuk, mint élettelen, de antropomorf tárgyak fantáziaszülte történetei is. „A korszak színházi előadásai számára a báb ugyanolyan fontos, mint a festészetben és a két kifejezési forma kölcsönösen termékenyíti és ihleti meg egymást.” (Tompa, 2004. 128.)

A nyugati irodalomban Ovidiusz Metamorfózisának Pygmalionja⁶⁸ egyfajta origója az emberszerű figurákról szóló vagy velük valamilyen módon kapcsolatos történeteknek, az irodalmi⁶⁹, képzőművészeti⁷⁰, előadóművészeti műfajban. Számunkra most ez utóbbi kapcsolódik szorosan a kutatáshoz, amikor is az emberszerű figurák alatt játék babákat értünk.

Ernst Theodor Amadeus (E. T. A.) Hoffmann (1776–1822) író *Diótörő és Egérkirály* című meséje nyomán, – melyet Alexandre Dumas 1844-ben *Histoire d'un casse-noisette* [Egy diótörő története] címmel feldolgozott – Pjotr Iljics Csajkovszkij (1840–1893) komponált színpadi művet.⁷¹ *A diótörő* című mesebaletten [ösbemutató 1892. december 18.] Marika álmában elevenednek meg a játékok, és Diótörő herceg palotájában – ahol a babák tánccal fogadják a daliát és a magát hercegnővé álmódó kislányt –, a spanyol, arab, orosz, dán táncon kívül kínai táncot is lejtenek a babák.

Magyar vonatkozásban is ismerünk 19. századi *babás* darabot, például Márkus József (1854–1911) színműíró *A liliputi hercegnő*⁷² című háromfelvonásos énekes színművét. „*A liliputi hercegnő egy Tilly nevű kisleány (Ledovszky Gizella), aki Van der Tokken*

⁶⁸ „Pygmalion, látván, hogy ezek mily vétkesen élnek, elborzadt buja bűnűktől, mit az asszonyi szívnek nyújt bővebben a természet, nem vett maga mellé asszonyt, nőtelen élt, nőtlen volt ágya sokáig. Nagy művészettel készített szobrot eközben hó elefántcsontból, amilyen szép nő a világra nem születik sohasem; s a saját művébe bolondult. Élő szép szűznek vélhetnéd könnyen e szobrot; tán a szemérem tiltja csupán mozdulnia, vélnéd; művészet fedi el, hogy csak művészet. Az ámult Pygmalion az utánczolt testtől gyúl szerelemre.[...]”
<https://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.htm#74> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁶⁹ Külön kutatás tárgyát jelenthetné a babák, bábuk irodalmi alanyokká válásának – azon belül is a babából lett ember, emberből lett baba átváltozás narratívájának, vagy a baba, mint a gyermekkor szimbólumának – a nyomon követése a nyugati irodalomban. A magyar babaregényekkel, mint például Kóbor Tamás (1912): *Aranyhajú Rózsika* vagy Pásztor Árpád (1919): *Princesz* című művével bővebben már foglalkozott *Térszabó*, 2011b. 98–109.

⁷⁰ Képzőművészeti értelemben egyrészt érdekesek azok az alkotások, ahol a festő/szobrász műtermében embernagyságú bábu jelenik meg (vagy mint téma, vagy mint a kompozíció létrehozásának eszköze), másrészt azok a művészeti művek, amelyekben egy-egy bábu/baba túlmutat önmagán és nem csak egy eszköz, hanem kvázi személy. Oskar Kokoschka (1886–1980) például szerelmét, Alma Mahlert mintáztatta babába, Hans Bellmer (1902–1975) unokahúgát Ursulát – akibe szerelmes volt – készítette el babaként (lásd *Gaudeková – Kraemerová*, 2013, eds. 59–60., *Munro*, 2014.207., 213.), Örsi Imre szobrász (1922–1979) pedig a magány ellen készítette el életnagyságú Kati babáját.

⁷¹https://hu.wikipedia.org/wiki/Di%C3%B3t%C3%B6r%C5%91_%C3%A9s_Eg%C3%A9rkir%C3%A1ly
(Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁷² Érdekeség, hogy a korabeli újságok művészeti programajánlói rovatában *A liliputi hercegnőt* sokszor *A gésák, vagy: Egy japán teaház története* című énekes játékkal egy napon tűzték műsorra.

fababacsináló boltjában szeret tartózkodni, hogy ott a babákkal eljátszogatson. Tropp Darnis (Sziklay) bábszínház igazgatónak eladja véletlenül a primadonna bábuját és az élelmes igazgató most öt lépteti fel óriási sikerrel. Elhagyja zsugori nagyanyját és Gusztávot, a babacsináló segédjét, akit szeretett. Nagyapja és kedvese visszaakarják téríteni, de hasztalanul. A fény, dicsőség eleintén annyira elkábitják, hogy hallani sem akar az okosszóra. Ott marad a színháznál; mulat, pezsgőzik gavallérokkal. De mikor hozzá akarnak nyúlni, annyira megundorodik e környezettől, hogy elmenekül, vissza a babákhoz, vissza Gusztávhoz, aki őt nőül veszi.” (sz.n. In: Kis Ujság, 1899. 13. évf. 85. sz. 6.)

3.2.1. Színház, papírszínház

1888. október 4-én a bécsi balettben mutatták be Josef Haßreiter (1845–1940) balettmester, koreográfus és Franz Gaul (1837–1906) festő, jelmeztervező *Im Puppenladen (Die Puppenfee)* [A bababoltban (A babatündér)] című darabját, aminek zenéjét Joseph Bayer (1852–1913) szerezte. A balett cselekménye egy előkelő bababoltban játszódik, ahol az életre kelt babák – köztük japán és kínai baba – kezdenek táncba, miként azt a darab zongorapartitúrájának jellegzetes borítója is mutatja. (29. kép)

A történet inspirációs forrása a Léo Delibes (1836–1891) által megzenésített *Coppélia, ou la Fille aux yeux d'émail* [Coppélia, avagy zománcszemű lány] című, 1870-ben bemutatott balett, amiben a cselekmény fő konfliktusforrása egy bábu, amit Coppélius ezermester készített.⁷³ A szövegkönyv E.T.A. Hoffmann 1817-ben megjelent *Nachtstücke* [Éjféli mesék] című gyűjteményének *Der Sandmann* [A homokember] című novelláján alapul, aminek fontos szereplője egy baba/bábu⁷⁴, pontosabban Spalanzani professzor Olimpia nevű automatája, melyen a tudós húsz évig dolgozott és ami Nathanaelt, az ifjú diákot hajszolja az örületbe. Ugyancsak Hoffmann nyomán született meg a *La poupée* [A baba] című komikus darab is, melyet 1896. október 31-én a párizsi Théâtre de la Gaîté–Montparnasse mutatott be. A darabban Gaynor Rowlands (1883–1906) színész-, énekes-és táncosnő is játszott, a róla készült fotóképeslapok között olyat is találunk, ahol a művésznő egy japán *icsimacu* babát ölel. (30. kép)

⁷³ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Copp%C3%A9lia>(Hozzáférés:2023. január 5.)

⁷⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Puppenfee (Hozzáférés:2023. január 5.)

A *babatündér* nemcsak felnőtteknek szóló előadásként volt népszerű, hanem kedvelt gyermekdarabnak számított – Magyarországon is sokat játszották –, emellett papírszínházi változatban is hozzáférhető volt. A nyugati világban a 19. századi ifjúság számára a fő szórakozási lehetőséget a színház jelentette, ami minden korosztály számára közérthető volt, akkor is, ha nem tudott valaki olvasni. (Farr, 2008.43.) Az előadások után szuvenírekkel lehetett távozni, például színházi nyomatokkal, színészportrékkal, *Juvenile Drama* néven ismert, jelenetekkel, karakterekkel díszített, színes és fekete-fehér lapokkal. Ez utóbbiakat ki kellett színezni, ami napokat, heteket vett igénybe, aztán a figurákat ki kellett vágni, megépíteni a színházat, rivaldafényt készíteni. A papírszínházzal való bíbelődés népszerű fiús időtöltésnek számított, a létrehozására fordított erőfeszítés a férfiaság jele volt. A teljes papírszínház elkészítése és költségigénye túlmutatott a szegényebb gyermekek lehetőségein és noha kereskedelmi termék volt, *jó játékként* volt kategorizálva (kreatív igyekezet, csöndes elfoglaltság). A keleti témájú előadások nyomán bizonyos gyártók színes nyomatokból álló lapokon kivágható készleteket forgalmaztak és papírszínházi változatokat árultak. Például Sir Arthur Seymour Sullivan (1842–1900) zeneszerző és W. S. Gilbert (1836–1911) drámaíró: *A Mikádó* című japán témájú operettjét – amit a magyar színházak is játszottak –, (vagy a már említett *Babatündért*) az esslingeni *Schreiber cég* vitte át papírszínpadra. Mivel a papírszínházak illusztrátorai gyakran a „*valódi színházi előadások alapján dolgoztak*” (Tészabó, 2020b. 37.), így a gyermekek számára a japán enteriőrök, öltözetek, tárgyak, nevek ismerőssé válhattak. Keleti tematikájú papírszínházak szép példáit őrzi például a nürnbergi *Germanisches Nationalmuseum* Játékmúzeuma (31.kép), hazai viszonylatban pedig az egri Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteménye.⁷⁵ Érdeemes megemlíteni, hogy manapság is találkozunk régi papírszínház-mintákat felelevenítő, egyszerű, papíralapú *Guckkastentheater*, azaz kukucskaáldoboz változatokkal, amelyek például a *Babatündért* mutatják be. (32.kép)

⁷⁵ Az egri Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteményében megtalálható Jacob Ferdinand Schreiber-féle papírszínházról lásd Császi, 2017.

3.2.2. Lemezjátékok

A látványosság témakörén belül nemcsak az előadások és kapcsolódó termékeik, hanem azok a játéktárgyak is helyet kapnak, melyek a Távol-Kelet ihletésében születtek. Az 1881-ben, a németországi Brandenburgban az Ernst Paul Lehmann (1856–1931) feltaláló által alapított *Lehmann cég* aprólékos részletekkel kivitelezett, élénkszerű litográfiával díszített, mechanikus lemezjátékairól vált híressé.⁷⁶ Termékei között a saját korában egzotikusnak számító témák is szerepeltek, mint például az 1894–1918 között gyártott *Mikado Familie* nevű, 350-es sorozatszámú játék, ahol egy kulikalapos, bajuszos, keleties figura riksát húz, a kocsiban egy hölgy ül pólyásbabával a karján.⁷⁷(33. kép) A későbbi, 1927–1938 között gyártott *Masuyama Rickshaw*⁷⁸ nevű, 773-as sorozatszámú felhúzható lemezjátékban pedig egy kimonós japán hölgyet látunk, amint egy riksában ül, kezében napernyőt tart és legyezőt fog (a játék működése közben ezzel legyezi magát), a kocsiját egy kuli húzza. A játék dobozának díszítését egy japán cserediáklány tervezte Lehmannak (34.kép) A játék elnevezése pedig az azonos nevű japán városnak a nevéből származik, ami az 1920-as években az értelmiségiek, művészek gyülekezőhelye volt. (Cieslik, 1988. 64.) A manapság rendkívül drága játékok saját korukban a nehéz fémjátékok olcsóbb és látványosabb alternatíváit jelentették. A távol-keleti témák beemelése a játékgyártók termékpalettájába a kor divatját is tükrözte, emellett a korabeli eseményekre való reflektálás jeleként is értelmezhetők. Ez utóbbinak érdekes, bár nem japán, hanem kínai kötődésű példája volt az 1900-as párizsi világkiállítás újdonságaként hirdetett, „*óraművel felhúzható*”, a kezeiben machetét és lándzsát tartó „*kinai bokszes*” figura, ami „*jár és mérgesen hadonászik*”.⁷⁹ (35.kép) A játék létrejöttének történelmi háttere az 1900-ban kirobbant boxerfelkelés volt, amit az egyre nagyobb befolyást szerző európaiak és a terjeszkedő kereszténység ellen indított Kína. A felhúzható lemezjáték a párizsi játékkészítő, Fernand Martin (1849–1919) találmánya volt, amit *Le Chinois* [A kínaiak] néven mutatott be. (Bas–Martin, 2014.113.)

⁷⁶ Az egyik legfontosabb, Lehmann-féle mechanikus játékgyűjtemény több mint 300 kiállított tétellel bemutató tárlat a nürnbergi *Spielzeugmuseum* [Játékmúzeum] állandó kiállításán.

⁷⁷ <https://lehmanntoycollection.com/lehmann-mikado-family-lady-wbaby-in-coolie-cart-red/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁷⁸ <https://lehmanntoycollection.com/lehmann-masuyama-lady-wfan-in-coolie-cart/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁷⁹ Idézetek Kertész Tódor 1900-as játékkatalógusából, amiről külön is lesz szó a 6. fejezetben, a *Kereskedések árukinálata a 19. század második fele és a 20. század első fele között – Távol-keleti és japán jellegű játékok*cím alatt.

3.2.3. Laterna Magica

Távol-Kelet és azon belül Japán vizualizálásához nemcsak a színházi előadások, az eredeti japán játékok inspirációja alapján létrejött nyugati játékok és képzőművészeti alkotások járultak hozzá, hanem az olyan képi ábrázolások is, melyek részben még az előadóművészet témaköréhez tartoznak, de több szálon kötődnek a fotográfiához is.

A 15. századra visszanyúló, de csak 1870-ben, Amerikában szabadalmaztatott *laterna magica* (azaz bűvös lámpás vagy varázslámpa) tulajdonképpen a diavetítő elődje, s mint ilyet, vetített képes előadásokhoz használták a falvakba, városokba képes előadást tartani járó vándormutatványosok. Ezeken a bemutatókon a bűvös lámpásba csúsztatott üveglapok képeit nagyítva vetítették ki, a nézősereg öröme, ami így társasági élményt is jelentett. (Rosell, 2008) Már maga az eszköz is érdekes látványt nyújtott, témánk szempontjából pedig a nürnbergi *Spielzeugmuseum* [Játékmúzeum] egy tárgya különösen attraktív, mivel a „*Bouddha*” nevű – „*Aubert, Paris, 1879*” feliratú – *laterna magica* egy keleties (leginkább kínaizáló) vonású férfit ábrázol, ő maga az eszköz. (36.kép)

A kutatás körébe bevonhatók az üvegek (diapozitívok) témái is, annak bemutatására, hogy Japánt miként jelenítették meg a 19. században. Egy érdekes példa antropológiai szempontból Mary Sharpless Schäffer (1861–1931) festő, utazó, fotográfus, író üvegek kollekciója. Férjével, a philadelphiai orvos és amatőr természettudóssal, Dr. Charles Schäfferrel sokat utaztak és részt vettek a philadelphiai *Fényképeszeti Társaság Banff*⁸⁰ nevű kanadai városba tett expedícióján. Az amatőr fotózás már nagy divat volt az 1890-es években, és sok fotós *laterna magica* vetíthető üvegek formájában mutatta be felvételeit a társasági találkozókra. Az útjai során Schäffer is rengeteget fotografált és 1908-ban, Japánban tett körútján az őslakos ainukról⁸¹, köztük gyerekekről is (37. kép), valamint a természeti szépségekről készített számos felvételt. (Lang, 2011. 197–228.)

⁸⁰ Hopp Ferenc (1833–1919) világotutazó, múgyűjtő is járt Banff városában a 4. világtörli útján 1905-ben, aminek emlékét több képeslap is őrzi a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest) Adattárában.

⁸¹ „Az ainuk vagy ajnuk Japán egyik őslakó népessége, akik Japánban (Hokkaidón, és korábban északkelet Honsún) és Oroszországban (Szahalinon, a Kuril-szigeteken, illetve korábban a Kamcsatka-félszigeten) élnek. Az ainu név ember, emberit jelent”. [\(https://hu.wikipedia.org/wiki/Ainuk_\(n%C3%A9p\)\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ainuk_(n%C3%A9p)) (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A vetíthető képekkel történő szemléltetés a comeniusi alapokon nyugvó pedagógiai célzattal összhangban az iskolai szemléltetésnek is részévé vált.⁸² „*Képek oktatásban történő alkalmazását Comenius sárospataki munkásságától eredeztetik, aki 1650-54 között a híres kollégiumban tanított, és könyvet írt „Orbis sensualium pictus” címmel (A látható világképekben). Magyar nyelvű nyomtatott kiadása 1675-ben jelent meg Brassóban. Comenius didaktikája szerint „a tanulókra az érzékszerveken keresztül kell hatni” [...] Vetített kép alkalmazásáról tudunk az 1700-as évek elejéről. II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek Sárospatakon egy Leydenben vásárolt szerkezettel, úgynevezett „Laterna Magicával”, vetítettek üveglapra festett képeket. Az iskolai szertárba kerülő berendezés a későbbiekben már a tanórai vetítések során a diákok képzeletét repítette távoli világokba.*” (Szabó Sóni, 2009.29.)

Az iskolák számának növekedésével a hazai tanszerkereskedelem is virágzásnak indult, amiben többek között a *II. Ratio Educationis* rendelet (1806) és az *Eötvös-féle népoktatási törvény* (1870) játszott fontos szerepet. Az iskolai alapfelszerelésekről rendelkező törvény és rendelet nyomán a megnövekedett iskolai igényeket kielégítendő, több vállalkozás is létrejött a taneszközök előállítására. Közülük érdemes megemlíteni az 1870-es évektől a tanszer forgalmazásban (*Calderoni és Társa*), majd gyártásban (*Calderoni Mű-és Tanszervállalat*) is élen járó céget, melyet Calderoni István látszerész és üzlettársa Hopp Ferenc (1833–1919) – ugyancsak optikus, később utazó, műgyűjtő, múzeumlapító – vezetett. (Nádasi, 2008. 44–45.) A cég termékkatalógusaiban, újsághirdetéseiben egyaránt gyakran találkozhatunk középiskolák és felolvasások részére ajánlott, saját szerkesztésű vetítőkészülékekkel és *laterna magicával* is. (38. kép)

Szintén fontos vállalkozás volt az Erdélyi Mór (1866–1934) fotográfus által 1908-ban alapított *Uránia Szemléltető Taneszközök Gyára*, ami többek között oktatási célú diapozitívokat állított elő⁸³, melyek között országbemutatók is voltak. A hazai iskoláknak megvolt a lehetőségük arra, hogy vetítőeszközt és képanyagot is rendeljenek, és az oktatási igények szerint építsék be a szemléltetést a tanmenetbe.⁸⁴

⁸² *Orbis Pictus – Szemléltetés az iskolában* címmel az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár rendelkezik állandó kiállítással.

⁸³ A gyűjteményből több mint húszezer darab üveglemezt az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár őriz. (Szabó Sóni, 2009.35.)

⁸⁴ „1911 őszén Zilahon, szülői ajándék pénzből és minisztériumi, majd püspöki adományból vásároltak gépet a Református Gimnázium számára. Itt Nagy Sándor volt a kezdeményező, megvalósító szaktanár.

Megemlítenő, hogy az oktatási cél betöltése mellett a *laterna magica* hamar gyermekjátékká is vált. A karácsonyi ajándékötletek sorában egy 1873-as újsághirdetés például már a játékaruk között kínálja a Rothauser testvérek raktárából (*Bolond Miska*, 1873. 14. évf. 50. sz.) vagy például 1878-ban Kertész Tódor kereskedése az „*értelmesebb fiúk és leányok számára*” javasolja. (*Vasárnapi Ujság*, 1878. 25.évf. 51.sz.) A nagykanizsai Thúry György Múzeumban őrzött varázslámpa, amit dr. Révffy Andor (1895–1983) ügyvéd kapott még gyermekként az édesanyjától, szintén gyermekjáték volt. A múzeum honlapján⁸⁵ közzétett üveglemezek témái között távol-keleti képeket, jeleneteket is láthatunk. (39.kép)

A témához tartoznak azok a vetített képes, ismeretterjesztő előadások is, melyeket utazók beszámolóiból rendeztek. Közülük az optikus, világutazó Hopp Ferenc és az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékében hajóorvosként dolgozó dr. Bozóky Dezső felvételei különösen értékesek a kutatás számára, róluk és fényképészeti hagyatékukról később részletesebben lesz szó.

3.3. A Távol-Kelet, mint fogyasztási cikk

Az árucikkek és szolgáltatások értékesítésére irányuló kísérletek egyidősek lehetnek magával a civilizációval, de a modern korban értelmezett marketing kezdetei az ipari forradalom idejére nyúlnak vissza. A 18. század második fele – 19. század közepe volt az az időszak, amikor a fogyasztó számára kezdett könnyebbé válni az áruk beszerzése, a tömegtermelés számos iparágat hozott létre, amelyek a növekvő fogyasztói piac igényeit igyekeztek kiszolgálni, ebben pedig fontos szerepet kapott az árucikkekről való tájékoztatás egyre kifinomultabb eszköztára.⁸⁶ Az Európában és Amerikában is népszerű kereskedelmi kártyák (*trade cards*) például, – melyek jellemzően kisméretű, de a modern névjegykártyánál nagyobb méretű kártyák voltak –, a vállalkozó névjegyének számítottak. A szép grafikai kivittel készülő, kezdetben litografált, később olcsóbban előállított nyomatok (köztük

Néhány előadás címét pontosan ismerjük [...] Genf és Kálvin, Japán, Régi jó idők, Székelyország, A levegő meghódítása, Finnország, Isteni színjáték Napóleon, Délsarki expedíció, A balkáni háború, Athén, Romanoff orosz dinasztia.” (Szabó Sóki, 2009.38.)

⁸⁵<http://tgym.hu/index.php/muzeumtortenet/a-honap-mutargya/182-2019/december/463-gyermekjatek-laterna-magica> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁸⁶ <https://historycooperative.org/the-evolution-of-marketing-from-trade-to-tech/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

sorozatok) arra ösztönözték a fogyasztókat, hogy vásárolják meg az adott cég termékeit, egyúttal a kis kártyákat a megőrzés szándékával gyűjteni, cserélgetni is lehetett, illetve albumba ragasztani. A termékek reklámozásában a tömegtájékoztatási lehetőségeken belül az újságokhirdetéseknak nagy szerepe volt, különös tekintettel azokra, amelyek a hölgyeket célozták meg. Amerikai példák közül ilyenek a *Ladies' Home Journal*, a *Good Housekeeping*, vagy akár a *Modern Priscilla*. A márkaépítés- és terjesztés jegyében az egyes vállalatok a hívóképként szolgáló karaktereiket más tárgyakkal, például babákkal hozták forgalomba, és árukapcsolás gyanánt, úgynevezett reklámbabákat is gyártottak, amik jó üzleti fogásnak bizonyultak, egyúttal a gyermek fogyasztóvá⁸⁷ nevelését is célozták.⁸⁸ A tömeges reklám révén pedig a vállalatok megalapozták a fogyasztói hűséget és a kiváló termékbe vetett hitet. (Cross, 2013.55.)

Bár izgalmas feladat, de jelen dolgozat nem vállalhatja, hogy széleskörűen bemutatja mindazokat a példákat a nyugati kereskedelem történetéből, melyek vizualitásuknál fogva a kutatás fókuszául megjelölt témakörhöz illeszthetők és ennek az az oka, hogy kimeríthetetlenül nagy ez a kutatási terület. Ugyanakkor néhány válogatott példa a termékreklámok érdekes területeire kalauzol el bennünket. Természetükénél fogva ezek a kereskedelmi reklámanyagok nagy példányszámban készültek, a megőrzésük nem feltétlenül volt cél (bár említettük, hogy gyűjteni is lehetett azokat), mert elavulttá tette őket a következő év reklámja, vagy mert egy idő után olcsóbb, kevésbé időtálló papírra készültek. Mindezen okok miatt a jó állapotban fennmaradt termékreklámok értékes kordokumentumok, melyek a korszellem megragadására is alkalmasak.

⁸⁷ Jelen kutatásnak nem tárgya, de érdekes tanulságokkal szolgálhatna egy másik történeti kutatásban a japán gyermek és a fogyasztói kultúra kapcsolatának vizsgálata, mint ahogy arra példa a Taisó-(Taishō-)kor (1912–1926) gyermekeknek szánt dizájn munkái a lakberendezés és a belsőépítészet területén. Lásd Yuki, 2017.83–101.

⁸⁸ Paradox módon, amint a gyermeki világot a felnőttektől elválasztó gondolat erőre emelkedett a 19. században, a felnőttek világának egy aspektusában egyre bonyolultabbá vált a gyermek kizárása: ez pedig a fogyasztás területe, ahol a gyermekből fogyasztó lesz, és maguk is a kereskedelem részeivé válnak. (Michals, 2008. 29–40.)

3.3.1. Termékreklámok

A termékreklámok kutatása során érdemes szem előtt tartani, hogy amit keresünk (például japán gyermek vagy japán baba ábrázolása a reklámokban) az nem mindig korrelál a reklámozott termékkel. Tehát nem termék alapján kell kutatni (legalább kezdetben), hanem látvány alapján, és az így összegyűjtött anyagokat utána már témák/termékek szerint lehet rendezni. A következő néhány példa a fenti kutatási elv mentén szerveződött és a tisztaság (személyi és a háztartási), a divat (viselet, viseleti kiegészítők), a játék, a kulinária (ínyencségek/élvezeti cikkek) témája köré rendezhető.

(1) *Tisztaság/tisztálkodás*

Ami a tisztaság témáját illeti, elsősorban a szappanra kell gondolnunk. A szappan valószínűleg egy réges-régi főzési melléktermékként keletkezett, készítése sokáig inkább háztartási feladatnak számított. Kereskedelmi célú előállítás a gyarmati időkben kezdődött, de széles körben népszerűvé csak a 19. században vált, elterjedése összefüggött a közüzemi vízhasználattal, a tisztálkodási szokások megváltozásával, a „tisztasági” mozgalom által előmozdított higiéniai tudatossággal az angol nyelvű országokban (Cross, 2002.10.), ugyanakkor fontos tudni, hogy a személyes higiénia a Nyugat számára az egyik legjelentősebb japán erény volt, amelyet a szappan-, parfüm- és más gyártók is kiaknáztak, az alábbiakban látni fogjuk hogyan.

1839-ben az Amerikai Egyesült Államokban alapított és az 1880-as évekre a világ egyik legnagyobb üzemévé váló James S. Kirk&Co. chicagói szappangyára a legolcsóbb mosószerektől a legkényesebb szappanokig mindenféle árut kínált annak a filozófiának a jegyében, miszerint mindenki megérdemli, hogy hozzájusson a természetes tisztítószerekhez.⁸⁹ Témánk szempontjából a *Jap Rose Soap*⁹⁰ [Japán Rózsa Szappan] nevű termék különösen érdekes: a *Bubble Bath Soap*-ként [Habzó Fürdőszappan] hirdetett terméket az állati eredetű szappanokkal szemben úgy hirdették, mint ami nem

⁸⁹<https://kirksoap.com/who-we-are/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁹⁰ Mari Yoshihara (1968–) az amerikai kultúrtörténetre és az amerikai-ázsiai kapcsolatokra specializálódott kétnyelvű és kétkultúrájú professzor, író 2003-ban megjelent tanulmánykötetében az „amerikai orientalizmus”-nak nevezett és a japán kultúrát válogatás nélkül kisajátító példákkal, köztük több hirdetésnek a szövegével foglalkozik, ahol szerinte a „*Jap*” kifejezés, valamint a termékek (legyen az akár szappan, akár lakk) azon tulajdonságának kommunikálása, hogy a használat eredményeképpen a színesből tiszta és átlátszó, vagy fehér lesz a felület, rasszizáló diskurzust teremt. (Yoshihara, 2003. 30.)

hagy maga után üledéket, habja csupa oldható buborék, használatával a bőr pórusai szabadon lélegeznek.⁹¹ A terméknek többféle újság reklámja is ismert, köztük olyanok is, ahol japán hölgyek, gyermekek, babák jelennek meg.

Egy 1912-es chicagói újságkivágaton például szappanbuborékokkal játszó japán kislány és kisfiú látható, rózsával a háttérben. (40.a kép) A *The Saturday Evening Post* 1914-es számában a szöveghez tartozó képen japán gyerekek japán *icsimacu* babát fürdetnek a lampion fényénél a szappannal, ami a „mindennapos tisztálkodást élménnyé varázsolja”. (40.b kép)

A *The Ladies' Home Journal* 1919-es áprilisi számában olvasható hirdetésen egy japán nő és két gyermek reklámozza a terméket, amely lágy, kíméletes a bőrhöz, és a „gyerekek imádják” – szól a szlogen. (40.c kép) A hirdetés nagy részét egy papírernyő uralja, melyet vállán tart egy háttal álló japán hölgy, aki a nézőre tekint. Alakja éppen csak látszik, nem is fontos a téma szempontjából. Fölötte a jellegzetes japán lilaakácok fűrtökben lógnak. A kép jobb alsó részén egy kisfiú és egy kislány jelenik meg ugyancsak háttal a nézőnek, de arccal az olvasó felé. A kisfiú botra tűzött lampiont tart maga előtt, a kislány kezében pedig egy fiúcska *icsimacu* baba látható és maga a termék, a japán rózsaszappan. (lásd 9.kép) A hirdetés (baloldalt a szöveg felett) a jól felismerhetőség kedvéért vizuálisan megismétli a sárga színű papírba csomagolt terméket, melyen egy japán hölgy mosolyog kimonóban. A *Jap Rose Soap* az anyákon keresztül a gyermekekhez is elért, nemcsak magával a szappantermékkel, hanem az annak reklámozására szolgáló babával is. Edward Imeson Horsman (1843–1927) New York-i alapítású játékgyártó cége ugyanis *Jap Rose Kid* [Japán Rózsaszappan Kölyök] néven fiú és lány, japán stílusú reklámbabákat hozott forgalomba.⁹² (41.kép)

A másik jelentős amerikai szappanmárka, az *Ivory Soap* [Elefántcsont Szappan] a világ legnagyobb fogyasztási cikkek gyártó cégének, a Procter&Gamble vállalatnak a vezetőterméke volt. Az *Ivory*, azaz elefántcsont névválasztás bibliai eredetű, a 45. zsoltár vonatkozó sora alapján született: „Öltözékedből mirha és áloé illata árad, elefántcsont termekben húrok pendülnek vidámításodra”. (Cross, 2002. 10.) A fehér színű, enyhe illatú szappanfajta a tisztaságáról és a vízen lebegésről vált híressé. A termék egyik reklámképe Alice Barber Stephens (1858–1932) amerikai festőnő műve alapján készült és egy 1898-as újságkivágásból származik, címe: *The nursery* [A gyermekszoba]. (42.kép)

⁹¹ A szappan összetevői között szerepel a talkumpor, valódi rózsaszappan illattal, illetve a tiszta glicerin is.

⁹² http://www.dollreference.com/horsman_dolls.html (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Egy szobabelső látunk, ahol egy hölgy a fürdést készíti elő a kisbaba számára, aki mögötte helyezkedik el rácsos ágyban, mellette vélhetően nagyobb testvérkéje ül és az előkészületeket figyeli. Az állványon kikészítve a tiszta törülköző, a dézsában gőzölög a fürdővíz, mellette nagyméretű szappan látható, amely feliratával hirdeti a terméket: *Ivory*. A kép alatti szöveg szerint ez a szappan rendkívüli tisztaságú és kielégíti azokat az igényeket, amelyeket a gyermekek megkövetelnek. „*A loving mother is ever watchful of her children's comfort, and for the baby the best is none too good. Ivory soap is used for the bath, and the little one nestles down in bed with a contented cooing that plainly shows a sense of physical well – being. Ivory soap is socarefully made that it is selected for uses requiring a soap of extraordinary purity.*” [A szerető anya mindig figyel gyermekei kényelemére, és a baba számára a legjobb sem elég jó. A fürdéshez Ivory szappant használ, és a kicsi elégedett kuncogással fészkelődik az ágyban, ami egyértelműen a testi jólét érzését mutatja. Az Ivory szappant olyan gondosan készítik, hogy rendkívüli tisztaságú szappant igénylő felhasználásokhoz választották.] Vizualitás szempontjából, ami számunkra érdekes, hogy míg a nagyobb gyermek egy szőke fürtös babát ölel, a fürdetésre váró kicsi kezében a japán baba jól felismerhető: egy *icsimacu* lány baba az, kimonóját piros obi (öv) tartja a helyén, frizurája szépen fésült, hajdísszel dekorált.

Egy harmadik, immár európai szappanhirdetés egy angol szappanmárkához, a *Pears' Soap*-hoz kötődik, ami Andrew Pears (1770 körül–1845) után kapta a nevét, aki 1807-ben állította elő a világ első tömegpiaci áttetsző szappanját.⁹³ Több hirdetése kifejezetten japán fametszetek, illetve fotográfiák által ihletett jelenetet ábrázol (43. a,b kép), és ezzel együtt fel is vet néhány kérdést. Például az a hirdetés, ahol egy derűs japán nő, mint „*Happy Jappy*” jelenik meg, amint egy dézsában fürdik, és jobb kezében a szappant fogja (43.b kép) érdekes feliratot kapott, miszerint „*keeps the hands white*” [a kezeket fehéren tartja]. A hirdetés akár arra is utalhatna, hogy az említett japán erény: a napi tisztálkodás gyakorlata utolérendő a nyugati ember számára, mégis mást sugall. Mintha tréfát űzne belőle, és Mary Yoshihara⁹⁴ gondolatai mentén a fehér kézre utaló felirattal a nézőben felidézheti a kolonizációs időkre jellemző és a japánokra használt sárga színmetaforát is. (Yoshihara, 2003. 30.) Ebben az esetben pedig azt üzeni, hogy aki ezt a szappant használja, még a természetes bőrszínét is megtisztíthatja és fehérré válhat,

⁹³[https://en.wikipedia.org/wiki/Pears_\(soap\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Pears_(soap)) (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁹⁴ Lásd a 90. lábjegyzetet.

mint ahogyan ez más *Pears*-féle reklámokra is jellemző üzenet.⁹⁵ Ez a mély tartalmi töltet nem minden termékreklámon ennyire szembeötlő, de az mégis feltűnő, hogy ott, ahol például a termék (a szappan) uralja az ábrázolást, és annak áttetsző tulajdonsága a lényeg, akkor a kisgyermek kezében japán babát látunk. (43.c kép)

Összességében elmondható, hogy – az ellentmondásos megítélés mellett – a japán témák segítettek ezeknek a termékeknek a piacra dobását. A hívószavak, mint transzparencia, tisztaság, természetesség, valamint vizualításban a gyerekek, a játék babák, a virágok, valamint a nők mind részei voltak annak a japán (tágabb értelemben ázsiai) misztikumnak, amelyet az említett reklámok idéztek fel. Ez pedig összefügg a Nyugat által feminizált(nak tartott) Ázsia gondolatával is (*Pattberg*, 2009.188.), a feminin ország szimbólumai pedig a nők, a virágok, a babák. (*Dénes*, 2016. 147.) A feminizálás mellett pedig az infantilizálás narratíváját is látnunk kell. A japán nép infantilizálása, gyermekként (és a nők babaként való)⁹⁶ ábrázolása – szövegesen és vizuálisan egyaránt –, gyengének és védelemre szorulóknak láttatása mögött politikai okok is meghúzódtak, melyek az amerikai érdekeket Ázsiában fenyegető, egyre militarizáltabb Japánhoz kapcsolódtak. (*Kita*, 2018.151.) Megjegyzendő, hogy a japán emberek gyermekként való "azonosítása" nem teljesen amerikai nézet volt, már Rudyard Kipling (1865–1936) angol írónál is találkozunk a hasonlattal, miszerint a japán egész életében gyerek: „*The Jap is a child all his life*” és Kipling is a „*Jap*” kifejezést használja. (*Kipling*, 1919.332–333.)

⁹⁵ Ennek a gondolatnak egyértelmű példája az az 1884-es *Pears*-féle kereskedelmi kártya, amelyeken fehér kisfiú tanácsára *Pears* szappannal fürdik egy feketebőrű fiú, aki nyaktól lefelé fehér lesz. A szappanreklám a *Washing the Blackamoor white*, másként *Washing the Ethiopian* című Aesopus-fabulán alapul, ami magyarul *Szerecsenmosdatásként* ismert. Csak míg a fabula lényege, hogy az emberi jellemvonások, az alapvető természet megváltoztathatatlan, addig a szappanhirdetés egy ilyen vizuális megoldással azt üzeni, hogy a termékkel még ez is (értsd bőrszín) megváltoztatható. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pears-1884.jpg> (Hozzáférés: 2023. január 5.) Hazai vonatkozásban is találunk példát erre az "üzenetre" 20. század eleji számológédulán a következő reklámszöveggel: „*A szerecsen is fehérbőrű lesz, ha Labor pipereszappant vesz.*” <https://hu.museum-digital.org/object/59875> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁹⁶ A II. világháború után kialakuló új japán nőtípus a „*Baby-san*” – ami viszont már nem a Pillangókisasszony-ideált jelenti – babaként való megjelenítésével bővebben foglalkozik *Shibusawa*, 2010.34–41.

A Japánra jellemző kétpólusú megítélés vizuálisan is megragadható példái között pozitív, gúny nélküli, de persze továbbra is a fogyasztásra ösztönző példa is adódik. Igaz, időben későbbi, mégis ide tartozik Grace T. Hallock (1893–1967) amerikai gyermekíró 1927-ben megjelent, *After the rain: Cleanliness Customs of Children of Many Lands* [Az eső után: Sok ország gyermekeinek tisztasági szokásai] című könyve, amely a gyermekek fürdési szokásait írja le világszerte. (44.a,b kép) A japán szokásokról szóló fejezet két kisgyermek: Kiku és Taru egy napját meséli el. (Hallock, 1927.22–34.) A könyvet az *Association of American Soap and Glycerine Producers* [Amerikai Szappan-és Glicerinyártók Szövetsége] által létrehozott *Cleanliness Institute* [Tisztasági Intézet] adta ki azzal a céllal, hogy a kiadványokon keresztül megtanítsák a tisztaság megőrzésének fontosságát, megvédjék piacukat és elősegítsék az áruik fogyasztását. (Vinikas, 1989)

A fenti, tisztálkodással összefüggő termékek mellett érdemes megemlíteni egy, a háztartásban használatos, népszerű amerikai terméket: a cleveland-i, politúrokkal foglalkozó *The Glidden Varnish Company* [A Glidden Lakk Társaság] *Jap-a-lac* nevű bútór-és padlófényezőjét, aminek a hirdetése a *Ladies' Home Journal* hasábjain a *Jap Rose Soap* szappanhirdetéssel egy oldalon kúszott be az amerikai hölgyek otthonába. (Yoshihara, 2003.29.) A cég termékeit kínáló brosúra borítóján az előtérben egy kimonós nő látható táncmozdulat közben, a ritmust a háttérben szőnyegen ülő két, hangszeres férfi szolgáltatja. (45. a kép) Az egész jelenet hangulatos, jók a színválasztások, azonban alig látunk valamit a terméknévben röviden megidézett Japánból, mert a táncoló nő jellegzetesen európai arcvonású, a háttérben ülő zenészek öltözete és a tárgyi környezet pedig inkább kínaizáló. Egyedül talán a hölgy ruházata japános. Összességében az egész látvány egy egzotikus egyveleg, jól kombinált keleties motívumokkal, de a katalógusban alapvetően viktoriánus enteriőrbe helyezett, jól öltözött nők reklámozzák a terméket, mely otthonukat szebbé varázsolja. A brosúra hátoldalán szereplő szöveg szerint a termék „wears like iron”, vagyis vasként viselkedik, ami reagál(hat) a japán lakk tulajdonságára, de ezt leszámítva Japánra, a japán lakkra még csak említés szintjén sem kerül sor a hirdetésben, pusztán képi vonatkozásban tűnnek fel japán hölgyek vagy japán gyermek a termék dobozán. (45. b kép) Arról lehet szó, hogy a megcélzott fogyasztóközönség már ismer(het)i a századfordulón népszerű japonizmus tárgyi kultúráját, a japán lakk kiváló minőségét, nevét, vizualitását vonzónak találja, a nyugati termékgyártók pedig mindezt kihasználva árucikket csinálnak belőle. (Yoshihara, 2003.30.)

(2) *Divat*

A divat területéről vett példák között a fenti gondolatokra is rímelve nem kevésbé érdekes képi ábrázolásokat találunk az egyik legismertebb, otthoni kézimunkával, divattal, mindennapi háztartással, és összességében a hölgyek érdeklődési körébe tartozó témákkal foglalkozó amerikai női magazinban, a *Modern Priscilla*-ban. A magazin 1922-es decemberi, karácsonyi számának borítóját Annie Benson Müller (1879–?) műve díszíti. Bár ebben az esetben nem közvetlenül termékreklámról van szó, mégis érdekes a címlapkép választás. A borítón ugyanis egy kislány pózol piros, szőrmés köpenyben⁹⁷, és egy lányka *icsimacu* babát ölel. (46.a kép) Feltűnő, hogy a játék baba "bőre" mennyire sárga, így erős kontrasztot alkot a köpenyes, szőke fürtös, kékszemű kislány pirosposzsgás arcával. A kislány arcvonásaihoz képest szintén indokolatlanok a baba szemének, szemöldökének eltúlzott ívei is. A japán babák testszíne sohasem sárga, szemük vonala bár mandulavágású, de itt túlzó és éles, mintha a kép készítője kifejezetten törekedett volna az egyébként is nyilvánvaló különbség kihangsúlyozására; de úgy tűnik, hogy a "sárga baba" minden idegensége ellenére címlapra való. A lapszám külön érdekessége, hogy a népszerű hímzsminták rovatban közölt képek között egy olyan kötény is látható, aminek figurális előnyomott mintájában egy japán és egy kínai gyermek szalad egymás felé. (46.b kép)

A ruházódás témájánál maradva érdekes, saját korában új anyaghasználatot reklámoz a New Haven-i (Connecticut állam) Benjamin J. Stone-féle üzletág az 1880-as években. A 19. század második felében szabadalmaztatott szintetikus műanyaggal, azaz celluloiddal bevont vízálló gallérokat, mandzsettákat, ingmelleket hirdető cég kereskedelmi kártyáin kelet-ázsiai karakterű figurák jelennek meg. (47.a–c kép) Maga a celluloid széleskörű felhasználást tett lehetővé, a hajkeféktől kezdve a játékokon át egészen a filmiparban való hasznosításig. A viseletek és viseleti kiegészítők, mint a gallérok, mandzsetták természetesen vászonzól készültek, de celluloiddal vonták be azokat, hogy vízállóak legyenek, drasztikusan csökkentve ezzel az egyébként magas

⁹⁷ A szőrmegalléros gyermekruhák elterjedésében szerepet játszott az északi sarkvidéket megjárt felfedező Robert E. Peary feleségének, Josephine Debitch Pearynek (1863–1955) 1901-ben *The Snow Baby* [A hóbaba] címmel megjelent, a sarkvidéki tartózkodásukról írt könyve, melynek borítóján kislányuk, a szőrmébe öltöztetett Marie Ahnighito Peary (1893–1978) volt látható, aki 1893-ban született a hideg északon. (lásd Peary, 1901) A szőrmebundás kislány fotója nemcsak a prémkapucnis gyermekruhák elterjedését inspirálta, de hozzájárulhatott a *Snow Baby* [Hóbaba] biszkvitfigurák nagyobb népszerűségéhez, mely babák a 19. század végétől kezdve cukrásztermékként, tortafiguraként, karácsonyi dekorációkként már ismertek voltak.

tisztítási költségeket, a termék viselőjének pedig nem kellett tartania ruházatának ernyedtettségtől a párás időben.⁹⁸ Talán éppen a paradís távol-keleti országok ihlették az ázsiai karakterekkel való reklámozás ötletét. Az 1880-as évek elejéről származó kereskedelmi kártyák egyikén egy japán viseletű, babaszerű, gyermeki alak látható, amint hagyományos ruházatához vízálló gallért, mandzsettákat visel, fa lábbelije alatt, mint kis csónakok, a celluloid mandzsetták biztosítanak vízhatlanságot, míg feje fölé tartott ernyője egy kimerevített, celluloiddal bevont gallér, ami az eső ellen védelmet nyújt. (47.a kép) Az ábrázolás párdarabján egy kínai fiúcska látható mandzsu viseletet idéző ruházatban: övvel rögzített, mandzsettás hosszú kabátban, hátul összefont hosszú hajjal, amint ópiumpipát szív; ruhájának kiegészítői a celluloid gallér (fejfedő gyanánt is), valamint a mandzsetták. (47.b kép) Ugyanehhez a termékcsoporthoz tartozó hirdetésen férfiak egy csoportja a vízben áll, közben kínai mosodások üres ruháskosárral várják hiába kuncsaftjaikat, hiszen az új termék miatt dologtalanná váltak, így elhajóznak „*Off for China*” feliratú vitorlával. Ahogy a további felirat is mondja: „*No more washee washee.*” [Szabad fordításban ez az „Irány Kína”, „Nincs többé mosi-mosi”nak feleltethető meg]. (47.c kép) Megjegyzendő, hogy itt azért látunk kínai férfiakat, mert a kínai bevándorlók által nyújtott szolgáltatások közül a mosoda⁹⁹ népszerű volt az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában a 19. század végén és a 20. század elején, foglalkozási sztereotípiává is vált.¹⁰⁰ Nemcsak az ábrázolás, a felirat is gúnyos, miszerint: „*Melican man wear celluloid collar and cuff*” [A melikáni ember celluloid gallért és mandzsettát visel], ahol a „*melikáni ember*” („*American man*”) gúnyos kifejezés a 19. század közepén jelent meg, mint a kínai bevándorló munkások által beszélt nyelv karikatúrája. (Jung, 2011)

⁹⁸ <https://www.sciencehistory.org/distillations/celluloid-the-eternal-substitute> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁹⁹ A kínai mosoda intézményéről 1939-ben a *Tolnai Világlapjában* dr. Tápay-Szabó László egyetemi tanár így írt: „*Minden valamirevaló amerikai városban van kínai mosoda és kínai vendéglő. Még ott is, ahol a város tart fenn óriási gőzmosódát, amely nem haszonra dolgozik, a kínai mosoda, noha drágább, kitűnő üzlet, ugyanis a városi közüzem hatalmas mosógépei néha két-három darabra szakítják az inget, a kínai pedig nemhogy rontaná a ruhát, hanem a kisebb javításokat is elvégzi rajta (ingyen) s azonkívül a kínai úgy tud vasalni, mint senki más a világon. Természetes, hogy a kínai mosoda „jól megy”[...].*” (Tápay Szabó In: *Tolnai Világlapja*, 1939. 41. évf. 47. sz.)

¹⁰⁰ A téma széleskörű, történeti perspektívájú tárgyalását lásd Jung, 2011.

(3) Játék

A játékokkal kapcsolatos termékreklámok önmagában is óriási területéről vett példái közül nemcsak az eredeti japán, hanem a japán ihletésű karakterek is izgalmasak, hiszen a korabeli fogyasztó számára egy, a korban divatos irányzatra reflektáltak. Ilyen példát a kanadai illusztrátor és író Palmer Cox (1840–1924) által kitalált és gyermekeknek szánt *The Brownies*-történetek figurái között is találunk. A hagyományos angol mitológián és a skót népmeséken alapuló, különböző nemzetiségek és foglalkozások jellegzetes viseletébe öltöztetett Brownie-karakterek manó- vagy koboldszerű lények, akik mellett, hogy sok huncutságot csinálnak, hasznos feladatokat is végeznek. 1879-es megjelenésük után olyan nagy népszerűsége tettek szert, hogy az egyik első kézi kamerát is róluk nevezték el (Eastman Kodak Brownie)¹⁰¹, emellett úttörő márkát képviseltek a kereskedelemben. A Brownie-figurák a verses mesekönyveken kívül számos formában és felületen megjelentek a piacon: papír- és más babákként, képes-kirakós kockákon, puzzle képeken, sőt még az említett *Ivory Soap*-ot is reklámozták.¹⁰² A különböző nemzetiségű Brownie-karakterek között *Japán manó/kobolddal* is találkozunk (48.a kép), illetve a manósereg a világszerte utazás során Japánba is elutazik, ahogyan azt a *The Ladies' Home Journal* 1893-as októberi számában megjelent történetben is olvashatjuk. (48.b kép) A figura megjelenését láthatóan a samurájviselet ihlette, haja például a fejtetőre hajtogatott jellegzetes csomó, kimonószerű ruhájának övébe tűzve kardot hord.¹⁰³ Ezt és még további Brownie-karaktereket ábrázoló papírbabákat a toledói székhelyű (Ohio állam) *Lion Coffee*-val együttműködve egy font (kb. fél kg) súlyú kávékiszerezésekben, mint ajándékfigurákat lehetett megtalálni¹⁰⁴ (48.c kép), ami az árukapcsolásnak szintén jellegzetes példája.

¹⁰¹<https://www.browniecam.com/palmer-cox/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁰²<https://www.worthpoint.com/worthopedia/original-1885-ivory-soap-ad-palmer-510620414> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁰³Háromdimenziós babaváltozatát lásd: <https://www.rjohnwright.com/products/japanese-brownie-1> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁰⁴*A Save the wrapper!* [Mentsd meg a csomagolóanyagot!] és a *Cut out the Lion's Head!* [Vágd ki az oroszlánfejet!] jelszóra váltak az amerikai háztartásokban, hiszen meglepetés rejtett a csomagolásokban, így azok megőrzésre voltak érdekesek. <https://www.lioncoffee.com/amazing-true-history-lion-coffee/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A játékok reklámozása terén fontos megemlítenünk azokat 19. századi alapítású európai áruházakat, amelyek katalógusokban népszerűsítették játékrészlegeik kínálatát is. Ezeknek szép példáit találjuk meg az olyan francia áruházaknál, mint a *Galleries Lafayette*, a *Bon Marché*, a *Grands magasins du Louvre*, a *Grands magasins de la place Clichy*, a *Bazar de l'Hôtel de Ville*, a *Printemps*, a *Samaritaine*, az *Aux Trois Quartiers*, a *Grands magasins de Pygmalion*, stb.¹⁰⁵ A teljesség igénye nélkül, a századforduló idejéből válogatva a *Grands magasins de la place Clichy* karácsonyi játékkatalógusának borítóján 1900-ban egy japán fiú *icsimacu* baba látható (49.a kép), az *Aux Trois Quartiers* 1908-as karácsonyi katalógusa pedig *Mme Chyrsanthème* [Krizantém Asszony] néven japán babát kínál, ami a leírása szerint tagolt testű, nemzeti öltözetet visel: kimonót és szalagokat, haja virágokkal díszített. (49.b kép) A *Galleries Lafayette* áruház egyik hirdetése pedig több szempontból is érdekes (49.c kép): keleties hangulatú öltözetekben felnőtt európai nőt, japán haj-és ruhaviseletű kisfiúkat és európai gyermekeket látunk, a hirdetés szövege pedig egy kisgyermeket sürget a fürdőbe, hogy „[...] *friss legyen, mint a reggeli harmat, mert felvirradt Japánban a Gyermekünnep (!), amikor a Felkelő Nap Birodalmában az anyák semmit nem tagadnak meg az ő kis kerubjaiktól.*”

(4) Élvezeti cikk

A termékreklámok ezen csoportjában az étkezéshez használt vagy élvezeti cikként ismert termékeké a főszerep. Az első példa a német származású J. Adam Lautz és testvére, Charles buffalói üzletemberek által az 1850-es években alapított *Niagara Starch Works* [Niagara Keményítőgyár] (Buffalo, New York) egyik termékének a reklámja. Maga a kukoricakeményítő széleskörben használt anyag, az élelmiszeripar sűrítőanyagként, a papíripar ragasztóként, a textilipar tisztítóként használja. A kromolitográfia, azaz színes könyvnyomtatás technikájával készült kereskedelmi kártya 1885 körüli. (50.a kép) A kártya szövege a *Niagara Corn Starch* márkanevű, kulináris célokra készült keményítő használatára buzdít: *Use Niagara Corn Starch. Superior to all* [Használjon Niagara Kukoricakeményítőt. Mindenek felett.] felirattal. A termékkártyán a puffon ülő kislány

¹⁰⁵A párizsi Bibliothèque Forney anyagából számos digitalizált játékkatalógus elérhető a *Bibliothèque nationale de France* oldalán.

<https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&startRecord=0&maximumRecords=15&page=1&collapsing=true&exactSearch=false&query=dc.title%20all%20%22catalogue%20jouets%22%20&filter=provenance%20all%20%22ville-paris%22> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

egy könyvet tart az ölében, látszólag nem nézegeti azt, hanem képes oldalakat tép ki belőle. Konkrét magyarázata a jelenetnek egyelőre nem ismert, de a cég kártyáinak jellemző vonása, hogy gyakran gyermekekkel reklámoznak, a „*pure and sweet*” [tisztá és édes] kifejezéseket is használva (50.b kép), az ábrázolt gyerekek pedig játékokkal vagy játéktevékenység közben is megjelennek, ebben az esetben az ülőke mellett egy kimonós, keleties vonású baba ül, ami az ábrázolásnak mindenképpen érdekessége, bár jelenlétének oka még nem tisztázott.

Európai példák közül érdemes megemlíteni az édességek, ínycségek (csokoládé, kakaó, lekvár) forgalmazásával foglalkozó, 1870-ben alapított drezdai *Hartwig&Vogel* céget. Az általa kiadott színes, informatív, gyűjthető reklámképek (*Sammelkarten*) sikeresnek bizonyultak, különösen a képekhez megvásárolható gyűjtőalbumokkal (51.a kép) együtt, melyek még inkább növelték a gyűjtés és ezzel együtt a vásárlás vonzerejét. Érdekességképpen a színházi témánál már említett *babatündér is* elérhető volt a *Hartwig&Vogel* sorozatai között. (51.b kép)

Kifejezetten távol-keleti témájú vagy annak hangulatát valamilyen módon megidéző termékreklámokra szép számmal találunk példákat 19. századi angol és francia vállalatok kereskedelmi kártyái között is. Az Egyesült Királyságban alapított *Liebig's Extract of Meat Company* [Liebig Húsipari Társaság Kivonata] egyik francia nyelvű reklámkártyáján például az *Oxo* húskivonatot és marhahúsleves kockát reklámozza, míg képes felén a „*Poupées et jouets exotiques / Marchand de jouets japonaischez les Aïnos*” [Egzotikus babák és játékok / Japán játékkereskedő az ajnuk között] között felirat szerepel és a rajzon egy játékkereskedő portékait nézegető gyerekeket látunk. (52. kép) Jó példa a *Compagnie Française des Chocolats et des Thés* [Francia Csokoládé- és Teatársaság] nevű francia társaság termékkártyája is, amin *Japon* felirattal egy kimonós kislányt és egy fiúcskát látunk, amint két-két japán babát tartanak a kezükben.¹⁰⁶ (53.kép) Magyar vonatkozásban a termékreklám műfajában megjelenő Kelet-képpel a 10. fejezet *Japán baba a magyar művészetben / Alkalmazott grafika – termékreklámok* című rész foglalkozik.

¹⁰⁶ Noha nem japán téma, pusztán a játék(osság) tekintetében érdekesség, hogy a társaság olyan termékkártyát is kiadott, ami taumatrópként működik. Az optika elvén alapuló játékban két zsinór gyors pörgetésével két kép azt az illúziót kelti, mintha egy lenne. <https://www.vivachocolat.fr/les-pionniers-de-la-chocolaterie/compagnie-francaise-des-chocolats-et-des-thes> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

3.4. A Távol-Kelet, mint divat¹⁰⁷

A nyugati világban már a 17. századtól kezdve jelen voltak a Távol-Keletről (Kína, Japán) importként érkező használati tárgyak, melyek minden művészeti ágat inspiráltak. Nemcsak a tárgyak, hanem azok hordozóanyaga – például a kínai vagy a japán lakk, amelynek csillogó felületképzése a ruhák anyagában köszön majd vissza –, forma- és mintakincse egyaránt az import részét képezte, ami nagy horderejű változásokat eredményezett a divat világában is. Teret hódított a kínai selyem, a festett vagy nyomott mintás indiai pamutszövet, a japán aszimmetrikus minták, a színek és formák – nyugati szemmel – merész párosítása. A 19. század közepétől megélénkülő nemzetközi kereskedelem, a megrendezésre kerülő világkiállítások keleti pavilonjai, a nyomukban kibontakozó utazási kedv még elérhetőbb, tanulmányozhatóbb közelségbe hozták a nyugati közönség számára addig többnyire ismeretlen, távoli világok kultúráját. A ruhatípusok, mint például a kínai *mandarinkabát*, a japán *kimonó* és a keleti mintakincs – hímzések formájában – beépült a nyugati viseletbe. A divat alakítói nem törekedtek a kulturális sajátosságok éles megkülönböztetésére, mert a cél a keleti hangulat, az egzotikum megidézése volt. A viseleteken jól megfér egymással a kínai, a japán, az indiai stb. motívumvilág. A divat egyik fellegrája, Párizs, kitűnő terepe volt az új divathullám kibontakozásának, ami több forrásból is táplálkozott. A már említett világkiállítások mellett a világtornéját járó, Magyarországon is fellépő Orosz Balett jelmezei, izgalmas kreációi is inspirálták a divatkreátorok fantáziáját, akik testközelből tapasztalhatták meg az újdonság erejét, amikor 1909-ben Párizsban lépett fel a balett-társulat. Jelmeztervezőjük, Léon Bakst (1866–1924) ázsiai ihletésű jelmezei már feltűntek a *Tűzmadár*, a *Kleopátra*, a *Seherezáde* című darabokban. A társulat első párizsi fellépése után több divattervező figyelme is a keleti stílus felé fordult. A téma hazai vonatkozásában érdekes adalék, hogy az 1912-ben Budapesten fellépő balett-társulat nyomán, Bakst jelmezterveinek hatására Undi Mariska (1877–1959) – iparművész, grafikus, játék- és bútortervező, festő, meseillusztrátor – készített jelmezterveket. (Gellér, 2012. 80.)

¹⁰⁷ Bővebben lásd Hársvölgyi, 2017c. 275–277.

3.4.1. Keleti hatás – reformgondolkodás

A 19. század végének új életvezetési alternatívái a hétköznapi élet minden területén jelentkeztek. A téralakítás (lakáskultúra, építészet), az életmód (táplálkozási szokások), az öltözködés, a testkultúra (higiénia, mozgás), a szabadidő, az emberi kapcsolatok, a közösségi szokások, a vallásgyakorlás, stb. terén egyaránt. (Németh–Pirka, 2013, szerk. 7. előszó) A reformgondolkodás az öltözködési kultúra változásában látványosan megragadható, hiszen az egészséges test egészséges ruházatot kíván, ami nemcsak az anyagválasztásban, de a szabásmintában is tetten érhető, amit a keleti öltözetek – köztük a japán kimonó is – inspiráltak. A japán nyelvben a kimonó a ruházat összefoglaló elnevezése. Általában azt a ruhadarabot értjük rajta, mely T-alakú, szögletes ujjakkal, hosszú, keskeny elülső és hátsó résszel készül. A lazán szabott, nyitott öltözetet a derékban megkötött öv, az úgynevezett *obi* tartja a helyén, mely eredetileg több méter hosszú anyagból készült. A több, hasonló ruhadarab egymáson viselését is lehetővé tevő ruházat változatait a téli bélelt és a nyári vékonyabb kimonók jelentik. Ez az öltözet éles ellentéte a 19. századig a nyugati női ruházatban uralkodó sziluettnak, amit a fűzővel szorítottak – olykor drasztikusan – vékonyra. Az első fűző nélküli ruhát 1906-ban tervezte a „divat szultánja”-nak is nevezett Paul Poiret (1879–1944), aki 1911-ben *La 1002e nuit* [Az ezerkettedik éjszaka] fantázianéven rendezett jelmezbájlján a Kelet inspirálta kollekcióját mutatta be. (Fukai, 2002. 348.) Poiret kollekciójának nemcsak avantgárd, expresszív stílusa jelentett újdonságot, hanem az, hogy a laza szabású öltözetekkel új sziluettet kapott az immár fűzőtől megszabadított női test és az egybeszabott ruhák a vállra irányították a figyelmet. Így született meg a laza esésű kimonókabát, melyet a japán öltözet inspirált. Erről, Undi Mariska előadása nyomán *Az Ujság* tudósítója 1911-ben így írt: „A Poiret párisi szalonjában készült néhány reform-ruha kiváló ízlésű remekmű.” (y.ö. In: *Az Ujság*, 1911. 9. évf. 56. sz. 7.)¹⁰⁸ A ruhák szabásvonala a kimonó eredeti, hosszú, elől nyitott, T-vonalú szabását a lelógó ruhaujjakkal megtartotta, a fényes anyaghasználat a lakktechnika ragyogó felületi kidolgozásából is merített, míg a mintakincs sokszor eredeti japán textilnyomó stencilek felhasználásával jellegzetes díszítményeket, például természeti motívumokat is felhasznált. Az eredetileg férfi-, női-, gyermekviseletnek számító kimonó kényelmes házikabátként (köntös, köpeny), színházi kabátként vált népszerűvé és

¹⁰⁸ Szintén *Az Ujság* hasábjain, 1911-ben UNGÁR női divataruháza a tavaszi újdonságok sorában kínálja a raglánokat, „kimono fazonokban, (Poiret szabás).” (*Az Ujság*, 1911. 9. évf. 55. sz.28.)

vonult be a nyugati hölgyek ruhatárába és vált népszerű fotózási kellékké például a gyermekfotográfiákon is, ahol kimonós kislányok japán babával pózolnak. (54.kép)

A kutatás szempontjából érdemes megemlíteni egy olyan művésznőt, akinek önkifejezési formájában meghatározó volt az öltözködési stílusa (*Formanek-Brunell*, 1998.118.), – amiben éppen a fent említett keleti stílusú köntösök fő hangsúllyal jelentek meg, erről tanúskodnak a róla készült felvételek is (55.kép) –, másrészt pedig illusztrációs munkássága olyan karaktert teremtett, amiből jellegzetes, mással össze nem téveszthető babatípus született. Ő Rose Cecil O'Neill (1874–1944) amerikai illusztrátor, művész, író, aki számos regényt és verseskötet írt, és aktív tagja volt a női választójogi mozgalomnak, a nők szavazati jogáért művészetén keresztül is harcolt. Munkásságának legismertebb alkotásai a – Japánban¹⁰⁹ is népszerűvé váló és mai napig is kedvelt – *Kewpie* babák, melyekkel 1909-ben jelent meg a *Ladies' Home Journal* hasábjain.¹¹⁰ O'Neill élete és munkássága abban a szellemi atmoszférában és közegben formálódott, amit az életreform törekvések jellemeztek, a művésznő pedig mind megjelenésében, mind művészetében több ponton érintkezett ezekkel a mozgalmakkal. Rövid haj viselésére buzdító újságcikkben¹¹¹ kortársával, a szintén amerikai Isadora Duncannel¹¹² együtt szerepelt, aki maga is az életreform egy emblemikus alakja volt. 1915-ben a *The New York Press*nek adott interjújában O'Neill elmondta: „Az első lépés az, hogy a nőket felszabadítsák a divat igájából. Hogyan remélhetik,

¹⁰⁹ A kezdetben biszkvit, mázas kerámia és porcelán Kewpie babák celluloid változatait 1913-tól már Japánban is gyártották. (Axe, 1987) A babákról bővebben lásd a dolgozat 179. oldalát.

¹¹⁰ A Kewpie népszerűséghez nem mérhető, de érdekes adalék, hogy O'Neill 1940-ben megalkotta a *Ho-Ho* nevű *Little Laughing Buddha* [Kis Nevető Buddha] figuráját, ami változatos anyagokból – műanyag, szappan, fém, stb. – készült. Ez azonban nem bizonyult jó választásnak, mert 1965-ben az amerikai buddhista egyházak oktatási irodájának vezetőjétől érkezett levél kifogásolta, hogy a többszáz millió buddhista hívő által szentnek tekintett Buddha képét arra használják fel, hogy gumijátékként forgalmazzák. Tiszteletük alanyának ilyen formában és ilyen céllal való felhasználása méltatlan Buddhához, és a termék piacról való kivonását kéri. (Axe, 1987. 159.)

¹¹¹ <https://www.roseoneill.org/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹¹² A táncművészet megújítójaként tisztelt Duncan, a testvonalak gráciáját nemcsak táncával, de az általa viselt ruhákkal is kiemelte. Mariano Fortuny y Madrazo (1871–1949) spanyol divattervező 1907-ben alkotta meg híres *Delphos* ruháját, amit a görög klasszikus művészet ihletett. A ruha redői kellő rugalmasságot biztosítottak ahhoz, hogy az adott test körvonalai szerint szűküljenek vagy táguljanak, modern kapcsolatot teremtve ezzel a ruházat és a test között, amelyben a ruha alkalmazkodik az alakhoz.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/138495> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

*hogy versenyezhetnek a férfiakkal, amikor szoros ruhákba vannak összeszorítva?*¹¹³ Vagyis a megfelelő ruha nem korlátozza a testet, így nem korlátozza a szabad alkotást sem.

Hazai vonatkozásban Undi Mariska a „*nők emancipációs törekvéseiért harcoló nőmozgalom egyik karakteres képviselőjének, a femme nouvelle-nek*” (Undi–Gellér, 2014. 67.) munkásságában találkozunk hasonló megnyilvánulásokkal, amiről a 9. fejezet *A japán kultúra hatása a hazai életreform mozgalomra /Öltözködés* című részében bővebben lesz szó.

3.5. A láthatóvá tett Japán. Képelemlékek Japánról – Globetrotterek fotóalbumai

A kereskedelmi célú fényképészet már a Meidzsi-nyitást megelőzően szárnyait bontogatta Japánban, majd a nyitást követően sikeres és jövedelmező vállalkozási formává vált a fotóstúdiók létesítése, hiszen egy gyorsan fejlődő iparág, az utazás igényeit kellett kiszolgálniuk.¹¹⁴ A népszerű útikönyvek által ismertetett útvonalakat követő világutazók szívesen vittek haza emlék gyanánt fotográfiákat azokról a helyszínekről, ahol maguk is jártak. Ezeket a felvételeket megvásárolhatták az erre a célra szakosodott stúdiókban, ráadásul megvolt a lehetőségük arra, hogy saját maguk válogassák össze a képanyagot a stúdiók kínálata alapján. Az ily módon létrejött fotóalbumok közös jellemzője, hogy bizonyos témacsoportok mentén épülnek fel – úgy, mint természetes és épített környezet, panorámaképek, városok, híres helyek, foglalkozások, hétköznapiak, ünnepek, szokások, jellegzetes kulturális gyakorlatok, játéktevékenységek¹¹⁵, stb. –, de emellett személyes narratívákként is értelmezhetők, mert az album tulajdonosának Japánban tett utazásáról, tapasztalatairól, ízléséről árulkodtak. A képek ábrázolhattak olyan helyszíneket, jeleneteket, amelyeket az utazó maga is látott, illetve olyanokat is, aminek ő maga nem lehetett szemtanúja. Technikai szempontból a felvételek készülhettek az adott helyszínen (például tájképek, látképek, üzletek kínálata), míg a foglalkozásokat, szokásokat, egyes tevékenységi

¹¹³<https://www.roseoneill.org> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

1982-ben a United Federation of Doll Clubs (UFDC) Rose O’Neill emlékére egy szuvenir babát adott ki. A harmickilenc centiméter magas baba porcelán fejjel készült, kitömött testtel, öltözetként pedig jellegzetes O’Neill-féle ruhát visel. A baba készítője Muriel Kramer. (Axe, 1987. 13.)

¹¹⁴ A japán fotográfia történetét a 19. század közepétől a 20. század első feléig összefoglaló munkát lásd Bennett, 2006a.

¹¹⁵ A fotográfia értelmezési kereteiről bővebben lásd Goffman, 1981.

formákat megjelenítő megkoreografált felvételek készülhettek stúdióban, a témához illő kellékekkel, modellekkel. A kiválasztott felvételekkel megtöltött albumok kisebb és nagyobb formátumban is elérhetőek voltak, kötészetük pedig lehetett japán és nyugati stílusú is. Bizonyos felvételeket pedig sokszorosítás (például képeslap formában) követte.

Hazai vonatkozásban például a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteménye és Adattára őriz több globetrotter fotóalbumot, melyek között kisebb és nagyobb méretű lakktábla borítású albumok is megtalálhatók. Dokumentumértékű például Némethy Emil (1867–1943) gépészmérnök, feltaláló, a repülés egyik magyar úttörőjének¹¹⁶ kisméretű (35,5x27,5 cm-es) fotóalbuma¹¹⁷, melyet Japánban vásárolt, ahol a japán *Fuji Paper Company* vezető mérnökeként dolgozott 1890–1892 között.¹¹⁸ Az album első és hátsó borítója fekete, lakkozott fatábla: a borítón tájképi jelenetbe helyezett alakokat látunk, egy riksakulit, amint riksát húz, benne napernyős japán hölgy ül, a távolban a Fudzsi-hegy magasodik. (56.kép) Az alakok az elefántcsontberakás révén kiemelkednek a lakktábla síkjából. Az album lapjai leporellóként nyílnak, amire összesen ötven darab, többnyire vásárolt, különböző fényképészekről származó fényképet ragasztottak, melyeknek az album tulajdonosa német nyelvű címetek adott, egy részüket datálta is. Néhány kivételtől eltekintve japán tematikájú felvételekkel van dolgunk, melyek között értékesebb és kevésbé értékes darabok is vannak.¹¹⁹

A fotóalbumok vizsgálata azért is érdekes a kutatás számára, mert az adott kultúra jellemző vonásait sűrítik képekbe, közöttük a kutatott téma képi elemeit is. Ugyanakkor érdemes arra is figyelni, hogy helyi vállalkozásról van-e szó vagy nyugati fotóstúdióról és annak termékeiről, mert az utóbbi esetben számolni kell azzal, hogy bár a japán kultúrát tükrözik a képek, de nyugati szemlélet szerint. Ez a különbség pedig azért fontos, mert a 19. század folyamán a nyugati hírszolgálatok az újságok illusztrációihoz a nyugati fotóstúdiók képeit kezdték el használni. Jó példa erre a világ első illusztrált újságja, az 1842-ben alapított *Illustrated London News*, ahol a szövegekhez tartozó metszett illusztrációk között fotográfiai

¹¹⁶ *Magyar Életrajzi Lexikon*, 1982. 2. kötet, L-Z, 292.

¹¹⁷ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Adattár, ltsz.: Ad/5721-2012

¹¹⁸ Némethy a „papírgyártásban alkalmazott berendezések tervezésével foglalkozott és az új európai papírgyártási technológiák meghonosítása céljából meghívták Japánba, ahonnan 1897-ben tért vissza Magyarországra, és lett az aradi papírgyár igazgatója.”

<http://www.kfki.hu/physics/historia/historia/egyen.php?nanev=nemethy&nev5=N%E9methy+Emil>

(Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹¹⁹ A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum nyugalmazott adattárosának, Kardos Tatjánának szíves közlése.

előképpel rendelkezőket is találunk, „*from a photograph*” felirattal. (57. kép) Érdekesség, hogy éppen az *Illustrated London News* riportere hívta Japánba Felice Beato (kb. 1833–1908) olasz-brit fotográfust, aki elsőként hozott létre modellértékű fotóstúdiót Jokohamában. Vállalkozásának sikere részben abban állt, hogy képes volt felismerni ügyfelei elvárásait, ennek megfelelően a fotografált témák japánok voltak, de az általa létrehozott vizuális koncepció és a bemutatása elve nyugati. Felice Beato fotográfiai gyakorlata elsősorban a harctereken edződött és a keleti-nyugati világ szembenállását dokumentálta: fényképezte többek között a krími háborút 1855-ben, 1863-ban pedig éppen a *kagosimai* (Kagoshima) bombázás előtt érkezett Japánba, bár erről az eseményről nem készült felvétele. Azonban fel kellett mérnie, hogy az életképes piacot az jelentheti számára, ha nem a szigetországgal szembeni ellenérzéseket táplálja felvételeivel, hanem a nyugatiak számára egzotikusnak vélt Japánt láttatja. A Felice Beato nevéhez köthető fényképészeti albumok jellemzője, hogy a képes oldalak mellett külön beragasztott papíron, díszítő szegélybe foglalt, hosszabb leírásokat is közölt az adott felvétel témájáról. Hatéves tapasztalatával készült *Views of Japan* albumait a jokohamai helyi újság, a *Japan Weekly Mail* 1870. február 2-i számában hirdette. Az albumok jellemzően lakkta¹²⁰ borítással készültek, díszítményeik között gyakoriak voltak az utazásra reflektáló ábrázolások, mint például az utazók által valószínűleg elsőnek megpillantott Fudzsi-hegy vagy a hagyományos közlekedési eszközök (jinriksa, palankin), amivel maguk a globetrotterek is utaztak. A fekete-fehér felvételek helyett a stúdiók ügyfelei előnyben részesítették az utólagosan kézzel színezett képeket, melyeket a stúdió alkalmazottai feliratokkal és számokkal láttak el, így segítve a válogatást és a készletnyilvántartást.

A dolgozat első fejezetében már említett *kanagavai szerződés* által előírt feltételek, – melyek például a külföldiek mozgását a szerződéses kikötők környékére korlátozták –, földrajzilag alapvetően meghatározták a nyugati fotográfusok, így Beato tevékenységét is. És noha területi alapon rendezte megvásárolható felvételeit, – mintha azok az egyik helyről a másikra történő utazást sugallnák –, a stúdió ügyfelei nem mindig követték ezt

¹²⁰ Magával az anyagválasztással is „egzotizálták” az albumokat a készítők, hiszen a lakk egy különleges távolkeleti anyag, melyet a lakkfa megcsapolásával nyernek, színezőanyagok segítségével különféle színűre festenek, és több rétegben visznek fel a fából készült tárgyra. Vízhatlansága révén például edényeket, koporsókat, kisebb bútorokat vontak be vele, és egyéb tárgyak díszítésére is használták, mivel a lakkbevonat faragható, csiszolható, berakásokkal díszíthető, ahogy ezt a fotóalbumok esetében is látni lehet. Az albumok lakkbevonatú borítóinak sarkait gyakran még sárgarézből készült élvédők is óvták a felületi kopástól.

https://visualizingcultures.mit.edu/beato_places/essay.pdf (Hozzáférés: 2023. január 5.)

az "útmutatást", amikor összeállították saját albumukat, melyeket saját ízlés szerint személyre szabtak. Felice Beato képei hazai közgyűjtemények közül megtalálhatóak a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumban, a névadó Hopp Ferenc által vásárolt fotóalbumban, a kutatáshoz kapcsolódó felvételek részletesebb elemzésével egy későbbi fejezetben lesz szó.

3.6. Japán babák a művészetben

A Meidzsi-nyitást (1868) közvetlenül megelőző években, illetve utána nem sokkal már számos európai és amerikai művész reagált a japán művészetre, melynek témáit, tárgyait jelenítették meg vagy magát a művészi látásmódot alkalmazták alkotásaikon.

3.6.1. Festészet

Ami a festészetet illeti a művészek egy része az egzotikumot látta a japán művészetben és azt is festette meg, de voltak olyan alkotók is, akik gyűjtőtevékenységükről is ismertek voltak, így az ő munkásságukban a témaválasztást nem pusztán az egzotikum iránti lelkesedés, a motívumgyűjtés táplálta, hanem a gyűjtői magatartás is (*Pate*, 2008.32.), illetve az a tény, hogy a távol-keleti művészet mind tárgykultúrájában, mind képkomponálási megoldásaiban újdonságot jelentett a nyugati művészet számára. Megvizsgálva néhány 19. század végi, századfordulós és 20. század eleji festészeti alkotást, világosan látszik, hogy a festészet gazdag forrása a japán játékoknak, főleg a babáknak. A képi műfajok között ilyenek a szalonképek, ahol a babák jellemzően dekoratív célt szolgálnak, izgalmas motívumként jelennek meg a szobabelsőben; a csendéleteken már közvetlenebb megfigyelés tárgyai, de még mindig csak egzotikusságuk miatt, számos festőéletmű esetében pedig tudható, hogy a festmény készítője maga is gyűjtő volt, így a témaválasztás személyes érdeklődésen alapult. Rajtuk kívül érdekesek még azok a festmények is, ahol a japán babák kisgyermekek játéktárgyi környezetében jelennek meg: ezek részben portrék, részben pedig a gyermek személye mellékes, de az a tény, hogy kisgyermekkel együtt kerül ábrázolásra a japán baba, egészen más jelentést hordoz. Az alábbi néhány példa a japán babák értelmezési és bemutatási lehetőségének sokszínűségére hívja fel a figyelmet.

(1) Szalonképek

Alfred Émile Léopold Stevens¹²¹ (1823–1906) belga festő több festményén japán *curio*kat¹²² látunk. (Pate, 2008. 31–32.) Stevens belgaként könnyen kapcsolatba kerülhetett a Holland Kelet-indiai Társaság amszterdami bázisán keresztül Európába érkező távol-keleti tárgyakkal, melyek rendre feltűnnek festményein: hol egy paraván, kimonó, lakkszekrény, maszk bukkan fel, hol pedig babák, kisméretű emberi és állati figurák, melyek nem játékok, hanem csodálni való apróságok, melyet tulajdonosuk nagy gonddal vesz kézbe.

Stevens *Preparing for the ball* [Készülődés a bálra]¹²³ című festményének alanya egy bálra készülődő hölgy, aki mögött a sarokban egy jellegzetes japán lakkszekrény tetején gondosan elrendezve egy japán baba ül, kétoldalt hosszúnyakú, vékony vázákban virágok és három másik apró figura láthatók. (58.kép) A tárgyegyüttes nem pontosan azonosítható, inkább csak felsejlő háttérelme az ábrázolásnak.

Stevens 1865/66 körül készült festménye¹²⁴ az *India In Paris: The Exotic Curio* [India Párizsban: Az egzotikus curio] címet viseli: a képen egy japán paraván előtti puffos párnán fiatal nő ül és egy perzsaszőnyeggel borított asztalra kihelyezett tárgyat fog és szemlél. (59. kép) A tárgy egy szépen kidolgozott elefántot mintázó modell, aminek a hátán egy kimonós nőalak ül.¹²⁵⁻¹²⁶

The Lady in Pink [A hölgy rózsaszínben], másként *A doll* [Egy baba]¹²⁷ című, 1867-es festményén mintha az előző képen még elefánt hátán ülő kimonós babát tartaná kezében a fiatal hölgy, aki most a kép jobb oldalán áll, előtte egy kabinetszekrény látható

¹²¹ Alfred Stevens munkásságát bővebben lásd *de Bodt, Derrey-Capon. and eds., 2009.*

¹²² A szó magyarázatához lásd a 31. lábjegyzetet.

¹²³ <https://www.artrenewal.org/artworks/preparing-for-the-ball/alfred-stevens/7175> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹²⁴ <https://www.artrenewal.org/artworks/alfred-stevens/linde-a-paris-le-bibelot-exotique/6946> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹²⁵ A festmény tárgyának párhuzamaként magángyűjteményből származó (de figura nélküli) elefantszoborral együtt mutatták be a festményt az amszterdami Van Gogh Múzeumban 2009. szeptember 18.–2010. január 24.között. <https://www.19thc-artworldwide.org/spring10/alfred-stevens> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹²⁶ Témánk szempontjából a kimonós figura okozhat fejtörést amiatt, hogy elefánt hátára ültetve látjuk. A festmény címe alapján indiai elefántról van szó, de ha ezt nem tudnánk, azt is gondolhatnánk, hogy talán *Szamanthadra bódhiszattva* (jap. *Fugen*) portréjának szoborszerű változatával van dolgunk, mely feltételezésre némileg reagál Stevens egy másik festménye, *A Hölgy rózsaszínben*. A bódhiszattvát feldíszített elefánton, lótusztrónon ülve szokás ábrázolni többnyire férfiként, de gyakran női vonásokkal.

¹²⁷ <https://www.artrenewal.org/artworks/alfred-stevens/une-poup-and-233e/3585> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

neobarokk cirádákkal és japán lakk panellel, rajta intarziás jelenet egy elefánttal, egy női alakkal, egy felettük repülő darumadárral és egy pavilonnal. (60. kép)

Stevens *Women with a Japanese doll*¹²⁸ [Hölgyek japán babával] című, 1894-es festményén egy szobabelsőt látunk japán műtárgyakkal gazdagon berendezve (61. kép): a falakon japán festmények, maszkok, tekercskép, kerámia láthatók; a bal sarokban magas asztalkára ültetett porcelán *fo-oroszlán*¹²⁹ trónol, előtte pedig – talán – a tulajdonos hölgy ül egy puffon, kezében egy japán babával, melyet vendégének mutat éppen, aki érdeklődve figyel. Ez a baba formailag a *Báli készülődés* című festményen látható nagyobb méretű babával rokon. Mind a kettő szamurájt mintáz.

Stevens tanítványának, a szintén belga Fernand Toussaint (1873–1956) alkotásainak sorából is ismerünk egy, az előzőhöz hasonló tematikájú festményt. A *The Japanese Print* [A japán nyomat] című¹³⁰, 1913–1914-es datálású kép egy hölgyet ábrázol, amint nagytóval japán fametszetet szemlél. A helyiségből nem sok látszik, egy szoba falrészlete az, ami látható festményekkel, szobordísszel. A fametszetet tanulmányozó hölgy félig az asztalon ül, ahol vázában holdviola látható, előtte további nyomatok és egy anyagul odahelyezett, szinte lecsúszni készülő japán *icsimacu* baba. (62. kép)

Az ilyen és ehhez hasonló témájú festmények előkészíthették a japán vagy japános tárgyi világ beépülését a mindennapi környezetbe, a polgári enteriőrökbe.

¹²⁸<https://www.artrenewal.org/artworks/femme-and-224-la-poupee-japonaise/alfred-stevens/8880> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹²⁹ „Kín. „Buddha oroszlán”, a kínai szentélyek és paloták bejáratának két oldalán látható állatok neve. [...] Európai utazók gyakran – tévesen – „Buddha kutya”ként említik.” In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 76.

¹³⁰ A témát a festő több változatban is megfestette, a képek többféle címen is ismertek, pl. *The Young Connaissanceuse* vagy *Untitled (Portrait of a Lady)* [Az ifjú műértő vagy Cím nélkül, Egy hölgy portréja].

(2) *Csendéletek*

A szofisztikált és divatos japán babák (de összességében a távol-keleti figurák) kedvelt témái voltak az említett időszak nyugati festészetének a csendélet műfajában is, ahol olyan jellegzetes tárgytipusok, mint könyvek, virágok, textíliák, egyéb használati tárgyak társaságában találjuk meg őket. Számos olyan európai festő alkotása ismert a kutatás számára, akiknél a francia fővárosban való hosszabb-rövidebb idejű tartózkodással igazolható az említett témaválasztás.¹³¹ Párizs ugyanis nemcsak a kereskedelemtörténeti előzmények, de a világkiállítások miatt, a műgyűjtői körök révén és sokszínű kulturális elemeivel együtt is alapvetően hozzájárult a távol-keleti tárgykultúra közvetlen eléréséhez.

Paul Peel (1860–1892) kanadai akadémikus festő talán legismertebb és sokat reprodukált olajfestménye 1889 körül készült, a címe *Japanese dolls with fan* [Japán babák legyezővel]. (63. kép) A festményen két baba, egy kisebb és egy nagyobb, vörös kimonós, fiú *icsimacu* baba látható két legyező és egy váza társaságában.

Gwendolen Mary John (1876–1939) walesi festőnő például a munkássága nagy részében Franciaországban működött, festészetét többségében portrék jellemezték, de csendéleteket, interiőröket és néhány tájképet is festett. *Japanese doll* [Japán baba] című, 1920-as években készült festményén a vörös és kék kimonóba öltöztetett *icsimacu* lányka baba egy kerek asztalon ül egy nyitott doboznak támasztva¹³² a festőnő stúdiójára és más festményeire jellemző egyéb műtermi kellékek között. (64. kép)

A keleti figurákkal ábrázolt csendéletekre magyar vonatkozásban is találunk példákat – például Csók Istvánnál –, de a konkrétan japán figurák, még konkrétan a japán babák egyelőre kis számban ismertek a kutatás számára. Velük a 10. fejezet *Japán baba a magyar művészetben /Festészet* című része foglalkozik részletesebben.

¹³¹ A lengyel festők munkái között erre számos példát találunk, melyeket Anna Król dolgozott fel tanulmánykötetében. (Król, 2010.)

¹³²https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gwen_John_-_The_Japanese_Doll,_1920s,_NMW_A_25990.jpg
(Hozzáférés: 2023. január 5.)

(3) *Babagyűjtő festők alkotásai*

Jacques Joseph (James) Tissot (1836–1902) a szalonképektől eltérően közelítette meg a témát, hiszen az 1860-as években ő maga az egyik legismertebb párizsi gyűjtőnek számított a japán tárgyakat illetően. (Pate, 2008. 32.)

Az első japános témájú festménye az 1864-ben készült *La Japonaise au bain* [Japán nő fürdőben]¹³³ című kép, ahol egy japán szépségnek ábrázolt párizsi modell nyitott köntösben, japán stílusú tárgyi környezetben (porcelán, paraván, eltolható ajtó) jelenik meg. Másik ilyen témájú festménye, a *Young Lady Holding Japanese Objects* [Fiatal nő japán tárgyakat tart]¹³⁴ 1865-ben készült, ahol japán ruházatba bújt, haját japán stílusban fésült európai nő látható, kezében vázákkal, környezetében aranyhalas akvárium, buja növényvilág jelenik meg. (65. kép) A nő gazdagon hímzett köntösét öv tartja össze, benne legyezővel. Klasszikusan kontyba fésült haját virágok, hajtűk díszítik. Az első festmény esetében egy párizsi modell feltételezhető, míg a második képről úgy tartják, hogy Tissot saját gyűjteményéből származó baba feje lehetett az inspirációs forrása a nő ábrázolásának, elsősorban ami a fejet (arcot) és a gondosan fésült hajviseletet illeti. A tipikus *bidzsin* (bijin)¹³⁵ – azaz szép hölgyeket ábrázoló – babákkal összehasonlítva könnyen belátható a jogos párhuzam. Az ábrázolt hölgy arckaraktere – az enyhén nyitott száj, a láthatóvá váló fogak és nyelv – miatt a *bidzsin* babák arcberendezésével egyértelműen hasonlóságot mutat. (66.kép) (Pate, 2008. 32.)

Tissot talán leghíresebb képe, a *Young Ladies Looking at Japanese Objects* [Ifjú hölgyek japán tárgyakat néznek]¹³⁶ című 1869-es festmény, ahol két nő áll a festő stúdiójában és egy japán hajó modelljét csodálják. (67. kép) A festmény tanúsága szerint a stúdió tele van Tissot távol-keleti tárgyaival; a hölgyek mögött egy fából készült, kinyitható japán házioltár – *bucudan* (butsudan) – látható, fekete lakk külső és aranylakk belső polcokat

¹³³https://en.wikipedia.org/wiki/James_Tissot#/media/File:James_Tissot_-_La_Japonaise_au_bain.jpg

(Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹³⁴ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Tissot_Young_Woman_Holding_Japanese_Objects.jpg (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹³⁵ A *bidzsin* jelentése: gyönyörű megjelenésű női szépség. <https://jisho.org/search/bijin> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹³⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/James_Tissot#/media/File:James_Tissot_Young_Ladies_Looking_at_Japanese_Objects.jpg (Hozzáférés: 2023. január 5.)

foglal magában. A házioltárban hagyományosan Buddha szobra vagy egy bódhiszattva¹³⁷ szobra van elhelyezve, itt most babákat látunk. A kezében nyitott legyezőt tartó baba egy hagyományos császárnő baba¹³⁸ a *Lányok Napja* ünnep babái közül, mögötte áll egy bajszos férfibaba sötét ruhában, vélhetőleg *Benkei* (Benkei)¹³⁹ a *Fiúk Napjának* ünnepi készletből; fölötte egy *bidzsin* látható sötét, mintás kimonóban.

Jules Adeline (1845–1909) francia történész, műszaki rajzoló, rézmetsző az egyik első nyugati japán babagyűjtő volt (*Pate*, 2008.35.), gyűjteményét a *Le Muséum d'histoire naturelle de Rouen* [Természettudományi Múzeum, Rouen] őrzi.¹⁴⁰ A gyűjteményéről készült archív fotókon keresztül nemcsak az állapítható meg nagy pontossággal, hogy milyen babái voltak, hanem az is, hogy azok miként voltak kiállítva otthonában. Babái közül kedvence volt egy ötvennyolc centiméter magas *nó* (nō)¹⁴¹ baba, amely a róla készült 1883-as metszet alapján vált ikonikussá. (68.a kép) Egészen pontosan egy *goso* babáról¹⁴² van szó, mely *nó* színházi figuraként ábrázolja az Adeline által *Mikikának* nevezett babát. Ugyanezt a nevet viselő metszet a franciaországi japonizmus mozgalmanak támogatói között egyfajta emblémává vált. (68.b kép) Adeline elkezdett dolgozni egy olyan metszetsorozaton is, ami a gyűjteményében szereplő babákat mutatta volna be, de a huszonöt tervezett metszetből csak négy készült el. (*Pate*, 2008. 35–37.) Adeline hagyatékát (pontosabban abból tizennégy babát) 2014-ben egy kiállítás keretén belül mutatták be a roueni múzeumban a gyűjtő kollekciónak készült archív fotók és a rajtuk szereplő japán babákkal – köztük *icsimacu* babával – együtt, amiknek a restaurálására külön mecénási felhívást tettek közzé.¹⁴³ (lásd 6. a, b kép)

¹³⁷ „Bódhiszattva (szkt. „megvilágosodás-lényegű”): potenciális buddha vagy olyan megvilágosodott lény, aki másokat segít a megvilágosodás felé vezető úton.” In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 32.

¹³⁸A *Lányok Napján* kiállított babadisz, – ami legalább kettő: császár és császárnő-, vagy annál több babából áll –, általános neve az *o-hina* baba. Ezek közül a császárt formáló férfi baba neve az *o-bina*, a császárnőt jelképező női baba neve pedig *me-bina*. Dr. Lázár Marianna japanológus szíves közlése.

¹³⁹*Saitō Musashibō Benkei* (1155–1189, a japán folklór népszerű alakja, egy harcos szerzetes volt, aki nagy erejéről és hűségéről volt híres. Lásd: <https://www.britannica.com/topic/Benkei> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁴⁰<https://museumderouen.fr/fr/nous-soutenir> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁴¹ A japán színház egyik műfaja. Az énekes-táncos drámai előadást elsősorban a samurájok kedvelték. A színházi figurákat szívesen jelenítették meg babákban. Lásd még az 59. lábjegyzetet.

¹⁴² Lásd még a 16. lábjegyzetet.

¹⁴³ https://www.francetvinfo.fr/culture/patrimoine/les-poupees-japonaises-oubliees-du-museum-d-histoire-naturelle-de-rouen_3384985.html (Hozzáférés: 2023. január 5.)

(4) *Japán babák gyermekek környezetében, portrék*

A festmények külön tematikus csoportját alkotják azok a példák, ahol kisgyermekek játéktárgyi környezetében jelennek meg a japán babák immár játékként, mintegy ütköztetve azokat a nyugati játék babákkal.

Az amerikai Charles F. Ulrich (1858–1908) és Charles Dater Weldon¹⁴⁴ (1855–1935) egymáshoz nagyon hasonló kompozíciójú festményén az *icsimacu* japán játék babák, mint életre kelt figurák jelennek meg alvó kisgyermekek környezetében. (Pate, 2008. 234.) Ulrich „*The Dream After The Story*” [Álom a történet/mese után] című évszám nélküli képén¹⁴⁵ (69. kép) a babák, mint életre kelt kis lények sorakoznak, kíváncsian nézik az alvó gyermeket, de talán inkább annak játék babáját, ami viszont „élettelenül” fekszik szunyókáló kiscgazdája mellkasán.¹⁴⁶ Weldon 1883-as *Dream-land* [Álomország] című festményének (70. kép) japán babái üdvözlik a kislány játékát, mintegy próbálnak kapcsolatot teremteni vele, hasonlóan Weldon *Flirt* [Flört] című, évszám nélküli képéhez (71.kép), ahol ugyancsak az életre kelt japán fiúcskát ábrázoló baba „flörtöl” a gazdag csipkébe öltöztetett lányka babával.¹⁴⁷

Mindegyik festményen csak a japán babák élnek, mozognak, és viselkednek emberszerűen, ami érdekes megoldás a festők részéről, mert rímelt arra, hogy a japánok lélekkel rendelkező lényekként gondolkodtak ezekről a babákról. (Davis, 1913/1992. 215.) Ezek a példák természetesen nem jelentik azt, hogy a nyugati festészet mindig így jeleníti meg ezeket a japán babákat.

¹⁴⁴Charles Dater Weldonnak több japán témájú festménye is ismert.

Bővebben lásd: <https://americangallery.wordpress.com/2010/03/23/charles-dater-weldon-1855-1935/>
(Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁴⁵ Az itt közölt 1918 előtti orosz nyelvű képeslap Ulrich festménye alapján készült. Az orosz nyelvű felirat a következőt írja: „*C. F. Ulrich amerikai festő, aki az 1880-as évektől Németországban dolgozott*”. A régi orosz helyesírással írt képeslap 1918 előtt készült. Nyikolajeva Marija szíves közlése.

¹⁴⁶ A képet a német *Die Gartenlaube* [A pavilon] illusztrált családi lap is közölte 1880 körül, és ez jelenthet támpontot a festmény datálásához. A képen látható európai baba pedig egy korabeli tipikus sonnebergi játék baba. (Cieslik –Cieslik, 1979.40.)

¹⁴⁷ A képnek van egy párdarabja is, lásd: <https://www.invaluable.com/auction-lot/charles-dater-weldon-american-1855-1935-two-hand--283-c-6c84846999> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A gyermekeket japán babával játék közben ábrázoló jelenetekre jó példa két orosz festő alkotása. Az egyikük Boris Kustodiev (1878–1927) festő, grafikus, díszlettervező, akinek 1908-as *Японская кукла* [A japán baba] című festménye (72.kép) a festő kislányát ábrázolja, amint a műterem ablakában *icsimacu* japán babával játszik, annak ruháját igazítja, „*maga felé fordítva tartja, mintha beszélgetne vele.*” (Tompa, 2004.129.) A pufók, fehér arcú, fejtetőn kontyba rendezett, rövid egyenes fekete hajú lánybaba kék alapszínű kimonót visel. Kortársa Pyotr Konchalovsky (1876–1956) 1931-es *Поппем Камушки Бенедиктовой на пестром ковре с игрушками* [Kamushka Benediktova portréja színes szőnyegen játékokkal], című képén a földön törökülésben egy kisgyermeket látunk, kezében nyuszival és plüssmackóval, lába előtt színes kocka és a szőnyeg mintájába vesző *icsimacu* baba az előző ábrázoláshoz képest élettelenül hever. (73. kép) A baba élénk színű, hosszú ujjú kimonót visel, rendezetlen, hosszú fekete haja a szőnyeg vonalaiban oldódik fel. Az orosz Távol-Keletnek a szigetországhoz való földrajzi közelsége miatt a japán baba talán kevésbé volt kuriózum, mégis megfesterenivaló, érdekes játéktárgy lehetett.

3.6.2. Fotográfia

A fotográfálásról, mint kereskedelmi célú tevékenységről már volt szó korábban a Japánról készült fotóalbumok kapcsán, amikbe a szigetországi utazók sűrithették látogatásuk emlékét.¹⁴⁸ A jól tematizálható felvételek egyfajta kulturális-vizuális kliséként¹⁴⁹ viselkedő egyes darabjaiba jelen dolgozat is betekintést nyújt majd hazai példák alapján, de érdemes némi kitérőt tenni az egyéni felhasználás és a művészi szándék irányába is. A fotográfia nemcsak a mozgásábrázolás rögzítésére, a fényviszonyok, a tér-és témamegjelenítés alaposabb vizsgálatára adott lehetőséget, hanem a spontaneitásra, az ötletes képkomponálási lehetőségekre is. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban kiemelünk néhány olyan alkotót, akiknek a munkásságában a fotográfia és a japán baba téma találkozott.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Lásd a dolgozat 65–68. oldalát.

¹⁴⁹ A fotográfia, mint kutatási módszer használatáról bővebben lásd *Collier–Collier*, 1986.

¹⁵⁰ A kutatás időkeretén kívül esik, de fotográfia szempontjából fontos személy volt Haár Ferenc (1908–1997), aki 1939-ben indult el Távol-Keletre. Japánban, Tokióban stúdiót rendezett be, ahol kezdetben „*főleg idegenforgalmi és portréfelvételekkel*” foglalkozott, később dokumentumfilmkészítéssel. (*Lengyel*, 1969.8–10.) 1953-as felvétele a *Japáni kislány népművészeti babával* címet viseli, ahol egy kislány kokesi fababával jelenik meg. Több felvételét a Magyar Fotográfiai Múzeum (Budapest) őrzi.

George Hendrik Breitner (1857–1923) holland festő és fotográfus több festményből és tanulmányból álló, a holland japonizmus csúcspontjának tartott sorozata fontos a témában. Az 1890-es években készült sorozatának alanya egy kimonóba öltözött lány, aki ágyon fekszik vagy tükör előtt ül, kezében olykor japán babát tart. Bár a festményekhez rajzos és fotográfiai előtanulmányok is készültek, nehéz beazonosítani az ábrázolt japán baba típusát.¹⁵¹ (74. a,b kép)

Henri de Toulouse Lautrec (1864–1901) francia festő, amatőr fotográfus, – akinek festészetére hatással volt a japán *ukijo-e* nyomatokra jellemző szokatlan képkivágat, formai egyszerűség, az élénk színek –, gyakran élt a fotográfia adta lehetőségekkel Maurice Guibert (1856–1913) barátja révén, aki többször is fényképezte őt. Egy, a kutatás szempontjából érdekes felvételen Lautrec, mint japán császár pózol kimonóban, fejdísszel, jobbában legyezőt, baljában egy *icsimacu* babát tart, de nem teremt vele kapcsolatot, csak elnéz fölötte, kellékszerűen használja, így annak önálló jelentése nincsen. (75. kép) De lehet, hogy ez a felvétel nem is emiatt érdekes. A fotón a festő önmaga (vagy inkább a fotót készítő személy) modelljeként jelenik meg és egy olyan megrendezett pózt rögzít, ami Lautrec számára – vagy általánosságban egy portréfestő számára is – megfesthető lenne, míg a másik felvétel, ami 1892-re datált, és Lautrecet ugyanebben a japán jelmezben, de baba nélkül és kancsalítva ábrázolja, egy elkapott, egyszervolt pillanatot rögzít.¹⁵² Talán Lautrec a fényképezésben rejülő lehetőségeket ily módon próbálgatta. Az pedig, hogy japán öltözetben és japán babával látjuk, a kor divatos irányzatát tükrözheti.

Arnold Genthe (1869–1942) nemzetközi hírnémet-amerikai fotográfus ugyancsak megemlíthető a témában. Genthe leginkább a San Franciscó-i kínai negyedről¹⁵³, az 1906-os San Franciscó-i földrengésről készült felvételeiről, valamint művészekről, híres emberekről (Greta Garbo, Anna Pavlova, Isadora Duncan, Theodore Roosevelt, John D. Rockefeller, stb.) készült portréiről ismert, de felvételeket készített *Buzzer* nevű macskájáról is, ami gyakran szerepelt a fotográfus alanyaival készült portrékon. Számunkra érdekes felvételein – amik magán jellegűnek, bensőségesnek mondhatók – a mintegy modellt fekvő cica egy fotelba ültetett japán *icsimacu* babával együtt jelenik meg. (76.a,b kép) A felvételek készítésének célja a kutatás számára egyelőre nem ismert. Annyi elmondható róluk, hogy egyrészt

¹⁵¹ <https://seattleartistleague.com/2019/04/14/cityscapes-by-george-hendrik-breitner/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁵² <https://pen-online.com/arts/toulouse-lautrec-and-his-japanese-influences/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁵³ A könyvet lásd: <https://archive.org/details/oldchinatownbook00gent/page/8/mode/2up> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

megidézük a festmények világából ismert portékat (a cica esetében), a csendéleteket (a baba esetében), együttes szerepeltetésük a fotók modelljeiként, esztétikus szereplőiként mélyebb tartalmú is lehet. A cicán kívül a baba akár fontos is lehetett gazdájának, emlék is kapcsolódhatott hozzá. A fotografiai hagyatékot őrző Kongresszusi Könyvtár (az Egyesült Államok Nemzeti Könyvtára) oldalán¹⁵⁴ elérhető felvételek tanúsága szerint Genthe a saját gyűjteményét is fotografálta, benne japán és kínai tárgyakat is.

3.6.3. Japán babák a hétköznapi látványvilágban

Jelen fejezet a hétköznapok vizuális termékét, a képes levelezőlap műfaját helyezi a vizsgálat fókuszába. A képeslap esetében nagy tömegben előállított postatermékről van szó, ami különösebb értéket látszólag nem képvisel, mindaddig míg például ritkává nem válik. Hogy miért tart a kutatás érdeklődésére számot a képeslap műfaja, annak az az oka *„felidézi és megőrzi saját korának képi valóságát. Képes oldala grafikai alkotás vagy fénykép alapján készül, a rányomtatott szövegből pedig arról is információt kapunk arról, hogy mit ábrázol a kép.”*¹⁵⁵

A *Távol-Kelet, mint fogyasztási cikk* című fejezetben korábban már bemutatott termékreklámok mellett a képeslap műfaja a 19. századtól kezdve szintén kimeríthetetlen forrásul szolgál a japán játék baba ábrázolásának, a képeslapok kultúráközvetítő szerepe e sajátos téma kapcsán is markánsan kirajzolódik. A képeslapokon látható baba jellemzően egy babatípust, a kutatás által vizsgált *icsimacu* babát jeleníti meg, ami leginkább megfelel a nyugati fogalmaink szerinti játék babának. Az igényes kidolgozású játékot eredetileg, saját kulturális közegében sem csak a gyermekek karján találjuk. A japán babák valóság-hű megmintázásukkal könnyen igazinak tűnhettek, amit a fotográfusok ki is használtak. A 19. század végétől a japán fotóstúdiókban tömegével készültek olyan felvételek, illetve felvételekről sokszorosított fotóképeslapok, ahol nők karjára helyezett vagy japán módra háton cipelt ”gyermeket” látunk. (*Hearn, 1894/2009. 217.*) A kamera azonban nem tudja teljesen becsapni a nézőt, hiszen sokszor nem is valódi kisgyermeket, hanem *icsimacu* babákat ölelnek, hordoznak a hölgyek. (77.a–c kép) A sokszorosító műfajban feltűnően sok példát láthatunk erre, gyűjtés tárgyát is képezik az ilyen ábrázolások, ezért érdemes alaposabban is megvizsgálni a játék baba helyét és

¹⁵⁴<https://www.loc.gov/pictures/collection/agc/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁵⁵<https://kepeslapmuzeum.hu/a-kepeslap/a-kepeslap-mint-kordokumentum> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

szerepét a saját kulturális közegében. Egyrészt nem volt szokatlan dolog a Meidzsi-korban, hogy a még férjezetlen, gyermektelen nők rendelkeztek *icsimacu* babával, hiszen a gyermekáldás kívánságának a gondolatköre is hozzátartozott a játék babákhoz. (Pate, 2000.238.) Ezeket a babákat úgy kezelték, mintha valódiak lennének, volt külön fekhelyük, váltás ruhájuk, etették-itatták őket, még nevet is kaptak. Úgy hitték, ha elhanyagolják őket, akkor az embertelen bánásmód szerencsétlenséget hoz, tehát a babákkal jól kellett bánni ahhoz, hogy szerencsét hozzanak a ház népére. Azon elképzelés szerint, hogy a baba teste képes (emberi) lélekkel megtelni, és természetfeletti erővel rendelkezik¹⁵⁶, a gyermektelen párok is reménykedhettek gyermekáldásban, ha megfelelően gondoskodtak egy babáról. (Hearn, 1894/2009. 217., Davis, 1913/1992. 214–216.) Emellett praktikus oka is volt a játék baba fotóalanyként történő alkalmazásának: könnyebb volt a kamera előtt megfelelően elrendezni, mint egy valódi kisbabát, és mivel a fotóstúdiók fizetett hölgyeket/modelleket foglalkoztattak – nem civileket –, így a karjukon egyértelműbb helye volt a játék babáknak, mint egy valódi gyermeknek.¹⁵⁷

Nyugaton, mint azt látni fogjuk, a sokszorosított ábrázolások különböző szerepekben és ”felhasználásban” jelenítik meg a japán babát, tematikus csoportosításuk jól körülhatárolható típusokat tár fel. Többnyire igaznak látszik, hogy a babák, a legtöbb esetben gyermekjátékként jelennek meg. Ezt világosan mutatják azok az ábrázolások, ahol a japán baba a többi hagyományos játék között kap helyet, és amellyel a gyerekek ugyanúgy teadélutánt, tanítósdit, mesélőset játszanak, vagy ahol a baba kedves alvópajtásként csüng kiscsajdájára karján. A helyzetet viszont tovább árnyalja, hogy a japán babák egyéb, olykor nehezen értelmezhető szituációkban is felbukkannak.

A vizsgálat körébe bevont grafikai-, illetve fotóképeslapok egy csoportján a japán játék baba ajándékként jelenik meg a *Santa Claus* zsákjában vagy a jellegzetes karácsonyi zokniban a hagyományos nyugati játékok – labda, mackó, dob, falovacska, porcelánbaba – között, vagyis egyértelműen játék jelentésben szerepel az ábrázolásokon. (78. a–c kép) A japán játék baba vagy elvegyül a többi játék között, vagy főszereplővé válik és érezhetően újdonság, bár idegen is kissé, ezért fordulhat elő, hogy a játékot bizalmatlanul szimatolja a házi kedvenc. (79. kép) Idegensége különösen akkor feltűnő, amikor ”pogány” mivolta

¹⁵⁶ Egy legenda elbeszéli, hogy egy baba a tüzet fogott égő házból futva menekült biztonságos helyre. (Davis, 1913/1992. 215.)

¹⁵⁷ A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum nyugalmazott adattárosának, Kardos Tatjánának szíves közlése.

kerül előtérbe. Ennek példája az amerikai feminista és szüfrazsett Mary Ellen Sigsbee (1876–1960): *The Missionary's Daughter* [*A misszionárius lánya*] című képe, ami egy copfos kislányt ábrázol, aki kis székén ülve ölében vaskos könyvet tart (a Bibliát?) és láthatólag abból olvas fel a karosszékbe ültetett japán babának. (80.kép) Mivel a japán baba nem a keresztény kultúra világából érkezett¹⁵⁸, a jelenet lényege talán az, hogy a misszionárius lánya a babával eljártssza, hogy azt keresztény hitre okítja. Ez megerősíteni látszik a képet kiegészítő Burges Johnson (1877–1963) vers.¹⁵⁹

Bizonyos ábrázolásokon a japán játék baba kifejezetten fontos alakja egy-egy megkoreografált kis jelenetnek. Jó példa erre egy francia fotóképeslapból álló sorozat, ami egy eseménysort mutat be: egy délutáni, könnyed séta terve („*projet de promenade*”). bontakozik ki és valósul meg. A képeken két kislány látható gyermekkimonóban¹⁶⁰, az egyikük férfikalapot visel, a másik hajában virágdíszek vannak. Ők a felirat szerint „*Mr [Monsieur] et Mme [Madame] Prune*” [Szilva Úr és Szilváné Asszonyság], akik sétálni viszik a ”gyerekeket” („*On emmene bébé prune*”), ami a képen nem más, mint egy *icsimacu* baba. (81. a–d kép) A névválasztás nyilván Pierre Loti *Madame Chrysanthème* című 1887-es regényéből¹⁶¹ származik, ahol *Szilva úr és Szilváné asszonyság a háziúr és érdemes felesége*. (Loti, 1899.63.)

Ugyancsak francia fotóképeslapon fürtös hajú kislány pózol egykedvűen a kamerának, egy berendezett kis enteriőrben, textillel borított háttér előtt. (82.kép) A kislány gyermekkimonót visel széles övvel a derekán, hajában nagyméretű virágdísz látható. Jobb keze egy váza peremén nyugszik, fegyelmezetten figyel – talán a fotós utasítására. A váza előtti asztalkán egy *icsimacu* baba ül. A képeslap francia nyelvű felirata „*Reste assise et*

¹⁵⁸ Japán és a missziós tartalom kapcsolata összevethető például azokkal a korabeli missziós témájú társasjátékokkal is, ahol a játék során a nem keresztény területeket – így Japánt is – meg kellett téríteni.

¹⁵⁹ „*The Missionary's Daughter / I haven't sewed my children's clo'se / For days, the way I'd like to do; / I don't neglect 'em, goodness knows / 'Cept when it is my duty to; / They're less important, anyhow, / 'Cause I'm a missionary now. / My heathen doll's not half so dear / As all my Christian children there, / And that's what makes my duty clear / To always give him speshul care; / 'Cause I have found it wrong to do / The things I'm always wanting to.*”

¹⁶⁰Japánban hagyományosan minden nem és minden korosztály viselte a kimonót, és amikor annak divatja a 19. század második felében a nyugati világban is megjelent, az öltözetek gyermekek számára is elérhetőek voltak. (Lásd a már említett *Galleries Lafayette* áruház hirdetését, 49.c kép). Hazai vonatkozásban a gödöllői művészházaspár Nagy Sándor és Kriesch Laura kislányát, Nagy Laura Esztert ábrázoló felvétel a legismertebb példa a témában, amit a dolgozat külön is tárgyal a 10. fejezetben.

¹⁶¹ A regényről bővebben lásd a dolgozat 117–118. oldalát.

tiens-toi biensage / Je vais répéter devant toi / Ce que j'ai vu sur une image / Que je viens de trouver, ma foi!" [Maradj ülve szépen, eljátszom előtted azt a jelenetet, amit most találtam egy képen!].¹⁶²A kislány talán szerepjátékot játszik, mint a hasonló képeslapokon a gyerekek. Az angol, amerikai és francia képeslapok mellett az orosz példákat is érdemes megvizsgálni ebből a szempontból, ahol az orosz festmények kapcsán már említett ok miatt a japán baba inkább játéktárgyi minősége érdekes.¹⁶³(lásd 72–73. kép)

Más a helyzet azoknál az ábrázolásoknál, ahol különösebb értelmezés nem kapcsolható a japán babákhoz, inkább csak dekoratív elemként jelennek meg: például azokon az üdvözlőlapokon, ahol több baba között *icsimacu* baba is feltűnik; vagy az olyan humoros képeslapokon, ahol kajla kiskutyával, meztelen gyerekekkel együtt csálnak mosolyt a címzett arcára; de kicsi gyermekek születésnapjait tartalmazó képeslapokon is kedvelt látványelem az *icsimacu* baba virágkompozícióval együtt, megint máshol ugyancsak dekoratív kiegészítőként felnőtt nő társaságában találjuk. (83.a–d kép)

A tömegízlést kiszolgáló képeslap műfaja a háborús propagandának is jellemző megnyilatkozási felülete volt, ahol a játékok is a politikai hadszíntér szereplőivé váltak és a háború iránti lelkesedést is táplál(hat)ták. Az 1904-es orosz-japán háború a játékok világában is dúlt, jó példák erre azok a képeslapok, ahol orosz és japán babák vívnak egymással közelharcot. (84. kép)

A fentiekben ismertetett néhány példa jól mutatja, hogy a japán babák, azon belül is az *icsimacu* játék babák egyfajta vizuális hívóképként asszociáltak Japánra, szinte a nyugati nyitással egy időben. Onnantól kezdve gyorsan utat törtek maguknak a nyugati piacra, ahol hamar befogadó közegre találtak, mint elfogadott vizuális elem, egészen a II. világháború kezdetéig. Hogy mi lett azután a japán babák sorsa a háborús időszakban, arról ugyanebben

¹⁶² Dr. Marsó Paula költő, műfordító, kutató szíves fordítása.

¹⁶³ Egy érdekes diplomáciai baba-ajándék Nikoláj Alekszandrovics trónörökös nevéhez fűződik, aki az 1890–1891-es távol-keleti utazása idején ismerkedett meg Kiotóban – más források szerint Nagaszaki egyik vigalmi negyedében – egy gésával. Találkozásuk emlékére egy ember nagyságú baba-portré őrizi a szentpétervári Kunstkamera gyűjteményében (№ 312-98). A gésát ábrázoló baba a japán művészet hagyományai szerint, tradicionális anyagokból (papírmásé, fa, festés, selyem brokát anyagok, emberi haj, üveg) készült. Bővebben lásd *Каталог выставки «Панорама империй. Путешествие цесаревича Николая Александровича на Восток 1890—1891»*. 2011. [Birodalmak panorámája. Nikoláj Alekszandrovics trónörökös keleti utazása, 1890–1891] című kiállítás katalógusát. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum nyugalmazott adattárosának, Kardos Tatjánának szíves közlése. A képet lásd: <http://kfss.ru/content/vostochnoe-puteshestvie-cesarevicha-nikolaya-itogi-ch5> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

a fejezetben olvashatunk a *Japán babák a kultúrák metszéspontján – Japán baba, a jóakarát nagykövete* című részben. De előtte néhány szóban a gyermekirodalomról.

3.7. Egy japán baba a századfordulós gyermekirodalomban

Témánk szempontjából a századfordulós nyugati gyermekirodalom talán egyik legjelesebb példája a Henry Mayer¹⁶⁴ (1868–1954) német-amerikai karikaturista, illusztrátor nevével fémjelzett, 1901-ben könyv alakban megjelent mese, az *Adventures of a Japanese doll* [Egy japán baba kalandjai]. (Mayer, 1901b) A könyv azért is érdekes, mert a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum könyvtárában is található belőle egy példány¹⁶⁵, így közvetlenül tanulmányozható. (lásd 5. kép)

A századfordulón íródott mesekönyv nagyalakú, teljes oldalas, színes illusztrációkat tartalmaz, kevés szöveggel és egy, a korra jellemző narratíva, a világkörüli utazás kerettörténetébe ágyazva meséli el egy japán baba fantasztikus kalandjait. (Jagush, 2021. 162.) A történet úgy kezeli a babát, mintha valóságos kislány lenne, aki érez, beszél, cselekszik, de nem kel életre, legalábbis abban az értelemben nem, mint az általunk ismert Pinokkió, ugyanakkor Pinokkió meséjéhez hasonlóan, itt is a baba elkészítésével kezdődik a történet. Mayer babája azonban nem vágyik arra, hogy valódi legyen, hogy kisgyermekké váljon, hanem babaként kezdődik és ér boldog véget a története, melyet Mayer huszonnyolc képben adott közre 1901 szeptemberében a *The Tatler* című brit magazin hasábjain (85.kép) és jelentetett meg ugyanabban az évben könyv alakban és harminc fejezetben.¹⁶⁶ (lásd 5. kép)

A történet szerint egy japán babakészítő, bizonyos *Chung-Wah* egy tavaszi reggelen elkészíti *Ting-a-linget*¹⁶⁷, a kislány babát, melyet saját lányai, *Yum-Yum* és *Ah-Kymo*

¹⁶⁴ A németországi születésű Mayer egy londoni zsidó kereskedő fiaként látta meg a napvilágot Wormsban 1868-ban. 1885-ben Mexikóba ment, majd Texasba, ahol felfedezte rajzi képességét és mindenfajta képzés nélkül önállóan fejlesztette is azt. Ezután Cincinnatibe, majd Chicagóba ment, ahol karikaturistaként és illusztrátorként kezdődött el a karrierje. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10515-mayer-henry> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁶⁵Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Könyvtár, ltsz.: N2100 (33.031)

¹⁶⁶ *The Tatler*, 1901. No. 12, szeptember 18., *The Tatler*, 1901, No.13. szeptember 25. (Mayer, 1901a)

¹⁶⁷ Érdekes a történetben a baba dallamos névválasztása. Egy más témában már hivatkozott könyv, nevezetesen Grace T. Hallock 1927-es *After the rain: Cleanliness Customs of Children of Many Lands* című könyvének

öltöztetnek, tanítanak táncolni, beszélni, gondolkodni.¹⁶⁸ Egy nap a játék baba egyedül marad a kertben, amikor váratlanul felkapja egy léggömb és elrepíti. Egy gólya véletlenül kipukkasztja a léggömböt, így a baba lezuhan és egy tóba pottyan. Mielőtt azonban végleg elmerülne a vízben, gólya úr felkapja és magával viszi a babát.¹⁶⁹ A különös páros bejárja a világot, térben és időben utaznak: az afrikai Egyiptomba, Amerikába, Lappföldre, a németországi Fekete-erdőbe, Svájcba, az itáliai Velencébe, a franciaországi Trouville-ba, Skóciába repülnek, és a baba ez idő alatt különféle kalandokba keveredik. A történet végén gólya úr leteszi *Ting-a-linget* Londonban, ahol a baba egy „*Ye olde curiosity shop*” cégérű üzlet kirakatában¹⁷⁰ egyéb figurák között megpillantja régi kedves barátját, a *Mandarint* és a gólya mindkettejüket visszarepíti a japán babakészítő házába, amit többé nem hagynak el. (86.a–h kép)

Ting-a-ling a történet szerint egy kislány, – miként az az angol szövegből is kiderül (*she*) –, bár jellegzetesen kisfiú babaként van ábrázolva.¹⁷¹ Feje kopasz, haja festett, tonzúraszerű, ahogyan azt a fiú *icsimacu* babáknál is látni lehet. Ez talán a történet svájci jelenetében a legszembeütőbb, amikor svájci kislányruhát visel a baba,

„*A Happy Day in Japan*” témájú fejezetében a következőt találjuk: „*Ting a ling*”, *went the breakfast gong.*” (*Hallock*, 1927.24.) Vagyis a „*Ting a ling*” egy hangutánzó kifejezés – nyilván Mayer idejében is az volt – és a gongnak a hangját idézi fel, olyasmi, mint amikor magyarul a csingiling szót használjuk a csengő hangot adó tárgyra. Mayer ezt mesebeli tulajdonnévként használja.

¹⁶⁸Ez önmagában is érdekes vonása a történetnek, mert a babatörténetek általános narratívája az, hogy a babák akkor mozognak és beszélnek, amikor „nem figyelnek” emberek. (*Armstrong*, 2001. 214–215.) Az álom és játék baba témával már a festészettel foglalkozó fejezetben is találkoztunk korábban.

¹⁶⁹ Ezen a ponton érdekes lehet megemlíteni a gólya és a csecsemő kapcsolatának kultúrtörténeti vonatkozását a mesék szintjén, ahol is Hans Christian Andersen (1805–1875) dán költő, meseíró 1838-ban megjelent *Storkene* [A gólyák] című meséjének alapján vált népszerűvé a csecsemőhozó gólya képe. A történetben a tó mélyén alvó kisbabákat a gólyák hozzák fel és viszik el a családokhoz.

¹⁷⁰ Az ilyen típusú üzletekben a távol-keleti portékák, közöttük figurák és vélhetően babák is elérhetőek voltak a 19. századtól kezdve. Mayer rajza szerint az üzlet látszólag egy saroképület, ami valós épületet is ábrázolhat vagy valós épület inspirálhatta, olyan, mint például a *The Old Curiosity Shop* [Ódon ritkaságok boltja] (1840–1841) című Dickens-regény alapján elhíresült, ma is működő londoni üzlet. (Bár ez nem Nyugat-Londonban található, a mesekönyv viszont Chelsea-t említi helyszíneként.)

¹⁷¹ Mayer egy évvel korábban már írt egy mesekönyvet, ami ugyancsak játékokról szólt. A *Trip to Toyland* [Utazás játékokországba] című könyv egy kisfiúról mesél, akinek rengeteg játéka van. Egy nap a kisfiú alaposan meggyötri a játékait, azonban a csetepatének véget vet a dadus, aki aludni viszi a kisfiút. Az este itt nem ér véget, mert a játékok a kisfiú ágyában teremnek és elviszik őt Játékokországba. A játékok között külön is érdekes két japán baba, akik fiú babaként vannak ábrázolva, de a szöveg lányként hivatkozik egyikükre. (*Mayer*, 1900)

kopasz fejére gólya úr lendít kalapot. (86.f kép) Érdekes vezérszál a történetben a ”gólya által hozott baba” narratívája, ami többek között az európai kultúrkör szimbolikus felfogása egy újszülött érkezéséről, ugyanakkor japán vonatkozásban is a gyermekáldás gondolatköréhez köthető.¹⁷² Mindemellett a gólya mesebeli szerepeltetése azért is tűnik jó választásnak, mert a költözőmadár a vándorlása okán az utazás témájához jól illeszkedik.¹⁷³ (87. kép)

1901 még viszonylag korai dátum, a japán kultúra és tárgyi környezet nem annyira régóta van jelen a nyugati világban. Mayer képi világa tetszetős formában, – és ami az 1901-es kiadású könyvváltozatot illeti, a kornak uralkodó stílusirányzata szerint szecessziós vonalkultúrával – ábrázol egy japán babát, főként európai környezetbe és mesemotívumokba ágyazva. Az kétségtelen, hogy Mayer láthatott igazi *icsimacu* babát, mert ruhában és anélkül is nagyon pontosan ábrázolja. Az első fejezetben, ahol a babakészítő festi az arcát, és a hatodik fejezetben, ahol a *Ting-a-ling* álmodik, ruha nélkül látjuk a babát, ami jól mutatja, hogy milyen teststruktúrával rendelkezett egy hagyományos *icsimacu* baba. Karjai, lábai béleltek, puha átmenettel csatlakoznak a testhez, lehetővé téve a végtagok és ezáltal a baba mozgását: öltöztetését, ültetését, sétáltatását, táncoltatását, mely tulajdonságokat a történet folyamán többször is megfigyelhetjük azokban a jelenetekben, ahol *Ting-a-ling* sétál, ül, vagy ahol táncra perdül. A baba többi része – úgy, mint fej, mellkas, alkar, lábszár – festett *gofun* bevonatú, ami a babának halvány rózsaszínes testszínét kölcsönöz. Éppen így néz ki a Hopp Ferenc

¹⁷² Megjegyz.: a keleti gólya (*Oriental Stork, Ciconia boyciana*) Japánban is megtalálható. Barátosi Balogh Benedek *Dai Nippon* című, 1906-os útirajzának első kötetében leírja például, hogy amikor Japánban házasságkötésre került sor, akkor a vőlegény házában, a menyegzői szobában állt egy menyasszonyfa, egy „imitált törpe fenyő, ágai között gólyafészkekkel és apró gólyafiakkal, mi a szapora család jelképe.” (Barátosi, 1906. 146.)

¹⁷³ A mesehős vándorló madárral való utazása népszerű gyermekirodalmi téma, gondoljunk csak *Nils Holgersson csodálatos utazása a vadludakkal* című svéd–cseh-szlovák–japán rajzfilmsorozatra, ami eredetileg Selma Lagerlöf (1858–1940) svéd író *Nils Holgersson csodálatos utazása Svédországon át* című könyveként 1906–1907-ben jelent meg. https://hu.wikipedia.org/wiki/Nils_Holgersson_csod%C3%A1latos_utaz%C3%A1sa_a_vadludakkal (Hozzáférés: 2023. január 5.) (Megj.: A mesét Kállay Miklós műfordító 1944-ben fordította magyarra. Ugyanő írta 1936-ban *A roninok kincse* című japán témájú drámát is, aminek látványvilágát Jaschik Álmos tervezte. Lásd a 419-es lábjegyzetet.)

Ázsiai Művészeti Múzeum japán gyűjteményében található baba is, ami egy kisfiú *icsimacu* baba.¹⁷⁴ (88. a, b kép)

A japán tárgykultúrában való ismereteket is hűen közvetítik Mayer rajzai. Különösen az első fejezet illusztrációján látható tárgyi környezet (állványra helyezett szamuráj páncél, lampion, kimonó, lakktálca teáskészlettel, írószertartó) vonultat fel olyan elemeket, melyek előzetes ismeretek, látott példák nélkül nem lehettek volna ilyen pontosak.

A nyugati meseirodalomból¹⁷⁵ – a teljesség igénye nélkül – érdemes megemlíteni az amerikai Marguerite L. Wheeler (?–?) szerző és Willard C. Wheeler (?–?) illusztrátor által jegyzett „*Dotty Dolly*” [Pöttös Dóri] sorozatot, ami 1914-ben indult útjára. (*Wheeler–Wheeler*, 1914) A sorozat egy Dorothy nevű kislány népes babacsaládjának kalandjairól szól. A mesekönyv érdekessége, hogy a klasszikus játékok mellett, – mint a fából készült katona, a varázsdobozból kiugró alak („*Jack-in-the box*”¹⁷⁶) – a saját korának népszerű babáit jeleníti meg: szerepel benne Kewpie baba¹⁷⁷, Campbell Kids-baba¹⁷⁸, rongybaba („*Black Dinah rag doll*”)¹⁷⁹, és a válogatott társaságban egy kimonós japán fiúcska baba is helyet kapott. (89. a, b kép)

¹⁷⁴ A baba részletes leírását lásd a *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl* című 7. fejezetben Kertész K. Róbert gyűjteményének leírásában.

¹⁷⁵ Japán megjelenését a nyugati (főként amerikai) gyermekkönyvekben átfogóan vizsgálja *Jagush*, 2021.

¹⁷⁶ Érdekességként megemlítendő, hogy éppen ezt a játékot használja Henri Bergson (1859–1941) filozófus az emberi viselkedés pszichológiai karakterének (*nyomás és elengedés*) példázataként. Az 1914-es *Le Rire*, magyarul *A nevetés* címmel megjelent tanulmányában a szerző „a rugóra járó ördög” nevű játékról így ír: „Mindnyájan játszottunk annak idején a dobozából előbújó ördöggel. A gyermek lelapítja, az ördög felegyenesedik. Még mélyebbre nyomja, s az ördög még magasabbra ugrik. Teljesen rányomja a fedelet, mire az ördög gyakran a dobozt repeszi szét. [...] két macacsság ütközése ez, s az egyik, a pusztán gépies, végül is enged a másiknak, amely csak szórakozik vele.” (Bergson, 1994. 78–79.)

¹⁷⁷ A babatípust részletesebben lásd a dolgozat 6. fejezetében: *Kereskedések árukinálata a 19. század második fele és a 20. század első fele között – Távolségi és japán jellegű játékok / Kertész Tódor nürnbergi áru boltja.*

¹⁷⁸ A *Campbell Kids* termékcsalád kerek arcú, tágra nyílt szemű, turcsi orrú, pufók gyermekalakjai az élelmiszereket forgalmazó *Campbell Soup Company* – elsősorban nőket célzó – reklámhirdetéseinek kabalafiguráiként születtek meg Grace Drayton (1878–1936) rajzai alapján 1904-ben. A figurákkal reklámozott termékek rendkívül népszerűvé váltak az amerikai fogyasztói kultúrában, ahol a Campbell-féle dundi kisgyermekek képviselték a korszakra jellemző egészség-megítélést. Az első *Campbell Kids*-baba 1909-ben jelent meg a piacon. (*Dotz–Morton*, 1996. 12–13.)

¹⁷⁹ Az Edward Imeson Horsman által 1865-ben, New Yorkban alapított játékgyártó cég 1904-től kezdve készítette a *Babyland Rag Dolls* babákat. A fekete rongybaba szerepel a klasszikus amerikai babákat bemutató bélyegsorozaton is (*Classic American Doll Heritage Stamp*).

<https://www.mysticstamp.com/Products/United-States/3151i/USA/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A témához tartoznak még Honor Charlotte Appleton (1879–1951) brit gyermekkönyv illusztrátor *Josephine* könyvei is, melyek ugyancsak egy kislányról és a babáiról – köztük koreainak (!) mondott, ám valójában japán *icsimacu* babákról¹⁸⁰ – szóló történeteket mesélik el, szerzőjük Mrs. H.C.Cradock (1863–1941) ifjúsági író volt. (90. a, b kép) Appleton *Josephine*-könyveinek sorozata 1916-ban kezdődött a *Josephine and Her Dolls* [Josephine és babái] című történettel. (Cradock, 1916). A kislányt körülvevő játékok illusztrációinak valós modelljei (plüsskacsa, rongybaba, ló, fakató) közül több is azonosítható Appleton játékaikkal¹⁸¹ (91.kép) – köztük a japán babák is (!) –, és ebben a tekintetben a mese megelőzi ismertebb kortársainak főművét, az Alan Alexander Milne (1882–1956) író és Ernest Howard Shepard (1879–1976) illusztrátor páros által jegyzett *Micimackót* is (1926), mely történetet a szerző fiáról, Christopher Robinról és ugyancsak valódi játékaikról mintázta.¹⁸²

A fenti mesék és illusztrációik jól szemléltetik, hogy a japán játék baba mennyire részévé vált a gyerekek játékkészletének, és azonos súllyal jelent meg, mint a többi, a nyugati játékkultúrában ismert játékszer.¹⁸³ A kutatás a külföldi példák mellett hazai vonatkozásban is ismer a fentiekkel rokon kerettörténetbe ágyazott, kislányt és babáit bemutató, valós babamodelleket – köztük japán babát – ábrázoló gyermek-, és meseillusztrációkat. A gödöllői művészházaspár, Nagy Sándor és Kriesch Laura munkáiról a dolgozat 10. fejezetében, a *Japán baba a magyar művészetben / Grafika* című részében lesz szó.

¹⁸⁰ A babákról a következőt mondja a könyv: „*The Two Koreans. They are twins, and they came from a place called Korea.*” [A két koreai. Ikrek és egy Korea nevű helyről jöttek.] (Cradock, 1916. 13.) Vagyis a történet koreaiaként mutatja be a babákat, de tudva, hogy a mesekönyv 1916-os kiadású és hogy Korea 1910–1945 között a Japán Birodalom része volt, így nem meglepő, hogy Koreából japán babákat is lehetett szerezni.

¹⁸¹ A babákat tartalmazó bördöt ma a Princeton University (Cotsen Children’s Library) őrzi. <https://blogs.princeton.edu/cotsen/tag/honor-c-appleton/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁸² A könyv, Karinthy Frigyes 1935-ös fordításának köszönhetően a magyar gyermekirodalom egyik örök darabjává vált, általa mi a játékok nevének kreatív fordítását használjuk. A játékokat, azaz Micimackót (Winnie-the-Pooh), Fülest (Eeyore), Tigrist (Tigger), Kangát (Kanga), Malackát (Piglet) – az elveszett Zsebibaba (Roo) kivételével – a New York-i Public Library őrzi. <https://www.nypl.org/about/locations/schwarzman/childrens-center-42nd-street/pooh> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁸³Noha nem gyerekkönyvként és nem is gyerekeknek szólóan, de 1893-ban megjelent egy verses történet Philip William May (1864–1903) angol karikaturista tollából a brit *Black and White: A Weekly Illustrated Record and Review* heti folyóirat december 23-i számában. Az egészoldalas *A Doll History* [Egy baba história] című történet hat képből áll, ahol egy fiú és lány japán játék baba találkozik egymással a londoni Burlington Arcade-beli játékbódében. Eljegyzik egymást, kinéznek maguknak egy babaházat, de örömük nem tart sokáig, mert a lány babát magával viszi egy kislány, így a fiú baba öngyilkos lesz. (May, 1893.804.)

3.8. Japán babák a kultúrák metszéspontján – Japán baba, a jóakarát nagykövete¹⁸⁴

A kulturális kapcsolatok történetében szinte példátlan babacsere zajlott le az Amerikai Egyesült Államok és Japán között 1927-ben, ráadásul a magyar olvasók az esemény után két évvel már értesülhettek is róla – bár nem túl részletesen.

Imaoka Dzsúicsiró (1888–1973), aki 1922–1931 között Magyarországon élt, és a magyar nyelvet és kultúrát tanulmányozta, népszerűsítő előadásokkal, Japánról írt cikkeivel az első japán volt, akinek neve ismertté vált a magyar társadalomban (*Umemura*, 2006. 25.) és akinek a kultúráközvetítő tevékenységén keresztül a nagyközönség helyesebb képet alkothatott a távoli Japánról. Első magyar nyelvű könyve – az évek során írt cikkeinek tulajdonképpeni összefoglalója – *Új Nippon* címmel 1929-ben jelent meg az Athenaeum kiadásában. Ebben a következő érdekes sorokra bukkanunk: „*Néhány évvel ezelőtt a leány-ünnep alkalmával az amerikai elemisták tizezer kékszemű babát ajándékoztak a japáni leányoknak. A képek azt mutatják, hogy az amerikai babák, mint békekövetek, Yokohama-kikötőbe érkeztek és meleg fogadtatásban részesültek.*” (Imaoka, 1929. 176.) A szerző ezen kívül két versikét is közöl, amit tízéves japán gyerekek írtak az amerikai és japán babákról, valamint két fotót is közread, de az események bővebb leírása elmarad. (92. a,b kép)

AMERIKAI BABÁK

Tengeren túlról jöttetek Nipponba,
Remekszép országba, virágok honába.
Cseresznyefák alatt játszunk majd veletek,
Csodáljuk csillogó égszínkéek szemetek.

Lobogótok csillagai
Szemetekben ragyognak.

Kuvano, tízéves elemista

¹⁸⁴ <https://archive.org/details/DollsofFriendship> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

BABÁK FOGADÁSA JAPÁNBAN

Tengeren túlról érkezett ide	Babák, kik messze tengereken át	Kis arcotok bájosra van faragva,
Egy sereg bájos, francia baba	Hullámingatta bárkán jöttetek:	Rongyszívecskekétek talán érez is:
Mint megannyi apró katona	Nehogy magány gyötörje szívetek,	Biztosan érez, hiszen szív ez is
Szépségükkel nem ér fel semmi se.	Találjátok hű otthont ideát.	... Ki az, ki testvérül ne fogadna?

Hiszai, tizéves elemista

(*Imaoka*, 1929. 176.)

Miről is van szó? A történet háttérében az Amerikai Egyesült Államok és Japán között 1927-ben lezajlott babacsere áll, ami talán az egyik legérdekesebb példája annak, hogy két nemzet között az egymás jobb megértésre való törekvést miként lehet babákon keresztül kifejezni. A babák által közvetített baráti gesztus azonban nem volt előzmények nélküli. 1898–1907 között egyre nagyobb számban érkeztek japán bevándorlók az Egyesült Államokba, elsősorban Kaliforniába. 1910-re a japánok alkotta kisebbség rendelkezett a legnagyobb lélekszámmal Washington államban. Számuk további növekedése feszültségekhez és a japánokkal szemben táplált ellenszenv erősödéséhez, szegregációhoz és folyamatos tüntetésekhez vezetett. Dr. Sidney Gulick (1860–1945) pedagógus, író, misszionárius ötlete alapján indult el a két nemzet jobb megértését célzó törekvés, mely a gyermekeken keresztül kívánta megkezdeni az érzékenyítést. A projekt nem csupán az adott helyzetre reagált, hanem a következő generációk gondolkodásmódját is formálni kívánta, hogy a megértés és a jóakarat építésén közösen munkálkodjanak. 1926-ban először is létrejött a *Committee on World Friendship Among Children* [Gyermekek Világbarátságának Bizottsága], aminek az első projektje Japán volt, és a gyermekeket hívták meg szóvivőnek. Azonban az olyan téma, mint például a jóakarat (*goodwill*) megvitatása túl absztraktnak tűnt az iskoláskorú gyermekek számára, ezért merült fel, hogy kézzelfoghatóbb módon kellene kifejezni a népek közötti barátságot, valami olyannal, ami természetes és ami azonnali hatást kelt. Ez pedig a *baba* volt. A projekt-tervhez a japán *Hinamacuri* (Hinamatsuri), vagyis a *Lányok Napjaként* (másként *Babaiünnep*) ismert ünnepi alkalom szolgáltatva az apropót. Ennek eredményeképpen 1927 tavaszán több mint tizenkétezer kékszemű baba érkezett Japánba az óvodás és iskolás gyerekek számára, ahol a babák meleg fogadtatásban részesültek (93.kép); ebben szerepet játszhatott az, hogy a japánok általában véve tiszteletben tartják a babákat és hagyománya van a baba-ajándéknak

is. (Kita, 2018. 137.)¹⁸⁵ Azt fontos megjegyeznünk, hogy az amerikai babák kereskedelmi céllal készült babák voltak, vagyis játékszerek, szemben a japán kormány által küldött babákkal. Ugyanis az amerikai gesztusért cserébe, *viszonzó tisztelgés* [tōrei (tōrei)] gyanánt a japán kormány, külön erre a célra létrehozott bizottság terve szerint kivitelezett, ötvennyolc darab művészi kidolgozású, a japán kultúra kifinomultságát tükröző, darabonként magas költségigényű babát küldött az Egyesült Államokba.¹⁸⁶ Ezeket *tōrei babáknak* (tōrei ningyō) nevezzük¹⁸⁷, melyek a szakirodalomban *Friendship Dolls*, *Goodwill Dolls*, *Silent Ambassador Dolls*, *Silent Envoy* [Barátság Babák, Jóakarát Babái, Néma Nagykövet Babák, Néma Követek] néven is ismertek. (Yamada, 1962.134., Pate, 2008.240.) Formailag nyolcvanegy centiméter magas, tehát kisgyermek méretű *icsimacu* babákról van szó, hagyományos kimonóban. Hét baba szimbolizálta Japánt, hat baba az akkori nagyvárosokat, negyvenhét a prefektúrákat, és négy másik az akkoriban japán fennhatóság alatt álló területeket. A babákat a kiotói *Heizo Oki Company* és a tokiói *Yoshitoku Company* készítette, művészek bevonásával, köztük a később *Élő Nemzeti Kincs*ként (*Living National Treasure*) is tisztelt Hirata Gōyō-val (1903–1981). Az elkészült babák útlevelet is kaptak, mielőtt megkezdték hosszú utazásukat. A *Goodwill Passport*-nak nevezett úti okmány (94. a, b kép) tartalmazott egy üdvözlőszöveget, valamint a baba adatait (születési helyét, nevét, haja és szeme színét, méreteit) és egy fotót a babáról. (Pate, 2008.236.) A babák sorsát azonban megpecsételte a II. világháború, ahol a szembenálló háborús felek a korábban még meglévő jóakarát babáit az ellenség szimbolumaiként azonosították. Innentől fogva a babák sorsa megpecsételődött: eltűntek, elkallódtak vagy megsemmisültek. A túlélők viszont kordokumentumnak számítanak, és fontos emlékeztető szerepük van, a jóakaraton kívül arra is emlékeztetnek, mi történik annak megszűnésekor. Napjainkig negyvenhat babát sikerült felkutatni az eredeti ötvennyolcból. A 45. babát 2009-ben, a 46. babát 2010-ben találták meg. Rosie Darlene Skiles (1935–2020), a korábbi J.A.D.E. (*Japanese Asian Doll Enthusiasts* [Japán Ázsiai Baba Rajongók]

¹⁸⁵A babacserével, annak mélyebb társadalmi, politikai hátterével, a programban részt vevő két ország egymással ellentétes megközelítésével, módszerével, céljával részletesen foglalkozik 2018-ban megjelent tanulmányában Terry Kita. (Kita, 2018)

¹⁸⁶ Az Egyesült Államokban sosem ismerték el hivatalosan a Japántól kapott baba-ajándékot. (Kita, 2018. 147.)

¹⁸⁷ A debreceni Déry Múzeum gyűjteményében található Tokióból kapott *icsimacu* babát is *tōrei babának* nevezi meg a szakirodalom, nyilván a babatípus ajándék jellege miatt. (Csőke, 2017. 47.)

csoportjának egyik vezetője éveket töltött a babák felkutatásával, mely munka eredményeképpen sikerült négy babát fellelnie.¹⁸⁸

A babákon keresztül történő kulturális kapcsolatépítés fentebb bemutatott módja különleges volt, de nem egyedülálló. Legalábbis sajtóhírek szerint 1935-ben Franciaországban történt hasonló eset, aminek ugyancsak babák voltak a főszereplői, mégha nem is pont ugyanolyan célból, mint a fenti példánál. A *Correspondance Scolaire Internationale* [Nemzetközi Iskolai Levelezés] nyomán a világ minden tájáról kétszáz, díszes viseletbe öltöztetett baba érkezett Párizsba, annak viszonzására, hogy ugyanennyi francia kisgyermek küldött babákat ismeretlen levelezőtársaknak. Az esetről a korabeli magyar sajtó is beszámolt P. Ábrahám Ernő tollából *Liliput* címmel: „Ezek a világszerte utazó kis teremtmények XIV. Lajos és Orániai Vilmos idejét idézik fel, mikor 1675-ben a kettőjük közti nagy tengeri háború idején francia babák keltek tengerre, hogy bemutassák Londonnak a párisi divatot [...] És mint 1675-ben, most is megérkeztek a francia babák s kedves viszonzásul utrakeltek a különböző országok babái, akik most Parisban — ha úgy tetszik — „a babák nemzetközi kongresszusát“ tartják [...] Egy másik vitrinben copfos, hosszú körmű kínai mandarinok, látható érdeklődéssel és barátsággal nézve a leheletszerűen finom japán babákat. 1934 szeptember 21-én a tájfun 125 iskolát döntött össze s a megmenekült gyerekek közül két kis osakai leányt képvisel két iskolai egyenruhás babakisasszony. Kicsit egyszerű az öltözetük, szinte zárdába való, de mellettük ott pompázik, úgy, ahogy azt Shiko Kimura¹⁸⁹ megfestette, ceremóniás kimonójában, pompás „marumage”-frizurával¹⁹⁰, melynek méltó dísz a remekműví fésű, lábán színes, művészi szépségű szandállal, kecsesen tartva elmaradhatatlan legyezőjét, az udvari társaságok előkelő hercegnője. És a tokiói gézshák és Osaka és Kyoto táncosnői, a hangyukuk és a maikok. Nem csoda, hogy szomszédságukban olyan kellemesen érzik magukat a méltóságos mandarinok [...]” (P. Ábrahám In: *Magyarság*, 1935. 16. évf. 82. sz. 6.).

¹⁸⁸ <https://archive.org/details/DollsofFriendship/page/n17/mode/2up> (Hozzáférés: 2023. január 5.) Lásd Bill Gordon oldalát: <http://www.bill-gordon.net/dolls/index.htm> (Hozzáférés: 2023. január 5.) A babákról lásd még *Angelis*, 1999.

¹⁸⁹ Kimura Shikō (1895–1976) kiotói születésű japán festő.

¹⁹⁰ Hagyományosan a férjzett nők hajviselete Japánban.

4. HAZÁNK ISMERETANYAGA JAPÁNRAÓL A GYERMEK-ÉS JÁTÉKKULTÚRA FÜGGVÉNYÉBEN

A legkorábbi, Japánról szóló – jellemzően fordításokból származó¹⁹¹ – magyar nyelvű szövegek általános információkat tartalmaznak, jellemzően a szigetország történelméről, földrajzi elhelyezkedéséről, éghajlatáról, kereskedelmi tevékenységéről, lakóiról, vallásáról, szokásairól, a társadalom struktúrájáról. A kutatás tárgyára nézve azonban értékes információk nyerhetők ezekből az írásokból a japán gyermekekre, az ifjúságra, a velük szembeni magatartásra, a családra, a nevelésre, az életmódra, és a tárgykultúrájukra vonatkozóan is. A szövegekben – meglátásunk szerint – a gyermekkép és a gyermekfelfogás egyaránt tükröződik, az előbbi – miként Pukánszky Béla fogalmaz – „*absztrakt*” és az „*idealizált gyermek tulajdonságait írja le*”, az utóbbi „*konkrét*” és „*a gyermeknevelés hétköznapi gyakorlatához*” kötődik. (Pukánszky, 2018.7.)

4.1. Kommentárok a válogatott magyar nyelvű szövegek értelmezéséhez

Az alábbiakban idézett szövegek, pontosabban szövegrészek válogatásának alapját a fenti kulcsszavak határozták meg, és fontos szempont volt a más szövegekkel való összevetés lehetősége is. A válogatott dokumentumok részben tudományos igénnyel, részben az ismeretterjesztés, népszerűsítés szándékával íródtak, melyek a 19. század elején nem is különültek el élesen egymástól. Az sem mindig egyértelmű, hogy milyen közönséget céloztak meg az írásművek, bár a feltételezett olvasóközönségre utalhat a szöveg írójának személye/foglalkozása (tanár, pap, ügyvéd, orientalista), az írás tartalma/típusa (egyházi, néprajzi, történelmi, földrajzi) és megjelenésének helye (kalendárium, folyóirat, enciklopédia, könyv, újság). A műfajilag csoportosított szövegek időrendi alapú bemutatásával érzékelhető a szigetországgal kapcsolatos ismeretek bővülése, illetve a szövegrészekben megjelenő hasonló tartalmak, visszatérő kifejezések egyfajta toposzként is értelmezhetők. A szövegek között

¹⁹¹ A fordított szövegek létrehozásában nagy szerepe van a nyelvnek, ami azokat létrehozta, mert minősítő ereje van. (White, 1973)

találunk életrajzi vonatkozású, tudományos-népszerűsítő jellegű, általánosan hasznosnak tartott – korabeli szóhasználattal élve „közhasznú” – ismeretet közlő, a gyakorlati élet általános útmutatójaként szolgáló kalendáriumi szöveget, valamint (oktatási célra szánt) földrajzi és politikai tartalmú szövegeket.

4.1.1. Xavéri Szent Ferenc életrajza

Xavéri Szent Ferenc (1506–1552) jezsuita misszionárius említése megkerülhetetlen a Japánnal kapcsolatos ismeretek vizsgálatakor, mert a keresztény világ és a szigetország találkozásában úttörő szerepe volt. Témánk szempontjából az egyik legkorábbi magyar nyelvű szöveget 1757-ben Lestyán Mózes¹⁹² (1720–1774) pap munkái között találjuk meg, aki Xavéri Szent Ferenc életrajzát magyar nyelven adta közre, forrásául Horatius Turzelinus több kiadást és fordítást megért, szentről szóló biográfiája szolgált. A magyar fordításból kiderül, hogy Xavéri Szent Ferenc missziójának részeként, az evangelizáció sikere érdekében „kitanulta a japánok erkölceit és vallását”, a japánokról így ír: „[...] Mindnyájan, még a gyermekek is a fegyverkezésben foglalatoskodnak [...] A látogatásokban, üdvözlésekben és a közönséges életnek módjában nem díszesebben a korosok, mint a gyermekek, nemesek, mint a pórok kedvelik és keresik. Azt vélnéd, hogy mindnyájan királyi udvarban neveltettek és az udvariasságra tanítottak.” A fent idézett szöveg annyiban érdekes a kutatás számára, hogy a gyermekeket is megemlíti. Az egymás köszöntésekor tanúsított tiszteletteljes magatartás pedig egy olyan általános vonása a japán üdvözlő gesztusnak, amellyel más szövegekben is találkozunk majd.

4.1.2. Tudományos, népszerűsítő szövegek

1789-ben, amikor útjára indult az első magyar tudományos, népszerűsítő és irodalmi folyóirat, a *Mindenes Gyűjtemény*, már a szigetországgal kapcsolatos információt is találhatott benne a korabeli olvasó. *Japonia, vagy Japan*¹⁹³ címszó alatt többek között a férfi és a nő szerepéről, a házasságról és a japán szokásokról lehetett olvasni:

¹⁹²Turzelini Horatzius (1757): *Xavier Szent Ferencznek Jesus Társaságából-való India' apostolánakélete. Magyarra fordította Lestyán Moyses, ugyan azon Jesus Társaságából valók, Egy némelly Xavier Szent Ferencz' buzgó tisztelőjének istenes kölcségével ki-kibocsátott.* Akadémia, Kassa.

¹⁹³sz.n. (1789): *Japonia, vagy Japan.* In: Péczeli József (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény*, I. negyed, Geográfia. Rév-Komárom. 370–372. [lapszám helyesen: 360–362.]

„[...] Japóniában a férfijaknak nagy hatalmuk van. Az ő dolgokba az asszonyoknak [a] legkisebbet sem szabad szólani[...]. A férj annyi feleséget vehet, amennyit akar. De a sok feleség közt csak egy az ő felesége, akinek az az elsője is van, hogy a férjével egy asztalról eszik, a többiek pedig az asztalnál szolgálnak. Csak ennek az asszonynak gyermekei lehetnek az ő atyjoknak jószágában örökösök.[...] A japóniaiak a házasságban, kivált az első feleségre nézve, nagyon vigyáznak a rangra, de a többiek sem lehetnek alacsony nemből valók [...]. A házasságot isteni tisztelettel kezdik. A vőlegény és a férjfivendégek gyalog vagy kocsin a templomba mennek. Ezeket követik a menyasszony és az asszonyvendégek, kik mind földig érő fedéllel fedezik magukat. [...] A menyasszony gyermekjátékait megégeti, melyek helyett a vőlegény házassági ajándékot ad neki[...]”

Különösen az utóbbi szövegrész érdekes a kutatás szempontjából. A gyermekjátékok elégetése vélhetőleg arra a rituális sintó (Japán ősvallása) szertartásra utal, aminek során tulajdonosaik megköszönik a játékaiknak, hogy végigkísérték a gyermekkorukat, majd elégetik őket. A fent idézett szöveg a házasságkötéssel együtt említi a gyermekjátékok elégetését, mivel a házassággal a nő már új szerepbe lép. A mai napig élő hagyomány részeként minden év júniusának első vasárnapját a babák emlékünnepének szentelik Japánban. A ceremónia keretében az év során felajánlott babákat összegyűjtik, amik vagy fizikailag is elégetésre kerülnek, vagy nevüket egy papírszalagra írják, és azokat égetik el, a végeredmény ugyanaz.¹⁹⁴

1834-ben Széplaki Erneszt néven publikáló Bajza József¹⁹⁵ (1804–1858) ügyvéd, néprajzi témájú cikkeinek sorában figyelemre méltó mondatokat találunk *A Japán Birodalom*¹⁹⁶ című írásában, amiben kiemeli a japánoknak a kínaiaktól eltérő karakterisztikus vonásait: „[...] *A Japán Birodalmat képező archipelagust egy oly népfaj lakja, mely első tekintetre igen hasonlít alakjában és külsejében a kínaiakhoz. Azonban ha karakterisztikus vonásai szorosban vizsgáltnak és a kínaiakéval hasonlítatnak, lehetetlen közöttük különböztető jeleket észre nem venni. Itt magam is szólhatok tapasztalásból*¹⁹⁷[...]. *A japán ember szeme, jóllehet csaknem olyan ferdén áll, mint*

¹⁹⁴ <https://www.japanvisitor.com/japanese-festivals/tokorozawa-doll-memorial-celebration> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

¹⁹⁵ Szinnyei, 1891. I. köt., 349–353.

¹⁹⁶ Széplaki Erneszt (1834): A japán birodalom. Japán irományok után Klaproth. In: Schedel Ferenc (szerk.): *Tudománytár*. 3. kötet. Magyar Tudós Társaság, Buda. 146–160. Az *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* VIII. kötetéből.

¹⁹⁷ A tapasztalás talán arra vonatkozik, hogy a szerző látott japánokat és azt írja le, hogy hogyan néznek ki.

a kínaié, de az orr felül mégis szélesebb s a szemhéj közepe, midőn a szem nyíltan van, felfelé látszik húzódnia lenni. A japánnak haja nem fekete, hanem sötétbarna. Gyermeknél, kik még nem haladták meg a 12. évöket, láthatni a hajszínt minden árnyzataiban egész a szőkeségig [...]”. Emellett felsorolja azokat a nevezetes árucikkeket, melyekkel Japán abban az időben kereskedett. A tételek felsorolása között találunk állatokat (például tengeri élőlényeket, aranyhalakat), élelmiszereket (lótusz- és bambuszrügyet), drágaköveket (például hegyikristályt), ruházati termékeket (fejfedőket, lábbelikeket), viseleti kellékeket (hajtűt, fésűt), használati eszközöket (kardokat, szelencéket), valamint „buddha istenek képeit” és „bábokat”. Mivel az istenek képeit (festményeket, szobrokat) és a bábokat külön megnevezi, feltételezhetjük, hogy a bábok¹⁹⁸ alatt kisméretű, emberszerű figurákat, játék babákat is értett a leírás eredeti szerzője, hiszen ekkoriban a magyar nyelv még a bábu szót használta a babára. Ekkoriban a Holland Kelet-indiai Társaság révén már nyugati forgalomba kerültek japán tárgyak, köztük vélhetően babák is.

1926-ban, az elődjéhez képest felújított formában indult útjára a Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. gondozásában *Tolnai Új Világlexikona* néven az a lexikonsorozat, ami saját magát „az általános tudás és műveltségtára”ként definiálta.¹⁹⁹ A sorozat több kötetének szócikkeiben is találkozunk a szigetországgal kapcsolatos információkkal, például egyes személyek, a flóra és fauna, a földrajz, a művészet, a vallás, az orvoslás, az antropológiai ismeretek témakörében. Ez utóbbi kapcsán egy érdekes szöveg az *Indiánok* címszó alatt így szól: „*Indiánok, eredetileg Amerika őslakói, fajra való tekintet nélkül; I., mert tudvalevőleg Kolumbus azt hitte, hogy Indiát érte el Ny-ról. Nem tartoznak az I.-hoz Amerika őslakói közül az eszkimók, ezek határozottan mongolok, mit. a ferde szemrés, világosabb, inkább sárga árnyalatú bőrszín, alacsonyabb termet, szeles, kövér, lapos arc. feltűnően bizonyítanak, nemkevésbé az is, hogy újszülött eszkimócsecsemőkön elég gyakori jelenség a mongolfolt: kékfekete bőrfolt a hát alsó felén, amely különösen a japán gyermekeket jellemzi.*” (sz.n. In: *Tolnai Új Világlexikona*,

¹⁹⁸ A babákat a 20. század eleji hazai szakirodalom még bábunak nevezi. Például Dr. Nógrády László 1912-es *A gyermek és a játék* című munkájának VII. fejezete *A bábu* címet viseli és a játék babákról szól. „*Nincs ország, nemzet, nincs nép e világon, ahol bábúval ne játszanának a leányok, mert a bábú a legelterjedtebb, legáltalánosabb játékeszköz [...].*” (Nógrády, 1912. 261.)

¹⁹⁹ Elektronikus formában elérhető az arcanum.hu oldalon.

1927.7.köt.164.)²⁰⁰ A mongoloid nagyraásra jellemző az újszülöttek keresztcsonti tájékán lévő pigmentfolt, ami a gyermekkor folyamán elmosódik.²⁰¹

Ugyancsak a 7. kötetben *Japán* címszó alatt hosszú ismertetés olvasható a szigetországról, annak történelméről, földrajzi fekvéséről, éghajlatáról, gazdaságáról, házi-és műiparáról, kultúrájáról, lakóiról, az életmódjukról, a szokásokról (sz.n. In: *Tolnai Új Világlexikona*, 1927. 7. köt. 272–281.) és a korabeli olvasó számára közelmúltnak számító eseményekről (például Korea anektálása, 1910). A szövegközi rajzok sorában a kutatás számára érdekes egy japán nő, gyermekkel a hátán. (95. kép)

4.1.3. Közhasznú ismeretek

A szigetországra vonatkozóan több szöveghelyen is találunk példákat az általánosan hasznosnak tartott ismereteket közlő műfajban. Egy érdekes szövegrészre az 1833-as *Közhasznú Ismeretek* tárában, az első betűrendes magyar enciklopédiában bukkanunk, ahol egy feloldatlan nevű szerzőtől *Japan*²⁰² cím alatt az alábbi olvasható: „[...] *Összeesküvések elhárítása végett a törvény szerint egyik a másiknak őre, felvigyázója és keze, úgyhogy mindegyik arról, kivel valami szövetkezésben áll, a kormánynak felelni s vétek esetében vele együtt lakolni köteles. Így az apa gyermekeiért, az úr szolgálóiért, a szomszéd szomszédjáért minden társaság tagjaiért jótállani tartozik*”. A szöveg lényeges eleme az apa gyermekeivel szembeni felelősségére való rámutatás. Ugyancsak a közhasznú ismeretek között, az 1845-ös évre kiadott *közhasznú házi s gazdasági kalendárium*-on belül, *Néhány igen érdekes és hiteles tudósítások Japán felől*²⁰³ címmel az alábbiakat olvashatjuk: „[...] *Magasabb rendűeknél a gyermekek már igen fiatal korukban házasítatnak össze. Mert politika és egyéb mellékes tekintetek*

²⁰⁰ Megjegyzendő, hogy a világlexikon egyik szerkesztője Bálint Mihály (1896–1970) volt, a magyar származású orvos és pszichoanalitikus.

²⁰¹ *Biológiai Lexikon* 3, 1987. 135.

²⁰² J [a monogram feloldatlan]: Japan In: Szerkesztőbizottság, ed. (1833): *Közhasznú ismeretek tára a' Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva*. Wigand Ottó–Landerer, Pest. VI. köt. 508.

²⁰³sz.n. (1844): *Néhány igen érdekes és hiteles tudósítások Japán felől*. In: Staut József (szerk.): *A magyar házi-barát, Egy közhasznú házi s gazdasági kalendárium 1845 közönséges évre, földesurak, cameralisták, ügyészek, uradalmi tisztviselők, házigazdák és gazdasszonyok, házmesterek, kereskedők, gyárnokok, s mindenféle rendű s rangú olvasók számára; némely dolgok sikeres használatára készült a történetírás, statistika, csillagászat, természet és építési tudományban, valamint a házi a mezei gazdálkodásban oktató kalauzoló s egyszersmind mulattató kézikönyv*. 12. évf. Werfer Károly, Kassa, 48–53.

gyakran kényszerítik a családokat kölcsönös házasság által szorosabb kapcsolatba lépni, mi mellett ugyan a két házasulandó boldogsága ritkán vagy soha nem vétetik tekintetbe. Ezen körülmény hihető oka annak, hogy a törvény feleség mellett még ágyasokat is megenged tartani [...].” A szöveg fontos része az, hogy a hagyományos japán házasságkötés jellemzően nem a két fél beleegyezésén alapult, sőt arra még csak nem is volt szükség. Az esküvő elrendezése a két család megállapodásán múlt. A több feleség és ágyas tartása pedig az arisztokrata körök kiváltsága volt a Heian-korszak (794–1185) és a Kamakura-korszak (1185–1333) kezdetén. (Frédéric, 1974. 46–47.)

1855-ben Komáromy Ferenc (1823–1896) ügyvéd, bíró – aki életének utolsó néhány évében a kolozsvári egyetem könyvtáránál dolgozott – munkássága során regényeket fordított, illetve maga is írt regényeket, cikkeket.²⁰⁴ *Japán szokások*²⁰⁵ című írása a Vahot Imre szerkesztésében kiadott, *A nagyvilág képekben. Közhasznú házikönyv, a magyar nemzet anyagi, szellemi, testi, lelki javára* című füzet²⁰⁶ szöveghasábjain jelent meg: „[...] *A szülők igyekezete a gyermekek nevelésében, a papok fáradhatatlansága az erkölcsösség és hit elveinek terjesztésében nagyobb nem lehet, mint mekkora valósággal, de nem is találunk sehol (kivéven Kínát) a gyermekeknél oly nagy szeretetet, tiszteletet és alázatosságot szülők s erkölcsi előljáróik iránt, mint a japánoknál [...]. A köztanítás a papság kezében van. Ez viszi az ifjúság nevelését egészen. Köztanodáik száma nem oly nagy, milyen tanítványoké. Három-négyezer tanítvány egy intézetben semmi szokatlan[...]. Az újszülött gyermekeket egy hónap eltelte után a templomba viszik, ott három nevet ajánlanak, melyek közül a pap egyet választ. E neveket azonban később is megváltoztatják gyakran, különösen serdülő-s férfikorba belépéskor[...]. (Komáromy, 1855. 317–326.) Az újszülött érkezését illetően valóban a harmincadik nap körül került sort a szentély felkeresésére és az újszülött bemutatására, amikor – a japánok hite szerint – már megszilárdult testében a lélek. (Benedict–Mori, 2009. 193.) Innentől fogva vált a társadalom tagjává a gyermek. Ahogy Mircea Eliade (1907–1986) vallástörténész megfogalmazta: „Amikor a gyermek megszületik, csupán fizikai létezése van; sem a család, sem a közösség nem ismeri el. Csak a közvetlenül a szülést követő rítusok nyomán válik az újszülött a szó*

²⁰⁴Szinnyei, 1899. VI. köt. 841–815.

²⁰⁵Komáromy Ferenc (1855): Japán szokások. In: Vahot Imre (szerk.): *A nagyvilág képekben. Közhasznú házikönyv, a magyar nemzet anyagi, szellemi, testi, lelki javára*. IV-V. füz. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest. 317–326.

²⁰⁶A füzet célkitűzéseiről bővebben lásd:

<http://epa.uz.ua/00000/00030/00035/datum00963/cim100976/cim201000.htm> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

tulajdonképpen értelmében élővé; csak e rítusok révén fogadják be az élők közösségébe.” (Eliade, 1978. 174.)

A tanítványok létszámára vonatkozó adatok a néhány évvel korábbi Bocsor István-féle szöveggel rokon adatokat közölnek, de a szöveg újdonsága, hogy megjelenik benne, körülírt módon, a konfuciánus etika, hiszen a gyermekek szülők irányában tanúsított tiszteletteljes magatartása egyértelműen a konfuciánus alapelveken nyugszik.

1871-ben az *Egyetemes magyar encyclopaedia* „Japán”²⁰⁷ címszó alatt a következőket írja: „Japán [...] A gyermekek nevelése kitűnő, [a] 7. évökben nyilvános iskolába lépnek s 15 éves korukban be van fejezve a nevelés.[...] Hosszú ideig csak a hollandiakkal érintkeztek, újabb időben megnyitották kikötőiket más nemzeteknek is, s legújabbán szerződést kötöttek Ausztria-Magyarországgal [...]” Az enciklopédia kiemeli – a más forrásból is alátámasztható ismeretet –, miszerint az iskolába lépés fordulópont volt a japán gyermekek nevelésében, mert valójában onnantól vált szét a fiúk és lányok nevelése. (Kojima, 1986. 320.) A forrás fontos eleme magyar vonatkozásban pedig az, hogy a szigetország az Osztrák-Magyar Monarchiával szerződést kötött, mely kereskedelmi célú megállapodás 1869-ben kötött a két fél között. (részletesen lásd Szerdahelyi, 2009.27–43.).

4.1.4. Kalendárium, a gyakorlati élet általános útmutatója

Ugyancsak közhasznú ismereteket volt hivatott közölni a kalendárium is, ami évkönyv lévén hagyományosan az idő múlását jelezte, a benne foglaltak pedig az év napjait, bizonyos évfordulókat, ünnepeket, olvasmányos leírásokat tartalmaztak.²⁰⁸ Az 1896 óta évenként megjelenő *Kincses Kalendárium*, mint a „gyakorlati élet általános útmutatója”²⁰⁹ kutatásunk szempontjából érdekes és fontos ismeretek forrása.

1905-ben például az orosz-japán háborúról, a japán hajóhadról, a japán katonaság öltözetéről lehetett olvasni²¹⁰; 1906-ban a japánok testgyakorlásól Irving Hancock (1868–

²⁰⁷Á-n. (1871): Japán. In: Török János (szerk.): *Egyetemes magyar encyclopaedia*. IX. köt. Görögország története – Joachim. Szent István Társulat, Athenaeum Nyomda, Pest. 425.

²⁰⁸<https://kincses.hu/evkonyv.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²⁰⁹ A Kincses Kalendárium 2022-ben már a 125 éves fennállását ünnepelte.

²¹⁰ *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*. 9.évf. 413.,417, 439.

1922) amerikai író hasonló címmel megjelent könyve alapján²¹¹ többoldalas, képes ismertetőt közölt az évkönyv a japán önvédelmi művészetről, a *dzsiu-dzsicuról*²¹²; 1912-ben *Egy japán művész rajzaiból* címmel „*Hokuszái Kacusika*” művészetét mutatta be képekkel²¹³, ugyanazon évkönyv *A női cipők történetéből* című írása²¹⁴ pedig a lábbelik között hagyományos „*japán geta és varaji*”²¹⁵ képét is közölte²¹⁶ (96. kép); 1926-ban a *Japán életszabályok a nép számára* című írás²¹⁷ tíz pontban sorolta fel a japán kormány által röpiratokon terjesztett életszabályokat, ezek „1. *Este korán feküdjél le, reggel pedig kellő időben kelj fel. 2. Szabad idődned minél nagyobb részét töltsd a friss levegőn, a szép természetben. Gondold meg, hogy a nap igen jó és hatásos orvosság. 3. Mozogj sokat a friss levegőn; végy mélyen és szabályosan lélegzetet. 4. Aludj homályos, csendes szobában; álmodhat, legfeljebb hét óráig tartson. Nőknek valamivel több alvásra van szükségük. 5. A hétnek egyik napja teljes pihenőnap legyen. Ezen a napon írni és olvasni sem kell. 6. Teát, kávét keveset igyál: kerülj a dohány, ópium és szeszesital élvezését. 7. Ne egyél sok húst, napjában legföljebb csak egyszer. Tej és tejféle, gyümölcs, főzelék, tojás és lisztből készült eledel*

²¹¹ Hancock, I. (1903): *Japanese physical training; the system of exercise, diet, and general mode of living that has made the Mikado's people the healthiest, strongest, and happiest men and women in the world.* New York and London, G. P. Putnam's sons. [A japán testgyakorlás. A gyakorlás, életrend és életmód ama rendszere, mely a mikádó népét a világ legegészségesebb, legerősebb és legboldogabb embereivé tette.]

²¹² „*A japán önvédelmi művészet, a dzsiu-dzsicu a Tao-töking egy fejezete után kapta a nevét. A dzsiu-dzsicuban a küzdő felek ellenállás nélkül, pusztán vákuum létrehozásával igyekeznek pattanásig feszíteni és kimeríteni ellenfelük erejét, míg sajátjukat a végső összecsapásra tartogatják.*” (Okakura, 1906/2003. 30.)

²¹³ sz.n. (1912): *Egy japán művész rajzaiból. Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója.* Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság vállalata Kiadása, Budapest. 16.évf. 450–454.

²¹⁴ sz.n. (1912): *A női cipők történetéből. Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója.* Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság vállalata Kiadása, Budapest. 16.évf. 388–390.

²¹⁵ A „*varaji*” valójában egy szalmaszandál, de a képen nem ilyen lábbeli látható, hanem egy orr-résznél zárt és egy nyitott fapapucs, *geta*.

²¹⁶ Majd két évtizeddel később magánkézben lévő lábbeli-gyűjteményről is van tudomásunk. A *Színházi Élet* 1931-ben megjelent 23. száma *Mit gyűjt?* címen közölt körképet néhány hazai gyűjtőről, (köztük Groedel Dóra bárónő babagyűjteményéről is – akiről lásd még Nagy, 2017), és Krasznay Richárdné cipőgyűjteménye is fotóval szerepelt a cikkben: „*A világ minden nemzetének, sőt az egyes országok különböző vidékeinek cipő-és papucsviselete képviselve van a bizarr gyűjteményben.*” (Rónay In: *Színházi Élet*, 1931. 23. sz. 28.) Kollekcijáról később a *Magyar Ipar* „*Gyűjtemények gyűjteménye az Őszi Vásáron*” (sz.n. In: *Magyar Ipar*, 1939. 60. évf. 8. sz.70.) és a *Tolnai Világlapja* „*Aktuális furcsaságok*” cím alatt is beszámolt. (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1940. 42. évf. 33. sz. 19.)

²¹⁷ sz.n. (1926): *Japán életszabályok a nép számára. Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*, 30.évf. 172.

egészségesebb és jobb hatású az ember szervezetére, mint a hús. 8. Fürödjél mindennap. Hetenként egyszer vagy kétszer gőzfürdőben, előbb azonban vizsgáld meg a szívedet, hogy elbírná-e kár nélkül a gőzfürdőt. 9. Ruházatod lehetőleg durván szőtt szövetből készüljön. Kalapod könnyű, cipőd lábhoz illő legyen. 10. Óvakodjál minden felindulástól. Fékezd meg szenvedélyeidet. Ne aggódjál a jövő miatt, amelyet úgy sem ismersz előre. Ne beszélj el társaidnak kellemetlen történeteket és ne is hallgass meg ilyeneket.” A japán hagyományokon alapuló ételszabályok közül több is egybeesik a 19. század végén született életreform mozgalom elveivel: a napfény, mint orvosság, a friss levegőn való mozgás, a gőzfürdő használata, a húsmentes étkezés, az ajzószer használata kerülése. És noha ezek a vezérelvek Japánban hagyományosan a mindennapok részét képezték, a kor nyugati reformszemlélete könnyen kapcsolódási pontként értelmezhető azokat.

1932-ben *Japán virágnaptár* címmel dr. Bozóky Dezső, Távol-Keletet megjárta császári és királyi sorhajóorvos cikke jelent meg a kalendáriumban. Ekkor már több mint húsz éve volt annak, hogy Bozóky a Felkelő Nap Országát felkereste, de úgy tűnik, még mindig érdeklődésre tartottak számot saját felvételeivel illusztrált személyes tapasztalatai, melyek közül a japánok virágszeretetről így írt: „[...] *A virágok szeretete, amely nemzedékről nemzedékre átöröklődve, valósággal veleszületik a japán gyermekkel, a japán nép egyik legjellegzetesebb nemzeti sajátossága. [...]*” (97. kép.) Leírta például, hogy minden hónapnak megvan a maga jellegzetes virága és ennek kapcsán külön is kiemelte a két legfontosabb gyermekünnepet. „[...] *A harmadik hónapban virágozik a barackfa. Ennek a hónapnak a harmadik napján ülik a Hina-matsurit, a babák ünnepét. A kisleányok szépen felékesített lépcsőzetes polcokra ültetik összes babáikat, megvendégelik őket édességgel és rizsborral. [...]*” Június „[...] *volt az ötödik hónap valaha, amelynek ötödik napján van a fiúk ünnepe. Óriási színes papírhalk ezrei úsznak ilyenkor a fiús házak tetői felett a levegőben s a fiúk az iris kardalakú leveleivel nagy harcokat vívnak. [...]*” (Bozóky, 1932. 227.)

Ugyanebben a számban *Tango no sekku* címen Sz. I. M. monogrammal jelzett szerző írásában a Fiúk Ünnepe mutatja be: „*Ez a tangó nem táncot jelent, hanem a japán fiúk ünnepét. Május 5-ike nagy nap Nipponban. A levegőben színes papírhalk röpködnek, Japán örül, mert munkára és harcrakész fiait ünnepli. Ha fiúgyermek látja meg a napvilágot, olyankor a jóismerősök a boldog szülőknek papírhalkat ajándékoznak. Ezek a színes papírpontyok díszítik tango no sekku ünnepén a fiúk otthonát. A miniatűr fácskák és bokrok közül magas bambuszpózna tör az ég felé, tetején fűz vesszőből fonott gömb, alatta színes zászlócskák a család címere és a „koi”, a bátorság jelvénye: a papírponty.*

*A pontya japán hősmundák nevezetes alakja. Bátor és erős, nem fél a haláltól. Állítólag még a hatalmas vízesésekkel is dacol és a leggyorsabban rohanó víz árja ellen is úszik, ha kedve tartja. A kis és nagy fiúk büszkén és boldogan nézik a repülő halakat. A kicsinyek talán inkább a játékoknak örülnek, mert ilyenkor ajándékot is kapnak az ünnepeket. De a nagyobbak már Nippon dicsőségéről ábrándoznak. Álmuk a munka, a szívós, dacos kitarítás; de ha kell, a harc és a halálraszánt bátorság, amelynek a felnőttek a különböző harctereken már annyiszor jelét adták.” (Sz. I. M. In: Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója. 1932. 36.évf. 326.) A Lányok és a Fiúk Ünnepeiről, az ünnepek eredetéről, tárgykultúrájáról a 8. fejezetben *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* címmel részletesen is lesz szó.*

4.1.5. Írások a japán gyermekről, gyermeknevelésről, a családról

1853-ban a *Családi Lapok* tudományos és szépirodalmi folyóiratban Lukácsék János²¹⁸ (1828–1898) római katolikus plébános: *Japonia. történeti, földrajzi s népismeai vázlatok* címmel a kutatás számára érdekes leírás közöl.²¹⁹ Ebben hivatkozik Vaszilij Mihajlovics Golovnyin (1776–1831) orosz kapitány visszaemlékezésére, aki japán fogságból való szabadulása után, „a cár költségén nyomtatott műben számolt be” fogsága idejéről, ahogyan azt később, 1904-ben a *Hazánk* című újság is megírta itthon. A több nyelvre lefordított emlékirat *Memoirs of a Captivity in Japan during the years 1811, 1812, and 1813; with Observations on the Country and the People* [Emlékiratok a Japánban töltött fogságról 1811-ben, 1812-ben és 1813-ban; Megfigyelésekkel az országról és az emberekről] címen három kötetben jelent meg Londonban 1824-ben. (Golovnin, 1824) Lukácsék János egy rövid részét közölte csak Golovnyin szövegének, amelyben a gyermekgyilkosság szokására hivatkozik: „[...] Japóniában a gyermekölés sokkal inkább űzetik, mint Kínában. Igaz, annyi tanú nincs Japóniára, mint a Mennyei Birodalomra nézve, miután az utazók itt sokkal ritkábbak; mindamellett nemcsak a XVI. századi hittérítők – elkezdve Xaveri Szent Ferencről, ki fájdalommal emlékezik ez ártatlan kisdetek gyilkoltatásáról – , hanem a legújabb utazók is tesznek erről bizonyosságot; ennek

²¹⁸Szinnyei, 1902. VIII. köt. 115–116.

²¹⁹Lukácsék János (1853): Japonia. történeti, földrajzi s népismeai vázlatok. *Családi Lapok*, 2.évf. 11.sz. 519–527., 561–571.

bebizonyításával Golownin orosz kapitány, ki 1811-1813-ban fogolyként őriztetett Japóniában, következő tudósítását idézzük: »Ez országnak óriási népessége a szegényeket született gyermekeik megölésére kényszeríti, midőn azokat gyöngék-és idétlennek találják. A törvény e gyilkosságokat szigorú törvény alatt tiltja ugyan, azonban a kormány – meglehet, hogy politikai okoknál fogva soha nem törődik vele: miként haltak meg legyen e gyermekek. Tehát az ilyen nemű bűnök a szülők minden üldözése nélkül folytattatnak. Egy sokkal régebb protestáns író – Lockman – ily című utazásában: „Jezsuiták utazása” (*Travels of the Jesuits, London, 1743.*) Japóniáról szólván következőleg fejezi ki magát: »A gyermeksikkasztás²²⁰⁻²²¹ itt nem tekintetik bűnnek s a szegény ember, nemkülönben a házasságon kívül élők is szabadon megölheti gyermekeiket; a fiúgyermekek azonban, ha szüleik szegények a kormány költségén neveltetnek föl [...]»

1854-ben a *Vasárnapi Ujság* június 4-i számának *Tárogató* rovatában – valószínűleg külföldi lapból átvéve – *Házassági szokások Japánban* címmel az alábbiakat lehetett olvasni: „[...] *Ha egy japáni nő férjhez megy, lennének bár csupa drága gyöngyből fogai, azokat bizonyos edző szerrel korom feketére festi. Ezen szokás következtében aztán mihelyt elmosolyodik a menyecske, fogai tüstént elárulják, hogy menyasszonyi koszorúhoz nincs joga. Más sokkal okosabb szokásnál fogva szinte Japánban, minden*

²²⁰ A „gyermeksikkasztás” kapcsán érdemes megemlíteni Dr. Junichi Saga (1941–?) vidéki orvos és író *Memories of silk and straw – A selfportrait of Small Town Japan* [Selyem és szalma emlékei – Egy Japán kisváros önarcképe] (1987) című könyvét, ami egy kollektív életrajz és az orvos által rögzített interjúkon alapul, amit idős páciensei meséltek el neki. Az ötvennél is több, különböző foglalkozású ember visszaemlékezése mind az Ibaraki prefektúrában (Kantó régió, Honsú sziget) található Cucsiura (Tsuchiura) városához és környékéhez kapcsolódnak. Fenti témánkhöz tartozik Mrs. Tai Terakado visszaemlékezése. A hölgy egy nyolcgyermekes család negyedik szülöttje volt, gyerekkori emlékei között több újszülött szándékos halálát is említi, valamint elbeszél egy esetet, ami akkor történt, amikor egy módosabb családnál dolgozott, ahol az úrnő várandós lett. Az asszony örült a gyermekáldásnak, de középkorú nőként ez szégyen volt ránézve és az anyósa arra bízta, hogy szabaduljon meg a babától, annak ”bevett” módja szerint, amit a visszaemlékező részletesen el is mesél. Végül egy rosszul sikerült orvosi beavatkozással került sor az akkor még ”csak” magzat elvételére, aminek eredményeképpen a várandós asszony is elhunyt. (Saga, 1987. 206–212.)

²²¹ A japánok elképzelése a gyermekekről, miszerint „hétéves korukig az istenekhez tartoznak” a gyermekhalandósággal is kapcsolatban áll, miszerint hétéves koruk előtt könnyen belehalhattak a betegségekbe, más szóval bármikor és azonnal visszatérhettek az istenek és buddhák világába, mely világhoz közel álltak. Ez az elképzelés olyan tragikus, de széles körben alkalmazott cselekményeket is ”támogatott”, mint a kisgyermekek elhagyása vagy megölése, aminek során a gyermeket vissza lehetett adni az isteneknek. (Iijima, 1987. 41., Kuroda, 1998. 10.)

gyermek születésekor egy fát szokás ültetni, s mikorra a felnőtt gyermek házasságra lép, a vőlegény és menyasszony fáját kivágják s felbutorozzák belőle az új házások lakását [...]” (sz.n. In: *Vasárnapi Újság*, 1854. 14. sz. 115.) Ami a fogak feketítését illeti, az általában véve bevett szokásnak számított: „A japán nők rendszerint feketítették a fogukat, és ezt a szokást a nemesek többsége és sok harcos is követte.” (Frédéric, 1974. 99.)

A fáültetés szokásának említésével pedig szintén régi hagyományra utal a szerző. A Paulownia – azaz császárfa vagy hercegnőfa (japánul kiri) – egy gyorsan növekvő fafajta; Japán egyes vidékein manapság is szokás, hogy a menyasszonnyal együtt egy kirifából készült láda (komód) is érkezik az ifjú házások otthonába. Ez a hagyomány azoknak a régi időknek az emléke, amikor az arisztokrata családok kislány születésekor Paulownia fákat ültettek, hogy mire a lány férjhez megy, hozományul adhassák neki a belőle készült bútordarabot.²²²

1867-ben Sámi Lajos (1843–1878) miniszteri fogalmazó²²³ tollából számos ismeretterjesztő közlés született és ezek rendre napvilágot láttak a *Vasárnapi Ujságban*, melynek 1865-től Sámi Lajos maga is munkatársa volt. Sámi, aki több nyelvben is otthonosan mozgott, elsősorban az utazási, ezen keresztül pedig – a korabeli szóhasználattal élve – a *népissimei* és a földrajzi irodalomnak volt avatott ismerője, aki „a legújabban felfedezett országokat jobban ismerte, mint tanuló társai saját hazájukat.”²²⁴ „Japán lakói”²²⁵ című beszámolója több ponton összezseng a korábbi szerzők leírásaival, valószínűleg hasonló szövegek álltak a rendelkezésükre. Ide értendő, hogy a nevelést kiemelten kezelték Japánban, emiatt magas volt az iskolázottsági ráta, a férfiak és a nők egyaránt tudnak írni, olvasni, számolni. A gyermekek vidámsága ugyancsak egy olyan jellemző vonás, ami az idézett szövegekben nagy számban előfordult. „[...] *Életnézetük nemigen egyezik a nyugotiakéval. Ők igyekeznek az életet a lehető legkellemesebbé tenni; örömeikben naiv élénkség uralkodik; a balsors nem nyomja földig őket óriás terhével, a nélkülözéseket önmegadással és zúgolódás nélkül tűrik; a haláltól nem irtóznak. Különösen a gyermekek igen vidámak, sőt némely utazók azt állítják, hogy Japánban a gyermekek soha sem sírnak. A nevelés nagyon jó lábon áll. Egy szülőnek sem jut eszébe, hogy gyermekeit az iskolába járástól visszatartsa; azt ők*

²²²<https://japanesemythology.wordpress.com/2014/12/07/the-custom-of-planting-a-paulownia-at-the-birth-of-a-baby-girl/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²²³Szinnyei, 1908. XII. köt. 112–113.

²²⁴Lásd az előző lábjegyzetet.

²²⁵Sámi Lajos (1867): Japán lakói. *Vasárnapi Ujság*, 14.évf. 1.sz. 159–160.

igen természetesnek találják, s innen van az, hogy minden japáni férfi és nő tud legalább olvasni, írni és számolni [...]. A gyermekek és leányok ruhái és hajékei igen csinosak és cifrák, s nagyon sok időbe és fáradságba kerülhetnek [...].” (Sámi In: Vasárnapi Ujság, 1867. 14.évf. 1.sz. 159–160.)

Nyolc évvel később, 1875-ben ugyancsak Sámi Lajos, szintén a *Vasárnapi Ujság*ban közölt hosszú leírást kifejezetten a japán gyermeknevelés témájában: „*Japán hajdan és most IV. Gyereknevelés. Tornászat. Társasjátékok*”²²⁶ címmel. A német, francia, olasz nyelvismeret birtokában a szerző fordításokból szerezhette ismereteit és ültette át azokat magyar nyelvre. „*A gyermekek czélszerű nevelésére Japánban már ősidőktől fogva mindig nagy gondot fordítottak s ezt az ott uralkodó rendezett családi élet nemcsak lehetővé tette, hanem hathatósan elő is mozdította. Humbert*²²⁷ *svájci nagykövet érdekesen írja le a japániak nevelési rendszerét. Azóta természetesen, mint sok minden, ugy a közoktatás is lényeges változásokon ment át Japánban, ugy hogy ma már az sem sokat különbözik a legmiveltebbnyugoti államok tanrendszerétől. Humbert a szomszédságában levő gyermekiskolát gyakran meglátogatta. A gyermekek vidáman ültek a tanteremben és a tanító egyes mondatokat olvasott föl előttök, melyeket ők hűségesen utána mondtak.*” (Sámi In: *Vasárnapi Ujság*, 1875. 22.évf. 38. sz. 599–600.)

Ez utóbbi gondolat a recitáláson alapuló tanulásra vonatkozik, aminek lényege a biztos, ritmikus hanglejtés megtanulása, ezen keresztül lehetett jól elsajátítani a konfuciánus doktrínákat. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni Inagaki Sugimoto (1874–1950) *A daughter of the samurai* [Egy szamuráj lánya] című önéletrajzi könyvét, ami ugyan Sámi írásánál jóval később, 1925-ben jelent meg angol nyelven, de a Sámi által leírtakra rímel. Az önéletrajzi könyv Sugimoto asszony gyermekkori visszaemlékezéseit tartalmazza, ami fontos forrása a japán gyermekkortörténeti kutatásoknak, mert

²²⁶Sámi Lajos (1875): Japán hajdan és most IV. Gyereknevelés. Tornászat. Társasjátékok. *Vasárnapi Ujság*, 22.évf. 38. sz. 599–600.

²²⁷Aimé Humbert-Droz (1819–1900) üzletember, politikus, utazó volt, aki fontos szerepet játszott Svájc és Japán kereskedelmi kapcsolatának kiépítésében. Miután kétéves szigetországi tartózkodás után 1864-ben visszatért Svájcba, a *Le Tour du Monde* [A világ körül] című hetilapban részletes beszámolót közölt Japánról 1866 és 1869 között, ami aztán kétkötetes munkában is napvilágot látott 1870-ben. *Le Japon illustré* címmel. Mivel a Távol-Keletről akkoriban kevés irodalom állt rendelkezésre, Humbert-Droz publikációi nagy szerepet játszottak a 19. század végi Japánról kialakított kép formálásában.

<https://grandtourofswitzerland.jp/cms/334/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

személyes emlékeken keresztül mutatja be, hogy egy, a szamuráj réteg tagjaként élő japán gyermeknek hogyan szerveződött az élete a hétköznapok és az ünnepek szintjén. A szerző ráadásul a Meidzsi-restauráció után született, így a továbbélő hagyományok és az új szokások jelentléte egyaránt tetten érhető az önéletírásában. A tanulás hagyományos elemei közé tartozott például a kínai klasszikusok ismerete is, Sugimoto leírja, hogy hatévesen már sok szót és kifejezést tudott, de a mélyebb mondanivalójukat nem értette. (Az ismétlésen alapuló eljárás lényege: „*A hundred times of meaning reveals the meaning*” [A százszor ismételt jelentés feltárja magát a jelentést], Sugimoto, 1930. 19.)

Sámi Lajos leírása így folytatódik: „*Vannak utazók, kik azt állítják, hogy a gyermekek Japánban sohasem sírnak; ez kissé túlzott állítás lehet, mert a gyermek Japánban is csak úgy érzi a fájdalmat, mint másutt akárhol; de annyi tagadhatatlan, hogy nagyon ritkán sírnak. Pedig a gyermeknevelés nem mondható kíméletesnek, vagy épen kényeztetőnek. A kicsinyeket már korán megbarátkoztatják az időjárás viszontagságaival; szélről és esőtől nem nagyon kímélik őket; a szegény kis teremtéseket, miután simává nyirták, az égető nap hevéhez is jó eleve hozzá szoktatják. Az anya csecsemőjét, mint valami batyut, a hátán czipeli, még pedig oly czélszerű módon, mely az anyára nézve legkevésbé sem fárasztó, úgy hogy például a parasztnők minden akadály nélkül végezhetik mezei munkájukat gyermekökkel hátukon.*” Sámi leírásaira rímelő gondolatokat későbbi, idegennyelvű szövegekben is találunk: például, ami a haj leborotvását illeti, az a kisbabáknál bevett eljárásnak számított, elsősorban higiéniai szempontok miatt, a babának pedig – hagyományosan egy hónapos koráig – az édesanyja karján volt a helye, onnantól kezdve az anya hátán hordta a babát (Frédéric, 1974. 30–31.) a mindennapi tevékenységek végzése közben. Ez igaz volt a nagyobb testvérekre is, akik ugyancsak hátukra vették a kistestvért, mégjáték – például szaladgálás – közben is. (Benedict–Mori, 2009. 257.) Ebben a testhelyzetben a baba „*megtanul egy kismacskához hasonlóan hozzásimulni bárkinek a hátához, aki viszi[...] a baba saját erőfeszítésein múlik, hogy kényelmes helyzetet biztosítson magának és hamarosan megtanulja, hogy figyelemreméltó ügyességgel utazzon hordozóján ahelyett, hogy csak egy vállra kötött csomag legyen.*” (Bacon, 1891/2015. 10.) Humbert megfigyeléseinek leírását így folytatja Sámi: „*A gyermekeket úgy engedik élni, a hogy a természet kívánja*” — írja Humbert; — „*többnyire mindig a szabad levegőn vannak és a szobákban is teljesen szabadjokra engedik őket. A szülők gondoskodnak számukra játékszerekről, játékokról s gyermekünnepekről, hanem az iskolába járást is a legszigorúbban megkövetelik tőlök.*” A játékszer, a játéktevékenység, a gyermekünnepe, és az iskola külön-külön említése a hagyományokon túl, fejlett pedagógiai repertoárt is feltételez. „*Játékszerkereskedés annyi van Yeddóban, hogy talán egyetlen*

európai városban sincs több; a japániak ritka szeretettel gondoskodnak gyermekeikről e tekintetben, s a fiatalok mulattatásában rendkívül találékonyak. Számtalan bolt csupa bábukkal van tele, melyek a legtarkább módon, de mindig ügyesen és ízléssel vannak felöltöztetve; a lányok ott is oly szívesen játszadoznak ezekkel, mint nálunk s a fiúgyermeknek is megvan a maguk falova, korbácsa, kardja és puskája; van ott játékszer minden kor és hajlam számára elég. Csupa forgójáték van legalább harmincz-féle s azok közt a legtöbb valóságos művészi találékonysággal van készítve; fölfelé szaladnak, kötélén tánczolnak, szétválnak több darabra, melyek szintén tovább forognak stb. Sárkányaik a legfantasztikusabb alakokat mutatják s mikor fölereszti, a levegőben zenélnék is. Forgókkal és papírsárkányokkal még a felnőttek is gyakran elmulatnak, minthogy a japániak máskülönben is nagy barátjai a tréfának és játéknak.” A szöveg világosan rámutat a fiúk és lányok jellemző játékaira is, míg a forgók említésekor mindkét nem és minden korosztály számára kedvelt pörgettyűkre utal a szerző, amiknek Japánban nagy hagyománya van, csakúgy, mint a papírsárkányoknak.²²⁸

4.1.6. Összefoglaló művek Japánra vonatkozó fejezetei

1857-ben Johann Georg August Galletti (1751–1828) történész, földrajz kutató német nyelvű világrajzának magyar átdolgozásában²²⁹Japánnal kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: „[...] *A műveltségben a japáni magasabb fokon áll a kínainál, s így e tekintetben Ázsia lakosai között a japánié az elsőség. Az ifjúság oktatása végett mindenütt léteznek tanodák, melyekben a gyermekek olvasni és írni tanulnak. A nőnemet majdnem hasonló szorgalommal nevelik, mint a férfinemet[...]*” A nőnevelés fontossága kapcsán ez utóbbi kulcsmondatnak tekinthető, bár Japánban csak a Meidzsi-reformsorozat után ismerik fel a nők formális oktatásának

²²⁸ 1904-ben Morgó bácsi *Az Ujság* „Gyerekeknek” című rovatában a japán gyermekekről írt ismertetőt, ahol többek között a játékaikról is szólt: „*Játékaik sokban különböznek a tieitektől, de sárkányuk nekik is van. De még mennyi! Nyáron a levegő tele van velük. Hát ez a játék is tőlük került hozzátok.*” (Morgó bácsi In: *Az Ujság*, 1904. 2. évf. 17. sz. 36.).

²²⁹Galletti – Vállas – Falk (1857): *Japan*. Galetti, J.[ohann]. G [eorg]. A[ugust]., -- *egyetemi világrajza vagy földirati, államtani és történelmi ismerettár, minden ország földirati, államismeit és történelmi rajzával, melyben fekvése, nagysága, népessége, műveltsége, legnevezetesebb városai, alkotmánya és nemzeti hatalma, továbbá régebb és újabb történelmének vázlatát foglaltatik, 2., teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadás [...]* Az első (dr. Vállas Antal tollából folyt) magyar kiadás felhasználása mellett, az utolsó (II.) eredeti kiadás nyomán s a legújabb források szerint átdolgozta Falk Miksa, 40 fametszvénynyel és 21 színezett térképpel, Hartleben Konrád Adolf, Pest, 1857. 651–654.

szükségességét. A 19. század közepén Japán hivatalos látogatókat küldött a nyugati országokba, hogy ott az edukált nőket tanulmányozzák. Felismerték, hogy ez egy fontos bázis a jövő nemzedék számára, és ez kormányzati szinten is népszerűsített irányzat volt, valamint a japanizált konfuciánus etikával is összeeszengett: a „jó feleség, bölcs anya.”²³⁰ (Hong, 1978, hivatkozva Kojima, 1986. 319.)

1869-ben Cesare Cantù (1804–1895) olasz történettudós *Storia universale* című világtörténelmi művét a Szent István Társulat 1856–1881 között tizenhét kötetes *Világtörténelem* című sorozatban jelentette meg Gyurits Antal fordításában.²³¹ A veretes sorozat a kor tudományos hátterével, katolikus szellemben megírt munka. A kutatás szempontjából érdekes, *Japán* című szövegrészben például a következőt olvashatjuk: „[...] *Menyegző alkalmával a menyasszony az oltár előtt állván, gyertyát gyújt, melyről a vőlegény egy másikat gyújt meg, s a menyasszony tűzre veti gyermekkori játékszereit [...]*” (Cantù, 1869. XI. köt. XIV. korszak, 19. fejezet, 386–400.) A gyermekjátékok elégetéséről már korábban, a *Mindenes Gyűjteményben* megjelent szövegben is olvashattunk. A játékoktól való megválás és azok feláldozása az új női szerepkör oltárán – szimbolikus és gyakorlati értelemben egyaránt – jellemző volt például az ókori Rómában is, ahol a gyermekkor gyorsan véget ért a lányok számára, a törvény pedig kimondta, hogy a lányok tizenkét évesen már házasodhatnak, így kamatoztatva a legtermékenyebb éveiket. A felserdült, majd pedig az esküvő előtt álló lányoktól elvárták, hogy váljanak meg játékaiktól és azokat ajánlják fel Diána és Vénusz istennőknek. (Rawson, 2003.128.)

²³⁰A „good wife, wise mother”, azaz „jó feleség, bölcs anya” kifejezés, mint a nőiség új víziója a Meidzsi-korszak második felében, a 19. század végén jelent meg. Az 1894-1895-ös kínai-japán háború kormányzati szinten az anyákra, mint a jövő katonáinak biztosítékaira irányította a figyelmet, akik képesek alátámasztani Japán azon törekvését, hogy erős hadsereggel rendelkező országgá váljon. Felismerve, hogy kiművelt nőiség érdekében külföldről vett mintához kell fordulni, kivonták az apákat a mindennapi otthoni munkavégzésből, így az otthoni környezet új vezetőt kívánt. A művelt nőt a nemzet sarokkövévé emelték, és nemzeti jelentőségű ügyé nyilvánították mindennapi életének feladatait a varrástól kezdve a főzésen át a gyermeknevelésig. (Jones, 2010.117)

²³¹Cantù, C. (1869): Japán. In: Uő: *Világtörténelem*. XI. köt. XIV. korszak, 19.fejezet. Szent István Társaság, Eger. 386–400.

Itt megemlítendő egy eset, aminek képes beszámolója 1929-ben a brit *The Illustrated London News* július 27-i számában jelent meg *At the tomb of the broken dolls: A quaint Japanese service* [A törött babák sírjánál: Egy furcsa japán szolgálát] címmel. A japán *Sugamo Imperial Primary School*-ban tartott eseményt különösebb leírás nélkül két felvétel illusztrálja: az egyikben az oltárasztalra helyezett tálcán törött babák csoportja látható, valamint kislányok, amint virágokkal a kezükben állnak az oltárnál, a másikon pedig a törött játékszerek nyughelye előtt hajtanak fejet a gyerekek. (98.kép)

Szintén az oktatás témaköréhez kapcsolódik Dr. Ágner Lajos (1878–1949) orientalista, pedagógiai író²³² 1906-ban megjelent *Keleti tanulmányok. A japánság súlya és törekvése*²³³ című tanulmánya. Ágner 1902–1903 között állami ösztöndíjjal Berlinben tanult, ahol a kínai és a japán nyelvet tanulmányozta. Ezt követően számos publikációja született, például nyelvészeti, neveléstörténeti témakörben. Közülük a *Jászberényi M. Kir. Áll. Főgimnázium 1904-5-ik évi értesítőjének vezércikke* (Ágner, 1906. 3–20.) érdemel kiemelt figyelmet. Ágner nemcsak, hogy tanulmányozta a japán nyelvet, hanem saját bevallása szerint közvetlenül érintkezett is japánokkal, és ez a két dolog fontos tényező a Japánról szóló szövegek sorában, hiszen a szerző rendelkezett bizonyos fokú japán nyelvismerettel. Az orosz-japán háború apropóján született cikkének homlokterében az a gondolat áll, hogy „*vajon a közelnegyszáz milliónyi főre rúgó [...] nemzetség meg marad-e a jövőben régi otthonában, békében élve és nem törődve Európával, sem Amerikával vagy kilépve az elzárkózottságból és közönyből, fenyegetni fogja Európát gazdaságilag, politikailag és kultúráilag.*” (Ágner, 1906. 3.) Ágner cikke rámutat „*Nippon fiainak*” jellemvonásaira, tanulékonyosságukra, törekvéseikre, betekintést nyújt az ország földrajzi, történeti, kulturális viszonyaiba, és gondolatmenetét azzal zárja, hogy „*bennünket, a távoli nyugaton lakó rokonainkat, csak örömmel tölthet el Japánnak a nagy a kultúrállamok sorába való belépése.*” (Ágner, 1906. 20.)

A magyarok, mint „*rokonok*” megemlítése azért érdekes, mert a Kelet iránti érdeklődés hosszú múltra tekint vissza hazánkban, őseink eredetének Keleten történő keresése pedig komoly hajtóerőt képviselt a Távols-Kelet iránti érdeklődés kibontakozásában is, aminek nyomán 1910-ben, brit előképek nyomán megalakult a *Turáni Társaság*, más néven

²³² Ágner hagyatékából könyveket, kéziratokat, fotókat és képeslapokat őriz a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára.

²³³ Ágner Lajos (1906): *Keleti tanulmányok. A japánság súlya és törekvése*. Vértes Adolf Könyvnyomdája, Jászberény.

a *Magyar Ázsiai Társaság*, aminek „*célja az ázsiai és a velünk rokon európai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, ismertetni, fejleszteni és a magyar érdekekkel összhangba hozni.*” (Ablonczy, 2016. 48.)

A fent idézett és kommentált szövegek alapján érzékelhető, hogy a szigetországgal kapcsolatos információk egyre strukturáltabbá váltak, egyre mélyebb információkat közöltek. A szövegekből értékes, korabeli információk birtokába juthatunk a japán gyermekkép, gyermekfelfogás, a gyermeket övező társadalmi magatartás, a család, a házasság, a gyermeknevelés, az iskoláztatás fontossága, a gyermeki tisztelet, a szülői gondoskodás, a játék tekintetében is. A világ megismerésének alapvető szándéka mellett a szigetországgal kapcsolatos ismeretekre törekvő igény számos indokkal magyarázható: Japán egyre növekvő befolyása a keleti féltekén, az európai nagyhatalmak sorához való felzárkózás, a modernizációs folyamatok, vagyis az alapvetően földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális hatások a nyugati világ, benne Magyarország figyelmét is a szigetországra irányították. Az ismeretek kezdetben sporadikusan, később jól körvonalazhatóan a legkorábbi pedagógiai vonatkozású irodalomban is nyomon követhetők, erről a következő fejezetben lesz szó.

4.2. Nevelési-oktatási ismertető, tankönyvek, természethistóriai munkák, a korai pedagógiai irodalom

A korai magyar nyelvű pedagógiai irodalomban a 18. század végétől kezdve találunk olyan oktatási célú, ismeretterjesztő munkákat, melyek valamilyen módon Japánra nézve is tartalmaznak általános ismereteket a gyermekek, az ifjúság számára. A tankönyv jellegű munkák többnyire természetrajzi, történelmi indíttatásúak, ahol szerencsés esetben Japánt legalább névvel említik, de Kína jóval többször szerepel. A Japánra vonatkozó egyszavas említésekből rövidebb, majd hosszabb mondatok lesznek, később összefüggőbb leírások, végül teljes szövegek, illetve fontos pedagógiai ismertető és hivatkozások. Az alábbiakban ezek közül ismertetünk néhányat.

Georg Christian Raff (1748–1788) német tanító, ifjúsági író²³⁴ *Naturgeschichte für Kinder* [Természethistória gyermekek számára]²³⁵ című műve 1783-ban, Göttingenben jelent meg. Magyar nyelven először a szerző halála után tíz évvel, 1799-ben Veszprémben a „göttingai tanító után, némelly hozzáadásokkal, és szükséges változtatásokkal, a maga költségén magyarul kiadott, és kinyomtatott Fábrián Josef, 14 réztábla rajzolattal.” A szerző a „tudásvágy serkentése” céljából írt munkája – a kortársak által kritizált – párbeszédes vagy inkább párbeszédet ösztönző stílusban, kérdezz-felelek formában készült. (Raff, 1846/1986) A mintegy kétezer állat, növény és természeti képződmény szöveges leírását tizennégy színes, rajzos tábla egészítette ki, melyek között a korabeli olvasó számos, Ázsiában honos növény-és állatfajjal ismerkedhetett meg. Növények közül ilyen a narancsfa, ami „eredetére nézve Ázsiából származott, nevezetesen Chinából, honnan legelőször a portugálok hozták ki magvát”; az Ázsiában is termő szőlő, aminek akkora fürtjei vannak, hogy „mögé könnyen elrejtezheti egy gyermek”; az eperfa, aminek „leveleit a selyembogarak nagyon szeretik” (99.kép); a theafa „Ázsiának China és Japan nevű tartományai, hol olly nagy bőséggel terem, hogy az egész világ beéri vele” (100. kép); a „rabarbara gyökér”, ami „Ázsiában közel Chinához terem”; a szágó [pálma], ami Japánban is terem; a bambusznádból készült *papiros*; a rizs, ami „meleg, vizenyős helyeken terem legbővebben” és „Chinában is tömérdek rizst termesztenek”. Az állatok közül a gyöngyragylók legjobbjai az „Ázsia körül, a tengernek homokos fenekén tartózkodnak”; a selyembogár, aminek „hazája a melegebb Ázsia” (101.kép); a papagájok „Chinában legtöbbek és szebbek”, az európaiak ott vásárolják és hozzák Európába a példányokat; a daru, ami Ázsiában is lakik; a „chinai fecske, mellynek fészket, mint valami drága csemegét megenni szokták, csak Chinában [...] tartózkodik”; a formóza *tobzoska* „akkora mint egy kis macska’s igen furcsa állatka. Afrikában és Ázsiában, kiváltképp pedig China mellett Formóza szigeten tartózkodik.” Az ember című fejezetben az emberi fajról esik szó, a színes táblák között pedig egy „chinabeli embert” ábrázol a könyv. (102. kép) A *Természethistoria* a kritikai hangok ellenére vagy éppen amiatt németül és magyarul is számos kiadást ért meg és népszerű gyermekirodalomnak számított a 19. században, amihez nemcsak szövegei, de szép képei is hozzájárultak, ami nagy vonzerőt jelenthetett az illusztrált gyermekirodalmi művek megjelenése előtt.

²³⁴Heckenast (kiadó), 1863. 9. köt. 74.

²³⁵Megjelent az Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozatában, 1986-ban.

Nagy-Váradi Ajtay Sámuel (1774–1881) nagyváradi születésű, Pesten jogot végzett ügyvéd²³⁶ kétkötetes világtörténeti munkája, *A világ történetei a teremtéstől fogva a legújabb időkig*²³⁷ (1814), egy németből fordított mű, amit a szerző hazánk történelmével egészített ki és *Minden Rend- és Karbéli Olvasóknak, de leginkább a' Tanuló Ifjúságnak köz hasznára Kézi-könyvképen* adott ki Pesten, 1814-ben, Trattner Jánosnál. Műve számunkra annyiban érdekes, hogy a korabeli világfelfogást jól tükrözi, miszerint „az Európán kívül lévő Birodalmakról, Országokról kevés fontos dolgokat tudhatni[...] legfontosabb az olvasóra nézve Hindostán [...]és China”. Kínáról pedig hosszan szó esik az első kötet VII. fejezetében *A Chinaiak története* című részben, ahol az olvasó áttekintést kap az országról, ami „egy a' legrégebb Nemzetek közül”, a második kötetben a *Találmányok* cím alatt a puszkapor kapcsán kerül szóba Kína, hogy „mint hihető, a' Chinaiaknál sokkal elébb volt szokásban a' mai puszkapor”, valamint a XXXIV. fejezet *China* című részében.

Bocsor István (1807–1885) teológiát és jogot végzett pápai református főiskolai tanár, ügyvéd²³⁸ a tanítványai számára készített tankönyvei közül a *Földrajz különös tekintettel a nép- és történettanra* 1844 és 1847 között jelent meg három részben. Az utolsó szövegrészben, *Japáni császárság*²³⁹ (1847) címmel a leíró földrajzon kívül helyet kap a japán alkotmány, a törvények, a vallás, a műveltség rövid ismertetése, benne olyan számadatokkal, mint a három-négyezerre becsült tanulók száma: „[...] Honuk történeteit szorgalmasan jegyzik. A nevelés a papság kezében van. Iskoláik kevesek, de a tanítványok száma egyben-egyben 3-4 ezret is meghalad [...]”. Az adat pontosságára nézve nem tudunk biztosat, de a japánok iskolázottságát – írás, számolás, olvasás készségének meglétét – több forrás is említi. Ebben a tekintetben érdekes tanulmányt közölt Hideo Kojima (1937–), a Nagoja Egyetem pszichológus professzor emeritusa, aki a japán gyermekneveléssel és oktatással kapcsolatos ismereteket foglalta össze még abból az időszakból, amikor a közvetlen nyugati befolyás minimális volt (Edo-kor: 1603–1868). Ebből a tanulmányból kiderül – többek között – az iskolai részvétel százalékos aránya

²³⁶ <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²³⁷ Nagy-Váradi Ajtay Sámuel (1814): *A világ történetei a teremtéstől fogva a legújabb időkig. Minden Rend- és Karbéli Olvasóknak, de leginkább a' Tanuló Ifjúságnak köz hasznára Kézi-könyvképen*. 1–2. köt. Trattner János, Pest.

²³⁸ <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²³⁹ Bocsor István (1847): *Japáni Császárság*. In: Uő. *Földrajz, különös tekintettel a nép-és történettanra*. 3.folyam. Református Főiskola, Pápa. 43–48.

(43% fiú, 10-15% lány), a lakosság 6-10 százalékát kitevő harcosok osztályában az írástudási ráta megközelítőleg 100%-os volta, valamint az, hogy magas volt az olvasottság is, szemben a korabeli Európával. (Dore, 1965, idézi Kojima, 1986. 318.) Kojima tanulmányának fontos része, hogy az emberi élet állomásainak illusztrálására bemutat egy általa 16. századra datált buddhista ábrázolást. A tíz fő "világot"/létállapotot megjelenítő tekereskép felső része a japán életkor állomásait jeleníti meg, amit a szerző párhuzamba állít a nyugati világ életszakaszairól alkotott felfogások illusztrálására alkotott korlépcső (*Lebenstreppe*²⁴⁰) ábrázolásokkal. A japán "korlépcső" különbözik az európai kultúra életkorokkal kapcsolatos felfogásától. (lásd Ariés, 1987.23.) A szerző szerint Európában kilenc lépcső szemlélteti az élet szakaszait, ezzel szemben a japán példa egy folytonos szivárványívű út. Az európai korlépcső ábrázolások a tízéves gyermeknél kezdődnek és kilencven évnél érnek véget, valamint tízéves egységekben gondolkodnak, a japán példa viszont a csecsemővel kezdődik.²⁴¹

Kanya Pál (1794–1876) német, magyar, latin nyelvben járatos, ágostai evangélikus gimnáziumi tanár²⁴², József nádor főherceg fiának, István hercegnek a tanítója volt, 1847-ben az ő fordításában jelent meg a *Népszerű földrajzi oktatás, iskolai és magánhasználatára* című munkája, ami azért érdekes számunkra, mert iskolai és magánhasználatra szánta és számos ismeretet közöl benne a szigetországra nézve. A *Japáni Birodalom*²⁴³ fejezetben a következőket írja: „[...] *A japanok Ázsiának legmíveltebb nemzetét teszik. A népoktatás annyira el van terjedve, hogy alig találhatóni egyént, ki olvasni, írni ne tudna s a honi törvényeket ne ismerné. A könyvnyomdászat már 1206 óta ismeretes lévén, a japanok sok könyvvel dicsekednek s az olvasás mindkét nemnek kedvenc mulatsága. A köznevelés nemcsak az értelem ügyességét, hanem az erkölcsök finomítását s az erény szeretetét s gyakorlatát is célozza. A tudományos műveltség egyetemek s tanodák által ápoltatik [...].*”

A műveltség széleskörű meglétére és a népoktatásra vonatkozó információk Kanya Pálnál is hangsúlyosak. A 13. századra datált *könyvnyomdászat* alatt valószínűleg a fadúcos

²⁴⁰ Az európai korlépcső-ábrázolásokat lásd Joerissen, 1983, ed.

²⁴¹ A csecsemőkor és a korai gyermekkor különbözik Japánban: ennek etnográfiai vonatkozásai vannak; finoman differenciált rituálék, amik a csecsemőkorhoz, korai gyermekkorhoz kapcsolódnak. (Kojima, 1986. 319–320.)

²⁴² Szinnyei, 1897. V. köt. 937–939.

²⁴³ Kanya Pál (1847): *Japáni Birodalom*. In: Uő.: Népszerű földrajzi oktatás, iskolai és magánhasználatra. Pest, 437–442.

nyomtatást kell értenünk, amit a japánok koreai közvetítéssel a 8. században vettek át a kínaiaktól. (Ferenczy, 1989.11.)

A földrajzi bemutatásban szerepel még Japán három nagyobb szigetének a leírása, a szigetek nevezetesebb lakhelyei és azoknak híres látványosságai, a „melléktartományok” ismertetése. Ez követően az általános leírásban számos téma is helyet kap tömör leírásokkal: a szigetország földrajzi fekvése, lakosainak száma, a társadalmi berendezkedése, vallása, kézműipara, földművelése, építkezése, jól megszervezett belkereskedelme, a ruházkodási szokása, stb. Érdekes összehasonlításként szerepel a szövegben, hogy a „családnevek aláírásoknál megelőzik a személyneveket, mint nálunk.” Valamint a szöveg kitér az oktatás azon jellemzőjére, amit számos, magyar nyelven megjelent forrásszöveg is kiemelt, nevezetesen, hogy a japánok Ázsia legműveltebb nemzete, az országban gyakorlatilag írni és olvasni mindenki tud.

Flóris Benő (1825–1908) tatabányai református tanító²⁴⁴ 1857-ben az elemi iskolák számára írt *Kis utazo*²⁴⁵ című könyve a korabeli földrajzi ismereteket szedte versikébe a memorizálhatóság kedvéért: „Beúztam immár egész Európát. Itt a szomszédságban megnézem Ázsiát. Ázsiai is igen jól lakható haza, Sok kedves gyümölcstünk belőle származna; Sőt apáink is ott laktak hajdanában, Míg helyet nem leltek e kedves hazában; Lakosi azonban nem mind olyan szépek, Mint nálunk a fehér európai népek. Ebben is sok folyó, hely találtatik. És sok kisebb, nagyobb országra osztatik. Ilyenek Natólia, alább Arábia, Perzsia és Kabúl, délen két India, Ezek fölött a nagy csinai császárság, Keletre tőle a Japán szigetország. Északon terül a fagyos Szibéria, E mellett Turkestán, végre Bukánia” (Flóris, 1857. 35.). A kartográfia fejlődésével a 19. század közepére Japán már nem ismeretlen terület, ez világosan látszik abból, ahogy a versike a nagy kínai császárságot, és Japánt, a szigetországot névvel külön is említi.

Almás (Balogh) Tihamér (1838–1907) homeopata orvos, egészségügyi tanár, szépirodalmi művek szerzője²⁴⁶ 1862-ben megjelent *Népisme*²⁴⁷ című, „a legjobb források után kidolgozott” munkáját öt könyv formájában adta ki Pesten. A kiadvány az 1860-ban indított, az olvasás iránti fogékonyságot ösztönző *Ifjúsági Könyvtár* sorozat tematikus részeként jelent meg és mint ifjú korosztálynak szóló munkát jegyzi

²⁴⁴Szinnyei, 1908. III. köt. 565–566.

²⁴⁵Flóris Benő (1857): *Kis utazo az elemi iskolák számára*. Szigler testvérek, Komárom.

²⁴⁶Szinnyei, 1891. I. köt. 487–490.

²⁴⁷Almás (Balogh) Tihamér (1862): Japan. In: Uő: *Népisme*. A legjobb források után kidolgozva - - által, Öt könyv formájában. Engel és Mandello Nyomda, Pest. 215–222.

Drescher Pál 1934-ben kiadott *Régi magyar gyermekkönyvek 1538 – 1875* című gyűjteménye is. (Drescher, 1934. 101.) Az írásművön belül a szigetországról szóló rész „Japan” címmel többek között ezt mondja: „[...] *Az újszülött gyermekek egy hóig nélkülözik az öltözetet s csak egy hó múlva – midőn a templomban nevet kapnak – nyernek ruházatot. A gyermekek nevelésére nagy figyelem fordítatik, s a népiskolák az egész szigeten el vannak terjedve. Az előkelőbb gyermekek még külön tanításban is részesülnek, mely alkalommal a has főlmetzésére is megtanítják őket. A japánok dicséretére legyen mondva, hogy ők a leányokat nemcsak háztartásra, hanem az ottani irodalom ismeretére is tanítják [...].*” Az egyhónapos újszülött szentélybeli bemutatásával kapcsolatban már 1855-ben Komáromy Ferenc *Japán szokások* című leírásában is olvashattunk. A gyermekek oktatására vonatkozó ismeret a legtöbb forrásban említésre kerül, a fenti szöveg pedig az előkelő gyermekek nevelését külön is aláhúzza. Itt nyilván a szamuráj réteg gyermekeiről van szó, Lafcadio Hearn (1850–1904) író idézve: „*S ennek a spártai fegyelemnek még egy sötétebb oldala is volt, melynek hideg szigorát az ifjúság szüntelenül érezte. [...] A fiúkat hozzá szoktatták a vérhez. Elvitték őket a kivégzésekhez és megkívánták, hogy semmi félelmet ne mutassanak. [...] A samurai gyermeknek kötelessége semmitől sem félni. [...] S korán megértették vele, hogy az a kis kard az övében se cifraság, se játékszer. Megmutatták, hogyan használja s hogyan kell pillanatnyi habozás nélkül elvetni életét, ha azt rendjének a kódexe megkívánja.*” (Hearn, 1909. 137–138.)

Garamszegi Lubrich Ágost (1825–1900) egyetemi tanár²⁴⁸ a korabeli magyar sajtóban és pedagógiai lapokban több ízben publikált neveléstörténeti témákat, valamint önálló kötetekben is megjelentek munkái. Közülük az egyetemes igényre törekvő összefoglalása: *A nevelés történelme*²⁴⁹ összesen három kötetben jelent meg 1874, 1878-ban. Szükszavú ismertetése a japán nevelésről az első kötetben –, mely „*A nem-keresztény vagy nemzeti nevelés korszaka*”-ról szól –, eképpen olvasható: „*A családi neveléshez számíthatni a sok tekintetben hasonló japánokat is, kik a Sui uralkodó ház alattigen sokat vettek át a sínai tudományból és tanrendszerből; ugy a tibetieket is, kiknek bár szintugy nem ismerjük nevelésügyöket, mint a japánokét, mégis a régi Tibet műveltségi fokáról és több felsőbb tanodájáról azt kell következtetnünk, hogy nevelési viszonyaik nem rosszabbak, mint Sínában és Japánban.*” (Garamszegi Lubrich, 1874. I. köt.18.) Garamszegi leírásából, ha más nem is, de legalább az kiderül, hogy a hazai pedagógiai

²⁴⁸Szinnyei, 1900. VIII. köt. 52–56.

²⁴⁹Garamszegi Lubrich Ágost (1874): *A nevelés történelme. I. A nem keresztény, vagy nemzeti nevelés korszaka.* Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.

irodalom az Európán kívüli világ neveléstörténetéről keveset tud még a 19. század második felében, és amit ”tud”, azt is inkább egy összehasonlító jellegű, ”Japán olyan mint Kína” viszonyrendszer részeként értelmezi. (A kötet ismertetését lásd például *sz.n.* In: *Figyelő*, 1874. 4. évf. 28. sz. 333–334.)

Lázár Gyula (1841–1912) bölcséleti doktor, történész, publicista, állami tanítóképző-intézeti tanár²⁵⁰ számunkra érdekes munkája a *Történelmi könyvtár* 65. füzeté: *Khina és Japán. Történelmi és Mívelődési rajz* (1880)²⁵¹ címmel a Franklin Társulat kiadásában jelent meg. Már az első mondatok is érdekes kiadványt sejtettek: „Az ó-kor történelmében csak kevés és fölötté bizonytalan hírekkel találkozunk Khinát és Japánt, a távol ázsiai szárazföld és szigetvilág ezen legkeletre fekvőbb országait illetőleg”. Lázár Gyula a könyvében leírja a már számos forrásból ismert tény, hogy a kínai és a japán „*tanügy már századok előtt virágzó állapotnak örvendett; a tudományosság karöltve járt a nép gyakorlati oktatásával s a két távol napkeleti országban a ritkaságok közé tartozott, ha egy községnek nem volt vala iskolája, és pedig egy időben, melyben Európában ilyesminek még hire sem volt.*” (Lázár, 1880. 84–85.) Ugyanakkor hozzátette, hogy az oktatás – mivel csak Kínáról szólt, mellőzve azt, ami Kínán kívüli – természetesen egyoldalúsághoz vezetett; „*s míg a többi világ, de kivált Európa óriási léptekkel haladott előre a mívelődés ösvényén, Khina ugyanazon a ponton maradván, melyen már századok előtt állott vala, – gyorsan háttérbe szorult.*” (Lázár, 1880. 85.) Lázár kitér arra is, hogy a Távól-Kelettel kapcsolatos információkat sokáig meghatározta a gyér és a tények helyetti meseszerű ismeretek terjedése. Ezen kívül Japán nemcsak az elzárkózást folytató politikájánál fogva, hanem a földrajzi fekvéséből adódóan is elszigeteltségben élt évszázadokon át. Ebből a helyzetből egyrészt a belátás („*miszerint valódi haladás csak a kölcsönös érintkezésből és versengésből származhat*”), másrészt a külső nyomás vezetett el a kikötők megnyitásáig, majd az európai porondra való belépéssel (mint az 1873-as bécsi világkiállítás) megindult a szigetország iparának külföldi érdekérvényesítése, és onnantól Japán megkerülhetetlen szereplővé vált világviszonylatban is. Tárgyalása már nem kihagyható a korabeli földrajz és történelemkönyvekből.

²⁵⁰*Szinnyei*, 1900. VII. köt. 902–905.

²⁵¹ Lázár Gyula (1880): *Khina és Japán*. Történelmi és Mívelődési rajz. Történelmi könyvtár 65. füzet. Franklin Társulat, Budapest.

Somogyi Géza (?–?) bölcsészetest, jogot, teológiát hallgatott tanítóképző-intézeti igazgató ²⁵², pedagógiai tanulmányokkal és neveléssel kapcsolatos kérdésekkel is foglalkozott. 1901-ben a *Magyar Pedagógia* hasábjain *A japán nevelés*²⁵³ címmel publikált egy hosszú cikket annak apropóján, hogy a „nyugati civilizáció kötelékébe lépett országok” közül a szigetország mutat nagyléptékű fejlődést, ránk, magyarokra nézve pedig azért is érdekes Japán nevelésügyének vizsgálata, „mert mi is keleti nép vagyunk”. Cikkét az Egyesült Államok tanügyi biztosának az 1898–1899-es tanévről írott jelentése alapján állította össze [„Lewis E. Róbert tollából, Sang-Hai-ból: «Állami nevelés Japánban» (*State Education in Japan*) cím alatt. (*L. R. of. Comm. of. Education. Washington. 1900. 260. 1.*)”]. (Somogyi In: *Magyar Pedagógia*, 1901. 10. évf. 414–424.)

Bár a kutatás témájának szempontjából nem feladatunk a nyugati nyitást követően Japán nevelésügyi kérdéseinek vizsgálata, néhány gondolat erejéig érdemes szót ejteni róla. A cikk szerint Japán a nevelési rendszerét teljesen Nyugatról vette át, és a Meidzsi-időszak előtt nem volt nyoma annak, hogy az „állam, mint ilyen, népének neveléséről gondoskodott volna: a nevelés magán és helyi vállalkozásra utaltatott”. Számos, korábban már idézett, Meidzsi-időszak előtti forrásból ugyan megismerhető, hogy a közvetlen nyugati befolyás előtt is magas volt a feudális berendezkedésű szigetország iskolázottsági rátája, de tény, hogy – noha a 17. században japán tudósok utaztak Nagaszakiba, hogy a holland kereskedelmi telepen a nyugati vívmányokat (például technológia, orvoslás, politikai és társadalmi rendszer) tanulmányozzák –, a nyugati gyermeknevelési gyakorlat és az oktatásfejlesztés nyugati elméletei a Meidzsi-reformsorozatig nem képezték az érdeklődést tárgyát Japánban. Az 1868 előtti időkből a nevelés és oktatás elméleti, módszertani kérdéseit taglaló dokumentumok szamurájok, konfuciózus tudósok, papok, helyi vezetők, orvosok, kereskedők tollából származtak. (Kojima, 1986.) A nyugati nyitást követően viszont Japán hivatalos látogatókat küldött a nyugati országokba tanulmányi célból, ami a szigetország nevelésügyére nagy hatással volt.²⁵⁴

²⁵²Szinnyei, 1908. XII. köt. 1261–1262.

²⁵³Somogyi Géza (1901): *A japán nevelés. Magyar Pedagógia*, 10. évf. 414–424.

²⁵⁴Megjegyz.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar által 2017-ben rendezett *Gyermekkép és oktatás Japánban* című konferencia több előadása is vizsgálta a japán oktatás-nevelés kérdését történeti és kortárs kontextusban (lásd az absztraktkötetet: *Endrődy-Nagy*, 2017a, szerk. és a vonatkozó, publikált tanulmányokat a *Gyermeknevelés* című folyóiratban, 2019. 7. évf. 1. sz.)

Fináczy Ernő (1860–1935) klasszika filológiából tanári képesítéssel rendelkező, filozófiából doktorátust szerzett bölcséleti doktor volt²⁵⁵, aki gimnáziumi igazgatóként számos klasszika filológiai és pedagógiai tárgyú értekezést és könyvismertetést írt különböző szaklapokba. *Az ókori nevelés története*²⁵⁶ című, egyetemes neveléstörténeti munkája 1906-ban jelent meg (utánnomlásban 1984-ben), aminek első része a keleti népekkel foglalkozik. Köztük hosszan ír Kína pedagógiai múltjáról, mely „minden európai és ázsiai népet megelőzve rendelkezett szervezett neveléssel”, de alapvetően az ókori vonatkozásokat emeli ki, Japánra pedig mindössze annyiban tér ki, hogy a „*japánok nevelése 1868-ig azonos volt a chinaiakéval; azóta teljesen átalakult nyugateurópai minták szerint.*” (Fináczy, 1906/1984. 12.)

Dr. Bezdek József (?–?) állami főgimnáziumi tanár, az 1910-1911-es tanévben tanulmányutat tett a Föld körül, Japánban hosszabb időt is eltöltött, ahol tanulmányozta a középiskolai oktatást és növényteni gyűjtéseket is végzett a kolozsvári múzeum részére, ahogyan azt olvashatjuk a Nagyváradi Magyar Királyi Főreáliskola 38. értesítőjében.²⁵⁷ Útjának eredményeiről Bezdek József beszámolt többek között a fent említett értesítőben *A piramisoktól a felhőkarcolókhoz* címmel²⁵⁸, vetített képes előadást tartott a Földrajzi Társaságnak a szigetország természeti viszonyairól és népességéről. Ezen kívül publikált is, nemcsak földrajzi, hanem nevelésügyi témákban is: *Japán oktatásügyéről* és *A japáni középiskolákról* címmel például az *Uj Idők* képes hetilapban (1911a), *A japán oktatásról* a *Tanáregyleti Közlönyben* (1912), és önálló kötetben is publikált, ami az Athenaeum Kiadásában (1911b) jelent meg, ugyancsak felvételekkel illusztrálva.²⁵⁹ Írásaiban Japán oktatási rendszerét, iskolatípusait, tantárgyait mutatja be az óvodától kezdve a felsőoktatási intézményekig, összefoglalásképpen pedig azt írja, hogy Japán „*elemi*

²⁵⁵Szinnyei, 1894. III. köt. 494–495.

²⁵⁶Fináczy Ernő (1906): *Az ókori nevelés története*. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest.

²⁵⁷Gedeon Alajos (1911): *A Nagyváradi Magyar Királyi Főreáliskola 38. értesítője az 1910-11 iskolai évről*. Szent László-Nyomda R.-T. Nagyvárad. 5.

²⁵⁸Bezdek József (1911c): *A piramisoktól a felhőkarcolókhoz*. In: Dr. Gedeon Alajos: *A Nagyváradi Magyar Királyi Főreáliskola 38. értesítője az 1910-11 iskolai évről*. Szent László-Nyomda R.-T. Nagyvárad. 3–36.

Megjegyz.: Bezdek megemlíti, hogy felkereste a jóhírű Kuhn és Komor magyar céget is. A kereskedőkről lásd a 270. lábjegyzetet.

²⁵⁹Bezdek József (1911b): *Japán oktatásügyéről*. Athenaeum, Budapest. <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/bezdek-jozsef-japan-oktatasiugyerol-athenaeum-bp-1911-298#page/1/mode/1up> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

műveltsége általánosabb és alaposabb”, mint Európának, „*középfokú műveltsége kisebb körű, de intenzív*”, míg „*magas műveltsége most terjed.*” (Bezdek, 1911b.18.)

1928-ban a *Magyar Pedagógia* 37. évfolyamának *Irodalom* rovatában egy könyvismertető jelent meg Relković Néda (?–?)²⁶⁰ tollából, aki Sasaki Hideichi²⁶¹ 1926-os *Moral-erziehung in Japan*²⁶² [Erkölcsei nevelés Japánban] című művét foglalta össze. A könyvismertetőben leírtak részben összecsengenek az előzőekben ismertetett Somogyi-féle szöveggel, de míg az elsősorban az iskolai szervezetet és a nevelés nemzeti rendszerét mutatja be, addig Szaszaki könyve a közoktatási rendszeren belül az erkölcsi nevelés gyakorlati módszerét taglalja, és abban látja a „*japán nép japán mivoltának legerősebb támaszát.*” És hogy ez miért lehetett érdekes a magyar pedagógiai irodalom számára? Sasaki hosszabb időt töltött Európában, Budapesten is járt, útjai során a saját korában modern pedagógiai irodalmat, – főleg a németet tanulmányozta –, és az abban értékesnek talált elemeket (mint Herbart erkölcsi jellemnevelését) a japán viszonyokra igyekezett adaptálni. (Relković In: *Magyar Pedagógia*, 1928. 37. évf. 1–2. sz. 55–58.).

4.3. Útirajzok, országismertetőik

Maga az utazás, illetve a világutazás, mint irodalmi téma leginkább Jules Verne (1828–1905) francia regényíró kalandregényei okán vált széleskörben népszerűvé, írásait magyar nyelvre is lefordították. Közülük a *Le tour du monde en quatre-vingts jours* [80 nap alatt a Föld körül] című, 1873-ban megjelent regénye az utazás egy sajátos lehetőségét kínálta: valószerű, ugyanakkor fantasztikus kalandozásra invitálta olvasóit, amihez világ beutazását lehetővé tévő valós technikai vívmányokat vonultatta fel fikciós cselekmények szövetébe ágyazva.²⁶³ Az egy fogadás keretében világkerülő utazásra vállalkozó londoni úriember, Phileas Fogg és francia inasa Passepartout kalandjai pedig húsvér követőket is inspiráltak. A 19. század második felétől meginduló utazási kedv kialakulásában a fikciós irodalmon kívül tehát a közlekedést forradalmasító valós

²⁶⁰ A magyar pedagógiai irodalom dr. Relković Néda számos munkáját jegyzi. Köztük gyermeknevelés témában lásd például az *Adalék a főúri gyermekek neveltetéséhez a XVI. és XVII. században* című tanulmányt. (Relković In: *Magyar Művelődés*, 1926. 5.évf. 2.sz. 47–50.)

²⁶¹<https://peoplepill.com/people/hideichi-sasaki> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²⁶²Relković Néda (1928): Sasaki, H.: *Moralerziehung in Japan. Magyar Pedagógia*, 37. évf. 55–58.

²⁶³ A világszerte utazás témája nemcsak az irodalomban volt népszerű téma, hanem a gyermekjátékokban is. Az utazós játékokról bővebben lásd a dolgozat 181–182. oldalát.

technikai vívmányok – köztük a Szuezi-csatorna (1869) megnyitása, a transzkontinentális vasútvonal megépítése az Amerikai Egyesült Államokban (1863–1869), az indiai vasútvonalak összekötése (1870), a transzszibériai vasút kiépítése (1903) – játszottak fontos szerepet, amelyek lehetővé tették a nagy távolságok nemcsak fantáziabeli, de fizikai áthidalását is.

Az alábbiakban néhány fontosabb magyarul írt, illetve magyar nyelven is megjelent, utazással kapcsolatos irodalmat vizsgálunk, melyekben az utazások célja és az utazó személyes indíttatása eltérő: egyesek a világ megismerésének szándékával vállalkoztak a Föld megkerülésére és érintették Japánt, mások állami megbízásból vagy foglalkozásuk okán, kötelezettségükből adódóan keresték fel a szigetországot, megint mások ott találták meg számításukat. A közös bennük, hogy útjukat, szigetországi tartózkodásukat valamilyen módon dokumentálták, így a korábban fantázia és egzotikum által uralt, csodálat tárgyát jelentő Japánt és az ország nyugati szemmel vizsgált idegenségét személyes benyomások, tapasztalatok írott és képi dokumentumai is árnyalják. A művek szerzői között találunk tengerésztisztet, jó módú üzletembert, írónt, kutatót, hajóorvost, építészt.

Pierre Loti ²⁶⁴ (valódi nevén Julien Louis Marie Viaud: 1850–1923) francia író, tengerésztiszt 1887-ben megjelent *Madame Chrysanthème* című – Giacomo Puccini 1904-es *Madama Butterfly* [Pillangókisasszony] című operájának szövegkönyvét is ihlető – önéletrajzi indíttatású regénye a műfaj egyik fontos példája. Az 1899-ben magyarul is megjelent *Chrysanthème asszonyság*²⁶⁵ a francia japonizmus egy szeletét ismerteti meg az olvasóval. Loti, – akinek marokkói kalapos portréját Henri Rousseau (1844–1910) festményéről (1891) is ismerjük – négy évtizedes tengerésztishti pályafutása alatt Távolságon hosszabb is időt töltött. Könyvének dedikációjában leírja, hogy élete egy nyarának naplója ez a könyv, melyben semmit sem változtatott meg, még a dátumokat sem. És bár úgy tűnhet, hogy a legfontosabb szerep Krizantém asszonyságé, a három fő érdekesség – Loti szerint – a szerző maga, Japán, illetve az a hatás, amit az ország a szerzőre gyakorolt. A történet Nagaszakiban játszódik, ahol a szerző ott tartózkodásának idejére feleséget választ magának – egy üzleti megállapodás keretében –, aki társasága lesz, míg hajóját tovább nem

²⁶⁴ Julien Louis Marie Viaud, írói nevén Pierre Loti állítólag olyan félénk volt, mint egy kis indiai virág, így tisztársai „Loti”-nak nevezték el. Érdekes névválasztás ez egy olyan férfinak, aki saját bevallása szerint a kikötőkben búcsúzó hölgyektől kapott és megőrzött virágokból herbáriumot nyithatna. (*Loti*, 1899.219.)

²⁶⁵ Francia eredetiből fordította ifj. Lónyay Sándorné. A könyv megjelent 1899-ben Budapesten, a Sachs és Pollák Könyvkereskedése gondozásában.

vezénylik új állomáshelyre. Az író távolságtartással szemléli ideiglenes házastársát és annak rokonságát, és összességében Japánt, de azért van, ami mélyebb nyomokat hagy benne is: „Az különben meg kell adni a japániaknak, hogy roppant szeretik gyermekeiket. Senki nem tudja azokat úgy elmulattatni, úgy megnevetetni, mint ők; valóban felülmulhatatlanok a furcsa játékszerek feltalálásában, s mindent elkövetnek arra, hogy kellemessé tegyék e kis lényekre nézve az élet reggelét [...] Ez is az egyetlen a mit Japánban szeretek: a gyermekek és a mód ahogyan értelmezik őket [...] Ez az egész kis csecsebecse világ, mely már születésétől fogva csodálatosan különös s mely idővel még különösebbé fog válni, idegenszerű szórakozásokkal [...] kezdi az életet. Játékszereik alakjában van valami rejtélyes, valami természetfölötti s más országok gyermekei bizonyára félnének tőlük; [...]” (Loti, 1899. 133, 134, 140.)²⁶⁶

Az egész naplószerű regényben érdekes, hogy a szerző a feleségére, és általában a japán nőkre és a kislányokra a *bábu* szót (értsd baba, fra. *poupée*) használja. Ehhez érdemes tudni, hogy noha Loti műve az említett magyar fordításban 1899-ben jelent meg, a szerző nevét a magyar olvasóközönség ismerhette már korábbról is.²⁶⁷ 1891-ben például a *Vasárnapi Ujság* általános nép- és országisme rovatában jelent meg *A japáni nők* című, képekkel illusztrált írás Loti neve alatt, aminek egy része így szól: „[...] *A főrangú nemesség között a bizonyos örökkévaló semmittevés és folytonosan apró töredékeny tárgyakkal való mulatás utoljára évezredek folytán egy inkább játékbábukhoz, mint emberekhez hasonló női fajt teremtett [...]*” (Loti In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. 37.évf. 23. sz. 370.) Vagyis Loti baba/bábu jellemzése²⁶⁸ nem a regényből ismerős csupán.

²⁶⁶ Loti erről az útjáról is szuvenírekkel tért haza rochefortbeli (Franciaország) otthonába, ami halála óta múzeumként funkcionál A felújítás alatt lévő házat 2023-ban, Loti halálának századik évfordulóján tervezik újra megnyitni. <https://www.maisondepierreloti.fr/restauration-de-la-maison/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²⁶⁷ Loti (lásd Viaud) neve és munkássága szócikkszerűen szerepelt például a *Pallas Nagy Lexikonában* (1895, 1897). Aztán a későbbiekben is lehetett tőle olvasni, 1907-ben például az *Ébredők* című regényfordítását részletekben a *Budapesti Szemle* közölte, könyveiből vett részletek jelentek meg az *Uj Időkben*, a *Vasárnapi Ujságban*; és többek között a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Napló*, a *Magyar Ujság*, a *Tolnai Világlapja* is közölt róla cikkeket. Ez utóbbi 1908-ban, a *Képes Olvasótár* rovatban beszámolt Loti „tréfás estjéről”, amikor is Loti „[...] *kastélyának egyik termét kínai módra rendezte be.[...]kínai ruhákba öltöztette a vendégeit s a legszebb nőt megtette kínai császárnénak, maga pedig»a kínai császár«-t játszottta.[...]*” (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1908. 8. évf. 50. sz. 1939–1940.)

²⁶⁸ Lásd az 55. oldalon a japánok infantilizálására vonatkozó gondolatokat.

A már többször említett optikus-üzletember Hopp Ferenc „csillapíthatatlan tudásszomja az utazásokban és a földrajzi-földtani ismeretekben találta meg életterét”. (Felvinczi Takács, 1994.13.) Amikor anyagi helyzete lehetővé tette, Hopp Ferenc világméretű utazásokra indult, 1876–1914 között kisebb-nagyobb utazások mellett öt alkalommal utazta körbe a Földet. Tengereket, óceánokat szelt át gőzhajók fedélzetén és utazott a kor újonnan épült vasútvonalain.²⁶⁹ Útjait alaposan előkészítette, földrajzi könyveket, útleírásokat, néprajzi műveket tanulmányozott, útikönyveiben pedig megjelölte a felkeresett helyeket. Japánban az öt földkörüli útjából három alkalommal (1883, 1903, 1914) is járt. Útjairól rendszeresen beszámolt a hazaküldött levelekben, publikált folyóiratokban, a Magyar Földrajzi Társaság tagjaként pedig előadásokat is tartott. Második útja után, 1904-ben, a *Földrajzi Közlemények* XXXII. kötetében: *Hopp Ferencz utazása a Föld körül Szibérián át* címmel megjelent írásában egy európai mintára berendezkedett Japánról ír, ami jelentős változás az első útjához képest, ugyanakkor szerinte a késői európai beavatkozásnak köszönhető, hogy „[...] olyan sajátos ipar fejlődött ki, amely készítményeinek művészi kivitelével, a színhatások pompájával, a természet hű utánzásával minden szemet gyönyörködtet” [...]. (Hopp, 1904a. 9.) Külön kiemeli, hogy Kuhn és Komor urak személyében²⁷⁰ a „magyarok szállítják a japáni műtárgyakat az egész világnak.” (Hopp, 1904a. 10.) Tokió kapcsán érdekes megállapítást tesz Hopp: „meglepő a gyermekek nagy száma; alig volt asszony vagy leány, akivel nem lett volna egy-kettő, és valamennyi egészséges, mint a makk és viruló színben van [...] a gyermekeket öltöztetik még ősi szokás szerint, tarkaszínű ruhácskába, ami még kedvesebbé teszi őket.” (Hopp, 1904a. 11.)

A *Hét* című folyóiratban *Japán úti benyomások* címmel részben megismétli a fenti sorokat: „Meglepett a gyermekek sokasága. Nőt alig láttam gyermek nélkül, amelyeknek tarka-barka ruháiknál csak egészséges színök feltűnőbb.” Ugyanakkor megemlíti, hogy „Húsz esztendővel ezelőtt jártam e nép között, ahol azóta annyi minden megváltozott. Barangolásaim közben feltűnt, hogy a japán nemcsak szellemileg, de testileg is erősödik,

²⁶⁹ 1899-ben ő volt az első utas, aki a kongói vasúton egész útra váltott menettérti jegyet. „Midőn a vasúti pénztárnál egy jegyet kértem Stanley-Poolig és vissza és az érte járó 750 frankot lefizettem, a tisztviselő így szólt hozzám: – Uram, ön az első utas, ki ezen a vasúton az egész vonalra szóló menettérti jegyet vált – és avval odanyújtotta nekem az 1. számú jegyet” – írta feljegyzéseiben 1901-ben. (Hopp, 1901.33.)

²⁷⁰ Kuhn Artúr 1869-ben nyitotta meg régiségkereskedését Kuhn&Co. néven Jokohamában, amihez később betársult Komor Szigfrid, és onnantól kezdve Kuhn&Komor néven együtt vezették a műkereskedést, ami üzletláncá fejlődött és több országban is boltot üzemeltetett. (Bincsik, 2008. 103.)

amit úgy magyaráztak meg nekem, hogy az iskolai tornászás, a katonáskodás, a közegészségügy rendezett volta eredményezte ezt. Szinte sajnálkozva vettem észre a japán nő modern átalakulását. Eltűnt az annyira kedves tarka ruha s helyébe lépett a diszkrét mintájú sötét posztó, lomtárba került a díszesen festett japáni ernyő s megjelent az európai napernyő. Csak a gyermekeknél maradt meg a régi tarkaság, az ő ruházatukon nem változtatott az idő semmit.” (Hopp In: *A Hét*, 1904b. 15. évf. 9. sz. 140.) Egy kimonós gyermektársasággal Hopp Ferenc éppen ezen második útja során fényképészkedett, vélhetően kedvét lelta a vidám kis társasággal való találkozásban.²⁷¹

Üdítőleg hat a férfiak között egy hölgyet is megemlíteni. Ady Endre által, a „közös aperitifek emlékére” csak „Itóka”ként emlegetett, Kémeri Sándor és Kémeri Erzsébet álnéven is publikáló Márkus Ottília (Kozmutza Kornélné, később dr. Bölöni Györgyné, 1873–1951) író, újságíró, műfordító (103.a kép), „a magyar állam stipendiumával Ázsiába került, Indiába, Japánba, Kínába, művészi tanulmányútra.” (Dénes In: *Színházi Élet*, 1927. 2.sz. 9.) 1902-ben Kiotóba, Tokióba utazott, ahol festészeti tanulmányai mellett a Nemzeti Múzeum számára műtárgyakat is gyűjtött. (Leca, 2020. 253.) Japánról szóló legkorábbi publikációit már 1904-ben közli. Saját fényképfelvételekkel illusztrált úti élményeiről, tapasztalatairól – köztük például a japán öltözködésről, művészetéről, a virágünnepéről, a mikádónál tett látogatásáról, stb. – többek között *Séták a nagyvilágban* címmel közölt ismeretterjesztő írásokat a *Tolnai Világlapjában*, az *Uj Időkben*. Tokiói tartózkodásának egyik általa megfigyelt eseményéről például így ír: „egy napos délutánon figyelmes lettem arra, hogy szomszédunkban nagy buzgalommal ismételtetnek gyermekfiúk valamit. A földön kuporogtak tanítóink közül hatan-heten és kórusban kántálgattak egy kis verset. Megtudtam, hogy amit énekritmusban tanulnak, az az — Irowa. Valami ábécé-féle [...] Gondosan lefordítottam a kis verset, nehogy veszítsen valamit eredeti jelentőségéből: »A szín és az illat elszállanak, Mi a maradandó a mi világunkban? A mai nap is eltűnt az enyészet mély örvényében. Törékeny álmok kép volt, nem okozza a legkisebb zavart. « [...] Valami, ami igazán többet mondott nekem e nacionális ábécében a japánok alapkarakteréről, mint sok száz vaskos könyv. Nemzedékek ismételtetik benne századok óta az utánuk jövő nemzedékeknek. Semmi sem maradandó ezen a világon, a jelen eltűnik, mint egy álom, elillan, mint a virág illata, nem marad belőle semmi, semmi és eltűnése nem okozza a legkisebb zavart. [...] Az ilyen módon való élésből természetesen a legtöbb hasznot húzzák a gyermekek — az különben

²⁷¹ A felvételt lásd *Hársvölgyi*, 2019d. 45.

magától érthető, hogy a gyermekeknek meg kell adni a maguk idejét. Hanem Japánban a szülők szórakozást és nagy gyönyörűséget találnak abban, hogy gyermekeikkel foglalkozzanak, őket gyűgyögtessék és mulattassák. Szívük mélyéről jön ez a nagy érzés és csodálatos jótékony hatással van a gyermekekre. Ezért azok az utazók, akik azt írták, hogy a japán gyermek sohasem sír, ezzel a túlzott mondással igazi, reális jelenséget konstatáltak. Magyarozatát leli ez azokban a körülményekben, melyről most szólottunk és még nagyon sok külső ok is közrejátszik, melyek mind azt bizonyítják, hogy nem minden megvetendő a japán nevelési rendszerben. Talán nincsen még egy olyan ország, — hacsak nem Anglia, — ahol jobban szeretnék és gyöngédebben gondoznák a gyermekeket és virágokat, mint Japánban, ahol költészet és filozófia van a legegyszerűbb emberek lelkében is.” (Kozmutza In: *Uj Idők*, 1913. 19. évf. 5. sz.123.) Írói munkássága mellett Japánban tett utazásának gyűjtéstörténeti érdekessége is van, ugyanis Tokióban megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum számára Kaga trónörökös egykori gyaloghintóját²⁷² (103.b,c kép), ami 1956-ban a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumba került.²⁷³

A magyar utazási, még pontosabban hajózási irodalom fontos alakja Dr. Gáspár Ferenc (1861–1923) hajóorvos és honvéd ezred-orvos²⁷⁴, aki 1892 óta a hazai útirodalom fontos kötetét publikálta. Gáspár Ferenc összesen két ízben járt Japánban, szigetországi ismeretei oly mértékben részletesek, népszerűsítő jelleggel megírt tudományos tartalmúak, hogy azokat a magyar napisajtó – különösen a korábbi munkáit az 1904-es orosz-japán háború idején megnövekedett szigetországi érdeklődés kapcsán – *kútforrásként* használta. Érdekességképpen a fent említett Loti-féle japán női jellembrázolás kritikája sem maradt visszhang nélkül nála: a „*kezdetben émelegően szentimentális, és a végén durva, frivol cinismus*”-sal jellemzett véleményét Loti nőalakjáról az 1906–1908 között megjelent *A Föld körül. Utleírás hat kötetben*,

²⁷² A kutatás számára olyan archív felvétel is ismert, ahol ebben a gyaloghintóban egy embernagyságú japán hölgy baba/bábu ül.

²⁷³ Dénes Mirjam, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum japanológusának információja alapján. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 56.80.1

²⁷⁴Érdekesség, hogy amikor Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonának III. kötetét megjelent, akkor Gáspár Ferencnek még csak egyetlen munkáját, a *Negyvenezet mértföld vitorlával és gőzzel* című, 1892-ben Szegeden kiadott művét jegyezte a lexikon, valamint azt, hogy Gáspár írásai „a tengerről, a tengerparti népek életéről a *Pesti Hírlapban* és *Budapesti Hírlapban* jelentek meg.” (Szinnyei, 1894. III. köt. 1027.)

körülbelül 1200 képpel, sok színes és színezetlen műmelléklettel V. kötetében külön is megjegyezte. (Gáspár, 1908. 386.) Egészen pontosan a „temporális feleség”²⁷⁵ intézményével kapcsolatban írta, hogy amit Loti a japán feleségről mond, az valójában nem jellemző rájuk. Ugyanakkor, ahogy Loti kiemelte a japán gyermekek bájosságát, úgy Gáspár Ferenc is hosszan méltatta őket, a szülő-gyermek viszonyal együtt. Érdekes például a ruházat leírása, miszerint „[...] a mi anyáink el sem képzelhetik, mennyivel előnyösebb a csecsemőnek az a ruházat, mint a mi kényelmetlen babaciczománk [...] az a sok haszontalan csipke, szalag, szűk ujjacska és valamennyi többi csecsemőkínzó czókmók [...]. A dada nevezetű emberi átok ismeretlen fogalom Japánban”, ahol az anya maga táplálja a csecsemőjét, a szoptatási időt pedig hosszúnak írja le a szerző. (Gáspár, 1908. 366.) Az anya-gyermek kapcsolat első évét az „intrauterinális (értsd méhen belüli) élet folytatása”ként jellemzi, mivel az anya a hátán hordozza a babát, aki, ha már maga is öt-hatéves, ugyancsak csecsemőt (kistestvért) cipel a hátán, a „gyermekkel terhelt másik gyermek” pedig vidáman játszik a társaival. A nevelés az anya dolga, a negatív érzelemnyilvánítás palástolását, az udvariasságot pedig hamar megtanulják a gyerekek, csakúgy, mint a nemi szerepeket. A lányokba például korán belenevelik kötelességeiket (lemondás, alázat, önfegyelem), melyek meghatározzák későbbi életüket feleségként és anyaként. A számos pozitívum (mint testi ügyesség, korai beszédtanulás) mellett Gáspár megjegyzi, hogy a japán gyermekek több tekintetben „nem veszik fel a versenyt a mieinkkel”. Például hamar elveszített tejfogaik után az állandó fogak későn nőnek és addig az étkezés is problémás, ezért gyakoriak az általános szervezeti betegségek. (Gáspár, 1908. 368–369.)

Gáspár Ferenc írásának egyes részei összezsengenek Barátosi Balog Benedek (1870–1945) utazó, kutató által leírtakkal, aki a magyarság gyökereit Ázsiában kutatva három alkalommal járt Japánban. Hagyatékának legfontosabb része, a tárgyi gyűjteményen túl²⁷⁶, az a háromkötetes útirajz, mely az első útja során született és *Dai Nippon* címen

²⁷⁵ Gáspár Ferenc az ideiglenes házasság japán intézményéről a *Pesti Hírlap* hasábjain is publikált. Lásd Gáspár Ferenc (1891): Az „elzárt országról”. *Pesti Hírlap*, 1891.13.évf. 176. sz. 17–18.

²⁷⁶ A Barátosi által gyűjtött tárgyak, kéziratok, fényképek szétosztásra kerültek a gyűjtő és néhány múzeum között. Egy jelentős anyag a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára került több részletben, egy másik része külföldre (például a hamburgi Néprajzi Múzeumban van a Hokkaidón és Szahalin szigetén gyűjtött ajnú anyag egy része), egy harmadik része pedig elveszett az első világháború idején. Összesen körülbelül 1400 tárgy található a Néprajzi Múzeum Ázsia-gyűjteményében. <https://www.neprajz.hu/bbb/default.htm> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

jelent meg 1906-ban. Az útirajznak az első része tárgyalja magát az utazást, a második Japán történelmét, a harmadik pedig a szigetország irodalmát. A majd' ötszáz oldalas első kötet számos témát tárgyal, köztük a kutatás számára releváns információkkal, például a házasságkötés, a család, a gyermeknevelés, az iskoláztatás, a pedagógia és a neveléstörténet vonatkozásában. Leírja például, hogy az esküvő házasságszerzők által történik; a családban több generáció él egy fedél alatt; a nő szerepe a családban a férjhez és annak szüleihez viszonyítva alárendelt, de a gyermek anyjaként megbecsült; a babát, amíg kicsi, az anyák a háton hordják, és a gyermek minden vágyát teljesítik; a megkésett apai szigor miatt a gyerekek rosszak és az élet pótolja a nevelés következtelenségeit. Érdekesség, hogy a Barátosi által 1906-ban leírt általános ismertetőjegyeket megtaláljuk a negyven évvel később íródott – és máig meghatározó – kulturanropológiai munka, Ruth Fulton Benedict (1887–1948) *The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture* [Krizantém és kard. A Japán kultúra mintái] című (1946) könyvében. Benedict szintén leírja például, hogy a gyermek „sok rosszaságot csinálhat a japán otthonban, [...] ami „az engedékenység paradicsoma”; hogy a „gyerek fegyelmezése a nők kezében van” vagy hogy „a fiatal anya életének legnagyobb kötelessége, hogy anyósa elégedett legyen vele”. (Benedict – Mori, 2009. 195–198.)

Barátosi a kutatás szempontjából fontos japán gyermekünnepekkel kapcsolatban az eddigi legrészletesebb leírást közli a magyar szakirodalomban és képeket is közread.²⁷⁷ A Babaünnepről így ír: „A harmadik hónap (márczius) harmadik napján van a Hina no matsuri, baba- vagy leányünnep, mely egészen a kis leányoknak van szentelve. Az egész család ünneplő ruhába öltözik e napra s úgy vonul be gyerekeivel az ünnepi diszbe öltözött szobába. E szoba egyik oldalán lépcsőzetes polczokon bábuk és babajátékok egész tömege van felállítva. Legfelül áll Jingó Kogo császárnő és hű miniszterének alakja, aztán a menyasszonyi szertartáshoz²⁷⁸ felvonuló három nyoszolyóleány következik pár más alakkal, alább a háztartási eszközök minden elképzelhető darabja, szekrények, asztalkák, tányérok, tálak, theázókészletek, szakés- (rizspálinka) palaczkok, hangszerek, labdaverők és tolllabdákaz újévi labdajátékhoz, szerencsemacskák stb. stb. tarka változatban. E babák és

²⁷⁷ Előtte Liptay Pál írt tudósítást az 1873-as bécsi világkiállítás gyermekpavilonjáról, a japán gyermekszobáról, a gyermeki ünnepekről. Lásd a dolgozat 35. oldalán.

²⁷⁸ Barátosi menyasszonyi szertartásnak nevezi azt, amit a babakészlet megjelenít. Ezt a japán szakirodalom is alátámasztja, miszerint a *Hinamacuri* készletben megjelenő miniatűr bútorzat a lányok kelengyebútorzatának mintájára készült, és mivel egy lány életében a házasság az egyik legfontosabb esemény, a kiállított babák egy esküvői jelenetet mutatnak be. (Yamada, 1962.93.)

egyéb felszerelések egy része rendszeren családi klenodium s igazi kincseket érő műdarabok is vannak közöttük. Az ünnep előtt a játékkereskedők kiállításai és üzletei igazi eldorádói a babajáték-művészet fényes darabjainak. Ezerszámra tolong a nép ezen üzletek előtt s rendszeren egy-két darabbal szaporítja minden évben a család meglevő babajátékait. Az ünnepély lefolyása naivan kedves jelenség. Az élő babák megvendégelik az életnélkülieket mochipogácsával, főtt rizzzel, süteményekkel és - tán a tejet helyettesítő - fehérre festett és cukrozott rizspálinkával. Ünnepélyes vacsora fejezi be a napot s a fáradt apró népség elalvása után az egész babakincs visszavándorol a dobozokba, hogy egy év múlva újra előkerüljenek az élő babák végtelen örömeire. (104.kép) Az ötödik hónap (május) 5-ik napján van a Nobori no sekku, a lobogó vagy fiúk ünnepe. E napon lobogó díszbeöltözik Japánország minden háza, melynek fiúgyermek van, illetve amelyben az elmúlt év alatt fiú született. A lobogók óriási koit (ponty) ábrázolnak, papírból, selyemből vagy vászonból vannak készítve s néha 4 méter hosszúak; hosszú rudakra kötve a ház elé állítják fel néha kettesével hármassal is s a vígan lengedező szél a hal nagy, nyitott száján betolulva azt felfújja és ide-oda mozgatja, mintha a vízben játszadoznék. Bent a házban a leányünnep módjára az ország legnagyobb hőseit ábrázoló babák, fegyverek, páncélok, nagyobb vadak alakjai, szerencsekutyák (melyek keresztelési ajándékkul szolgáltak) s a gyerekeket annyira szerető szerencseistennek, Daikokusamanak, alakjai vannak felállítva. Ezeket is megvendégelik a fiúk, elbeszélik ők vagy szülőik minden egyes hős történetét, kiknek példája a gyerekek zsenge szívébe vésődik. Legtöbbször birokra is kel a fellelkedett apró népség vagy összeáll és szalmakötéllel vagy virágos faággal holmi vesszőzészféle játékot játszanak. A fiúünnep játékszerei is estére, egy-két külön e célra szolgáló darab kivételével, szintén egy évi pihenőre térnek.” (Barátosi, 1906. I. kötet, 200–202.)

Megjegyzendő, hogy Barátosinak nemcsak az útirajza érdekes, hanem azok a cikkei is, melyeket már az útirajz megjelenése előtt publikált. *Taketori Monogatari* címmel 1904-ben a *Budapesti Szemle* hasábjain közölte a japánból fordított regényes elbeszélést *A bambuszgyűjtő öregember meséiről*. (Barátosi In: *Budapesti Szemle*, 1904. 118. kötet, 329. sz. 202–230.) Az egyik legrégebbinek számító, 10. századi japán elbeszélés az idős, gyermektelen házaspár és a bambusz-szárból csodálatos módon megtalált Kaguja hercegnő történetét meséli el. Ugyancsak a *Budapesti Szemle* hasábjain jelent meg *Urashimataro–A legrégebbi japán ősmese* a szerző tolmácsolásában. (Balogh In: *Budapesti Szemle*, 1904. 117. kötet, 325–327. 326. sz. 312–320.). A mese egy fiatal halászról szól, aki megment egy teknősbékát és visszaengedi a tengerbe; a teknősbéka pedig magával viszi a halászt Tündérországba, aki annak minden szépsége ellenére visszavágyik szüleihez. Élő ember azonban csak egyszer láthatja tündérházát, így amikor

a halász visszatér az emberek közé, meglepve tapasztalja, hogy amit ő egy napnak élt meg tündérhonban, az a földi létben hétszáz év múlását jelentette. Távol-Keleten a teknősbéka a halhatatlanság egyik jelképállatának számít a magas életkora miatt. A budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum kertjében található egy teknősbéka szobor, aminek hátán – az archív fotók tanúsága szerint – egykor feliratos emlékkő állt, aminek oldalára feliratot faragtak: „A halhatatlanok szigetét (kínai Penglai / japán Hōrai) hátán hordó teknős.” (105. kép) (Fajcsák –Kardos –Válóczi, 2023. 93.)

Barátosi publikációi közül fontos megemlíteni a *Néprajzi Értesítő*ben, 1905-ben megjelent cikkét, ami a *Japán ünnepekről* szól, benne a *Lányok Napja* és a *Fiúk Napja* néven ismert hagyományos ünnepi alkalmakról és a hozzájuk tartozó ünnepi kellékekről (Barátosi In: *Néprajzi Értesítő*, 6. évf. 2. füz. 141–145.), mely tárgyak a saját gyűjteményének is érdekes darabjai voltak, ki is állította azokat az első hazai kelet-ázsiai kiállításon²⁷⁹ 1904-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban.²⁸⁰ Utazásának személyes tapasztalatai pedig inspirációt jelenthettek a *Három székely diák kalandos utazása a Föld körül* című ifjúsági regényének megírásához, amiről a későbbiekben külön is lesz szó.²⁸¹

Szintén a kutatás – elsősorban építészeti alapon – vezette Japánba Kertész K. Róbertet (1876–1951), aki 1904-ben a vallás-és közoktatásügyi és a kereskedelemügyi minisztérium támogatásával folytatott építészeti tanulmányokat Kelet-Ázsiában. Világkörüli útjának szakmai tapasztalatait több ízben közölte rövid beszámolókból és felolvasásokat is tartott egy-egy témában (Fajcsák, 2009. 167.). 1906-ban *Képek Ázsia keletéről. Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról* címmel kétszáznyolc oldalas, képekkel, ábrákkal, mellékletekkel illusztrált könyvben adta közre a világkörüli útja során szerzett ismereteit, tapasztalatait (Kertész, 1906). A könyv *Japán* című fejezetének harminc oldala nemcsak építészeti vonatkozásban érdekes, hanem az élet, az életmód megfigyelt jelenségeiről is tanulságos információkkal szolgál – huszonöt képpel és ábrával kiegészítve – a képzőművészet, a közlekedés, az utcai élet, az oktatás, a kiállítások témakörében. Emellett a szerző természetesen nagy hangsúlyt fektet az

²⁷⁹ Bővebben lásd a dolgozat 5. fejezetét: *Hazai kiállítások japán gyermekfelfogása és játékképe a tárgy-kultúra tükrében / Keletkutató műgyűjtők kiállítása* és 7. fejezetét: *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl/ Keletkutató műgyűjtők játékai.*

²⁸⁰ Lásd a 276-os lábjegyzetet.

²⁸¹ Bővebben lásd a dolgozat 4. fejezetét: *Hazánk ismeretanyaga Japánról a gyermek-és játékkultúra függvényében / Gyermek- és ifjúsági irodalom – Japán mesék, regényes elbeszélések, ismeretterjesztő írások / Japán megjelenése a gyermekeknek szánt könyvekben.*

építészeti, azon belül a japán lakóház építészeti viszonyaira, melyekről már első beszámolójában önállóan is megemlékezett. A kutatás számára Kertész K. Róbertnek a játékgyűjteménye érdekes, amiről a 7. fejezet: *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl / Kertész K. Róbert gyűjteménye* című részben lesz szó.

Loti munkáján kívül szintén fordításból ismerhette meg a magyar olvasóközönség Lafcadio Hearn (1850–1904) 1896-ban angol nyelven írt, 1909-ben magyarul megjelent *Kokoro* című munkáját. (Hearn, 1909) Az ír és görög szülők leszármazottjaként élő angol író 1890-ben utazott Japánba, ott is telepedett le, egy samuráj lányát vette feleségül, négy gyermekük született, Japánról több publikációt is közölt, melyeket a magyar közönség is olvashatott, többek között a *Pesti Napló*, 1904, a *Budapesti Szemle*, 1904, a *Vasárnapi Újság*, 1906, az *Új idők*, 1910 vonatkozó számaiban. *Kokoro* című munkájában a címválasztás nem véletlenszerű: a „szellem, kedély, érzés, szeretet” szóval is fordítható japán szó alapvetően *szívet* jelent. Vagyis Hearn olyan témákról írt, melyek a japán lélekről szóltak. Írásában több olyan történetet is elbeszél, melyeknek ő maga szemtanúja volt Japánban és ezeknek különös tanulságait összegezte. Az egyik, és a kutatás témája szempontjából talán legfontosabb mozzanatot bemutató eseménye egy elvetemült gyilkos esete. *Kumamoto*-ba vonat érkezik, amely egy elítéltet szállít. A szerző maga is szemtanú, a kíváncsi tömeg része, aki aggódik, hogy az összegyűltektől felháborodása tettlegességig fajul. A tömeg viselkedése azonban meglepi: egy megtört anyának, aki hátán kisfiát cipeli, utat ad az embersereg. Az asszony annak az özvegye, akinek életét a gyilkos elvette. A döbönt csendben a foglyot vezető rendőrtiszt a kisfiúhoz szól: „*Kicsikém, ez az ember ölte meg négy évvel ezelőtt apádat [...]. Hogy most nincs atyád, aki szeressen, ennek az embernek a műve.*” (Hearn, 1909. 7.) A tiszt szavai és hogy a félig árván maradt gyermeket is látta, a bűnöst megbánásra készítik. Hearn szerint „*az epizód[...] legkeletesebb mozzanata az, hogy gonosztevőt megbánásra az apai érzés indította, - az a gyermekek iránt érzett hatalmas szeretet, mely minden japán lélekben oly nagy helyet foglal el.*” (Hearn, 1909. 8.) Egy másik történet ugyancsak a gyermekkel (valamint a természetfelettel szemben) tanúsított magatartást példázza: a történet egy pipaárusról szól. A férfi az árusok jellegzetes, vállon cipelt, bambuszrúdra akasztott dobozainak egyikében tartja árukészletét, a másokban kicsi gyermeke fekszik.

Hearn, a jelenet megfigyelője közelebb megy a kicsihez, aki „*csinos kis fiú, – nem ijedt meg az idegen arctól.*” (Hearn, 1909. 210.) A fiúcska ”játékai” között feltűnik egy halotti táblához hasonló tárgy, melyről kiderül, hogy valóban az, méghozzá a fiúcska elhunyt édesanyjának halotti táblája.²⁸² És hogy mit keres ez a gyermeknél? A pipaárus elmeséli történetét: kisfiúk születése után két hónappal meghalt a felesége, aki halála előtt azt kérte férjétől, hogy három évig ne válassza el a gyermeket az ő ”árnyékától”, hadd gondozza, táplálja tovább. Mivel a kisfiúnak állandó felügyeletre volt szüksége, az apa felhagyott korábbi foglalkozásával és pipaárusnak állt, mert így egész nap gyermekével lehetett, és a megélhetésre valót is megkereshette. Tejet nem tudott venni a kicsinek, „*s egy évnél tovább rizsszel, meg amé syrappal táplálta a fiút.*” Hearn megjegyezte, hogy a gyermek olyan jól táplált, „*mintha csak tejen nevelkedett volna [...]*.” A válasz nem kevésbé volt meglepő: „*Természetes, hiszen meghalt anyja táplálja [...]. Hogy is érezhetné akkor a tej hiányát?*” (Hearn, 1909. 211.). Egészen különlegesnek tűnik, hogy a *Kokoro* című munkát ilyen korai dátummal már olvashatta a magyar olvasóközönség Woida Margit fordításában, annak fényében pedig különösen az, hogy Hearn írásait számos nyelvre lefordították, de hazai viszonylatban szinte ismeretlenek a munkái.²⁸³

A Japánt megjárt magyar utazók névsorában fontos helyet foglal el Dr. Bozóky Dezső (1871–1957) császári és királyi sorhajóorvos, aki kétéves távol-keleti útja során papírra vetett útirajzait saját és vásárolt fotográfiáival együtt magánkiadásban rendezte sajtó alá és jelentette meg 1911-ben. Az olvasók számára ekkorra már nem volt ismeretlen Bozóky neve, hiszen közleményeinek egyes részei a *Pesti Hírlap* hasábjain korábban is megjelentek, így a közvetlen modorban, jó stílussal megírt munka azonnal a hazai úti irodalom élvonalába emelkedett. Bozókynak nemcsak íráskészsége ragadta magával az olvasót, hanem az a látásmód is, amellyel a felvételeit készítette. Nem az utazó idegen távolságtartásával fényképezett, nemcsak hordszéke nézőpontjából szemlélte a városok nyújtotta látnivalókat. A kutatás szempontjából útirajzának második, *Japán* című kötete érdemel kiemelt figyelmet, melyben a gyermekekről számos érdekes, személyes megfigyelésen alapuló ismeretet közöl. „*Ahoz fogható szeretetet [...], mint aminővel a japánok csüngenek gyermekeiken, hiába keresünk a föld kerekégén. A gyermek minden japán ember*

²⁸²A halotti tábla, értsd lélektábla, a halottkultusz és az őskultusz egyik legfontosabb eleme. A fából készült táblát – amin az elhunyt neve szerepelt –, hagyományosan az ősök templomában tartották az oltáron. A hozzá kapcsolódó elképzelés szerint az elhunyt lelke a táblában élt, az volt a lakhelye. In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 201.

²⁸³ Ezt a hiányt részben pótolja a 2022-ben megjelent szövegválogatás. Lásd: Hearn, L. (2022): *Japán szellemei. Válogatott mesék és meditációk*. Ford. Molnár Zoltán, Polaris Könyvkiadó, Budapest.

szemében Isten áldása. [...] nem akad a nagy japán birodalomban egyetlen gyermek sem – legyen bár gazdag vagy szegény szülők gyermeke – amelyiknek ne lenne szép, ne lenne örömtelt a gyermekkor. Elhagyott, nyomorgó vagy nélkülöző gyermek Japánban ismeretlen fogalmak” (Bozóky, 1911. 19.). Bozóky tanulságos észrevételeit – egyebek mellett – a gyermekek viselete kapcsán is megfogalmazta: „A gyermekek ugyanis szakasztott úgy vannak öltöztetve, mint a felnőttek. És jól van ez így kigondolva, mert egyetlen népnél sincs a gyermekeknek olyan igazán a gyermekekhez illő ruházatuk, mint Japánban. A japán gyermekek láttára szinte megfoghatatlannak találjuk, hogy miért öltöztetjük mi Európában a gyermekeket olyan nem gyermekhez illő [...] ruhákba. A kimono²⁸⁴ szabása egyforma felnőttél és gyermeknél, csupán azzal a különbséggel, hogy a gyermekek kimonója virágosabb, tarkább kelméből készül.” (Bozóky, 1911. 20.)²⁸⁵ A felnőttekével egyező gyermekviselet és annak méltatása a szöveg érdekes vonása, mert amíg Nyugaton kialakult a gyermekek sajátos öltöze, éppen azért, hogy elkülönüljön a felnőttekétől, és egyre inkább a gyermekek életmódjához, mozgásigényéhez igazodjon, addig Bozóky japán tapasztalatai éppen az egyezőséget dicsérik, valószínűleg kényelmi és praktikus szempontok alapján. A fentiek mellett Bozóky a legismertebb gyermekünnepekről is írt: „Míg minálunk leginkább karácsonykor, meg a születés- és névnapokon szokott a gyermek ajándékot kapni, a japán gyermekeknek sokkal több jogcímük van a megajándékoztatásra. Ő náluk két nagy ünnep helyettesíti a mi karácsonyunkat. Ezek a leányok ünnepe és a fiúk ünnepe.” (Bozóky, 1911. 21.) Bozóky útleírása mellett a különböző helyszíneken készített saját felvételei a legértékesebbek a kutatás számára, melyeket fotóstúdióktól vásárolt képekkel egészített ki. Bozóky fotográfiáiról külön is lesz szó a későbbiekben.

²⁸⁴ A japán nyelvben a kimono a ruházat összefoglaló elnevezése. Általában azt a ruhadarabot értjük rajta, mely T-alakú, szögletes ujjakkal, hosszú, keskeny elülső és hátsó résszel készül. Valójában ez az úgynevezett *koszode*, vagyis *kis ruhaujj*, mely a 16. századtól a 20. századig a legáltalánosabb utcai viselet volt férfiak, nők és gyermekek számára egyaránt, és amely a kimono előfutárának tekinthető. A halotti tábla, értsd lélektábla, a halottkultusz és az őskultusz egyik legfontosabb eleme. A fából készült táblát – amin az elhunyt neve szerepelt –, hagyományosan az ősök templomában tartották az oltáron. A hozzá kapcsolódó elképzelés szerint az elhunyt lelke a táblában élt, az volt a lakhelye. In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 166–167.

²⁸⁵ A gyermekruházat hagyományosan a *Szicsi-go-san* (Shichi-Go-San), vagyis a 7-5-3 fesztivál idején változik meg valamelyest. A november 15-én tartott ünnepen a három- és hétéves lányok, valamint a három- és ötéves fiúk öltöznek tradicionális viseletbe és meglátogatják a szentélyeket, miközben a család a gyermekek további egészségben való növekedéséért imádkozik. Hagyományosan az öltözet és a hajviselet is megváltozott ekkor. A fiúk kimono alatt viselt bő nadrágot (*hakama*) öltöttek, a kislányok igazi kimonót, ahol a kimonót tartó öv (*obi*) már nem volt a ruhához varrva, hanem külön viseleti kellék volt. (Frédéric, 1974. 33.)

Imaoka Dzsúicsiró személye ugyancsak megkerülhetetlen a Japán-kutatások szempontjából. A korábban már említett műve, az *Új Nippon* 1929-ben jelent meg. A könyv tizennégy fejezetet ölel fel és széles spektrumú betekintést nyújt a japán kultúrába, benne számos, a jelen kutatás számára érdekes információval, köztük a hagyományos gyermekünnepek leírásával és egy érdekes esettel, ami rávilágít a japán játék baba profán és szakrális funkciótartományokban is értelmezhető voltára. A játék baba – kvázi gyermek szerepét és a baba erejét jól példázza egy szívmengető esetnek a leírása. A történet „*Szaidzsó Jaszo*”, gyermekmese-költővel esett meg: a költő éppen európai útjára készülődött, amikor egy kiotói kislánytól levelet és csomagot kapott. A csomagban egy *kiri* doboz lapult, benne pedig egy kimonós baba. A küldeményhez tartozó levél egy kérés volt: „*Nagyon szeretnék elutazni a bácsival, de ha elvinne, se mehetnék, mert azt mondják, hogy gyöngé és törékeny vagyok. Itt küldöm azonban babámat, vigye őt magával világszerte útjára – helyettem. Gondolja azt, hogy a baba én vagyok. Majd ha visszatérnek, a babát legyen szíves visszaküldeni, mert az képes még rólam megfélekezni és a bácsinál maradni.*” (Imaoka, 1929.120.) *Szaidzsó Jaszo* a kérésnek eleget téve bőröndjébe tette a babát és utazásai során mindenhol magával vitte. Két év múltán visszatért Japánba és nyomban levelet írt a baba tulajdonosának. Azonban nem érkezett válasz, a kislány nem érdeklődött a játéka után. „*Talán rossz a cím*” – gondolta *Szaidzsó Jaszo*, és újra elolvasta a levelet. A cím helyes volt, azonban egy mondat belehasított a költő szívébe: „*[...] ha elvinne, se mehetnék, mert azt mondják, hogy gyöngé és törékeny vagyok [...]*” (Imaoka, 1929.120.) Vagyis a játék baba időközben árva lett. Kisgazdája nem véletlenül küldte maga helyett a nagy útra, hiszen tudta, hogy ő maga nem vállalkozhat ilyen utazásra. Ennek a babatörténetnek – ami nem mese, hanem megtörtént esemény – érdekes vonása, hogy a baba térben és időben utazik, személyeket köt össze azáltal, hogy átmenetileg új tulajdonosa lesz²⁸⁶, és behelyettesített személyként is értelmezhető. Ez utóbbi gondolat pedig időben olyan távoli eseményekre vezethető vissza, ahol a mágikus cselekmény társított aktív jelentésértéket az emberszerű figurákkal való foglalatoskodásnak.²⁸⁷

²⁸⁶Mesék szintjén a babatörténetekről bővebben lásd *Armstrong*, 2001. 214–215.

²⁸⁷Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Jacques Gernet (1921–2018) sinológus, csak ő a kínai játékos tevékenységek kapcsán, melyek szorosan összefonódtak a vallással, a mágiával. (*Gernet*, 1980. 236.)

Imaoka a *Lányok* és a *Fiúk Ünnepe*ről is hosszan ír, ezek olyan jellegzetes ünnepi alkalmak²⁸⁸, melyekről a legtöbb Japánt megjárta utazó megemlékezett. Imaoka leszögezi a gyermekünnepek – elsősorban a *Lányok Ünnepe* kapcsán, hogy: „[...] *nem egyszerű gyermekjáték, sem pedig a gyermekek mulattatása, amint azt az európaiak képzelik. Hanem e nagy jelentőségű hagyományművelés által, a nemzeti szellemet erősítik meg és fejlesztik a gyermekben. [...] a gyermekek megtanulják elődeik szokásait és hagyományait, ami két szent érzést vált ki belőlük: a család és a haza iránti szeretetet.*” (Imaoka, 1929. 173.) Ide kíváncsoznak Johan Huizinga (1872–1945) holland kultúrtörténész elméleti megfontolásai a játékról, mint kultúrjelenségről, miszerint a játékban a kultúra elsajátításáról van szó. Eszerint, ha a fent említett ünnepi készletek rendezgetését kultúrjelenségnek tekintjük, akkor „*lényege szerint játéknak fogjuk fel.*” (Huizinga, 1944.202.)

4.4. Gyermek- és ifjúsági irodalom – Japán mesék, regényes elbeszélések, ismeretterjesztő írások

„*Mai értelemben vett önálló, öncélú gyermekkönyvről csak az európaszerte meginduló pedagógiai reform-mozgalmak korától, mintegy a XVIII. század derekától fogva beszélhetünk.*” (Drescher, 1934.14.) – írta Drescher Pál (1889–1957), akinek könyvtörténeti munkái közül a kutatás számára alapvető fontosságú az 1934-ben megjelent *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875* című összefoglaló műve, aminek könyvészeti adatai jó kiindulási alapot jelentettek a témába illő könyvek kutatásához. A hazai gyermek- és ifjú/ fiatal korosztálynak szóló irodalom korai példáit jellemzően az oktatási céllal íródott könyvek között találjuk, ahogy arról már volt szó egy korábbi fejezetben. A kifejezetten gyermekek számára írt, és ebben a tekintetben elsőnek tartott „*gyermek-könyvecske, egy nemeslelkű hölgy munkálatinak köszöni eredetét; ki a kisedd nevelés és oktatás ügyét körében előmozdítani fáradohatatlan iparkodott.*” Ez volt a *Flóri könyve. Sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*, amit Bezerédj Amália (1804 –1837) írt a kislányának, Flóranak. A könyv megjelenését a szerző korai halála miatt nem érthette meg, hagyatékát férje rendezte sajtó alá és Heckenast Gusztáv könyvkiadó adta ki Pesten 1840-ben, akinek a fenti

²⁸⁸Az ünnepekről és kellékeiről részletesen lásd a 8. fejezetet: *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben–Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* címmel.

sorokat is köszönhetjük. Mint első gyermekkönyv már önmagáért is fontos, emellett tartalmát tekintve a kutatás számára is tartogat említésválót, ugyanis a rímekbe faragott ismeretek között már Ázsiáról is olvashatott a korabeli ifjú olvasó, benne Kínáról és Japánról is, az alábbiakat: „*A nagy chinai császárság / Igen roppant népes ország. / Itt sok selymet tenyésztene, / Sok porcellánt készítenek, / Úgy hogy Nanking városában / Porcellánból torony is van. / Peking China fővárosa / Nagyságra sehol nincs mása. / Mivelt népséggel ez után / Dicsekszik szinte Japán; / De e nép már nem olly dolgos, / Kevély 's nagyon indulatos.*” (Bezerédj, 1840.101.) A könyv népszerűségét mutatja, hogy több mint negyven évvel a kiadása után is hivatkozási alappal számított. 1884-ben, először szerzői kiadásban, később kiadón keresztül Eötvös Károly Lajos (1847–1937) királyi tanfelügyelő *Kis Világ. Legujabb Flóri könyve*²⁸⁹ címen verses mesés-játékos gyűjteményt jelentetett meg. Benne a *Kis utazók* című égtáj megismerő, verses-felelgetős játékot játszó gyerekek így beszélgetnek: „*A négy égtájt ismerni kell. Mutasd meg, hogy a nap hol kel? / Még nem láttam napfölkeltét. / Pedig anyánk sokszor keltett. Ott merül föl reggel a nap. (Keletre mutat.) [...] Keleti a selyemhernyó*²⁹⁰, *szőlő, rózsá onnét való.*” (Eötvös, é.n. 91., 100.)

Már magában is érdekes tényadat, hogy a legkorábbi magyar gyermekkönyvben is olvasható Távol-Kelettel, benne Japánnal kapcsolatos információ, az pedig különösen izgalmas feladat, hogy a hazai gyermekirodalmi műfajban kutassuk a szigetországgal kapcsolatos ismereteket és lássuk azok formálódását. Jelen fejezet arra vállalkozik tehát, hogy a kifejezetten gyermek és ifjú olvasóközönség igényeihez kapcsolódó képes és szöveges tartalmakat a képes újságok és az önálló könyvek területén, a kutatás számára releváns tartalmakkal gyűjtött anyagban bemutassa. A teljesség igénye nélkül, néhány példa rövid bemutatásával kívánjuk érzékeltetni, hogy a gyermek-és ifjúsági irodalomban milyen néprajzi, földrajzi, történelmi, politikai, gazdasági tényezők, vagy akár geológiai események alakították a szigetországgal kapcsolatos ismereteket és azokon keresztül mit tudhatott meg a korabeli magyar olvasó ifjúság egy távoli kultúráról. A kép igen vegyes: a közvetítőnyelvből vagy japán eredetiből magyarra fordított mesék, a távol-keleti kulturális elemek (például művészet, divat, virággondozás, kézimunka), az 1904–1905-ös orosz-japán háború győztesének méltatása és a világháborús ellenséggé forduló szigetország képe is kirajzolódik a palettán. A gyermek és ifjúsági irodalom

²⁸⁹ Eötvös Károly Lajos (1884): *Kis világ legujabb flóri könyve*. Gyulay László és Tahy Antal rajzaival. Budapest, 1884. Szerző kiadása.

²⁹⁰ Kelettel (értsd Kínával) kapcsolatban a selyemhernyó említése gyakran olvasható a gyermekeknek szánt irodalmakban is, Eötvös Károly Lajos esetében pedig amiatt is érdekes, mert 1881-ben ő írta meg a magyarországi selyemtenyésztés 100 éves történetét.

vizsgálata kapcsán fontos leszögezni, hogy az értékes kutatási terep lehet, mert a gyermek olvasó számára ablakot jelentett (a szűkebb és tágabb) világra, lehetőséget adva a megfigyelésre, a kulturális tudatosság fokozására, más kultúrák megismerésére, a saját kulturális identitás felfedezésére. Ugyanakkor a számos előny mellett a hátrányokra is érdemes figyelni, ami magában foglalja az általánosítás, a pontatlanság, a hitelesség kérdését, a sztereotípiákat, ázsiai kultúrák esetében a különböző kultúrák összemosisát, az egzotikus vonások kiemelését, a történelmi események eurocentrikus nézőpontból történő értelmezését.²⁹¹ (Wee – Kura– Kim, 2018) Teljesen átfogó és felülvizsgálati igénnyel készülő gyermekirodalmi ismertetésre jelen kutatás nem vállalkozik, de néhány példán keresztül rávilágít a szigetországról közvetített tartalmak milyenségére, illetve (ott, ahol az megismerhető) az azokat létrehozó szerzők tapasztalataira.

4.4.1. Japán megjelenése a gyermekeknek szánt sajtóban

„[...] minden idők legjellegzetesebb és legéletképeesebb gyermeklapja” (Kocsy, 2002) Az *Én Újságom* címmel 1889-ben indult útjára Benedek Elek és Pósa Lajos szerkesztésében, a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet kiadásában és ötvenöt éven át működött. Ugyanez a kiadó gondozta az 1894–1944 között megjelent, Tutsek Anna által szerkesztett és a fiatal lányoknak szóló *Magyar Lányok* című képes lapot. 1909 és 1925 között heti rendszerességgel jelent meg Benedek Elek és Sebők Zsigmond szerkesztésében a *Jó Pajtás* képes gyermeklap, melyet a Franklin Kiadó gondozott, 1925 és 1936 között pedig Altai Margit (1881–1972) szerkesztésében a *Tündérvásár* című lapot olvashatta a magyar gyermek és ifjú közönség.

Az 1889–1944 között vasárnaponként megjelenő képes gyermeklap, *Az Én Újságom* 6–10 éveseknek szólt, írói, szerkesztői között az adott kor íróinak színe-java megfordult, többek között Gaál Mózes, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Sebők Zsigmond. 1929-ben indult el a Gaál Mózes szerkesztette *Az Én Újságom könyvei* című sorozat, ami egy kínai ihletésű elbeszéléssel, Jókai Mór: *A leaotungi emberkék* című történetével kezdődött. (106. kép) Az elbeszélés eredetileg 1890-ben a *Pesti Hírlap* hasábjain jelent meg, és a *Pesti Hírlap Tárcája* rovatban levelezés is zajlott

²⁹¹ A témával kapcsolatban bővebben lásd Wee – Kura– Kim, 2018 tanulmányát, ami a japán kultúra reprezentációját vizsgálja olyan, 3–8 év közötti gyermekeknek szánt képeskönyvekben, melyeket angol vagy angol/japán nyelven írtak és az Egyesült Államokban adtak ki 1990–2016 között. (Megjegyz.: A szerzők kutatása a népmeséket kizárja a vizsgált szépirodalmi művekből.)

Mikszáth Kálmán és Jókai Mór között arról, hogy a leaotungi emberek eszményét honnan vette a szerző. „Hát egyszer — kínomban — [...]arra a gondolatra jöttem, hogy milyen derék dolog volna, ha ezek az apró emberkék, a kik erre a tarokkra vannak festve, megelevenednének, s elkezdenének egymással a maguk eszétől úgy játszani és verekedni, ahogy mi játszajuk és verekedtetjük őket [...]”. – írta Jókai Mór (Jókai In: *Pesti Hírlap*, 1890. 12. évf. 325. sz. 1–2.).

A *Magyar Lányok – Lányok és anyák képes hetilapja* a Singer és Wolfner kiadásában indult útjára Tutsek Anna (1865–1944) főszerkesztésében azzal a céllal, hogy megvesse alapjait az egyébként „*parlagon heverő, fiatal lányoknak szóló irodalomnak*” (1896.1.évf. 3.sz. 1–6.). Japán vonatkozású témákat keresve elsősorban életmóddal kapcsolatos témákat találunk és feltűnő sajátossága az információknak, hogy Japán jó példaként szerepel. Az ismeretek főként a lakberendezés, főzés, szabás-varrás/divat, kertészkedés, személyes higiénia (testápolási javaslatok) mentén szerveződtek, és számos egyéb ismeretterjesztő téma is megjelent, mint például a sport, de az 1930-as évek számainak fejtörőiben is rendre szerepeltek Japánnal kapcsolatos feladványok, például: „*Ázsiai sziget, japánul Karafuto. Északi része orosz, déli része japán birtok (12 ezer lakos) / Japán egykori fővárosa Nippon délnyugati részén / eledel, Kínában és Japánban nagy mennyiségben termelik / Japán államférfi, a modern Japán politikai és gazdasági megteremtője. Japán Bismarckjának nevezik /Hajó — japánul. (Vissza: megszólítás.) / Japáni őslakó/ Ázsiai félsziget, japán gyarmata, «elzárt országának nevezték. Fővárosa Szöul/ Japán játék / Japán pénznem*”, stb.

1934-ben a *Testápolási üzenetek* rovatban egy kérdező a verejtékezésről érdeklődik Dr. Kátai Gabriella rovatvezetőtől, aki „*japán toilletpapír*” használatát javasolja a problémára (1934. 40. évf. 45.sz. 698.), míg 1935-ben a *Mimóza* nevű kérdező a fürdéssel kapcsolatban a következő tájékoztatást kapja: „*A hideg fürdő hőmérséklete 10-20 C fok, a hűvös 20-28 C fok, a langyos 28-33 C fok, a meleg 35-40 C fok és a forró 40-45 C fok. Ismeretes, hogy a japánok mindennap forró vízben fürdenek és első sorban ennek köszönhetik nemcsak jó egészségüket és szervezetüknek nagyobb ellentálló képességet, hanem azt is, hogy bőrük gyengéd és finom.*” (1935. 41. évf. 30. sz. 378.)

1934-ben Mécs Alajos (1893–1978) író, újságíró *Japán* című útirajzát olvashatja a közönség, ami azért is érdekes, mert Mécs 1934 és 1936 között Tokióban élt, vagyis cikke publikálásakor is éppen ott tartózkodott, és onnan tudósította a *Magyar Lányok* olvasóit. Az említett cikkében Japánról alig derül ki valami – a szerző a háztetőn szaladgáló gyerekekről és az *Egérke* című mozifilmről ír néhány sort –, de a fiatal magyar

lányoknak talán érdekesebb lehetett a cikkhez tartozó felvétel, ami japán lányokat ábrázol „új divatú ruhában, ősi napernyővel”. (Mécs In: *Magyar Lányok*, 1934. 40. évf. 22. sz. 344–345.) (107.kép)

Az *Ujság* című, délutánonként megjelenő politikai napilap 1903-ban indult el és 1904-ben már gyermekrovatot is tartalmazott, ami a vasárnapi számokban jelent meg.²⁹² A gyermekrovat szerkesztője *Nagyapó* álnéven Pariss Pál (1877–1919) volt, mellette Móricz Zsigmond (1879–1942) dolgozott segédszerkesztőként.²⁹³ A lap első gyermekrovatában, az 1904. január 17-i számban *Morgó bácsi*²⁹⁴ éppen a japán gyermekeket mutatja be olvasóinak: „*Tudjátok-e kis barátaim, hogy hol van Japán, az az ország, mely most össze akar veszni a muszkákkal? Keressétek meg a térképen, én bizony nem mondom meg, csak annyit árulok el a kisebbek számára, hogy Ázsiában van. A nagyobbaknak úgys kell tudniok. Hát ennek az érdekes országnak az apró emberkéiről akarok nektek elmondani egyet-mást. Mert érdekes egy ország ám ez. Gyönyörű kék az ege, zöldék a szigetei, mindenütt virág és kert. Hallottatok-e valamit a cseresznyevirág-ünnepről, mit akkor ülnek meg, mikor az egész országban mindenütt virágoznak a cseresznyefák? Hát hallottatok-e valamit a crysanthemum-ünnepéről? Mert tudnotok kell, hogy ez a szép virág is Japánból került hozzánk. Ezek az ünnepélyek nagyon vígak, nagyon derültek és mosolygók a sok lampiontól (a lampiont is tőlük kapjuk), miket mosolygó gyermekek hordoznak ilyenkor az utcákon. Mert a japáni gyermekek arról nevezetesek, hogy mindig mosolyognak. Miért ne mosolyognának, mikor tiszta a lelkiismeretük, jól viselik magukat, jól tanulnak, szeretik a szüleiket és engedelmeskednek nekik. De a szüleik is szeretik ám őket, úgy hogy azt mondják, hogy Japán a kis gyermekek paradicsoma. A japáni gyerek sokat játszik, de nem oly vásottan, mint a mi utczai gyerkőczeink. Játékaik sokban különböznek a tieitektől, de sárkányuk nekik is van. De még mennyi! Nyáron a levegő tele van velük. Hát ez a játék is tőlük került hozzátok. A japáni gyerek nagyon szereti a tisztaságot. Minden ház előtt nagy dézsában víz áll, s abban lubiczkolnak egész nap, nyáron. De megfürödnek télen is, napjában legalább egyszer. A kis japánok nagyon jó tanulók. De kell is, mert láttatok már japán betűket, ugy-e? Elképzelhetitek, hogy ezeket a szarkalábakat még a jó tanuló is csak 3-4 esztendő alatt tudja*

²⁹² Az *Ujság* számolócédulái közül többet is őriz a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Budapest).

Rendszerint újságot olvasó gyermekábrázolással, „*Az Ujság*” és „*Vasárnapi gyermekrovat*” felirattal. https://hu.museum-digital.org/objects?tag_id=60226 (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²⁹³ <https://pim.hu/hu/digitalis-bolcseszeti-kozpont/moricz/irok-mediaszerepben> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

²⁹⁴ A kutatás számára egyelőre nem ismert, hogy kit rejt az írói álnév.

megtanulni. Hát még a rossz! De a ki megtanul olvasni, azoknak a szép japáni képeskönyvek éppen akkora örömet szereznek, mint nektek a tieitek. Gyerekkorukban abban a japáni szabású ruhában járnak, a mit bizonyosan ti is ismertek képekből, de ha megnőnek, csak olyan európai ruhát viselnek, mint ti. Hát láttatok-e már eleven japáni gyerekeket, vagy ahogy tréfásan nevezik őket: japankókat? Hozzánk nem igen látogatnak el, de némelyitek talán látta őket a cirkuszokban, mint kitűnő tornászokat? Mit mondjak még a külsejükről? Az arcuk sötétbarna, a szemük ferde metszésű, a hajuk fekete és nagyon erős növéssű. Mindössze csak ebben különböznek tőletek. Meg abban, hogy nem tudnak magyarul. No de ti sem tudtok japánul. Morgó bácsi.” (Morgó bácsi In: *Az Ujság*, 1904.2. évf. 17. sz. 36.) A szöveg apropója nem más, mint egy aktuális korabeli esemény, az 1904-es orosz–japán háború, erre utal Morgó bácsi, amikor azt írja, hogy Japán éppen „össze akar venni a muszkákkal.”²⁹⁵ Ennek örve alatt mesél egy kicsit az országról, a szokásokról, a gyermekekről és játékaikról. Érdekes, hogy a szöveg a cirkuszt említi, hogy ott talán láthat a korabeli gyermekolvasó „japankót”, merthogy ők ügyes tornászok. Erre vonatkozólag több cikk is megjelent a felnőtt olvasótábor számára szóló korabeli újságokban is, ami a japánok artista-ügyessége mellett leginkább a birkózást emelte ki, mint sportágat, amiben élen járnak. A *Sport-Világ* 1904-ben például így írt: „A Port-Arturt bombázó japán ágyúk dörgése most az egész világ figyelmét a „felkelő nap országa” felé fordítja. Amióta a Goucourt-testvérek irodalmi úton divatba hozták a japánokat, mindenkinek képzeletében mint filigrán, nipperszerű, bohókás sárga bogár-emberkék éltek a japánok. Bezzeg megváltozik a véleményünk róluk most, hogy látjuk, hogy bizony nem olyan törékeny, selyem köpenyes, légyező figurák azok, hanem ellenkezőleg szívós, bátor, erős emberek, a kik a mormogó orosz medvének ugyancsak az orrára koppintgatnak. Különbö a nemzeti sportjukat is az erő, a bátorság karakterizálja. Mert nem azok a macskaiügyességű japán artisták az igazi japán nemzeti sport képviselői, a kik orfeumjaink deszkáin bambusznádon szaladgálnak, ügyeskednek, hanem azok a hatalmas, óriási birkózók, a kiket mi távol Nyugat emberei nem ismerünk, de a kiket a japánok annál jobban szeretnek.” (I.A.S. In: *Sport-Világ*, 1904. 11. évf. 8. sz. 65.) A *Vasárnapi Ujság* pedig a következőt írta 1905-ben: „[...] Hogy a japánok közt igen ügyes birkózók és erőművészek vannak, azt rég tudjuk a cirkuszokból. [...]” (S.A. In: *Vasárnapi Ujság*, 1905. 52.évf. 34.sz. 546.) Noha cirkuszokban láthatott japán

²⁹⁵ A muszka az oroszok népies elnevezése. Nevét Moszkva után kapta.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/m-F2FC3/muszka-F32AF/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

akrobatákat a magyar közönség, azért mégiscsak kuriózumnak számított, ha Európába érkezett egy-egy fellépőcsoport.

A Benedek Elek (1859–1929) főmunkatársi segédletével²⁹⁶ Sebők Zsigmond (1861–1916) szerkesztésében és a Franklin Kiadó által 1909–1925 között gondozott, vasárnaponként megjelenő *Jó Pajtás* képes gyermeklap is több ízben közölt Japánnal kapcsolatos tartalmakat. Ezek jellemzően mesék, érdekességek, ismeretterjesztő információk és a korabeli eseményekre reflektáló hírek voltak.

1910-ben *A szeretet fája* című japán gyermekmesét (1910. 2. évf.43.sz.823.) olvashatták a lap előfizetői. 1912-ben a *Világ legszebb meséi* rovatban ugyancsak szerepelt egy japán mese. „*A japán mesék kincstára csak újabb időben kezd jobban feltárulni Europa előtt s csodálatos gazdagságát és szépségét mutatja a Kelet fantáziájának. Sebők Zsigmond és Benedek Elek képes gyermeklapja, a Jó Pajtás legújabb, május 19-iki számában, a világ legszebb meséi rovatában bemutatja a mesekincs egyik legbájosabb és leginkább elragadó termékét*” – hívta fel rá a figyelmet egy ismertetés a *Kővárvidék* című újságban. (sz.n. In: *Kővárvidék*, 1912.9. évf. 21. sz. 3.) A bájosnak és elragadónak jellemzett mese *A hajós Csimatára* történetét beszélte el, ami hasonló téma mentén épül fel, mint a Barátosi Balogh Benedek fent említett fordításában közölt *Urashimataro*. A teknős hátán a halhatatlanok szigetére utazó derék halász egy napra visszalátogat szeretteihez, de mivel földi léptékben mérve évszázadokat töltött a különös szigeten, az emberek világába érve ősz aggastyánként holtan összerogy. A japán mesék egzotikus jellegük mellett csodás történeteik, mesemotívumaik miatt is érdekesek lehettek a korabeli nyugati közönség számára.

Valószínűleg az országok közötti konfliktusok erősödése miatt az 1913. évi lapszámokban található a legtöbb Japánnal kapcsolatos tartalom. Az 5. évfolyam 10.számának 158.oldalán például a *Ha nem magyar lenne* című rovat arról faggatta a gyerekeket, hogy milyen „*nemzetbeliek szeretnének lenni.*” „*Hát te, kis Tóth Eszti? – Japán leány szeretnék lenni, mert annak gyönyörű frizurája van (108.kép). – Ohó, te kis hiú! Hiszen már akkor is türelmetlenkedel, ha öt percig fésül a mamád, a japán leányt pedig egy óráig fésüli a mamája. – Én azért lennék japán, - mondotta Kresz Béla, - mert a japánok megverték az oroszokat [...].*” A világpolitikai eseményekre adott gyermeki reflexió már sokadik alkalommal jelenik meg a korszak gyermekrajzai, szövegei között.

²⁹⁶Benedek Elek 1909–1923 között, Schöpflin Aladár, író, szerkesztő, műfordító pedig 1923–1925 között, a *Jó Pajtás* megszűnéséig szerkeszti a gyermeklapot.

Az 5. évfolyam 13.számának 208.oldalán a *Kis krónika* című rovata háborús készülődésre reagál. Két angyal beszélget egymással és azon szomorkodnak, hogy a gyűlölet már a gyermeki szívekbe is befészkelte magát. „*Bizony, szebb is volna, ha minden ember szeretné egymást. Milyen szép volna, ha testvérnek, jóbarátnak érezné magát minden ember [...]. Íme milyen kedves látvány, amint itt áll egymást kézenfogva görög fiú, német leány, indián fiúcska, török fiú, feljebb pedig kínai leány, magyar fiú, olasz leány, spanyol fiú[...].*” (109. kép) A képen valójában nem kínai, hanem japán lány fogja a magyar fiú kezét, de ettől függetlenül a szöveg üzenete egyértelmű: a népek barátságának kívánsága.

Az 5. évfolyam 24. számának 393. oldalán egy versikével megtoldott *Baba-fényképezés* című rajzon – írta és rajzolta Endrődi Béla (1886–1956), a *Jó Pajtás* illusztrátora – egy kislány fényképezi a játék babáit, köztük egy japán kimonós baba is üldögél. „*Tessék kérem, tessék kérem barátságos arcot vágni!*” felirattal. (110. kép) Az 5. évfolyam 30. számának 490. oldalán – ugyancsak Endrődi Bélától – *A külföldiek* címmel egy versike olvasható, ami a babákról szól: „*Utca-sarkon, kirakatba / Gyakran megcsodálnak / Kurta-furcsa, rángatózó / Idegen babákat. Rezgő drót a karjuk, lábuk, / Orruk, mint a körte, / Egyiken szőr, másikon bőr, / Az alakjuk törpe. Ezek, kérlek, a külföldi / Babagyárból jöttek, / Azért olyan idegenül, Furcsán öltözöttek. / Szánalom, hogy milyen bambán / Néznek, ülnek, állnak... / Ej-haj, bizony nincsen párja / A magyar babának!*”

Érdekes vonása a gyermekversnek az idegenellenes hangvétel, egyfajta kulturális arrogancia, mintha a magyar fogyasztók érzékennyé váltak volna a játékaik eredetére a világháború előszobájában, és ennek erősítésére a versike a magyar babák felsőbbrendűségét dicséri a külföldiekkel szemben. A vershez tartozó rajzon két, jól felismerhető japán *Daruma* baba²⁹⁷ látható (111.a kép), ami tehát a „*kurta furcsa rángatózó*” külföldi babákat képviseli.

²⁹⁷ Az indiai születésű *Bódhidarma* (kín. Ta-mo, jap. Daruma) a zen buddhizmus legendás alakja volt, akinek ábrázolása a 13–14. századtól kezdve a legkedveltebb témák közé tartozik Japánban. A zen buddhizmus egyik hangsúlyos eleme az ülőmeditáció, és a Daruma életéből vett jelenetek közül a leghíresebb azt beszéli el, hogy Daruma vörös leplébe burkolózva, mély meditációban üldögélt kilenc évig (!) egy sziklafallal szemben, s ez idő alatt a lába teljesen elsovadt. Ez az oka annak, hogy gömböcformában, láb nélkül ábrázolják. A Darumát ábrázoló babák gyakran keljfeljancsi-szerűek, azaz a gömböc test alsó része ki van súlyozva, így a baba, ha fel is döntik, mindig visszaáll eredeti pozíciójába. (In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 31–32.) A *Daruma* babáról bővebben lásd a dolgozat 206. oldalát.

A gyermeklap 1914. évi 6.évfolyam 4. számában, a 60. oldalon *Japán gyerekek* címmel Altai Margit²⁹⁸ ifjúsági író közölt egy cikket a szigetországról annak apropóján, hogy „*egy régi tűzhányó kitört és a láva és hamu eltemetett egy virágzó szigetet*”. (Megjegyz.: A Kjúszú-szigeten található Szakuradzsimá-vulkánról volt szó). Egyúttal arról is írt, hogy a *Jó Pajtás* olvasóinak bizonyosan tetszene a japán gyerekek hazája, mert ott sok virág van, a gyerekek főleg az utcán játszanak, a lányoknak és a fiúknak pedig külön ünnepe van. A cikkhez tartozó rajzon egy japán kislány látható egyik kezében virággal, másikban napernyővel, amint kisbabát cipel a hátán. (Altai In: *Jó Pajtás*, 1914. 6.évf.4.sz.60.) (112. kép)

A gyermeklap 1915. március 28-i számában már barátságosabb a Japánról alkotott kép²⁹⁹, ugyanis „[...] *Faragó Géza ellenségeink képsorozatában a japánt rajzolta meg s Benedek Elek irt hozzá verses magyarázatot.*” (sz.n. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1915.26. évf. 14. sz. 113.) A Japán Birodalom az első világháborúban az antant hatalmak részeként, a központi hatalmakkal – így az Osztrák-Magyar Monarchiával is – szemben álló fél, ennek megfelelően tűnik fel a gyermeklapban, a „*mi ellenségeink*” sorozatban. A szecessziós plakátjairól, festményeiről ismert Faragó Géza³⁰⁰ (1877–1928) rajzán egy lopakodó japán férfi látható, kezében rövid karddal, a háttérben kimonós hölgy legyezővel egy macska társaságában jelenik meg. (113. kép)

1915 után összefüggőbben csak az 1923. évi számoktól találunk ismét Japánnal kapcsolatos információkat, – leszámítva egy illusztrációt 1917-ből (114.kép), ahol a *Kis torkos* című képen a kislány bal karjában egy kimonós baba látható. (1917. 9. évf. 46.sz. 727.).

Az 1923. év 15. évfolyamának 26.számában *Japán pusztulása* több oldalon (307., 309., 311.) keresztül is vezető hír a korabeli események alapján, hiszen „*a legszörnyűbb sorscsapás érte a távol Kelet dicsőséges nagy nemzetét*” és „*irtóztató földrengés pusztította el legnagyobb két városát, Tokiót, a fővárost és Jokohamát, a főkikötőt [...]. Néhány tokiói képet közlünk mai számunkban, hogy fogalmatok legyen róla, mi pusztult el most a nagy földrengésben*”. (115. a–c kép) Ugyanez a téma – árnyaltabb halálozási adatokkal – a következő számban is folytatódik. (1923.15.évf. 27. sz. 318–319.)

²⁹⁸Névváltozatok: Altai Margit, Altai Rezsóné, Gomperz Margit (Margit néni).

²⁹⁹ Ugyanebben az évben az Iparművészeti Múzeum rendezett háborús gyermekrajz kiállítást, melyről például a *Magyar Iparművészet* hasábjain jelent meg tudósítás. (sz.n. In: *Magyar Iparművészet*, 1915.18. évf. 5. sz. 257–258.)

³⁰⁰ Faragó Géza nemcsak a *Jó pajtás* belveibe készített grafikát, hanem a gyermeklap kötéstáblájának címkéjét is ő tervezte, amin *Maczkó úr* (a későbbi Dörmögő Dömötör) látható.

Az utolsó két, nagyobb lélegzetvételi írás mindegyike Kúnos Ignáchoz köthető, aki „*japán elmondás után*” adta közre a *Rizsbor-vásár* (1924.16.évf. 18.sz. 241–242.), és a *Legerősebb a világon* (1924.16.évf. 29.sz. 430–431.) című meséket, amikhez Sebők Imre készített rajzokat. (116. a, b kép) A legutolsó japán hír pedig a *Zsebkendők papirosból* című, néhány mondatos ismertető a *Nagyvilág* hírei között, mely arról szól, hogy Japánban nem vászonból, hanem selyempapírból készülnek a zsebkendők, melyeket a kimonó bő ujjában tartanak. (*Nagyvilág*, 1925. 17.évf. 25.sz. 394.)

1925-ben, tizenhét év után búcsúzik az ország vezető gyermekújságja, ugyanabban az évben viszont elindul a *Tündérvásár* című, hetente megjelenő tizenhat oldalas képes gyermeklap a Képes Krónika mellékleteként, amit 1925–1936 között a korábban már említett Altai Margit („Margit néni”) szerkeszt. Altai Margit ifjúsági író több újság gyermekrovatának is dolgozott, cikkeket, verseket, elbeszéléseket publikált, regényeket fordított.³⁰¹ Japánnal kapcsolatos tartalmak a *Tündérvásárban* is több ízben megjelentek. Ezek között meséket – *Aja, a nap tündére* (1925.1. évf.6. sz. 6.), *A hold leánya* (1926. 2. évf. 10. sz. 6–8.), [ami nem más, mint a *Bambuszgyermek* című mese] –, japán olvasókönyvekből vett történeteket – *Az életmentő* (1926.2. évf. 43. sz.10.), *Az okos kis fiú* (1926.2. évf. 43. sz.11.) (117. a, b kép) –, valamint természetismereti témákat találunk. Ez utóbbiak között *A Természet csodái* rovatban egy érdekesség a „*Vénusz virágkosara*” néven ismert üvegszivacs-állatka, ami „*a Japán közelében lévő mély tengerekben él*” (1926. 2.évf. 3. sz.11.), kosárszerű váza fonott üvegre hasonlít.³⁰² Bár a szerző megemlíti az üvegszivacsot, de nem részletezi, hogy azokban gyakran garnélarák pár található, akik méretük miatt általában nem tudnak kilépni a szivacs „rácsából”, hanem benne élnek, emiatt ez az üvegszivacs a halhatatlan szerelem szimbólumaként ismert Japánban, a szivacs váza pedig népszerű esküvői ajándék.

Az 1927-es év több számában is találunk japán vonatkozású képes-szöveges tartalmakat: köztük japán jelenetet képkirakó formájában (1927. 3. évf. 1.sz.16.) (117.c kép), japán viseletet

³⁰¹ Regényfordításából ismerjük például Lewis Carroll (1865): *Alice csodaországban* című művet, ami megjelent *A Tündérvásár Könyvtára* sorozatban, 1927-ben. Altai Margitnak még az 1960-as években is jelennek meg írásai a Móra Könyvkiadó *Pöttyös könyvek* sorozatában. A szerző babagyűjteményéről is ismert volt, *Az én babáim* című könyve (1975) Czeizing Lajos fényképeivelgyűjteménye néhány darabját mutatja be, rövid leírásokkal, köztük egy japán babát is.

³⁰² A viktoriánus-kori Angliában a szokatlan tárgyak gyűjteményének népszerű darabjai voltak az üvegszivacs vázai. <https://canterburymuseums.co.uk/collections/the-beaney/materials-and-masters/venus-flower-basket/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

papír öltöztetőbaba ruhatárában (1927. 3. évf. 17.sz.16.) (117.d kép), vagy japán babákat kislányok játékaik között a *Tündérvásár* borítóján (1927. 3. évf. 24 és 27.sz.). (117. e, f kép)

Az 1929-es évben japán lányka jelenik meg egy kézimunkapályázat kivarrható figurájaként (1929. 5.évf. 42. sz. 10.) (117.g kép), illetve az év több számában *Lekvár Peti* folytatásokban közölt kaladjai között Japán, mint helyszín jelenik meg. Pontosabban szólva a helyszínt végig Kínaként nevezi meg a versbe szedett szöveg³⁰³, de az ábrázolások alapján (tűzhányó, lakóház, viselet) mégis Japánról van szó, noha a korabeli olvasók ezt nem feltétlenül tudták. A két *világjáró*, Peti és Misi kalandjai úgy kezdődnek, hogy a csecsebecsét áruló, „*sárgabőrű kinézer*, a *Sárga bácsi: Csin-csen és fiacskája La-li*” meginvitálják a főhősöket a *dzsunkára* (kínai eredetű hajótípus) uzsonnázni. (1929. 5.évf. 32.sz. 8–9.), a kikötőben álló dzsunkán a kínai gyerekek kínai (valójában japán) viseletbe öltöztetik Petit és Misit (1929. 5.évf. 33.sz.8–9.), a hajó elindul, a gyerekek labdája azonban a vízbe pottyan és Misiék utána ugranak (1929. 5.évf. 34.sz.8–9.), azután egy kis szigetnek vélt cápán megpihennek, ami egy vízszaggal visszaröpíti őket a hajóra (1929. 5.évf. 35.sz.8–9.); tovább halad a dzsunka Kína (Japán) felé, elhaladnak egy tűzhányó (a Fudzsi-hegy) előtt (1929. 5.évf. 36.sz.8–9.), hajójuk partot ér, a *Csin-csen* bácsi által vásárolt ételmezt kipakolják (1929. 5.évf. 37.sz.8–9.), a két kalandor kisebb kalamajkába keveredik (1929. 5.évf. 38.sz. 8–9.), majd *Csin-csen bácsi* (japán) házában gyékényen alszanak a padlón (1929. 5.évf. 39.sz.8–9.), ahol felébredve Petiék meglepődnek, hogy az eltolható gyékényajtókkal milyen nagy lett a szobájuk, majd Peti egy kis ketrecnek vélt hordszékbe (palankin) belebújik (1929. 5.évf. 40.sz.8–9.); a hordárok elviszik a hordszékét, de Peti szerencsésen kimenekül (1929. 5.évf. 41.sz.8–9.), a két jóbarát pedig végül elhagyja Kínát (Japánt) (1929. 5.évf. 43.sz.8–9.). (117. h–r kép)

1931-ben mindössze egy japán fiúról szóló mesét, *A rizskása lovag* című történetet (1931. 7.évf. 12. sz. 4–5.) közli a gyermeklap (117. s kép) Somfay Margit (?–?) elmesélésében. 1932-ben (8.évf. 6. sz. 2–3.) Altai Margit: *A szemforgató* című gyermekregényéhez készült illusztrációban találunk japán gyermek ábrázolást az *exotikus* gyerekek között (117.t kép), a *Csip-csip veréb* című, Japánban játszódó mesét (8.évf. 7. sz. 2–3.) pedig japán hangulatú rajzok kísérik. (117.u kép). 1933-ban *Gyermeknap Japánban* címmel a május 5-i *Fiúk Napja* ünnepről olvashatunk, ahol egy pontyokkal fellobogózott városkép rajza is látható (9. évf. 19. sz. 6.) (117.v kép), illetve egy kivágható keleti papíreinyót is találunk az újságban (9. évf. 44.

³⁰³ A szövegeket versbe szedte Simonka György (1887–1982), írói álnéven Csomorkányi Pál, a rajzokat Benedek Kata (1903–1988) készítette.

sz.14.) (117.w kép) 1935-ben a *Mindszent napjának* közeledtével a virágokról szól egy ismertető *Krizantémum* címmel, ami a virág japán (1935.11. évf. 44. sz.) eredetét beszéli el.

Ahogy azt a néhány fenti példa is mutatja, a gyermeklapok gazdag forrásai a japán témáknak mind tartalmi, mind vizuális alapon, és ez az önálló könyvekre is igaz, róluk a továbbiakban lesz szó.

4.4.2. Japán megjelenése a gyermekeknek, ifjúságnak szánt könyvekben

A hetilapok mellett az önálló könyvek is gazdag forrásai a kutatásnak, még akkor is, ha némelyik lazább szállal kapcsolódik a témához. A kutatás szempontjából különösen érdekesek azok a magyar nyelvű, gyermekeknek és az ifjúságnak szánt könyvek, melyek valamilyen módon a szigetországgal kapcsolatosak. Műfaji szempontból találunk a könyvek között valószerű és egyben fantasztikus, regényes elbeszéléseket, mesegyűjteményeket, útirajzokat, alkotásra ösztönző munkákat. Arra nézve nincsenek adataink, hogy a jelzett könyveknek az olvasói tábort csak a gyermek-és ifjú korosztályban találjuk-e meg, vagy pedig a felnőttek soraiban is, mindenesetre nem egyet közülük az *ifjúságnak és felnőtteknek egyaránt érdekes olvasmányként* ajánlottak a róluk szóló ismertetőik. Az alábbiakban ezek közül mutatunk be néhányat.

Josef Spillmann³⁰⁴ (1842–1905) svájci születésű jezsuita atya volt, akinek írói munkássága és témánk szempontjából fontossága, elsősorban a fiatalok számára készített műveiből fakad. „*Spillmann a szépirodalmi téren az ifjúsági irodalommal kezdte meg működését; számos, valóban mintaszerű ifjúsági iratot bocsátott közzé, melyeknek tárgyát exotikus országok és népek köréből, a missziók területeiről vette s habár teljesen mellőzi is az erotikus elemet, oly érdekesen szövi meséi történeteit, hogy azok a tanuló ifjúság érdeklődését teljesen lebilincselik.*” (Mihályfi In: *Katolikus Szemle*, 1899. 13.évf. 5. sz. 930.)

Németből átdolgozott és magyar nyelvre lefordított munkái közül kilenc kötetben jelent meg az *Aus fernen Landen*, vagyis *Idegen tájakon* című elbeszélésgyűjtemény.³⁰⁵

³⁰⁴ [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Joseph_Spillmann](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Joseph_Spillmann) (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁰⁵ 1. kötet: *Az ellenség. Elbeszélés az Ujszélandi Maori háború idejéből* (1897); 2. kötet: *Arumugam, az állhatatos indiai berezeg. Egy megtért indiai herceg sorsa* (1892); 3. kötet: *Két gyermek. Elbeszélés a Kaukazusból* (1887); 4. kötet: *Maron. Elbeszélés a drúzoktól véghez vitt nagy keresztényüldözés idejéből* (1900); 5. kötet: *A királyné unokaöcscse. Történelmi elbeszélés Japánból* (1900); 6. kötet: *Indián történetek* (1900); 7. kötet: *Kalóz rabja* (1902); 8. kötet: *Küzdelem és babér. Elbeszélés Annából* (1902); 9. kötet: *Sherry-Huonder Mc. A Huróntörzsfő esküje. Elbeszélés Kanada régebbi misszió-történetéből* (1902).

A kor ifjú olvasóinak szánt, képekkel illusztrált, egzotikus tájakon játszódó, kalandokkal, küzdelmekkel teli, megtörtént eseményeken nyugvó „új irányú elbeszélések” vonzó szövegek lehettek, melyek magukban foglalták a szerző szándéka szerinti erkölcsi tanulságot, és az erények gyakorlására való buzdítást, különös tekintettel arra, hogy az elbeszélések hősei jellemzően az ifjú olvasótábor korosztályát képviselték.

A kötetekhez megrendelés útján is hozzá lehetett jutni, valamint az is tudható, hogy iskolai könyvtárakba is eljutott vásárlás vagy kiadói ajándék útján, illetve könyvjutalomként a „jó viseletű és jeles előmenetelt feltüntetett tanulók kapták”. (Pál, 1903.151.) Az elbeszélésgyűjtemény V. kötete, *A királyné unokaöccse. Történelmi elbeszélés Japánból*³⁰⁶, 1900-ban jelent meg Kalocsán Jurcsó Antal Könyvnyomdájában (németből átdolgozta Jablonkay Gábor S.J.), kiadja Tóth Mike S.J., a *Hirnök* szerkesztője.³⁰⁷ Az elbeszélés helyszíne Japán és a cselekmény a 16. század második felében játszódik, Xavéri Szent Ferenc hittérítő munkásságát követően. A történet főszereplője a királyné unokaöccse, a gyermek és ifjúkor határán álló Zikátora, akit nagynénje a kereszténység elleni küzdelemben akar felhasználni. De terve nem sikerül, Zikátora keresztény hitre tér, a keresztségben a Simon nevet kapja, végül egy csatában hősi halált hal. (118. a–e kép) Az elbeszélés egyes illusztrációi, – mint amilyen a borítókép is – a korabeli termékkártyák ábrázolásával mutatnak rokonságot.

1902-ben a *Katolikus Szemle* a „szülők és tanintézetek vezetőinek pártfogásába” ajánlja és 8–12 éves gyermekeknek javasolja Akantisz Viktor (1864–1943) festő, illusztrátor³⁰⁸, a Nemzeti Múzeum könyvművészeti szakértőjének *Japáni mesék az ifjúság számára* (1901) című mesekönyvét, „mely egy egészen új világot tár fel a gyermekek előtt: érdekes és tarka változatban bemutatja a japáni életet, a japániak családi életét, vallásukat és babonáikat, kedvenc állataikat és virágaikat, költői érzéküket, mely különösen a természeti jelenségek visszatükrözésében finom és erőteljes. S ezt az új világot jól magyarázzák Akantisz Viktor illusztrációi, melyek a mesékben előforduló ismeretlen állatokat és tárgyakat kitűnően megrajzolva mutatják be.” (i. In: *Katolikus Szemle*, 1902. 16. kötet.1. sz. 95–96.) A Szent István Társulat által kiadott könyv harmincegy mesét tartalmaz Akantisz Viktor átiratában és rajzaival. Egyes rajzok

³⁰⁶ Az elbeszélés angol nyelven is megjelent 1893-ban a *Tales of Foreign Lands* sorozat ötödik tagjaként *The Queen's Nephew: An Historical Narration from the Early Japanese Missions* címmel.

³⁰⁷ Spillmann József S.J. (1900): *A királyné unokaöccse*. Idegen Tájakon. Új irányú elbeszélések az ifjúság számára képekkel. V. kötet. Kalocsa.

³⁰⁸ *Gutenberg Nagy Lexikon*, 1931. II. köt., 61.

feltűnő jellegzetessége, hogy olyan fotográfia szolgálhatott hozzá előképül, ami a korabeli sajtóban elérhető volt. (119. a–c kép)

Sas [szül. Hille] Ede (1869–1928) szerkesztő, hírlapíró³⁰⁹ verseket, kisesszéket, cikkeket, idegen nyelvből fordított elbeszéléseket, regényeket publikált, többek között *Az Én Újságomban* és a *Magyar Lányok Lapjában* is. A Singer és Wolfner kiadásában 1904-ben megjelent könyve: *A fölkelő Nap hősei. Kalandok a japán-orosz háborúban az ifjúság számára készült* (120.a kép), amihez nemcsak egyéni vétel útján lehetett hozzájutni, hanem a korabeli iskolai ifjúsági könyvtárak gyarapodási jelentéseiben is rendre előfordult a kötet, illetve könyvjutalomként is hasznosult. A könyv aktualitását valós történelmi események szolgáltatták, ugyanis megjelenésének évében az orosz–japán háború gyakori témája volt már a hazai felnőtt és gyermek sajtónak is.

Sas könyvének cselekménye szerint Mr. Storp egy angol úr, egy londoni újság munkatársa és egy magyar matrózfiú, Dacsó Pali a Lloyd társaság gőzhajóján, a Salvator fedélzetén utazik a Sárga-tengeren, Japán felé. Az újság munkatársát a „szerkesztősége azonnal a veszedelem helyszínére küldte, mielőtt az ország népe az egész világ bámulatára, hadat üzent a félelmetes északi hatalomnak: a muszkának.” (Sas, 1904. 8.)

A regényből nemcsak általános országismereti információkhoz juthatott a korabeli ifjú olvasó, de betekintést is kapott a szigetország történelmébe a szereplők párbeszédén keresztül. Az 1904-es háború okait firtató Pali kérdésére régi barátja, egy Kazuki nevű tiszt például elmeséli, hogy az a Kína ellen viselt 1894-es háborúban gyökerezik, és tulajdonképpen már akkor is az orosz befolyás megakadályozása volt a cél. Az 1904-es, egyenlőtlen erőviszonyú orosz-japán küzdelem analógiájakéntpedig megjelenik a regényben az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc is, valamint a hazaszeretet eszménye, számos más párhuzammal, mintegy ezzel is aláhúzva a két ország közötti „rokoni” kapcsolatot. A regény szövegében minduntalan uralkodó háborús hevület érdekes látletele annak az üzenetnek, amit a világban zajló események háttéréről, alakulásáról, megoldásáról az ifjúságnak át akartak adni a kor szerzői, ugyanakkor a címben szereplő „kalandok” az orosz-japán háborúban vagy például az illusztrációk között az „*idill a háborúban*” kifejezés mintha elvenné a történelmi események súlyát és komolyságát. (120.b kép)

³⁰⁹Szinnyei, 1908. XII. köt. 253–256.

Szeghy Ernő (1872–1952) a teológia doktora, pap³¹⁰, adamóci Ambró Béla tokiói osztrák-magyar követ fiának nevelőjeként három évet töltött Japánban 1900–1903 között, így ismeretei személyes megfigyeléseken, tapasztalatokon nyugodtak. Ez a tény, hazai vonatkozásban különösen fontos munkává emelte Szeghy Ernő publikált anyagát, mert egyike volt azon kevés magyar nyelvű munkáknak, melyek nem közvetítőnyelvekből nyert fordításokból származtak. Az 1905-ben, a Szent István-Társulat kiadásában megjelent *Japán. Történelmi, föld- és néprajzi vázlatok* című olvasmányos könyve a szigetországban töltött három évének élményanyagából készült válogatás, melyet a szerző számos fényképpel együtt adott közre és nyújtottát az ifjúságnak. Könyvében külön fejezetet szentelt a japán gyermek és környezete bemutatásának. Többek között azt írta, hogy a japán gyermekek kevésbé elevenek, mint európai társaik, és hogy a „*japán szobában nincs törni és zúzni való, mert hiszen nincsen benne úgyszólván semmi bútor.*” A gyerekek fegyelmezésénél megemlíti a moxa-kezelést, ami eredetileg betegségek gyógyítására használatos, de a büntetésnek is bevált japán módszere, ami abból áll, hogy egy csipet gyúlékony füvet a test egy pontján elégetnek: „*bajt nem okoz, csak meglehetősen éles fájdalmat, amely többet ér a verésnél.*” (Szeghy, 1904/1905. 54.) A csecsemők kapcsán Szeghy leírja, hogy őket a „*nagyobb gyermekek hátára kötik*” és a kisbabák ide-oda himbálódznak, miközben a nagyobbban ugrálnak, szaladgálnak.

A szerző ír a játékokról is, köztük kislányok által az újév alkalmával játszott népszerű tollas labdajátékról (hagoita), amit lapos ütőkkel játszanak. Emellett értesülhet a korabeli ifjú olvasó arról is, hogy a japán gyermekek szeretik a meséket, a fiúk például az olyanokat, ami a bátorságukat teszi próbára. Ilyen a *száz mese*, aminek a lényege, hogy ijesztős történetek hangoznak el és minden mese után egy gyereknek át kell menni a másik szobában elhelyezett száz szálú mécseshez és egyet kihúznia. Minél több mese hangzik el, annál több mécses fénye alszik ki a másik szobában; az egyre sötétedő helyiségben pedig minden résztvevő farkasszemét néz a félelmével. Ennek a bátorság-játéknak egy másik változata a temetőben zajlik, ahol zászlókat kell összegyűjteni. A *Genji és Heike* játékban a fiúk két csapatra oszlanak, felfegyverkeznek bambuszbotokkal és fejükre cserépfazekat húznak. Egymás püfölése közben, akinek a fején széttörik a fazék, az halott, és az a csapat győz, akinek több katonája marad. „*Ezt a játékot veszedelmes jellege miatt újabban betiltották.*” (Szeghy, 1904/1905. 54.) A szerző visszafogottabb játékokról is ír, ilyen például a sárkányeregetés, téli időszakban a hóember/hóvár építés, de kedvelt

³¹⁰Szinnyei, 1908. XIII. köt., 560–561.

időtöltés a *póstajáték* is, aminek játéktérülete egy térkép a Tokió és Kiotó közötti ötvenhárom postaállomással és a cél minél hamarabb eljutni a végállomásra.³¹¹ (121.kép) Szeghy leírja a fiúk és lányok ünnepét is, melyről több Japánt megjárt magyar utazó is beszámolt, de talán ennél is érdekesebb, hogy megemlíti a Nijusikót (Nijushiko), ami a gyermeki kegyesség huszonnégy paragonját, mint tükröt állítja az ifjúság elé, a szülőtisztelet eszményképe gyanánt.

A Szeghy Ernő által leírtak több ponton visszaköszönnek Ruth Benedict már többször hivatkozott kultúrantropológiai munkájában. Benedict is ír a japánok által gyógyítónak tekintett, fegyelmezési módszerről, a moxa használatáról: „*Még a legszigorúbb büntetést is, amit egy japán gyerek kaphat, „gyógyszernek” tekintik. Ez egy kúp alakban felhalmozott moxa nevű por elégetése a gyermek bőrén, ami egész életen át megmaradó heget hagy. [...] a gyerek megtanulja, hogy nem lehet büntetlenül szófogadatlan.*” (Benedict–Mori, 2009. 200.) Emellett a gyermekhordozás fent említett metódusára is kitér: „*A család idősebb gyermekei, fiúk és lányok egyaránt, szintén hátukra veszik a babát, néha még játék közben is, amikor szaladgálnak vagy ugróiskolát játszanak.*” (Benedict – Mori, 2009. 193.)

A moxa-kezelést úgy tűnik, valóban egy életre megjegyezték azok, akiken végrehajtották. Tanizaki Junichirō (1886–1965) japán író, a modern japán irodalom egyik kiemelkedő alakja például a gyermekkori emlékeinek egy meghatározó élményeként említi. A Jósó dzsidai (*Yōshō Jidai*, angolul *Childhood Years: A Memoir* [Gyermekkori évek: Emlékirat]) című visszaemlékezésében a minket érdeklő szövegrész szabad fordításban így szól: *A családjunkban élő összes gyerek közül a szüleimnek a legtöbb gondot okozója minden bizonnyal én voltam, az elsőszülött és a legkevésbé okos”. Ennek ellenére egyikük sem szidott túl gyakran. A legkorábbi emlékem arról, hogy megbüntettek, hat-hét éves koromban történt. Anya dühös volt valami miatt, amit tettem, és azt mondta: „Rendben, ha ilyen leszel, ma tényleg megcsináljuk!” és nagyfiú segített neki egy moxa kúpot felvinni a kislábujjamra. Onnantól kezdve, amikor nehéz volt velem, anya azt mondta: „Moxát neked, fiatalember!” és elővette a rettegett kúpot és a füstölőpálcát.* (Tanizaki, 2017. 168.)

³¹¹ Az ötvenhárom útvonal, a *Tōkaidō* (*Tokaidō*) ábrázolása népszerű téma a japán fametszetek ábrázolásai között és Utagawa Hiroshige (1797–1858) ötvenöt lapos fametszetsorozatán alapul. Hiroshige *szugoroku*-t (sugoroku), azaz társasjátékot is tervezett a nyomtatott sorozatai mellett, a jelzett témában. A Princeton University Library / Cotsen Childrens Library, Department of Rare Books and Special Collections szekciójában található ilyen témájú játék. A budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum japán gyűjteményében pedig megtalálható a gróf Vay Péter (1864–1948) vásárlásából származó *Tōkaidō 53 állomása* című fametszetsorozat Utagawa Kunimoritól (műk.1848–1860) és Utagawa Hiroshigétől is. (Cseh – Gáspár – Umemura, 2010. 168 – 207.)

GE. vagy EG. (?) monogrammal jelölt – egyelőre feloldatlan nevű szerzőtől – a BTM Kiscelli Múzeum játékgyűjteménye érdekes füzetet őriz *A japán lányka képeskönyve* (122.a kép) címmel, amit a gyűjteményi nyilvántartás a két világháború közé datál.³¹² A japán hölgy fejének sziluettje mentén körbevágott puhafedelű, lapozgatós füzetben rajzokkal kísért versbe szedett szövegek olvashatók, melyek az 1904–1905 között zajló és japán győzelemmel záruló orosz-japán háborúra reflektálnak. Az egyik oldalon három, zászlót lengető, lelkesült japán ifjú és egy előttük szaladó kutya látható a következő versikével: „*Hip, hip, hurrá! Hip, hip, hurrá! A zászló fenn lobog, Jöhettek már, no jöjjetek Ti vitéz oroszok! Nem volt a vereség nektek máris elég?*” (122. b kép) A fiúk jobb kezükben mindannyian a japán császár emblémájaként ismeretes kirifa hármas levelét ábrázoló lobogót tartják, baljukban pedig a korabeli Japán Tengerészeti Véderő zászlaját, amit tizenhat fénysugárral ábrázolt vörös napkorong díszít. (Használatban volt 1889–1945 között.) A rajzokhoz korabeli híradások és fotográfiák is rendelkezésre állhattak. 1904-ben a *Tolnai Világlapja* például arról számolt be, hogy „*Japánban a harcz és tengerészet iránt már gyermekkorában fejlesztik a japánok lelkesedését.*” (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1904. 4.évf. 37.sz. 1210.) És míg a fiúk a háborút éltetik, addig a füzet következő lapjain „*Három kicsi japán lányka babájával táncba fog, Engedelmes minden bábu, egyik se rossz, nem nyafog. A mandolin derűs, bájos hangja, Az embert, hej, be elandalítja. Japán teaházban hallhatod is egyre, A japán leányka énekel mellette.*” (122. c kép) Minden adott a japán hangulat megidézéséhez, a hívóképek között ott van a császári embléma, a napkorongos-napsugaras zászlót tartó kimonós fiúcskák, a játék babával játszó kimonós lányok, zene, tánc és teaházi idill. Érzékelhető, hogy a háborús propaganda nem kímélte a gyermekirodalmat sem, és hogy mennyire nem, azt a későbbiekben is látni fogjuk.

A *Tolnai Világlapja* 1906-ban új könyveket ajánlott a szülők figyelmébe. „*Régi nagy baja a magyar ifjúsági irodalomnak, hogy valóban értékes alkotásait sem tudja széles körben, országszerte elterjeszteni, úgy, hogy «kunyhóban és palotában» egyaránt olvassák. A szép könyv ugyanis méregdrága, az olcsó pedig rossz. Ez a főbaj és ennek a megszüntetésére van hivatva az a fontos irodalmi esemény, amelyről beszámolni óhajtunk. A Magyar Kereskedelmi Közlöny hírlap- és könyvkiadó vállalat, nagyszabású könyvsorozatot bocsátott ki a magyar ifjúság számára. Az volt a célja, hogy kitűnő műveket nyújtson a fiatal olvasóknak — mérsékelt áron. [...]*” Az ajánlott könyvek között, a fiúknak szánt művek sorában Barátosi Balogh Benedek, „*a költői lelkű tanár, aki éveket*

³¹² BTM Kiscelli Múzeum (Budapest), Játékgyűjtemény, ltsz.: 90.9.1.

töltött a messzi Japánban, roppantul érdekes utazásra viszi olvasóit, körül az egész világon, vizen, szárazon, őserdőben, ismeretlen csodavárosokban stb. Három székeley diák kalandos utazása a föld körül, ezt a czimet tette a díszes mű elejére.” (sz.n. In: Tolnai Világlapja, 1906. 6. évf. 47. sz. 2103.)

Az útinaplószerűen megírt, fotókkal is illusztrált (123.a–e kép) műben három főhős utazik a világ körül és útjuk során eljutnak Japánba is, amiről a könyv 20–23. fejezetében olvashatunk. A szövegben hangsúlyos szerepe van a táj, az épületek, a város (Tokió) leírásnak, éppúgy, ahogy Barátosi – már korábban bemutatott – *Dai Nippon* című útikönyvében, mellyel az ifjúsági könyv szövege átfedést is mutat. A szöveg egyik érdekessége, hogy amikor a három ifjú Jokohamába utazik, egy boltajtó felett magyar nevet látnak felírva: „*Kún és Komor*”. Itt a korábban már említett Kuhn Artúr és Komor Szigfrid által vezetett üzletlánc boltjáról van szó.

1909-ben a *Földrajzi Közlemények* „Irodalom” rovata beszámol egy, az ifjúság számára íródott, képekkel és műmellékletekkel ellátott útikönyvről Jenovay Jenő (?–?) tollából. A tengerésztiszt *Vitorlával a Föld körül. Utirajzok az ifjúság számára* című művét (124.a kép) Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós méltatja azzal együtt, hogy a tévedéseire is rámutat. De összességében a munka „*kellemes, érdekes olvasmány, amely egy hadihajó útját írja le Pola, Gibraltár, Teneriffa, Brazília, Capetown, Tűzföld, Valparaiso, Hawaii, Salamon szigetek, Új-Caledonia, Sydney, Batavia, Nagaszaki, Tokio, Hongkong, Szingapúr, Calcutta, Colombo, Bombay, Aden, Suez, Pola útvonallal. Úgy látszik, hogy nem mindenütt mond el valóban, vagy ezen az egy úton történt élményeket, mert különös szerencséje lett volna ennyi jellemző kalandot átélnie [...] de azért tanulságos könyv, amelyet az ifjúság érdekléssel és haszonnal olvashat. Képei, ha nem is mindig a legjellemzőbbet tüntetnek fel, elég szépek, néhány elavult, régi ábrázolás kivételével.* (Cholnoky In: *Földrajzi közlemények*, 1909. XXXVII.köt. 161–162.)

A százkilencvenöt oldal terjedelmű könyv VII. fejezete Japánról szól. Jenovay beszámol arról, hogy a kikötő felé tartva kis vitorlások közelítik meg a hadihajót és a benne ülők mindenféle árucikket kínálnak, vagy hogy Jokohama kikötőjében, miután lehorgonyoztak, a helyiek ellepték a hajót és mindenféle portékát kínáltak a tengerésztisztek számára. Bár játékot nem említ a szerző, vélhetőleg ilyen módon is hozzá lehetett jutni japán babákhoz. Érdekes emlékként írja viszont, hogy német és hibás magyar nyelvű reklámkártyán egy bizonyos Fuchs Ö. vendéglős neve szerepel, aki a magyar

szöveg szerint valódi magyar konyhát kínál a *Settlement-házban*.³¹³ (Jenovay, 1909. 138.) A kötet több japán felvételt is közöl, melyek a kutatás számára jól ismertek a korabeli japán fotóstúdiók kínálatából. (124. b–d kép)

A fentiek után rendhagyó módon egy olyan könyvben találunk japán vonatkozású képes-szöveges tartalmat, ami nem útikönyv, nem mesekönyv és nem is regényes elbeszélés. Kaffka Margit (1880–1918) *Kis emberek, barátocskáim* című könyvéről van szó (125.a kép), ami tulajdonképpen egy játékkönyv, ráadásul főleg magyar témájú, egy fejezete miatt mégis a kutatás látókörébe került. A könyv első kiadása a Pallas Irodalmi Nyomdai Rt. kiadásában jelent meg 1918-ban (valójában már 1917 decemberében), amikor a világban háború dúlt, de a nehéz időkben Kaffka Margit mégis játszásra buzdította a „gyerek-embereket” a játékhoz, játéktárgyakhoz való hozzáférés legkézenfekvőbb megoldásával, a saját kezű alkotással. A könyv tizennyolc fejezete érdekes korszakot nyújt a 20. század eleji magyar játékokról és a szerző személyes tapasztalatain keresztül ad praktikus ötleteket a játékkészítéshez. A *Baba-múzeum* című fejezetben a babaruhák saját kezű megvarrásához kínál ötleteket és azon belül az *Idegen földrészek viselete* című részben rajzokkal kísért hosszú leírást közöl a japán kimonóról (125.b kép) és más kultúrák jellegzetes viseleteiről is. A szerző a távol-keleti népek megnevezésére a kolonizációs időkből fennmaradt színmetaforát használja és a „sárga fajta”ként említi a kínaiakat és a japánokat. „*A másik sárga-fajta, a japáni nő, annál egészségesebben, könnyedebben és szebben öltözik. Fehérneműt ő sem ismer, de náluk az nem olyan nagy baj, mert még a legszegényebb japáni is minden nap fürdik. A japáni leány egybeszabott újjú «kimono»-ja tarka, legtöbbször nagyvirágú selyemből készül. A két bő ujj alsó részén nagy zacskó-szerű toldalék, a «zseb» lóg; ebben csakugyan kendőt és egyéb apróságot hordanak. Finomabb, ünnepélyesebb kimonók hosszabbak a rendesnél, sőt a földön legyező-alakban is szétterülnek. A kimonó mindig jobbfelől csukódik és egy széles, tarka szalag (legtöbbször virágos selyemből) szorítja le a mell alatt; hátul óriási, pillangószerű csokorba kötve. A kimonó fölfekvése előtt egy kis egyszerű mosható kendőcskét vetnek a nyakukba; tán, hogy a zsiros haj a nyakon be ne piszkolja a ruha selymét, mert bizony az ékes frizurát több napra, néha egy hétre csinálják meg előre. Igaz, hogy valahányszor lebontják, fejmosást is rendeznek fésülködés előtti este. A kimonó kivágását a nyaknál tetszés szerint igazítják kisebbre, nagyobbra.*

³¹³ A szerződéses kikötőkben külön terület volt kijelölve a külföldiek számára, ahol a hétköznapi tevékenységüket (szállás, étkezés, szükségletek beszerzése, stb.) végezhették az arra szolgáló intézményekben.

Még alsószoknya-formát is viselnek, többnyire pirosat vagy kéket; de ez nagyon hasonlít a jávai saronghoz, mert egy darab négyszögletű szövet csak; s ha a derekuk köré igazítják s túvel megerősítik, - oldalt nyitva marad. Ha selyemből van, akkor ehhez is egy darab mosható, fehér vászonfélét fognak oda a felvevésnél, hogy ne a selyem érjen a testhez közvetlenül. Köpenynek, hideg időre egy rövidebb, sötétszínű, kimonószabású kabátkát vesz magára a japáni nő; de ennek az ujjain nem lóg zseb. Fejére ilyenkor sötét kendőt borít, de nem köti meg elől a nyaknál, hanem egymásra hajtja a két csücskét és összetűzi. Ép lábán otthon csak kis harisnyát visel; de kimenőre, sár és nedves idő ellen magas, kis deszkákon álló talpas szandált vagy papucsot. Egész öltözete olcsó (otthon varrható), könnyű, egészséges és szép. Nagyon kedvesen mozognak benne, míg az európai ruha nevetségesen áll rajtuk, mert a lábuk csípőtől lefelé túlságosan rövid.” (Kaffka, 1918. 82–83.) Érdekes, hogy a szerző hangsúlyozza a japánok mindennapi tisztálkodását és az egészséges ruházatukat, miként azt már más típusú szövegekben is olvashattuk.

A *Jó Pajtás* és a *Magyar Lányok* című gyermeklapokban többször publikáló Kúnos [szül. Lusztig] Ignác (1862–1945), Vámbéry Ármin tanítványa, a török népmesekincs feltárójaként is ismert turkológus, nyelvész és folklorista munkásságát a japán népmesék tanulmányozása is jellemezte. 1923-ban az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadásában, önálló kötetben jelent meg a Toyama Kōichi (?–?) elbeszélése után „írt” *Nippon-ország naposkertje. Japán népmesék* című mesegyűjtemény, ami ötvenöt mesét és hat eredeti japán rajzot³¹⁴ tartalmaz.³¹⁵ (Kúnos, 1923a) (126. a–g kép) Nemzetközi előzményének tekinthető, hogy Japánban 1885-től kezdve *Japanese Fairy Tales* [Japán Tündérmesék] címen mesesorozatot adott ki a Kobunsha kiadónál – később pedig saját kiadói gondozásban – Takejirō Hasegawa (1853–1938), aki az európai nyelvekre lefordított japán témájú könyvekre specializálódott. Mesesorozatának első hat kötetét David Thomson (1835–1915) amerikai presbiteriánus misszionárius fordította, majd a sikeresnek bizonyuló sorozat folytatásához további fordítókat bízott meg, úgy, mint a már említett Lafcadio

³¹⁴ A hat eredeti rajz a következő mesékhez tartozik: *Golyvát kapott a két öreg; Tenger alatt járó asszony; Tengert apaszt, tengert dagaszt; Papírsárkány eregető; Bambuku-Csagama; A varázstükör.* [A rajzoló neve nincs jelezve.]

³¹⁵ Még ugyanabban az évben a *Budo Ismeretterjesztő Kiskönyvtár* 4. és 6. füzeteként is megjelent a mesegyűjtemény *Japán népmesék I-II.* címen. (Kúnos, 1923b, c)

Hearn-t³¹⁶ és James Curtis Hepburn-t (1815–1911), a Hepburn-latinizációs rendszer (a japán nyelv latin ábécére történő átírása) megalkotóját. Az idegen nyelvre fordított mesék többsége olyan ismert japán népmesékre épült, melyek megtalálhatók Kúnos Ignác könyvében is: például a *Barackfia, Momotaro, A levágott kivágott nyelvű veréb, A majom és a rák, Szellemirtó Sippejtaro, A bambuszlányka.*³¹⁷

Szintén Toyama Kōichi nyomán jelent meg Kúnos Ignáctól évszám nélkül a *Nipponföldi mondavilág. Monogatari*³¹⁸ a Béta Irodalmi Rt. kiadásában, amiben negyvenöt mese található, közülük tizenhárom meséhez tartozik eredeti japán rajz.³¹⁹(127. a–n kép)

A szerző egy további mesekönyve, *Mimózák és krizántémok: Nipponföldi mesevilág* címen a Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatala³²⁰ gondozásában jelent meg 1930-ban, szintén eredeti, japán fekete-fehér szövegközi rajzokkal. A könyvből száz számozott példány is készült japán merített papíron, a szerző aláírásával. Ebben a könyvben már csoportosítva szerepeltek a mesék, úgy, mint varázs- (tizenöt darab), állat- (tíz darab), virág- (három darab) és tréfás (tizenkét darab) mesék. (Vihar, 2009.386.)

A mesék nemcsak a gyermek-és ifjú korosztály számára jelentettek kuriózumot, hanem irodalmi körökben is méltatták azokat, ahogy a *Nyugatban* is olvashatjuk Török Sophie (1895–1955) tollából: „A keleti nyelvek hírneves tudósa Nipponföldi Mesekönyvvel lepte meg a magyar olvasóközönséget. Kelet már régebb idő óta látja el friss színekkel és új izekkel kiszáradt mesemotívumainkat, elcsépelet és hígra variált mondavilágunkat. De

³¹⁶ 1909-ben magyarul is megjelent *Kokoro* című művét már olvashatta a magyar közönség. A róla szóló ismertetést bővebben lásd a dolgozat 126. oldalán.

³¹⁷Kúnos a könyvét „Nagyméltóságú Lukács György úrnak, a Gyermekvédelem lelkes apostolának” ajánlotta. Dr. Lukács György (1865–1950) Békés megyei főispán, a Békésvármegyei Fehér-Kereszt Egyesület elnöke, a gyulai gyermekmenhely megteremtője volt. Munkásságáról bővebben lásd *Erdész*, 2010.

³¹⁸ A *monogatari* japán szépirodalmi műfaj, jelentése mese vagy elbeszélés.

³¹⁹A tizenhárom eredeti rajz a következő mesékhez tartozik: *A világ keletkezése, Rajkó vitéz, A teknősbéka és a mostoha, Láng isten-fi, Parázs isten-fi, a bonc és az özvegy, A fehér róka és a samuráj, Házasodik az egér, A két majom-lélek, Megölt ember koponyája, Patkány-macska háborúság, Az útszéli boszorkány, Taro és Dzsiro, Alkonyodik.*

³²⁰A Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatalának úgy tűnik, hogy ez volt az első és egyetlen könyve, további kötetekről nincsenek adatok. Annyi tudható, hogy a *Nipponföldi mesevilág* és az ugyancsak Kúnos Ignác által jegyzett *Hellas tündérbirodalma* című mesekönyvet a Kolozsvarott megjelenő „Keleti Ujság könyvosztályában” lehetett megrendelni 1929-ben (sz.n. In: *Keleti Ujság*, 1929. 12. évf. 287. sz. 12.), de a Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatala nem jegyezt több kötetet. (Köszönöm a közlést Végh Józsefnek, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum könyvtáros-muzeológusának.)

eddig inkább India volt a forrás s az Ezeregyéjszaka barbár pompájú arabjai; most mind gyakrabban fordulnak írónk Japán felé, ahol a miniatür anyagi világ fölött gigantikus önérzetű lelkek páthosza sötétíti a napot. Tagadhatatlanul jó ösztön vezeti ezt a mindig új és frappáns ízekre sóvár kíváncsiságot, amikor e különös nép felé fordítja figyelmét, gazdag asztal ez a vén Európa elfásult ínyének. Kesernyészillatú, misztikus csipkéiben bizarr világ, meghatóan gyengéd, érthetetlen és kegyetlen.” (Török In: Nyugat, 1932. 1. sz. 46.)

1929-ben egy különleges útikönyvet tarthatott kezében az ifjú olvasótábor. A dán Palle Huld (1912–2010) tollából *Jorden Rundt i 44 dage* címmel megjelent útinaplót magyar nyelven ifj. Gaál Mózes (1894–1929) ifjúsági író fordításában *44 nap alatt a föld körül – a 15 éves Palle utazása* címmel a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadványai között adták ki. (128.a kép) A könyv a tinédzser világszerte utazásáról szól, mely utazás létrejöttének körülményeit a dán *Politiken* újság 1928-ban, Jules Verne (1828–1905) születésének 100. évfordulójára hirdetett versenye alapozta meg, amely megmérettetésen csak tizenéves fiúk indulhattak. A pályázat győztesének – Phileas Fogg nyomán – egy földkerülő kihívást kellett teljesítenie, azonban nem nyolcvannyolc nap, hanem csak feleannyi idő állt a vállalkozó kedvű ifjú rendelkezésére, aki a repüléstől eltekintve a közlekedés minden formáját használhatta. A versenyfelhívásra több száz pályázat érkezett. Palle Huld az akkor 15 éves dán fiú (128. b, c, e, f kép), egy autókereskedés alkalmazottjaként indult a pályázaton és lett annak szerencsés nyertese.

Noha a Singer és Wolfner *Fiúk könyvei fiúknak* sorozatában jelent meg a könyv, a leányiskolák könyvtári gyarapodásaiban is szerepelt a kötet és a *Magyar Lányok* című képes újság számolt be róla a következőképpen: „Ügyes, talpraesett, egészséges gyerek, igazi cserkész, aki minden feltételnek megfelelt. Többek között németül is és angolul is meg tudja magát értetni. A szerencse is kedvezett neki, mert mikor a sok száz fiú közül már csak kettő közül kellett a szerencsés jelöltet kiválasztani, az ő nevét húzták ki a sorsolásnál. Palle Huld boldogan készülődött, indult útnak. Anglián, Kanadán, Japánon, Koreán, Mandzsúrián, Szibérián, Oroszországon keresztül negyvennégy nap alatt ért vissza Kopenhágába, ahol a legnagyobb lelkesedéssel fogadták a XX. századnak ezt a kedves, jókedvű, ügyes kis regény hőst. Az útra való kiküldetésnek egyik feltétele volt, hogy a pályázó pontos naplót vezessen, amiből hazaérkezése után megírhatja utjának történetét. Ebből láthatjuk, mennyire megváltozott a világ abban a néhány évtizedben, ami Fogg Phileas útja óta eltelt. Nyolcvan nap helyett negyvennégy nap is elég volt most a föld megkerülésére, pedig Palle Huld csak vonaton, hajón vagy autón utazhatott, a gyorsabb repülőgép szigorúan tilos volt. [...]

*Hazaérkezése után pedig megírta utjának izgalmasan érdekes történetét, ami »44 nap alatt a föld körül» címmel most jelent meg ifj. Gaal Mózes pompás fordításában magyarul. Aki a könyvet elolvassa, annak nemcsak a fiú kedves, közvetlen előadása, az érdekes tárgy köti le figyelmét, hanem az a nagyszerű bajtársi szellem is, ami a világ valamennyi cserkészét összefűzi. [...] Érdekesebb olvasmányt nem is ajánlhatunk a Magyar Lányok olvasóinak.» (sz.n. In: *Magyar Lányok*, 1928. 34.évf. 33.sz. 530–531.)*

A könyvismertető fontos vonása a cserkészetre³²¹ való utalás, amely téma az útikönyvben éppen Japán esetében kap fontos hangsúlyt a VII. fejezetben: „*A japán cserkészek lelkesen fogadnak. – Látogatás a japánok nemzeti hősnél, Togo tengernagynál*³²² (128.e kép) – *Japáni vagy európai módra akarsz-e aludni?.*” Palle Huld Tokióban „*Sano gróf*”³²³ a japán cserkészszövetség vezére (128.c kép) fogadta és az ifjú találkozott azzal a húsz japán cserkessel is, akik korábban egy nemzetközi cserkésztalálkozó alkalmával éppen Dániában jártak. A cserkészlet kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a könyv ismétetője megjelent a kor legfontosabb hazai turisztikai lapjában, a *Turistaság és alpinizmus*ban is, ahol a Dr. K. J. monogramot használó szerző az alábbiakat írta a könyvről: „*Egészséges, vidámkedélyű cserkészfiú lép elénk. A feje nincs teletömve tudományos teóriákkal. Nyílt szemű, józanfejű, néha kissé naiv. Megcsodálja a technika nagy alkotásait, olykor a természet szépségeit is, mindenekelőtt azonban cserkésztestvérei érdeklik, akik útjában mindenütt, de különösen Japánban lekötelező szívélyességgel fogadják. A könyvet olvasgatva látja az ember igazán, hogy mekkora világmozgalommá fejlett a cserkészlet. Feltörekvő és életerős nemzetek pl. Japán páratlan figyelemben részesítik. — A kis Palle is neki köszönheti immár hazája határán túl is ismert dicsőségét.*” (Dr. K.J. In: *Turistaság és alpinizmus*, 1929. 19. évf. 7. sz. 203.) Palle Huld könyve azon kívül, hogy egy ifjú szemszögéből megírt útinapló, valóságos kalandregény is, amiben megjelenik a világ megismerésére, felfedezésére való törekvés narratívája.

³²¹Palle Huld 1929-ben angol nyelven megjelent könyvének címében szerepel a cserkész szó (*scout*): *A Boy Scout Round the World*. Palle Huld a világgörülű útja után meghívást kapott többek között Nagy-Britanniába, ahol találkozott Lord Robert Baden-Powell (1857–1941) íróval, a cserkészmozgalom alapítójával.

³²²Tōgō Heihachirō (1848–1934) az egyik leghíresebb japán haditengerész, aki az orosz–japán háború során komoly sikereket aratott az oroszokkal szemben a japán flotta parancsnokaként.

³²³„*Sano gróf*”, azaz Sano Tsuneha (1871–1956) az I. világháborúban a japán császári haditengerészet tengernagya volt. Fontos szerepet játszott a korai japán cserkészmozgalomban, az ő vezetésével vett részt egy huszonöt fős küldöttség a Dániában rendezett 1924-es dzsemborin. https://en.wikipedia.org/wiki/Sano_Tsuneha (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Míg a fent említett könyvben Palle a vilá körüli útja során a közlekedés valamennyi formáját használhatta a repüléstől eltekintve, addig egy, az ifjú leányoknak íródott regény éppen a repülés motívumára fűzte fel szerelmi történetét, de ugyancsak a vilá körüli utazás keretébe ágyazva. 1930-ban a *Magyar Lányok* képes újság örömmel ajánlja fiatal olvasói figyelmébe a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. *Százszorszép könyvek – Magyar Lányok Könyvtára* sorozatában megjelenő új regényt, Farkas Imre (1879–1976) író, költő, zeneszerzőtollából a *Vissza napkeletre* (129. kép) című szerelmes történetet.³²⁴ „*Azt hisszük, nagyobb örömet nem okozhatunk olvasóinknak, minthogy az ő legkedveltebb, legnépszerűbb írójuknak, az aranyszívű poétának egyik leggyönyörűbb írását közöljük, amely nemcsak csupa poézis, hanem érdekfeszítő, bonyodalmas történet is.*” (Tutsek In: *Magyar Lányok*, 1930. 32.évf. 29. sz. 510.) „*A szerző mindenekelőtt kijelenti, hogy ez a cím: Vissza Napkeletre, nem tökéletes. Ezen a jogon az is lehetne ennek a kis regénynek a címe: Miss Ellen Keeper, vagy pedig Narancsvirág.*³²⁵ Mert ez éppen úgy az ő históriája, mint a Narancsvirágé. Minthogy azonban mind a két leányt napkeletre vitte sorsa, az utóbbi név a színesebb és poétikusabb, az író ezt a címet választotta.” (Farkas, 1930. előszó)

Egy lausanne-i leánynevelő intézet két lakójáról, az amerikai Ellenről és a japán Narancsvirágról, illetve kettejük barátságáról szóló regényben szintén fő motívum az utazás. Tanulmányaik végén mindketten hazautaznak, Narancsvirág a transzszibériai vasúton és hajón Japánba megy, barátnője pedig Amerikába, azonban a legközelebbi léghajójárat Tokión és Los Angeles-en keresztül vezet, „*szóval: körül a világon*”. Útjuk során mindkettejükre rátalál a szerelem, de Narancsvirág helyzetét nehezíti, hogy választottja, Han, csak egy kocsivonó. „*Ez a szomorú társadalmi elhelyezkedés az oka, hogy édesapja hallani sem akar a köztük lévő házasságról. Szerencsére azonban egy leánypajtásnője, egy gazdag, amerikai leány repülőgépén [értsd: Zeppelin] teszi meg az utat Japánon keresztül Newyorkba és megjelenik Narancsvirág háza felett abban a pillanatban, amidőn az édesapja kijelenti, hogy csak akkor egyezik bele ebbe a házasságba, ha valami égi csoda jelenik meg az égen. Az égi csoda meg is jelenik a kivilágított Zeppelin képében és Narancsvirág abban a pillanatban lesz menyasszonya*

³²⁴ Ugyanilyen címmel 1924-ben Farkas Imre vígjátékot írt, amit színházban mutattak be, de annak a cselekménye egy törökországi háremből megszökö fiatal nő történetét mesélte el. (*Színházi Élet*, 1924. 14.évf.31. sz. 31.)

³²⁵ *Narancsvirág* című egyfelvonásos operettjét 1910. nov. 24-én a Király Színház együttese mutatta be az Uránia Színházban. (*Magyar Színművészeti Lexikon*, 1929. I. köt. 475.)

a gyaloghintósnak, amikor fent a levegőben meg a barátnője, az amerikai hölgy, nem a vele utazó milliomost választja, hanem a léghajóskapitányt.” (Tutsek In: Magyar Lányok, 1930. 36. évf. 29. sz. 463.)

1935-ben a serdülők számára ugyancsak japán témájú elbeszélés jelent meg a *Missziós regénytár* című sorozatban, ami aztán a korabeli katolikus gimnáziumok könyvtári gyarapodási jelentésében is megjelent. Ajtai (Ackermann) Kálmán (1889–1968) hittanár³²⁶: *Simabara. Regényes elbeszélések a Japán missziók múltjából* (130. kép) című regényes elbeszélése megtörtént események alapján íródott.³²⁷ De hogy vajon miért lehetett érdekes 1935-ben erről a témáról írni, az talán az évszámmal magyarázható, 1935-ben ugyanis már majdnem háromszázéves história volt a simabara felkelés. 1638-ban a Kjúszú-szigeten belül található Simabara-félsziget Simabara városában a keresztény hitre tért japánok és a holland támogatással megerősített sógunátus között háború robbant ki, ami a sógunátus győzelmével végződött. „*Miként azelőtt a nagy üldözés első esztendejében, most is, ezernyi keresztet állítottak fel, s azokon végezték ki a megmaradt aggodat, nőket és gyermekeket. Csak azoknak a gyermekeknek kegyelmeztek meg, akik koruknál fogva még reményt nyújtottak arra, hogy a pogány hitben nevelhetik őket. De már ekkor is, mint előbb annyiszor, sokszor megtörténhet, hogy nyolc-tízéves gyermekek szilárdul kijelentették, hogy ők is anyjukkal vagy apjukkal akarnak meghalni az Úr Jézus hitéért.*” (Ajtai, 1935.47.)

Az elbeszélés a kereszténység utolsó maradványaként írja le a simabara vár környékén összegyűlt mintegy negyvenezer főt, akinek a felkelését a sógunátus leverte, majd pedig „*a hollandok sugallatára a portugálokat felelőssé téve a felkelés kitöréséért, 1639-ben a „déli barbárokat” végleg kitiltották Japánból.*” (Túróczy, 2016. 523.) A serdülők számára íródott elbeszélés lényegi mondanivalója talán az lehetett, hogy a keresztény hitért halni képes japán gyermekeket példaként állítsák a korabeli ifjú magyar olvasók elé, hogy a misszió ügyének mindenkori fontosságát, benne az olvasó személyes felelősségét hangsúlyozzák vele.

A világméretű utazás, mint téma az ifjúságnak szóló szépirodalmi igényű munkák mellett a mese műfajában is megjelent, aminek egy érdekes példája a Harangi László (1897–1934) költő, ifjúsági író tollából (?) származó *Bonzó Muki kalandjai* (Elmeséli: Az

³²⁶<http://lexikon.katolikus.hu/A/Ajtai.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³²⁷ Ajtai Kálmán (1935): *Simabara. Regényes elbeszélések a Japán missziók múltjából*. Missziós Ifjúság, Rákospalota.

Öreg Bonzó) című történet, illetve annak egy része. A történetfolyam a Hungária Nyomda Rt. kiadásában – felelős szerkesztő és kiadó Wagler Mária – közreadott *Filléres mesekönyvek* sorozatban, hetente jelent meg, Valló Péter fekete-fehér rajzaival. Előljáróban *Bonzó Muki* karakteréről annyit érdemes tudni, hogy *Bonzo*, a kutya 1922-ben, eredetileg rajzfilmfiguraként született George Studdy (1878–1948) brit képregényművész rajzából és világszerte hamar népszerűvé vált a gyermekek és a felnőttek körében egyaránt. A művésszel a *Pesti Napló* londoni tudósítója, Lóránt Mihály készített interjút 1930-ban. Bonzó ismertetőjegye, hogy „*édes figura. Kicsi, zömök. Kedves, vigyori pofája van, betyár, elmés tekintete. Hetyke, vagy méla füle, aszerint, milyen vonatkozásban van éppen a külvilággal. Elegáns, sötét foltot visel a hátán. A lábai rövidek. Hanem a talpai — ahogy mondani szokták — minden pénzt megérnek. Ilyen humoros, kifejező talpa rajta kívül senkinek sincs a világon: Gyakran menekül, mert állandóan harcban áll a rendőrrel és a cicákkal és ilyenkor egyre távolodó egyéniségéből hátra fenyegetőző talpai láthatók legtovább. Rengeteg kalandja van [...]*” Bonzó szerepelt a világ első rajzfilmjében, alakja színpadi darabban is megjelent, valamint számos terméket ihletett. „*Volt már színezett képeslap, celluloid baba, gyerekjáték, összerakható rejtvényjáték, hirdetési téma, díszlet, gyerekeknek való festési minta, cukorsütemény dobozának a teteje, brosstű; eltekintve attól, hogy az újság megjelenési formájának minden alakjában a közönség elé lépett már, sőt komoly sikereket aratott filmen is. Pantomimekben, revükben szerepelt, karneváli felvonulásokban vett részt, az álarcos-bálok légióban jelent meg a figurája. Sőt, [...]írtak róla egy foxtrottot, azonkívül: már a rádióban is tartottak róla előadást.*” (Lóránt In: *Pesti Napló*, 1930. 81.évf. 261. sz. 40.) A szeretnivaló kölyökkutya-figura alakja és kalandjai Magyarországon is népszerűek voltak, olyannyira, hogy még *Országos Bonzó Párt* is alakult és több kötetes mesesorozat is indult. A „*világkörüli utazó, dunaföldvári földbirtokos*” Bonzó kalandjait illusztrált kiadói borítékban megjelentetett füzetek alkották, melyek közül az 1937-ben megjelent 26. szám: *Bonzó Muki kalandjai – A kínai kalózok fogságában és egyéb történetek* című történet szöveges és képes tartalma miatt érdekes.³²⁸ A füzet fedőlapján (131.a kép) egy japán kimonóba öltözött kislány egy hídon áll, a háttérben pedig stilizált, felhajló ereszvégű épületek árnyképei láthatók. A képre történik utalás a szövegen belül, amikor Bonzó elmondja, hogy Japánban, egy nagy parkban egy valódi japán hercegnővel

³²⁸ Harangi László (1937): *Bonzó Muki kalandjai. A kínai kalózok fogságában és egyéb történetek*. Filléres mesekönyvek 26. szám. Filléres mesekönyvek kiadóhivatala, Hungária Nyomda Rt.

találkozott és szedett neki egy csokor virágot. A történet egyébként Kínában, Sanghajban kezdődik, ahol Bonzó és barátai – Peti, „*a kis cigány, híres magyar hegedűművész*”, Bodri, „*a Hortobágy biztos földjéhez szokott puli*”, az „*őserdők fekete gyöngye, a kis fekete Jimmi*” és Togó, a repülőgép pilóta, kinek hazája a „*cseresznyevirágos birodalom*” – keverednek veszélyes kalandokba. Miután a kínai kalózok fogságából szerencsésen megmenekülnek, a kis társaság „*Nippon-sziget*” fővárosába, Tokióba utazik. Bonzónak gondot okoznak a japán ételek és azok evésmódja, viszont a japán tájképek festésével szépen keres. (131.b kép) Utazásokat is tesz a négy jóbarát és felkeresik Jokohamát, Ószakát, Kiotót, Nagaszakit, valamint Formoza szigetét, Port Arthur erődítményét és a „*legértékesebb japán gyarmatot*”, a Koreai-félszigetet. Ezen a ponton megjegyzendő, hogy Tajvan (korábbi nevén Formoza) 1895–1945 között, a Koreai-félsziget pedig 1910–1945 között állt a Japán Birodalom kormányzása alatt, Port Arthur támaszpontja pedig a japán győzelemmel záruló 1904–1905-ös orosz-japán háborúban játszott fontos szerepet. Bonzó szemein keresztül az olvasók megismerkedhettek a korabeli Japán földrajzi-politikai viszonyaival, mégha csak egy-egy mondat erejéig is.

Noha a világméretű utazás a 20. század eleji úti irodalmak szerzőit tekintve maszkulin kiváltságnak tűnik, hazai vonatkozásban – a korábban már említett Márkus Ottília kivül – egy másik utazó és író, Geszty Júlia (1908–?) személye érdekes, aki többéves utazását foglalta össze az 1937-ben saját fényképfelvételeivel a Singer és Wolfner kiadásában megjelent: *Rejtelmes Kelet – Egy magyar lány utazása Indiában, Sziámban, Jáva szigetén, Kínában, Japánban, Koreában, Mancsukóban* című művében.³²⁹ (132.a–c kép) A korabeli újságok az alapvetően az ifjúságnak készült könyvet a felnőttek számára is ajánlották. Az *Új Idők* című szépirodalmi, művészeti képes hetilapban Ruzitska Mária készített riportot Geszty Júliával, akiről így írt: „*Japán áll legközelebb a szívéhez. Japánról nem győz mesélni. A mosoly megközelíthetetlen országáról. A japán udvariasságról, a japán fegyelmettségről. A japán anyáról, aki soha meg nem csókolja gyermekét. Japán színházról, moziról, áruházakról, amelyek Amerikát másolják, kínosan*

³²⁹ Megjegyz.: Geszty Júlia Kalkuttában találkozott Rabindranáth Tagore (1861–1941) indiai költővel és Uday Shankar (1900–1977) indiai táncos-koreográfussal. Tagore elmesélte vendégének, hogy magyarországi látogatása alkalmával szívrohamot kapott és Korányi Sándor professzor vitte őt a balatonfüredi szanatóriumba, ahol felgyógyult. Erről a korabeli újságok is beszámoltak 1926-ban. (Megjegyz.: A költő szobra Balatonfüreden, a Tagore sétányon áll.) Uday Shankar szintén nem volt ismeretlen a korabeli magyar közönség előtt, 1936-ban Budapesten is fellépett. (Bővebben lásd *Somi*, 2017.257–262.)

tiszta japán vonatokról. Japán iskolákról, ahol minden tanuló valóságos zenei tehetség. Gésa-iskolákról. Iskolákról, ahol a virágelrendezés művészetét tanulják. Japán gyermekekről, akik az utcán hófehér vattából szájkosarat viselnek, nehogy a bacillusokat belélegezzék. Japán koldusokról, akik furulyaszóval hívják föl magukra a járókelők figyelmét. Kecses japán nőkről, akik hét kimonót és parafatalpas papucsot viselnek. Lampionokkal világított, hangulatos japán utcákról, amelyeknek házaiból halk gitárpengetés szűrődik ki az estébe. Japán cseresznyefákról, amelyeket nem a gyümölcsükért, hanem a virágukért ültetnek s amelyeknek ágaival cseresznyevirágzás idején a legkisebb boltot is feldíszítik. Japán falvokról, tűzhányókról, miniatűr japán kertecskékről...” (Ruzitska In: *Új Idők*, 1937. 43. évf. II. félév. 674.)

Noha az évszám miatt a következő könyv tulajdonképpen már kívül esik a kutatás időkeretén, mégis érdemes megemlíteni Dr. Balogh Barna (1909–?)³³⁰ orvos, ezoterikus író, műfordító 1943-ban megjelent *Japán mesék* című könyvét.³³¹ (133. kép) Az előszóban foglaltak szerint a fordító régi hiányt igyekszik pótolni egy, a legismertebb japán meséket összefogó gyűjtemény közreadásával, annak ellenére, hogy láthattuk, már korábban is jelent meg ilyen típusú könyv hazánkban. Az viszont tény, hogy ebben az esetben a Yoshikawa&Co. kiadásában megjelent „*Rose–Ines: Japanese Reading (Orig. Jap. text in Kana and Kanji), Yokohama, I-II. kötetének eredeti japán szövege alapján*” készült a fordítás. (Balogh, 1943. előszóoldal) Maguk a mesék, mint a *Barackfiú (Momo Taró)*, *A szegény halász (Urasima Taró)*, *A bambuszfában talált kislány (Taketori-monogatari)*, valamint több állatmese (például *A kivágott nyelvű veréb*, *A majom és a rák*) is ismerős már korábbi gyermekirodalmi művekből.

³³⁰Dr. Balogh Barna orvos-műfordító Völgyesi Ferenc (1895–1960) hipnóziskutató orvos 1932-ben megjelent könyvét – *Üzenet az ideges embereknek*– fordította angolra (*Message to the Neurotic World*), valamint Selvarajan Yesudian (1916–1998) indiai orvostanhallgató és a spiritiszta Haich Erzsébet (1897–1994) az ő segítségével indította el 1941-től hazánk első modern jóga-mozgalmát. (Kontsek, 2012. 293–294.)

³³¹ Balogh Barna (1943): *Japán mesék*. Viktória Könyvkiadó, Budapest.

4.4.3. Japán témák a hazai színpadokon játszott ifjúsági darabokban

1888. október 4-én a bécsi balettben debütált *A bababoltban*³³² [*Im Puppenladen (Die Puppenfee)*] című balett (lásd 29.kép), librettóját Josef Haßreiter (1845–1940) és Franz Gaul (1837–1906) írta, zenéjét Josef Bayer (1852–1913) szerezte.³³³ „A mű megszületésének érdekessége, hogy az a babakiállítás inspirálta J. Hassreitert a darab megalkotására, melyet 1887-ben P. Metternich grófnő rendezett a magyarországi árvíz és a galíciai tűzvész károsultjainak javára.” (Árva In: *Táncművészet*, 1988. 13. évf. 9. sz. 32.) Az előadást a budapesti Magyar Állami Operaház 1888. december 13-án mutatta be a nagyközönségnek, ezt követően a hazai napilapok gyakran számoltak be az újabb és újabb bemutatókról országszerte, műkedvelő körökben is. Érdekes adalék, hogy a bécsi előadás után, de még a magyar bemutató előtt, 1888. április 10-én „a bécsi Lichtenstein-palotában fényes jótékonycélu műkedvelő előadást tartottak [...] a császárvárosban tartózkodó arisztokraták”, melyről a *Pesti Hírlap* számolt be: „a főrangú műkedvelők oly darabokban léptek föl, melyekben előzőleg kiváló bécsi művészek szerepeltek [...]. Az estét egy „Bábkereskedésben” című pantomimika zárta be. Ez egy kereskedésben játszik, mely valóságos bábokkal van diszítve és élőkkel megtömve. Az árusítónő és a két segéd a vásárosoknak megmutogatják áruikat s e közben a báboknak – Potoczki grófnő (japán nő), Hardtmuth kisasszony (felső-ausztriai nő), Hunyady Julia grófnő (khinai nő), Trautmansdorf Teréz grófnő (spanyol nő) – alkalmat adnak természetes kecséiket előnyösen bemutatni. Az éjben megjelenik a báltündér (Mensdorff Clotilda grófnő) s intésére a bábok leszállnak állványaikról s csinos négyest táncolnak.” (sz.n. In: *Pesti Hírlap*, 1888. 10. évf. 101. sz. 11.) Ugyanezt a programot két nappal később megismételték, többek között a „magyarországi árvíz károsultak” javára. Az előadás vonzereje a témaválasztáson túl nyilván a látványában is rejlett. A budapesti előadásban a japán babát megjelenítő szereplő Müller Katica (1860–1929) eredeti japán jelmezt viselt (134. kép), a *Fővárosi Lapok* tudósítása szerint pedig „a khinai és japán jelmezek, mind eredeti készítmények. Az operaszínház véletlenül jutott hozzájuk egy átutazó kereskedelmi ügynök útján.” (sz.n. In: *Fővárosi Lapok*, 1888. 25. évf. 344. sz. 2533.)

³³²Bővebben lásd a dolgozat 3. fejezetének *A Távolság, mint látványosság* című részét.

³³³A *babatündér* felújított koreográfiájú változatát 1983-ban tűzte műsorra a bécsi Operaház. Bővebben lásd *Árva*, 1988.

A balett és a nyomában szerveződő műkedvelő előadások nagy népszerűsége tettek szert hazánkban, elsősorban ifjúsági körökben, például iskolai előadások formájában. A színpadképek, a jelmezek, a kellékek hozzájárulhattak a japán babák népszerűségéhez is, és a bemutatók a hazai ifjúsági zeneirodalmat is inspirálhatták olyan művek létrehozására, mint amilyen Dienzl Oszkár (1877–1925) zeneszerző, zongoraművész 1908-ban, az Uránia Színházban bemutatott *Narancsvirág. Két bábu története* című, egyfelvonásos daljátéka. A történet főhőse Narancsvirág, a „*bájosan tipegő kis japán-bábu*” és Huszár, aki egy babakereskedésben pillantja meg szerelmét, „*beleszeret és kezét kéri.*” (sz.n. In: *Magyarország*, 1908. 15. évf. 27. sz. 16–17.) A babakereskedés valamennyi játéka velük örvend és táncra perdülnek, de hamarosan megérkezik a kereskedő vásárlók társaságában és a kis Huszárt már viszik is, Narancsvirág pedig egyedül marad. A népszerű daljátékot még az 1920-as évek végén is játsszák.

Kézenfekvő lenne, ha bábszínházi előadások tekintetében is tudna vizsgáldni a kutatás, de egyelőre nem ismert olyan alkalom a dolgozat által jelzett időintervallumban, amikor japán bábszínházi előadást láthatott volna a hazai közönség. Viszont magáról a műfajról sok helyütt lehetett olvasni, például Németh Antal (1903–1968) színháztörténeti író, színházigazgató: *A keleti és a nyugati bábjáték szelleme* címmel a *Budapesti Szemle*ben közölt hosszú cikket a bábjáték történetéről, benne a japán bábszínházi műfajról is. (Németh In: *Budapesti Szemle*, 1928. 211. köt. 611. sz. 134 – 143.) Későbbi előadásról viszont van tudomásunk, de mivel ez a disszertáció időkeretén túli, csak megemlíjük, hogy 1958-ban a Budapesten rendezett Nemzetközi Bábos Fesztiválon „*egy japán bábos, Taiji Kanjiri előadása a következőből állott: Liszt magyar rapszódijának dallamára két léggömb (egy piros és egy sárga) ritmikusan növekedett, s a zene végére mindkettő szétpukkant. Állítólag valamit szimbolizáltak. Hogy mit, azt a „művész” a közönségre bízta.*” (Marosi In: *Művelődés*, 1958. 11. évf. 7. sz. 20.)

5. HAZAI KIÁLLÍTÁSOK JAPÁN GYERMEKFELFOGÁSA ÉS JÁTÉKKÉPE A TÁRGYKULTÚRA TÜKRÉBEN

A szigetország kikötőinek megnyitása nyomán megélénkülő kereskedelmi és kulturális kapcsolatok tárgymozgásai, a dokumentált expedíciók, a személyes érdeklődésen és gyűjtői szándékon alapuló utazások feltárható eredményei lehetőséget adnak a kutatás számára a japán gyermek/játék vonatkozású tartalmak hazai bemutatására a 19. század második felétől kezdve. A magyar közönség 1871-től több alkalommal találkozhatott Japán tárgykultúrájával – elsősorban etnográfiai szempontú megközelítéssel –, benne a gyermekek világát bemutató tárgyakkal is. A kiállítások profiljukat tekintve széles skálán mozognak: találunk közöttük néprajzi gyűjtőutak eredményeit bemutató, pedagógiai vonatkozású, utazók-műgyűjtők-műkereskedők által gyűjtött anyagot reprezentáló, iparművészeti, valamint műkedvelő körök által szervezett és jótékonyági célokat szolgáló kiállítást is.

5.1. Néprajzi kiállítás: 1871

Annak oka, hogy a kiállítási anyagok között miért találunk gyermeki világhoz tartozó tárgyakat (viseletet, játékot), az lehet, hogy kisméretük miatt könnyebb volt a gyűjtésük, így a szállításuk is, egyúttal jó mintaként szolgáltak, mert jellemzően olyan aprólékos műgonddal készültek, mint felnőtt méretű társaik, és a *curio* kereskedésekben ezeket a tárgyakat könnyen lehetett beszerezni.

Az 1871-es népisme kiállítás előzetes ismertetésére 1870-ben *A Hon* című újság november 25-i, reggeli számában került sor, ahol Jókai Mór (1825–1904) arról tájékoztatta az olvasókat, hogy lehetősége volt még a nagyközönség előtt megtekinteni azt az anyagot, melyet Xántus János (1825–1894) vásárolt a kelet-ázsiai expedíciója során. Ez volt az a felfedezőút, ami osztrák-magyar lobogó alatt, de osztrák vezetéssel valósult meg, és amelyhez az akkor már amerikai emigrációból hazatért Xántus János is csatlakozott Eötvös József kultuszminiszter megbízásából. Feladata az volt, hogy „országos költségen” tárgyakat gyűjtsön és hozzon Magyarországra (*Fajcsák*, 2009. 203.) egyrészt, hogy a „Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia, a magyar királyi tudományegyetem természetrajzi, népisme és könyvészeti gyűjteményét gyűjtés, vétel és csere útján” gyarapítsa (*Cseh-Gáspár-Umemura*, 2010. 7.), másrészt példamutatás céljából, hogy a tárgyak a hazai ipar és az iparosok számára mintaként szolgáljanak

a „[...]keletázsiai kézműipar mindenféle változékonyságáról[...]”, amellet, hogy „[...] sok esetben csak mustrák, hogy tájékozást nyujthassanak a szemlélőnek átalán [...]” (Xántus, 1871). A keleti tárgyak jelenléte a példamutatás szándéka mellett az állami ipar-és kereskedelemfejlesztéssel is szorosan összefüggött, hiszen fontos szempont volt a „magyarországi termékek külföldi értékesítési lehetőségeinek feltárása is.” (Székely, 2017.210.) Jókai szerint „Ha valami megérdemlette a ráfordított költséget, úgy Xántus keletázsiai gyűjteménye, melyet a magyar kormány megbízásából szerzett a nemzeti muzeum számára. A különféle ethnographiai sajtásokok, viseletek, iparczikkek, kézművek és műremekek, azután a természetrajzi tárgyak és gazdasági cikkek, valamint a geológiai gyűjtemények egy sokra becsülendő kincsalapot nyújtanak nemcsak a hazai tudományosságnak, de magának az iparnak és kereskedelemnek is.[...] Múlhatatlanul szükséges, hogy ezek egy külön ethnographiai osztályban egyesítessenek s rendezésük külön osztályörre bizassék; mert éppen ezen osztálya múzeumunknak lehet az, melyből a közönség nemcsak tudományt és élvezetet, de gyakorlati tanulságokat is meríthet. Óhajtjuk, hogy e kincsek minél előbb átadatassanak a közhasználatnak”. A kincsek között, ahogy Jókai írta: „különösen szépnek nevezhető a jokohamai „könyörületesség istennője” mely szép fiatal nőalakot ábrázol, csaknem olyan, mint nálunk a szűz Mária szobrok [...]”. (Jókai In: *A Hon*, 1870. 8. évf., 284. sz. 1.) Itt a Japánban és Kínában egyaránt népszerű buddhista istenségről van szó, akit gyermekkel az ölében és sokszor további gyermekek kíséretében ábrázolnak. (135.kép) A *Guanyin* (kín. Kuan-yin; japán megfelelője Kannon) bódhiszattvaként ismert istenséghez hagyományosan (fiú)gyermekáldásért fohászkodtak a hívek. A kereszténység kedvelt ikonográfiai típusával, az Istenszülő ölében ülő gyermek Jézus ábrázolásával párhuzamba állítható, népszerű import szobrocskák „kínai Madonna”ként váltak ismertté Európában. Az ikonográfiai típus 16. századi kialakulásában a Kínában tevékenykedő misszionáriusok is szerepet játszhattak. (*Fajcsák*, 2011. 205.)

A több mint 350.000 tételnyi természettudományi és 2690 darabból álló néprajzi anyag³³⁴ ekkor még leírásra várt, de egy évvel később, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum Természeti Tárának egyik helyiségében megnyílt a kiállítás (136.kép), már a katalógus is rendelkezésre állt, melyet Xántus János készített el a kiállított tárgyak földrajzi egységenként elkülönített, tételes felsorolásával, rövid szöveges megnevezésekkel, mely rendezőelv a kiállításban is érvényesült. (*Selmeczi*, 1997. 9–10.)

A leíró katalógusban Japán 1-től a 663. tételig szerepel, ezek között több is érdekes a tárgyalt téma szempontjából. A kutatás során beazonosított tárgyak közül az 585. tételszám alatt szereplő „*Főrangú nő Palankin mintája, minden hozzátartozókkal, finom fekete mázzal, aranyozásokkal és selyem díszítéssel*” (*Xántus*, 1871.14.) és a „*Három asztal, s hozzá tartozó étkezési készlet, arany mázzal. (A készlet 40 darabból áll.)*” (*Xántus*, 1871.14.) a Néprajzi Múzeum Ázsia-gyűjteményében található.³³⁵ A palankin érdekessége, hogy ugyanolyan 19. századi, kisméretű, lakk hordszékéről van szó, mint amelyet Hopp Ferenc is vásárolt Japánban.³³⁶ (137. kép) A több darabból álló lakk edénykészlet pedig azért érdekes, mert az egyik legismertebb japán ünnep, a *Hinamacuri* vagyis *Lányok Napja* nevű ünnepi készlete, aminek egy részét a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteménye őrzi. Az ünnepről és a hozzátartozó tárgyokról részletesen a 8. fejezetben – *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből*– lesz szó.

³³⁴ A természettudományi és néprajzi anyag elkülönítésére való törekvés jól érzékeltette a 19. század uralkodó történelemszemléletet: „Az írott kultúrával rendelkező, civilizált népek [...] tárgyanyagát a fejlődés-teóriákkal leírható történeti, etnográfiai gyűjteményekben helyezték el, míg a történelmi fejlődésen kívül álló természeti népek tárgyait a természettudományos gyűjtemények részeként kezelték.” (*Fajcsák*, 2008. 20–21.)

³³⁵ Lásd <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&as=157832&kv=1277137> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³³⁶ Felvinczi-Takács Zoltán leírásából tudható, hogy Hopp Ferenc látta az 1871-es kiállítást, benne a lakk palankint is. (*Felvinczi-Takács*, 1936. 20.) Az egész japán kiállítási anyag nagy hatással lehetett Hopp Ferencre, aki 1882-ben már maga is útnak indult és első világméretű útja során, 1883-ban érkezett meg régóta várt úti állomására, Japánba. Xántus halála után pedig az özvegyétől több tárgyat is megvásárolt gyűjteménye számára.

Önálló kutatás tárgyát képezi, így jelen dolgozatnak nem tárgya, de fontos megemlíteni néhány mondat erejéig a Magyar Nemzeti Múzeumban 1896-ban megrendezett *Néprajzi misszió* kiállítást, ami szintén néprajzi tárlat volt. A millenniumi programok közé illeszkedő kiállítás „*darabjait a világon szertejáró misszionáriusok, hittérítők gyűjtötték össze, vették meg és küldték be* (Jankó In: *Vasárnapi Ujság*, 1896. 43.évf. 48.sz. 803.) és a korabeli tudósítások szerint a kiállított anyagban Japán is képviselve volt. A tárgyegyüttes országban maradásáról bizottság döntött, irattári dokumentumokból tudható, hogy hosszas egyeztetés zajlott az anyag megvásárlását, vételárát illetően, amire „*kéttagú bizottság tett javaslatot, a múzeum Néprajzi Osztályának részéről Semayer Vilibáld, külsősként pedig Hopp Ferenc utazó és műgyűjtő.*” (Gebauer, 2018. 49.) A több ezer tételnyi tárgyat és többszáz fényképfelvételt 1897-ben „*a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya vásárolta meg.*”³³⁷

5.2. Pedagógiai tárlatok: 1889, 1914

A magyarországi országos kiállítások 1889-ig jellemzően a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem körére szorítkoztak, néhány alkalommal művészeti vonatkozásúak voltak, és esetenként a közoktatás is képviselte magát valamilyen módon, de az első, hangsúlyozottan pedagógiai tárlat az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás volt a Mária-Dorothea egyesület rendezésében, ahogy arról a *Néptanítók lapja* is beszámolt. A kiállításnak, – melynek védnöke Mária Adél Amália Klotild (1846–1927) Habsburg–Lotaringiai József Károly főherceg (1833–1905) felesége volt –, a régi Beleznay-kert³³⁸ helyiségei adtak otthont. A tárlat célja az volt, hogy „*a magyar nagy közönség és különösen az anyák előtt az okszerű kisdedápolás és kisdednevelés módját és eszközeit minél ismertebbé tegye.*” (György In: *Néptanítók lapja*, 1889. 22. évf. 15. sz.113.) A kiállítás titkára, a hazai iparfejlesztés meghatározó alakja, Gelléri Mór (1854–1915) a kiállítás tárgyairól lajstromot készített (Gelléri, 1889), amiből kiderül, hogy a tárlat öt tematikai egységben járta körül a kisdedeket érintő kérdéseket: I. *Az egészséges kisded ápolása*, II. *Az egészséges kisded értelmi nevelése*, III. *A gyermek-betegségek*, IV. *A társadalom működése a kisdedekért*, V. *A kisdednevelés a múltban és a külföldön*. Különösen ez utóbbi csoport számított „*igazi*

³³⁷ https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/neprajzi_misszio_1896.html (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³³⁸ A mai Rákóczi út és Puskin utca sarka. https://mandadb.hu/tetel/641719/Beleznay_Kert_Budapest_19_szazad (Hozzáférés: 2023. január 5.)

különlegességnek [...] az akkori Magyarország határain kívüli népek gyermekéletét reprezentáló öltözetek és egyéb tárgyak” miatt. (Katona – Balogh, 1999.140.)

A fenti csoportok közül a kutatás szempontjából a III. és az V. érdemel kiemelt figyelmet, ugyanis a kiállítási katalógus tájékoztatója szerint ezekben *Calderoni és társa, látszerészek, mű- és tanszerraktár*, és Hopp Ferenc, mint magánszemély is kiállított. (Gelléri, 1889. 25.) A kutatás számára ez az első ismert alkalom, amikor Hopp Ferenc magánszemélyként kiállításon szerepelt. Hopp akkorra már egy megtett világkörüli út (1882. szeptember 3.–1883. augusztus 20.) tapasztalataival és tárgyi anyagával volt gazdagabb, és úgy tűnik szívesen mutatta be alakuló gyűjteményének egyes darabjait. Az V. kiállítási csoport tematikájában megtalálhatók az *„Etnographiai gyűjtemények kisdedek játékaikról, öltözeteiről a különféle nemzeteknél, különösen vad és félműveit népeknél.”* A 116. számon pedig *Hopp Ferencz kereskedőt*, mint magánszemélyt találjuk a kiállítók sorában (Gelléri, 1889. 27.), aki *„Kiállít: Ethnographiai tárgyakat és pedig: 3 db. játékszer. Birmah-hól. 1 db. Chinai gyermek összeszorított lábmintája. 2 db. minta „Az anya gyermekével”, Tientsin-ből. 1 pár gyermek-czipő Peking-ből. 1 pár gyermek-czipő Benares-hól. 1 pár gyermek-czipő, Tokio-ból. 1 pár leány-czipő, Birmah-hól. A tárgyak nem eladók.”* (Gelléri, 1889. 84.)

Bár Hopp Ferenc, mint kereskedő volt megnevezve, elsősorban mégis, mint magángyűjtő állított ki, ennél fogva a tárgyakat nem eladásra, hanem bemutatásra szánta. A kiállított darabok – már ami a lábbelik egy részét illeti – megtalálhatók a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum vonatkozó gyűjteményeiben, azonosításukra ez elmúlt években került sor. (Hársvölgyi, 2019d. 56–59.) Hopp tárgyválogatási szempontjairól pedig maguk a tárgyak árulkodnak: a gyermekviselési kellékek közül olyan cipők kerültek a kiállításra, melyek nemcsak eltérő kultúrákból származtak, de eltérő anyagból is készültek, így jól reprezentálták, hogy a gyermek lábbeli, mint olyan, készülhet selyemből, fából, bőrből, lehet lapos vagy magasított. A burmai cipő esetében – minthogy ennek a tárgynak hollétéről jelenleg nincsenek ismereteink –, csak feltevéseink lehetnek annak típusáról, ami vélhetően természetes anyagból készült saru vagy szandál lehetett. A kínai lányka cipő³³⁹ egy magas talpú, zárt lábbeli (138.a kép), ami jellegzetes mandzsu³⁴⁰ viselet. A felsőrész anyaga világosszürke selyem, amin zölddel szegélyezett

³³⁹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Kínai Gyűjtemény, ltsz.: 9790.1-2

³⁴⁰Noha a 6. századi eredetű lábelkötés hagyománya a mandzsu alapítású Csing-dinasztia (1644–1911) idején is tovább élt az előkelő rétegek körében, a mandzsu nők nem kötötték el a gyermekek lábát. A *han* kínai nők kicsi

fekete bársonyból varrt inda- és szziromdíszt látható, az orrnál előreugró felsőrészel. A cipő belseje papírból és vászonból készült. A felsőrész alatt vékony rétegben bőr található, majd a vastag talp következik. Felirata: „*Peking 18 ápr. 1883 Hopp*”. Az indiai Benáreszből származó gyermekcipő³⁴¹ egy varrott, ívben felhajló orrvégű zárt lábbeli (138.b kép), aminek felsőrésze, bélése és talpa egyaránt bőrből készült, felirata: „*Benares*”. A Tokióból származó cipő egy fából készült, vöröslakk bevonatú *geta*³⁴², egy magasított talpú, nyitott lábbeli. (138.c kép) A lábujjközi elválasztó pánt anyaga selyem és bársony. A korabeli közönségnek ugyancsak érdekes tanulsággal szolgálhatott az a lábminta³⁴³, amin az alábbi szöveg olvasható: „*Chinai nő lába mintája, mellyen meglehet látni, hogyan csonkíttatik meg a lábfej és hogyan pólyáltatik be.*” (138.d kép) A minta jól illusztrálja, hogyan történt a lábfej elkötése: már gyerekkorban nedves ruhával átkötötték a lábujjakat a talp alá behajlítva, örökre megnyomortva ezzel a lábfejet. Az előkelő kínai nők elkötött lábát a kínai szépirodalomban „*aranylótusz*”-nak nevezték³⁴⁴, ezért érdekes, hogy Hopp az elkötözött lábminta mellé nem állított ki lótuszcipőt, hanem a fent említett mandzsu típusú lányka cipőt mutatta be, annak ellenére, hogy a gyűjteményében már akkor is volt lótuszcipő. Könnyen lehet azonban, hogy ez csak a leíró katalógus hiányossága. A „*2 db minta Anya gyermekével Tiensinből*” megnevezéssel illetett tárgyak pedig feltehetően olyan agyagszobrocskák – „*minták*” – lehettek, melyek a gyermekhordozás mikéntjét vagy a gyermekekkel való bánásmódot ábrázolták.³⁴⁵ A fenti tárgyakat Hopp az első földközi útja során vásárolta, a tárgyak származási helyén (Tiensin, Peking, Benáresz, Tokió, Burma) maga is járt. Ugyanakkor a Gelléri-féle katalógus által említett burmai játékszerek a burmai lábbelihez hasonlóan nem maradtak fenn a gyűjteményben, aminek az is lehet az oka, hogy Hopp halála után a hagyatékat

lábát és kecses, ringatózó járását magas sarkú (virágládatalp) és magasabb talpú (lópatatalp) lábbelikkal utánozták. <https://kulturzuhany.blogspot.com/2020/11/fejezetek-kinai-divattortenetbol-qing.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁴¹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Indiai Gyűjtemény, ltsz.: 2015. 1045.1-2

³⁴²Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2013.69.1-2

³⁴³Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Kínai gyűjtemény, ltsz.: 2016.30.1

³⁴⁴ A lábfej elkötése, csonkká nyomorítása a 10. századra nyúlik vissza, és az előkelő kínai nők körében egészen a 20. századig fennmaradt. Bővebben lásd *Ko*, 2001.

³⁴⁵ Az észak-kelet kínai Tiensin (Tianjin) város jellegzetes produktumai voltak a napon szárított, festett szobrocskák, melyek közül többet is őriz a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, de azok Dr. Bozóky Dezső sorhajóorvos gyűjteményéből származnak. A tiensini agyagszobor-készítés Kína szellemi kulturális örökségei között szerepel.

múzeummá szervező első igazgató, Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) a gyűjteményt letisztázta, így bizonyos tárgyak kikerültek belőle.

A *Vasárnapi Ujság* több ízben beszámolt arról, hogy Hopp Ferenc ezen a kiállításon gyermekruhákat és játékokat (!) is bemutatott. „Érdekléssel szemlélheti meg mindenki világot bejárt hazánkfiának, Hopp Ferencnek gyűjteményét, ki indiai, khinai, birmai s japáni gyermekruhákat és játékszereket állított ki, többek közt egy khinai gyermek összeszorított lábmintáját” (sz.n. In: *Vasárnapi Ujság*, 1889. 36. évf. 33. sz. 530.) „Hopp Ferenc hazánkfia a földgömb körül tett utazásában szerzett gyűjteményéből khinai gyermekruhákat mutat be.” (sz.n. In: *Vasárnapi Ujság* 1889. 36. évf. 31. sz. 502.) Noha a gyermekruhák jelen ismereteink szerint nem találhatóak a Múzeum gyűjteményében, a fent említett ok miatt, felmerülhet a kérdés, hogy Hopp vajon miért vásárolt gyermekekkel kapcsolatos holmikat? A válaszhoz érdemes tudni, hogy Hopp Ferenc már az első földkerülő útja előtt is látogatta a hazai, a környező európai és a tengeren túli kiállításokat. (Ferenczy–Kincses, 1999. szerk, 28–29.) Több olyan alkalom is ismert, ahol Hopp Ferenc ázsiai tárgyakkal találkozhatott. Hazai tárlatok közül ilyen volt a már említett 1871-es népismeji kiállítás, Xántus János gyűjtése. Külföldi bemutatók közül Hopp látta például az 1873-as bécsi világkiállítást, így nyilván a gyermek pavilont is, aminek szobrairól már volt szó korábban. Ezen kívül meglátogatta a párizsi (1867, 1878, 1889, 1900), a chicagói (1893) világkiállításokat és Japánban sem mulasztotta el az éppen aktuális kiállításokat felkeresni. Az a tény, hogy gyűjteményében nemcsak a felnőtt, hanem a gyermeki világ tárgyi emlékei is helyet kaptak, széleskörű érdeklődéséről tanúskodnak.

A kutatás szempontjából egy másik jelentős pedagógiai vonatkozású kiállításnak 1914-ben az Iparművészeti Múzeum adott otthont. A Gyermektanulmányi Bizottság által tervezett és a Magyar Iparművészeti Társulat által rendezett Gyermekművészeti Kiállítás³⁴⁶ megfogalmazott céljai között szerepelt, hogy „bemutatni kívánja mindazt, ami a gyermek életével művészi szempontból vonatkozásban áll. Tehát a gyermek otthonát, ruházatát, környezetét, játékait, szórakozásait, olvasmányait, az iskolát, a gyermek művészi nevelésének eszközeit, művészi érzékének megnyilvánulásait, rajzait, kézimunkáit stb.[...] Grafikus művészeinkre is szép feladat megoldása vár a magyar abc és az iskolai olvasókönyvek művészi illusztrációinak megrajzolásával.” (sz.n. In: *Magyar Iparművészet*, 1914. 17. évf. 2. sz. 14.) Különösen ez utóbbi, vagyis az illusztrációk témaköre kapcsolódik

³⁴⁶A kiállítás történetét részletesen lásd *Tészbó*, 2011a. 82–97.

a kutatáshoz, mert a kiállítás az angol Arthur Rackham és Kate Greenaway mellett a német Wilhelm Busch, valamint az amerikai és japán (!) művészek eredményeire hívta fel a figyelmet. A témában Török Gyula író *Meséskönyv és képeskönyv* címmel közölt cikke szintén a *Magyar Iparművészet* hasábjain jelent meg. A szerző három csoportba sorolta a gyermekeknek szánt könyveket: a legkisebbeknek szólnak a képeskönyvek, a már olvasni tudó nagyobbacska gyerekeknek a meséskönyvek, míg az idősebbeknek szánt könyvek esetében a szöveg mellett már illusztrációvá válik a kép. Mind a három kategóriánál, – de az első kettőnél kifejezetten – hangsúlyos a képek ízléses megjelenése, mely a figyelmet megragadja, az ízlést csiszolja, a gondolkodást lebilincseli. Mindez akkor valósul meg, ha „igazi művész kezétől származó” rajzok tarkítják a könyvet. „Természetes, hogy a legkitűnőbb képeskönyvek azok, amelyek a lehető legegyszerűbb modorban, szinte stilizált kristályossággal oldják meg ezt a feladatot. A német Buschnak sikerült ez legjobban és igen figyelemreméltóak az angol és amerikai képeskönyvek is, nem is szólván a japáni gyermekek könyvecskéiről, melyek talán legtökéletesebbek e nemben.” (Török In: *Magyar Iparművészet*, 1914. 17.évf. 241.) A meséskönyvek között az angoloké – mint Arthur Rackham, Walter Crane, Kate Greenaway, Githa Sowerby, Clayton Margaret – az érdem a szerző szerint, míg magyar vonatkozásban szomorú képet fest a hazai gyermekkönyvpiac akkori állapotáról. Emelkedett hangon szól viszont Nagy Sándorné Kriesch Laura kiállításon szereplő munkáiról, „poetikus finomságú rajzáról” és Nagy Sándor illusztrációiról, könyvdíszeiről, melyeket „sok szeretet, megértés és választékosság” hat át. A folyóirat ugyanezen számában Nádain Pál művészeti író *Gyermekművészet* címmel méltatta a Társulat kiállítását, és ugyancsak hangsúlyozta – Undi Mariska, Kardos Böske és mások mellett – Nagy Sándorné színes lapjait. (Nádain In: *Magyar Iparművészet*, 1914. 17.évf. 6.sz. 237–240.) Mindkét szerző követendő példaként említette a japán művészetet, de név szerint nem hivatkoztak konkrét művész(ek)re. Mindenesetre a kiállításon feltűnést keltett Szablya-Frischauf Ferencnek, az Iparművészeti Főiskola tanárának „nagy iparművészeti értékkel bíró babagyűjteménye”, mellyel az amatőr gyűjtő már korábbi babakiállításokon is szerepelt. A korabeli újság fotója szerint az igazgató a játékszergyűjteményéből egy japán kóbe babát (kobe ningyō) ³⁴⁷állított ki. (Rózsaffy In: *Magyar Iparművészet*, 1914. 17.évf. 6.sz. 256.) (139. kép) Gyűjteményéről a későbbiekben még lesz szó.

³⁴⁷ A típus bővebb leírását lásd a dolgozat 209–210. oldalán.

5.3. Keletkutató műgyűjtők kiállítása: 1904

Kertész K. Róbert (1876–1951) építész, későbbi kultuszminiszter 1904-ben tért haza kelet-ázsiai útjáról, ahol a vallás-és közoktatásügyi és a kereskedelemügyi minisztérium támogatásával építészeti tanulmányokat folytatott. Még ugyanabban az évben megszervezte az első hazai kelet-ázsiai kiállítást, ami októberben nyílt meg a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kertész saját anyagán kívül Hopp Ferenc (1833–1919), Barátosi Balogh Benedek (1870–1945), Delmár Emil (1876–1959), Kilián Ernő (1875–1911), Komor Siegfried (1860-as évek–1930-as évek), Kuhn Artúr (1850-es évek–1940-es évek?) Ázsiát megjárt utazók keleti magángyűjteményének válogatott darabjait, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vonatkozó tárgyait tekinthették meg az érdeklődők a három teremben elrendezett tárlaton. Japán művészeti vonatkozásban a festészet, a bútorművesség, a kerámiaművészet válogatott darabjai mellett faragványokat, házioltárt, bronz-és üvegberakásos tárgyakat, használati tárgyakat, épületmaketteket láthatott a korabeli közönség, valamint *„ethnografiai szempontból is érdekesebbnél érdekesebb dolgokat [...] rengeteg sok apró karakterisztikus keleti tárgyat.”* (Schwáb, 1904. 351.)

A *Tolnai Világlapja* ennél konkrétan fogalmaz, amikor arról számol be, hogy a kupolatértől balra eső térben kiállítottak *„három játék-kollekciót. Ezeknek a játékcsoportoknak olyasforma a jelentősége, mint a mi jelentősége van nálunk a karácsonyfának.”* (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1904. 4. évf. 43. sz. 1421.) (140.kép) *„Ünnepélyes alkalmakhoz kötött ajándékok ezek. Van ilyen ünnepük külön a leányoknak, külön a fiuknak és van a menyasszonyoknak is”* – írja a *Budapesti Hírlap* (sz.n. In: *Budapesti Hírlap*, 1904. 24. évf. 279. sz. 15.), aminek a cikkéből kiderül, hogy a játékok Barátosi Balogh Benedek gyűjteményéből valók. A leírás szerint pedig a hagyományos japán gyermekünnepekhez [megjegyz. *Lányok Napja, Fiúk Napja*] kapcsolódó tárgyak ezek, melyekről Barátosi a *Dai Nippon* című útirajzában is írt és a *Néprajzi értesítő*ben is publikált. (Barátosi In: *Néprajzi értesítő*, 1905. 6. évf. 2. füz. 141–145.)

Bizonyára ezen a kiállításon, a szervező Kertész K. Róbert is kiállította azokat a játékokat, melyeket Japánban vásárolt, és amelyek később a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteményébe kerültek. Ezekről a későbbiekben lesz szó.

5.4. Iparművészeti kiállítás: 1911

1911-ben Budapestre érkezett az előző évben Londonban megrendezett japán-brit kiállítás válogatott anyaga és az Iparművészeti Múzeumban került bemutatásra a Tokiói Festészeti Akadémia rajztanárának, Kanno Makotonak a rendezésében. A kiállítás három nagyobb egységet ölelt fel: az első volt „*a szépművészeti rész, melynek csaknem valamennyi értékes tárgya állami tulajdon, a másik az iparművészeti rész, mely a japán iparművészet remekeit foglalja magában s végül a rendkívül érdekes iparoktatási kiállítás, melyet Londonban a japán oktatásügyi kormány állított ki. Ezt a csoportot a japán kormány a magyar közoktatásügyi minisztériumnak ajándékozta s az a rész Magyarországon is marad.*” – számolt be róla a *Tolnai Világlapja* (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1911. 11.évf. 4.sz. 205.). A cikkhez közölt felvételen egy *icsimacu* baba látható, felirata szerint: „*Japán baba, tipikus nemzeti viseletben.*” (141. kép)

A kiállításról az *Új Idők* című újság is közölt cikket, *Liliput Budapesten – Japán kiállítás az Iparművészeti Múzeumban* címmel, utalva a tárgyak méretére, ahol „*Minden kicsiny [...] csak a művészet nagy.*” (sz.n. In: *Új Idők*, 1911. 17. évf. 4. sz. 104.) A porcelánok, fonottárúk, textil-, papír-, lakk munkák mellett többféle babát is láthatott a korabeli közönség. Az újság felvételén vitrinben elhelyezett díszbabák láthatók, változatos kimonóban. (142. a kép)

Radisics Jenő (1856–1917) művészeti író, az Iparművészeti Múzeum igazgatója, aki az ötlettől a megvalósításig részese volt a tárlat hazai bemutatásának, a *Magyar Iparművészetben* az alábbiakat írta: „*a londoni kiállítás bezártával 128 kiállító alkalmi szövetségre lépve, 800 tárgyat küldött Budapestre. Ezek fém munkák, ötvösművek, bronz, arannyal berakott acéltárgyak; porcellán, faience és egyéb agyagmunka, rekeszománc (cloisonné), lakk munkák, elefántcsont és fafaragványok, békateknőmunkák, hímzések s festett szövetek, babák, bambusz-nád kosarak, lampionok és bútorok. A kiállított tárgyak fontossága pedig abban rejlett – írta Radisics –, hogy „Japán nagy iparművészeti tevékenységének átlaga sem hiányzik. Ennek helyet kellett adni, hogy a közönség minden irányban tájékozva legyen s az összehasonlítás révén megtanuljon különbséget tenni a közepes, jó és legjobb között s aközött, ami Európa, s a között ami a japán műértők részére készül.” (Radisics In: *Magyar Iparművészet*, 1911. 14. évf.2. sz. 44.).*

A mindössze két hónapig nyitva tartó tárlat óriási látogatószámot produkált a maga korában, kvantitatív értékelése napjaink látogatószámaival mérve is kimagasló. (Dénes, 2013. 281.)

Érdekes adat, hogy Kanno Makoto a budapesti tartózkodása során felkereste a Budapesti Magyar Kir. Állami Felsőbb Leányiskola és Leánygimnáziumot, ahol tanulmányozta az iskola rajztanításának módszerét, majd az iskola egy rajzgyűjteményének kiállítására is sor került a tokiói Imperial School of Art-ban, ahogy azt az iskola értesítőjében olvashatjuk. (*Dombóvári Révy*, 1911) Emellett megismerkedett dr. Kurtz Gusztávné Zelles Etelka nyugalmazott felsőleányiskolai tanárnővel, aki szponzorálta az 1912-ben Tokióban megrendezésre került kiállítást, amin több mint ezer magyar iparművészeti terméket és festészeti munkát mutattak be. (*Kiss In: História*, 2009. 31.évf. 7.sz. 15.) Magyar játékok vonatkozásban pedig érdekes felvételt közölt az *Uj Idők* című hetilap 1913-ban: a képen *Kanno Makoto, a tokiói császári művészeti iskola tanára és családja látható magyar játékszerekkel.* „*Kanno Makoto, a tokiói császári művészeti iskola tanára és családja magyar játékszerekkel. Ezeket világgörüli útján Budapesten járva ajándékba kapta dr. Kurtz Gusztávné Zelles Etelka felsőbb leányiskolai tanárnőtől, aki azonkívül az itt járt japániaknak nagy sor tipikus magyar játékszert, iparművészeti tárgyat, öltözetet, népies műtárgyakat, magyarországi látképeket ajándékozott. A hálás japániak ezeket a válogatott magyar dolgokat ki is állították Tokióban s az odavaló sajtó sokat foglalkozott velük. Ez talán az első eset, hogy a magyar népies iparművészettel megismerkedtek a tokióiak.*” (sz.n. In: *Uj Idők*, 1913. 19. évf. 24. 614.) (142. b kép)

5.5. Jótékony célú kiállítások és vásárok: 1904, 1910, 1914

1904-ben a Népszínházban megrendezett és az év karácsonyi vásár-szenzációjának tartott kétnapos babakiállítás rendhagyó volt a babakiállítások sorában abban a tekintetben, hogy itt nem műgyűjtők kollektívái kerültek bemutatásra, hanem a Népszínház színészeit népszerű szerepeikben ábrázoló babák, melyeket a Népszínház Nyugdíjintézet javára jótékonyági céllal eladásra szántak – számolt be róla az *Alkotmány* című újság. (sz. n. In: *Alkotmány*, 1904. 9. évf. 298. sz. 11.) A mintegy hatvan baba a Népszínház igazgatójának felesége, Vidor Pálné (szül. Kacsóh Karola: 1881–1906) keze nyomán született meg. Keleti vonatkozásban azért érdekes ez a kiállítás, mert jól tükrözi, hogy Kelet egzotikumának nemcsak a tárgy kultúráján keresztül, hanem a dolgozat elején tárgyalt előadóművészeti műfajokban is nagy népszerűségnek örvendett és fontos csatornája volt a távol-keleti kulturális elemek beáramlásának.

A sajtóhírekből tudható, hogy a hazai színházakban is gyakran játszott japán témájú *Pillangókisasszonyban* a Cso-cso-szánt alakító Pálmay Ilkát (1859–1945) és a *San Toy* kínai daljátékban a Csulit játszó Kovács Mihályt (1862–1911) ugyancsak megörökítették a kosztümös babák sorában.

1910-ben a korabeli sajtó (például a *Pesti Napló*, a *Budapesti Hírlap*, *Az Ujság*) számos cikket közölt a Károlyi Palotában megrendezett babakiállításról és vásárról, melyet a *Bölcsöde Egyesület* javára szerveztek a mágnás hölgyek, élükön Pappenheim Szigfridné (szül. Károlyi Erzsébet: 1872–1954) és özvegy Károlyi Gyuláné (szül. Pálffy Geraldine: 1859 –1928) grófnókkal. Az eseményen a babák részben kiállítási tárgyak voltak, részben eladásra szánták őket. Az előkelő hölgyek által felajánlott babákat a felállított szerencsekeréken sorsolták ki, valamint a fővárosi játékkereskedők is bemutathatták kínálatukat. A három napon át tartó kiállítást Augusztus királyi hercegasszony nyitotta meg és a kiállítás zárásaként a legszebb babák díjat kaptak, a zsűriben Radisics Jenő az Iparművészeti Múzeum igazgatója elnökölt. A kiállítás érdekessége számunkra, hogy japán babákkal több hölgy is szerepelt a kiállításon. Ezek között saját készítésű és gyűjtői babák is voltak, ahogy az a leírásokból is kiderül. Már a kiállítás bejáratánál feltűnt „*két csecsemő-nagyságú Buddha-szobor utánzatu bábu, amit Lindh Marcella* ³⁴⁸ *állított ki.*” (sz.n. In: *Pesti Napló*, 1910. 30. évf. 293. sz. 8.); „*érdekességével feltűntek a Károlyi Zsuzsanna grófnő* ³⁴⁹ *japán babái*” és ugyancsak feltűnést keltett Violáné Gerde Etelka ³⁵⁰ ekkorra már jól ismert babagyűjtő úrhölgy kollekciója. „*Ami ezen az asztalon van, egy kis muzeum. Van itt egykorú régi, magyar baba, olyan bábu, amilyennel a Rinascimento-korában játszottak Firenze gyermekei, van itt Biedermeier-bábu, van egy japán baba és egy indián baba, ami különös sásnövényből készült. Ez a gyűjtemény persze nem eladó. Csak nézésre állították ezekbe a szobákba, ahol annyi más érdekes bábu várja, hogy megvegyék, azok, akiknek ezek a babuk valók, nem gyermekek, de műértő felnőttek.*” (sz.n. In: *Pesti Napló*, 1910. 30. évf. 293. sz. 9.)

³⁴⁸ Lindh Marcella (1867–1966) amerikai operaénekesnő, az 1890-es évek közepén költözött Pestre a családjával, és amellet, hogy több előadásnak is szereplője volt (például Gésák), az amerikai Vöröskereszt Egyesület Magyarországi Missziójának hivatalos látogatója volt az első világháború idején. https://en.wikipedia.org/wiki/Marcella_Lindh (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁴⁹ Gróf Batthyány Gyula (1887–1959) festőművész felesége Károlyi Zsuzsanna (1882–1930) grófnő 1922–1930 között a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületének elnöke volt.

³⁵⁰ Violáné Gerde Etelka gyűjteményével bővebben a dolgozat 7. fejezete: *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl* foglalkozik.

Az *Ujság* című lap további japán babákról is írt: „Itt kezdődik a japáni babák és keletiek csoportja. Igen kedves és humoros ifj. Kienast Ferenczné japán babája. Kis fiú, hátán viszi a batyuban kis öcscsét japán szokás szerint. (sz.n. In: *Az Ujság*, 1910. 8. évf. 294. sz. 70.) A *Budapesti Hírlap* szintén kiemelte a japán babákat, köztük Nákó Sándorné grófné babáit, aki „japán nőcskéket küldött a kiállításra.” (sz.n. In: *Budapesti Hírlap*, 1910. 30. évf. 293. sz. 7–8.)

Az *Ujság* című napilap 1914. december 5-i száma *Babakiállítás, mesedélután – Az Augusztá-alap gyermekmulatsága*³⁵¹ címmel közölt cikkében a Lloyd Társulatnál megrendezett babakiállításáról számolt be. A kiállításra gyerekek és amatőr gyűjtők kölcsönözték játékaikat, babáikat, valamint a Néprajzi Társaság és a Magyar Háziipari Szövetség is válogatott anyaggal jelent meg. A mesedélutánok jövedelméből szegény gyermekeknek ígért karácsonyi örömet a Bizottság.³⁵²(sz.n. In: *Az Ujság*, 1914. 12.évf. 307.sz.7.) A cikk kiemelte, hogy Szablya-Frischauf Ferenc³⁵³ „exotikus babái méltán keltik fel az apró közönség csodálkozását. Értékelni ezt a művészies gyűjteményt csak a felnőtt tudja [...]”. „Értékesek az ó japán és kínai babák is, színekben különösen szépek és hatásosak. E Várady Zsigmondné és Lindh Marcella sárgabőrű kis kollekciója”. Ugyanerről a kiállításról a *Magyarország* című újság 1914. december 6-i száma *Babák, mesedélutánok* címmel a következőt írta: „nagy művészi gyönyörűség a kínai és japáni babák üvegszekrénye is. Legnagyobb részüket Várady Zsigmondné és Jellinekne Lindh Marcella állította ki [...]. Itt említem meg a Szablya-Frischauf nagyértékű exotikus baba-gyűjteményét.” (sz.n. In: *Magyarország*, 1914. 21.évf.312. sz. 17.)

³⁵¹ A kiállítás apropóján levélzáró kisív is készült az alábbi felirattal: „Zsófia kir. hercegnő védnöksége alatt Babakiállítás a hadba vonultak hátrahagyott gyermekei javára ·V. Mária Valéria utca 12.sz.·Lloyd Kaszinó díszterme ·1914.dec.6-tól – 1915.jan.8-ig·Mesedélutánok ·Mindenféle gyermekmulatságok délelőtt 9-1-ig és délután 3-7-ig ·Belépődíj 50 fillér mesemondáskor 1K.”

³⁵²Az 1914-es dátum miatt érthető, hogy a megannyi szép játékkal telerakott mesevilágban is „háborús [...] minden: a kis parasztnyecske imádkozik hadfiakéit párjáért, a sok kis vöröskeresztes babaápolónő bekötött fejű kis sebesült vitézek ágya mellett szorgoskodik, emitt kékvizű medencében tengeri csata folyik pompásan fölszerelt miniatűr-dreadnoughtok között, amott tömérdek muszka katona ostromolja a szépen fölépített Przemysl várát. Közben tucatjával a minden rendbeli más babatípus: magyar paraszt, parasztleány, kis francia baba, torzfejű és humoros emberkék, minden nációbeli katona, azonkívül ház. iskola, kert, egy egész kis világ.” – írta *A társadalom és a háború. Babakiállítás és mesedélután* című cikkében a *Budapesti Hírlap*. (sz.n. In: *Budapesti Hírlap*, 1914. 34.évf. 309.sz. 4.)

³⁵³ Szablya-Frischauf Ferenc gyűjteményének tárgyalását bővebben lásd a dolgozat 7. fejezetében: *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl.*

5.6. Áruminta vásár: 1928

1928 áprilisában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara által rendezett Nemzetközi Vásáron állították ki azt a magyar nemzetnek ajándékozott tárgyegyüttest, melyet hetven japán cég ajánlott fel. A huszonöt ládát elfoglaló „*iparművészeti ajándék-küldeményt, a magyar kormány megbízásából Ferenczy Emil miniszteri tanácsos iparoktatási főigazgató a Rákóczi-téri női ipariskolában*” vette át. „*Az értékes és nagyszabású küldeményt, amelyben a japán ipar és háziipar termékei vannak képviselve, a Magyar Nipon Társaság vette át s a küldemény átvételénél résztvett Imaoka Dsuidsiro japán tanár, továbbá Mezei István dr., a Magyar Nipon Társaság igazgatója. A japán kormány ajándéka igen érdekes és tanulságos, mert Magyarországon eddig csak egy antik-japán gyűjtemény létezett a Hopp Ferenc Muzeumban*³⁵⁴, amelyet most ez a modern gyűjtemény fog kiegészíteni. Érdekesnek ígérkezik a japán anyag bemutatása, mert ezúttal először ismeri meg a magyar közönség a modern japán ipar és iparművészet és diszműtermelés sokféle új termékét. A nemzetközi vásáron a távoli Kelet anyaga kerül szembe ezúttal a francia pavilon nyugati ízlésű anyagával.” (sz.n. In: *Esti Kurir*, 1928. 6. évf. 40. sz.11.)

Horthy Miklós kormányzó felesége „*nagy kedvtelessel gyönyörködött a francia kiállításban és több mint negyedóraig maradt ott. Utána a japán kiállítást tekintették meg. A japán kiállítás, azonban távolról sem olyan szép, mint a francia, mert elsősorban tömegcikkeket mutat be. A japán babák azonban bizonyára nagy népszerűsége fognak szert tenni*” (sz.n. In: *Magyarország*, 1928. 35.évf. 98.sz. 4.). Az külön is érdekes, hogy huszonöt ládányi anyagból a japán babákat emelte ki a tudósítás. Arról egyelőre nincsenek adatok, hogy ezek milyen babák voltak, és mi lett a sorsuk.

A fentiekben vázolt kiállítási alkalmak mindegyike érdekes tanulsággal szolgál a kutatás szempontjából, mert a japán gyermekfelfogással kapcsolatos gondolkodásmódot a mindennapi élet tárgyainak, eszközeinek a megjelenítésével teszik megragadhatóvá. A néprajzi kiállítás gyűjtött anyaga, minthogy az iparfejlesztés szolgálatában állt, mintaként állította a korabeli néző elé a japán tárgyakat, köztük a finomművű felnőtt környezet tárgyaival rokon megmunkálású, de gyermekméretű darabjait. A pedagógiai

³⁵⁴Hopp Ferenc (1833–1919) közel négyezer tételt számláló magángyűjteményének – amelynek a fele japán volt (!) – múzeumká formálódása az alapító 1919-ben bekövetkezett halálakor végrendeletében rögzített akarata szerint valósult meg.

tárlatokon megjelenő viseleti darabok a gyermekek öltözetéről (gyermekméretű ruhák), játékszereik a játéktárgyi kultúrájukról (természetes anyagok), a hivatkozott könyvek és illusztrációk a művészi igényű nevelésükről adtak tájékoztatást. A gyűjtői kiállításokon megjelenő tárgyak között a játékkollekciók a nemenként elkülönülő gyermekünnepekhez kapcsolódó tárgytípusokat mutatták be. Ami kifejezetten a japán babát illeti, jól kirajzolódik, hogy az iparművészeti tárlat tárgyai között rangsorolják, mint az esztétikum hordozóját és mint gyűjtenivaló tárgyat.

6. KERESKEDÉSEK ÁRUKÍNÁLATA A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELE ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELE KÖZÖTT –TÁVOL-KELETI ÉS JAPÁN JELLEGŰ JÁTÉKOK

A japán játékok, közülük is elsősorban a babák és a már többször említett ünnepi alkalmakhoz köthető babakészletek nyugati világban való megjelenése a világkiállításokon, az iparművészeti, kereskedelmi jellegű tárlatokon arra utalhat, hogy azokat Nyugaton elsősorban iparművészeti produktumként kategorizálták. Ugyanakkor a játék babák jellegzetes szuvenírek, kuriózumok is voltak a szigetországot megjárt utazók számára, és ahogy arra már több ízben utaltunk: a világkiállítások pedagógiai részlegeiben is helyet kaptak. Összességében elmondható, hogy a japán játékok, babák nyugati jelenléte több forrásból táplálkozott, és joggal kereshetjük nyomát a hazai játékkereskedések kínálatában is, amihez elsősorban a fennmaradt korabeli árjegyzékek nyújtanak fogódzókat.

Az 1860-es évektől kezdve több, ún. *nürnbergiáru*³⁵⁵ – azaz háztartási eszközöket, diszműáru, élvezeti cikkeket kínáló – kereskedés kínálatában játékokat is találhatott a korabeli érdeklődő, míg néhány évtized leforgása alatt már a japán tárgyak elsekélyesedéséről cikkeztek. Itt érdemes megjegyezni, hogy 1905-ben *Japán láz* címmel a *Magyar Iparművészet* hasábjain jelent meg egy cikk, ami a háború számlájára (és itt az 1904-es orosz-japán háborút érti) írja a „japán láz” elhatalmasodását, aminek reputációjára példaként hozza Justus Brinckmann (1843–1915), a hamburgi *Museum für Kunst und Gewerbe* első igazgatójának berlini kiállítását. Az 1889-es *Kunst und Handwerk in Japan* [Művészet és kézművesség Japánban] című kiállításon a „közönségnek volt alkalma felismerni, hogy mi különbség van az igazi japáni műalkotás és a bazárok polcait megtöltő silányságok között.” (sz.n. In: *Magyar Iparművészet*, 1905. 8. évf. 2. sz. II. melléklet/ Külföld. 172.) A fenti különbségtétel a játékok esetében is igaz, vagyis van különbség az eredeti távol-keleti és az annak ihletésében készült darabok között. A hazai kereskedői kínálatban mindkettőre találunk példákat, melyeket az újsághirdetések, a kereskedők által kiadott képes árjegyzékek és a konkrét játéktárgyak alapján is vizsgálni lehet. A *Magyar Kereskedők Lapjában* közölt hírek pedig fontos

³⁵⁵A *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* már 1899-ben „Diszmű-, játék- és norinbergiáru kereskedők” címszó alatt listázza a kereskedők névsorát. Bővebben lásd *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*. 1899. 11.évf. 8.rész. 523–524.

információkkal járulnak hozzá a japán játékkereskedelem megismeréséhez, illetve a termékek hazai árukészletben való detektálásához. „A japán műipar- és diszmű-árak egyre növekedő arányban élénkítik a diszmű szakmába vágó cikkek üzletmenetét. Az utóbbi évek erős japán áramlata, éppen úgy mint az irodalomban és művészetben, előnyös hatással volt általában a hazai műipar- és diszmű-áru kereskedelmére és iparára. A japán és orientális árucikkek, az ezzel kizárólagosan foglalkozó kereskedelmi cégeken kívül, valamennyi diszműkereskedő áruraktárának elég nagy kontingensét teszik. De nemcsak a hamburgi és kis arányban a fiumei exportőrök által importált eredeti japán ipartermékek sorozhatók ezekhez, hanem az itthoni, illetve európai műipartermékek nagyrésze is, amennyiben amit a modern európai iparművészet termel, sok esetben magán viseli a japán jelleget.” (sz.n. In: *Magyar Kereskedők Lapja*, 1912. 32. évf. 8. sz.12.) A lap híradásai szerint a japán árubehozatalnak – ami hazánkba főként az osztrák, a német és az angol nagykereskedelmi közvetítéssel érkezett –, jelentős részét tették ki a játékok, köztük például lágykaucsuk gyermekjátékok, mechanikai játékok.³⁵⁶ A konkrét tárgyakat az alábbiakban kereskedői kínálat szerint vizsgáljuk.

6.1. Kertész Tódor nürnbergiáru boltja

Kertész Tódor (1834–1921) kereskedő 1861-ben *Ezermester bazár* néven nyitotta meg Pesten nürnbergiáru-üzletét. A nürnbergi származású kereskedőcsalád üzlete olcsó játékszereket, használati tárgyakat – köztük például optikai eszközöket, hangszereket, diszműárut, háztartási-, pipere-és dohányzási kellékeket, utazással kapcsolatos termékeket, sporteszközöket–forgalmazott. Boltja először a Gizella téren, később a Teleki Palotában a Kristóf tér sarkán állt. A korabeli ábrázolások alapján világosan látszik, hogy a sarkon álló, sok kirakatos üzlet igazán változatos kínálattal állt a vásárlók rendelkezésére. (*Tészabó–Török–Demjén*, 2010. 57.) (143. kép)

³⁵⁶Bővebben lásd a *Magyar Kereskedők Lapja* vonatkozó számait: 1912. 32.évf. 31. sz. 5. / 1916. 36. évf. 5. sz. 17. / 1925. 45.évf. 80. sz.7. / 1929. 49. évf. 23. sz. 11.

A kereskedő újsághirdetésekkkel, képes árjegyzékekkel reklámozta üzletét, ami komoly távol-keleti termékpalettát vonultatott fel³⁵⁷, a hétköznapi használati tárgyak között pedig játékok is akadtak.³⁵⁸

Már az 1876-os árjegyzék is számos távol-keleti portékát kínált: japán összecsuksukható legyezőt, lampiont, kínai harangjátékot, kínai és japán fa-, porcelán- és bronzárut, zománc és *cloisonne* (értsd rekeszzománc) tárgyakat, szalma és mozaik-árut (megjegyz.: valószínűleg gyöngyházberakásos tárgyakat), *japáni* festéssel készült *etagere*-t (értsd polc/polcos állvány), kerti napernyőket, japán lakktárgyakat, ékszeres szekrénykéket, bútorokat (példáulírószertartó szekrényt), étkészleteket, gazdagon festett, állítható *ernyőfalakat* (értsd paraván), bambusznádból készült asztalt, tálcát, alátétet, kínai bronztárgyakat, valamint „*csinos, elmés játékszereket.*” (144. a,b,c kép)

Az 1879-es katalógus kínálatában megtalálhatók a főleg a fiúk körében népszerű korabeli szórakozásnak számító szoba-tűzijátékok, úgymint „*ártalmatlan szobai tűzijáték*”, *japáni villám kaszálók tuczatja*”, „*bengáli tűz*”.³⁵⁹ Szintén az 1879-es árjegyzék reklámozta az *Utazás a Föld körül 80 nap alatt* nevű társasjátékot, ami különösen érdekes abból a szempontból, hogy a korabeli eseményekre reflektáló játékok hogyan álltak egy adott téma szolgálatába. Jules Verne *80 nap alatt a Föld körül* című 1873-as regénye, és a korban jellemzővé váló utazási igény is inspirálhatta a játékkészítőket az ilyen típusú játékok megalkotására. Az *Utazás a Föld körül 80 nap alatt* című társasjátékban olyan távol-keleti helyszínekre „juthattak el” a játékosok, mint a kínai Hongkong és a japán Jokohama kikötővárosa. A szép grafikákkal ellátott játéktáblák mezőin a távol-keleti helyszínek alakjait kultúrájukra jellemző viseletben ábrázolták, valamint jellegzetes épületeket, esetleg szokásokat mutattak be a korabeli ismert világot, illetve az arról alkotott kép sematikus rajzát. (145. kép)

³⁵⁷ Kertész Tódor árjegyzékei egy mappába összekötve a Szabó Ervin Könyvtár *Budapest Gyűjteményében* (Itsz.: BQ 386/455) tanulmányozhatók.

³⁵⁸Vélhetően Kertész Tódor fiától származik az a magántulajdonban lévő dokumentum-fénymásolat, ami szerint Kertész Tódor nemzetközi kapcsolattal rendelkezett és „*összeköttetései vannak...Tokióban, Hongkongban, Darjeelingben, Bombayben*”. Dr. Tészsabó Júlia művészettörténész szíves közlése.

³⁵⁹Szendrey Júlia gyermekeinek levelezéséből (1864) kiderült például, hogy a Mikulásra és újévre kapott ajándékok között volt két skatulya por, „*mely parázs vagy tűzre hintve a legrsőbb bengalivilagitást vagy görögtüzet állítja elő*” és „*64 lap olyan papiros, mely meg gyujtvaolyan mint a nap s oly nagy fényt terjeszt hogy az ember szeme el káprázik s leg kisebb hamuja sincs.*” (Gyimesi, 2019. 87.)

Az 1885-ös árjegyzékben található az a keleti témájú, de a német Ércheegységben készült játék, ahol két alak, egymással rúddal összekötve halad lefelé a lépcsőn (146.a kép). Ennek szép példája megtalálható a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum Játékgyűjteményében³⁶⁰, ahol a *Chinesische Treppenläufer* [Lépcsőn futó kínaiak] néven ismert játékban két keleties alak halad le a lépcsőn. (146.b kép)

Az 1895-ös karácsonyi katalógus továbbra is kínálta a japán tömegtermékeket: legyezőket, lampionokat, ernyőket (147. kép), és az újdonságok között szerepelt a „*japáni tojás*”, ahol „*befúvás által sivitó madár jön ki a tojásból*”. Ez a játék nem más, mint ami a *Magyar Iparművészet* című folyóiratban, Czakó Elemér gyermekjátékokról írt 1904-es cikkében képpel együtt szerepel *felfújható japán papírkakas* néven (148.kép) (Czakó In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7. évf.3.sz.127.)

Ugyanakkor érdekes látni azt is, ahogyan a játékipar reagált az aktuális politikai-gazdasági körülményekre. Az 1894–1895 között zajló első kínai-japán háború, ami alapvetően a Koreai-félsziget birtoklásáért folyt, Japán győzelmével ért véget és ez megváltozott erőviszonyokat eredményezett Kelet-Ázsiában. Kína átengedte Japánnak Tajvan (Formosa) szigetét és elismerte Korea függetlenségét. Ez volt a korabeli távolkeleti helyzet, amikor Kertész Tódor 1900-as katalógusa újdonságként hirdette „*A kínai háború*” nevű, „*érdekfeszítő*” (sic!) társasjátékot, aminek játékterepe nem volt más, mint az akkori kínai hadszíntér térképe, ahol a „*kínai valamint az Egyesült hatalmak csapatai gyalogság, lovasság, tüzőrség, a kockás táblán szakszerűen mozognak[...]*” (149. kép) Kertész Tódor 1900-as katalógusának újdonsága volt a Fernand Martin (1849–1919) párizsi játékkészítő óraműves „*kínai bokszer*” figurája, amit az ugyanabban az évben kirobbant boxerlázadás ihletett.³⁶¹ (lásd a 3. fejezetben: *A Távol-Kelet, mint látványosság* című részben, 35.kép)

³⁶⁰ Chinesische Treppenläufer. Thüringen, 1840. Spielzeugsammlung, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, Inv. nr.: HG11535

³⁶¹ A háború a játékok világában is dúlt, a *Grands magasins du Louvre* áruház 1901-es játékkatalógusának a borítóján például kínai baba menekül az őt üldöző európai babasereg elől, miközben egy kínai feliratos dobozból kipotyogott apró kínai babák hevernek a földön szanaszét. A képet lásd: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/ark:/73873/pf0001945877> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Az 1928-as karácsonyi katalógus érdekessége játéktörténeti szempontból a „*Marlakó*” [sic!] néven reklámozott Kewpie figura, ami „*egy igen helyes, kacsintós baba celluloidból.*” A Kewpie³⁶² karakter megteremtője a korábban már említett amerikai illusztrátor, Rose Cecil O'Neill (1874–1944) volt. A római mitológia szerelemistenéről, Cupidóról elnevezett, puttószerű, pufók arcú, szárnyas figura először papíralapon, 1909-ben tűnt fel a vezető amerikai női magazin, a *Ladies' Home Journal* karácsonyi számának hasábjain az O'Neill által írt és illusztrált *The Kewpies' Christmas Frolic* [A Kewpie-k karácsonyi mulatsága] című verses történetbe ágyazva. (150. kép) A karakter azonban hamar túlnőtt a papír lapjain és háromdimenziós figuraként jelent meg a piacon.³⁶³ A Kewpie babák és figurák gyártása 1913-tól átkerült Japánba, ahol kezdetben amerikai exportra gyártották őket, majd az első világháború után Japán teljesen átvette a gyártást Németországtól és a celluloid használatára tértek át. Az akkoriban Japán fennhatósága alatt álló Tajvanról származó kámforfából vonták ki a celluloid gyártásához használt lágyítóanyagot. Kertész Tódor kínálatában tehát egy kis celluloid Kewpie látható szívecske matricával („logóval”) a hasán.³⁶⁴ (151.kép) Megjegyzendő, hogy a Kewpie babák a termékreklámoknak is gyakori szereplői voltak, nemcsak Amerikában, de Japánban is. Jó példa ez utóbbira az 1917-es alapítású, napjainkban is működő *Morinaga Milk Industry Co.* (eredetileg *Nippon Rennyu Co., Ltd.*) néven, ami 1921-ben már

³⁶²A Kewpie-családhoz tartozó babák hazánkban is népszerűek voltak. „*Rose O'Neill nebraskai lány adta a KewPie babyt, magyarul Kö-pi babát a világnak. Különböző nagyságban, sorozatban gyártották az egészen kicsi „zsebbe való” babáktól az igazi csecsemő méretéig. Elérhető ára miatt pedig a szegényebb otthonokba is eljutott.*” (Remsey, 2007. 30–31.) Rajzait megtaláljuk a *Tündérvásár* című képes gyermeklapban is, az 1925. 1.évf. 35. szám és az 1926.2.évf.3. szám borítóképén. Érdekes adalék a Kewpie babákhoz, hogy Anna Frank (1929–1945) naplójának angol nyelvű fordításában az 1942. december 7. csütörtöki naplóbejegyzés a következőt mondja: „*I received a Kewpie doll...*”. A vonatkozó szöveghelyet összehasonlítva néhány más, idegen nyelvű fordítással azt látjuk, hogy Kewpie babának nincs nyoma, helyette úgy tűnik, hogy a kislány ajándéka inkább valamilyen édesség (édestészta, cukor, sütemény) lehetett, aminek babaformája volt.

³⁶³ A Kewpie figurák alapvető ismertetőjegyei: bóbíta a fejtetön, kétoldalt szőke babahaj, nagy kerek, oldalara néző szemek, mosolygós pufók arc, kidüllesztett pocak, a háton két pici kék szárny, csillagalakú kezek, mozgatható vagy fix karok, mozgatható vagy zárt lábak, nem nélküliség. Több példáját őrzi a székesfehérvári Hetedhét Játékmúzeum – Moskovszky gyűjtemény.

³⁶⁴ 1926-tól Amerikában teljesen textilből varrott babák készülnek, 1949-ben az Effanbee cég gyártja az első kemény műanyag babákat, az 1960-as és 1990-es évek között a Cameo Co. és a Jesco lány gumiból és vinilből készült babákkal lép a piacra. J. D. Kestner (1912–1920-as évek), Cameo Co. (1930–1960-as évek), Jesco (1970-es évek–2011), Kewpie Corporation (2012-től napjainkig). (Axe, 1987)

csecsemőtápszert³⁶⁵ is forgalmazott. A terméket ábrázoló képeslapokon egy japán kisgyermek ül a dobozos termék társaságában, közben egy Kewpie babát ölel.³⁶⁶ (152. kép)

1902-ben, az *Ország-Világ* című újság Kertész Tódor által forgalmazott sporteszközt kínált az érdeklődőknek: „Újat mondunk olvasóinknak, midőn megemlítjük, hogy számos sportjáték, melyet eddig csak a szabadban űztek, immár a szalonban is divattá lett, természetesen részben változott formában. Különösen a lawn-tennis játék az, mely »Ping-Pong« elnevezés alatt e formában rendkívül népszerűvé vált. Table-tennis, whiff-whaff, pom-pom, ping-pong, asztali tennis és még számos más neve van annak a most felkapott, divatos és tényleg ügyes játéknak, melyet daczára különféle elnevezéseinek, majdnem mindenütt ugyanazon egyszerű szabályok szerint játszanak, tetszés szerinti méretű asztalokon, tetszés szerinti ütőkkel, kis celluloid labdákkal, egy az asztal közepén vont háló fölött. A játék japán eredetű, hol már körülbelül 2000 év előtt ismerték és játszották.” (sz.n. In: *Ország-Világ*, 1902. 23. évf. 47. sz. 957.)

6.2. Liebner Bácsi Játékboltja

Liebner Zsigmond (1848–1912) pesti kereskedő az V. kerületi Szent István-tér 4. szám alatt nyitotta meg „A Babatündérhez” címzett boltját, ami az 1860-as évek végétől forgalmazott díszműveket, játékok közül pedig főként a német játékipar darabjait. A vállalkozás az 1920-as évektől – amikortól már Liebner fia, József vezette az üzletet – „Liebner bácsi játékboltja”, később „Liebner Zsigmond Gyermekjátékarúháza” néven volt ismert, népszerűségét növelték az évenként kiadott képes árjegyzékek. (*Tészabó–Török–Demjén*, 2010) A vizsgált időszakból nem maradt fenn árjegyzék, de egy későbbi datálású jegyzékben³⁶⁷ érdekes tárgyat találunk, ami az 1942-es dátum miatt már kívül esik ugyan a kutatás időkeretén, de mindenképpen érdemes megemlíteni. A jegyzék

³⁶⁵ 1955-ben egy súlyos mérgezéses eset történt, amikor az arzénal szennyezett tej a feltételezések szerint száznál is több csecsemő halálát okozta.

https://en.wikipedia.org/wiki/Morinaga_Milk_arsenic_poisoning_incident (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁶⁶ 1919-ben megalakult a Shokuhin Kogyo Co., Ltd. (a Kewpie Corporation elődje) Tokióban, ami különböző típusú élelmiszereket gyártott. A napjainkban Kewpie Corporation-ként ismert élelmiszergyártó népszerű a majonéz termékéről, aminek csomagolásán a Kewpie baba látható.

³⁶⁷ A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Kereskedelem-történeti dokumentációs gyűjteményében található árjegyzék megtekinthető itt: <https://hu.museum-digital.org/singleimage?imagenr=51969> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

celluloid babákat mutat, amik között a 212. számú, „Cupidó baba” a korábban már említett Kewpie leszármazottja. (153.a kép) A modellált hajú, zárt karokkal, lábakkal ábrázolt baba szívet, valamint tegezt és nyílveeszt tart a kezében, szemeivel oldalra tekint. A baba jellegzetesen az 1940-es évek végén Japánban exportra gyártott babatípusokkal rokon.³⁶⁸ (153.b kép)

6.3. Késmárky és Illés *Árkád Bazár* Játékáruháza

1909-ben „[...] minden izében nagyszabású és európai színvonalon álló gyermekjátékáruházat építtetett a régi és jóhírű Késmárky és Illés-czég. [...]” – adta hírül a *Tolnai Világlapja*. Az akkor már harminc éve működő, hazai és külföldi viszonylatban is elismertségnek örvendő, díszmű- és bőráru forgalmazásával foglalkozó, majd külön játékrészleget nyitó Késmárky Károly (?-1899) és Illés Ferenc (1848–1914) cége *Árkád Bazár* néven Budapest VII. kerületében, a Dohány és a Síp utca sarkán álló ötemeletes szecessziós palotában nyitotta meg játékáruházát³⁶⁹, ami játékok változatos tömegével várta látogatóit: „[...] A belső csarnokokban látunk babákat számlálhatatlan mennyiségben, páratlan műgonddal összeállítva a föld minden emberfajának viselete szerint.[...]” (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1909. 9. évf. 49. sz. 2368.) A babakínálatban minden bizonnyal japán baba is szerepelt, miként azt a hirdetések rajzaiban látni is lehetett. (154. kép)

Ugyanakkor a világ megismerését célzó, utazós játékok sorában is találunk érdekességet a Késmárky és Illésnél. Például a *Röptében a világ körül* című utazós társasjátékot, amit eredetileg a német „AS” (Verlag Adolf Sala) cég készített 1890-körül *Im Fluge durch die Welt* néven.³⁷⁰ A játékot több nyelven is kiadták, közte magyarul is. A játék egy 1890-es évekből származó, Késmárky és Illés kereskedés címkéjével ellátott példánya szerepelt az *Életünk a játék – Válogatás Karlócai Mariann gyűjteményéből* című időszak kiállításon 2015-ben,

³⁶⁸ 1945–1952 között az Egyesült Államok által megszállt Japánban 1949-től kezdett megindulni az exportra szánt babák és játékok tömegtermelése. Ezeket a játékokat „*Made in Occupied Japan*” [Készült a megszállt Japánban] felirattal látták el. Ezek hamisítványai is hamar megjelentek a piacon. (Chandler, 1993)

³⁶⁹ A homlokzati dísz tervrajzát lásd: <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/tervrajz-az-arkad-bazar-homlokzati-disziteséhez/1267?f=EaeJi6FOL8GssHJimiCPkERkp5fvzcZ3NVNBuIvmo0SMW7BoN7yDxpRjxa18M7yDxnB4xnh8Y&n=79> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

³⁷⁰ Dr. Tészabó Júlia művészettörténész szíves közlése.

a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban.³⁷¹ (*Karlócai – Kulich – Tészabó*, 2015, szerk. 155.) A társasjátékot a játékszabály³⁷² szerint minimum két, maximum hat fő játszhatta: mindenki kapott egy bizonyos földrészt – „*Ázsia, Afrika, Észak és Középamerika, Délamerika, Európa*” – ábrázoló táblát, ami húsz részre volt felosztva és a játékban az nyert, aki a táblájához tartozó húsz számozott kártyát előbb összegyűjtötte, azaz lefedte a földrészt. A kis képek az adott földrész lakóit, flóráját és faunáját ábrázolták, így a játékosok bővíthették a világgal kapcsolatos ismereteiket. Az Ázsiához tartozó számozott játékkártyák között témánk szempontjából érdekes – elsősorban a címe, kevésbé a látványa miatt – a „*Jeddo (Tokio) Japán fővárosának csatornájánál*” című kártya, ami éjjeli tájban egy folyót, rajta hidat, két csónakost és folyómenti házakat ábrázol. (155. a, b kép)

³⁷¹ Karlócainé Kelemen Marianne (1925–2020) óvodapedagógus több mint fél évszázad alatt létrehozott játékgyűjteményét 2020 óta a budapesti Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum őrzi. Jelen sorok szerzője személyesen is járt a gyűjtőnél, akinek *Papírmunkák, hajtogatások* című, kétrészes könyve az első magyar nyelvű, origamival, vagyis a japán papírhajtogatással foglalkozó könyv. Lásd *Karlócainé Kelemen*, 1965, 1966.

³⁷² A játékszabály leírása megtalálható Kertész Tódor képes sajtó kiadású *Társasjátékok könyve* című játékjegyzékében, minthogy a játékot ő is forgalmazta. (*Kertész*, 1900 k. 131–132.)

7. JAPÁN JÁTÉKOK ÉS BABÁK HAZAI MAGÁNGYŰJTEMÉNYEKBE A SZÁZADFORDULÓN INNEN ÉS TÚL

Dokumentálható módon az 1900-as évektől kezdve találunk adatokat olyan hazai magángyűjtőkről, akiknek a kollekcója japán vagy más távol-keleti babát, játékszett tartalmazott. A gyűjtői szándékot a tudatos vásárlás és a véletlenszerűség egyaránt jellemezte. Az előbbi körbe tartoztak azok a gyűjtők, akiknek kollekcója a kuriozítások iránti érdeklődés, egy-egy utazási élmény vagy uralkodó művészeti irányzat (japonizmus) mentén szerveződött, míg mások gyűjteménye az ajándékok mentén alakult (tipikusan ilyenek voltak a színésznők babagyűjteményei). Az alábbiakban sorra vesszük a vizsgált időszak legjelentősebb hazai baba-és játékgyűjtőit.

7.1. Az első babagyűjtő japán babái

Hathalmi Gabnay Ferenc, néprajzkutató, az első magyar játékkutató³⁷³ 1900-ban a *Természettudományi Közlönyben*³⁷⁴ publikált *A játék-baba* című cikkében különböző népek babáit mutatta be és kifejezte abbéli reményét, hogy a „[...] rövid ismertetés kapcsán talán hazánkban is akad valaki, a ki nálunk is gyűjteni fogja a babákat s egyes családok bizonyára szívesen rábízják majd ilyfajta emléktárgyaikat.” (Hathalmi In: *Természettudományi Közlöny*, 1900. 32.évf. 371.füz. 377–395.) Figyelemfelkeltő írása

³⁷³ Japán és Hathalmi Gabnay Ferenc vonatkozásában megemlítendő, hogy a szerző cikkei között igen érdekes az *Uj Időkben* 1910-ben megjelentetett: *Női hajviselet idegen világrészekben* című szöveg, amiben „az évek óta oly annyira rokonszenves Japán vagy ahogyan ők mondják: Nippon nap-hon három bájos leányának képét” közli, „nem csupán az említett rokonszeny kifejezésekképpen, hanem azért is, hogy ezzel a helyszínen fölvert három eredeti képpel” (sic!) tájékoztassa „az érdeklődőket arról, hogy milyen is az az igazi eredeti japán hajviselet, melyet jelmezbáljainkon egy-egy kimonós hölgnél rendszerint agyonstilizálva látunk.” (Hathalmi In: *Uj Idők*, 1910. 16. évf. 20. sz. 495.)

³⁷⁴ Mai szemmel nézve meglepőnek tűnhet egy természettudományos közlönyben játék babáról írni, de Hathalmi cikke – amit a terjedelem miatt most nem áll módunkban teljesen közölni – a játék (tevékenység) természettudományos magyarázatával kezdődik. Hathalmi hivatkozta Karl Groos (1861–1946) német filozófus 1896-ban megjelent *Die Spiele der Tiere* [Az állatok játéka] című művét, ami szerint a játék felkészítés a későbbi életfeladatokra. (Groos, 1896. előszó) [Megjegyz. Groos 1899-ben *Die Spiele der Menschen* címmel az emberi játéktevékenységet vizsgálja, de Hathalmi ezt már nem hivatkozta.]

nem maradt válasz nélkül, ugyanis a folyóirat *Levélszekrény* című rovatában az olvasói hozzászólások között Viola Etelka éppen Hathalmi cikkére reflektálva „*A játék-babák ügyében*” a következőt írta: „*Nagy érdeklődéssel olvastam a »Természettudományi Közlöny«-ben a játék-babáról irt cikkét, a mely helyreigazításra csak annyiban szorul, hogy — Magyarországon is akadnak elvéteve babagyűjtők. Magamnak is van, vagy száz darab különböző bábúm, a melyek között akad nem egy érdekes példány.*” (Viola In: *Természettudományi Közlöny*, 1900. 32. évf. 372.füz. 484–485.)

Violáné Gerde Etelka (?–?) jelentkezése után Hathalmi a *Néprajzi Értesítő*ben 1901-ben *Egy hazai játékbaba-gyűjtemény* címmel már a budapesti úrhölgy babagyűjteményéről közölt cikket Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy a több mint száz darabos gyűjteménnyel rendelkező gyűjtő anyagából két japán babát is bemutatott a szerző. A szövegközti ábrák között a második kép egy női figurát, papírbabát ábrázol, a harmadik kép egy szamuráj babát, a IV. tábla 1. ábrája pedig „*egy japán családot: apát, anyát és gyermekeit*”³⁷⁵ mutatja be. (156. a–c kép) A babák eredetével kapcsolatban a szerző fontos adatot közöl, miszerint azok a „*mostani khinai háborúba került hazánkfitai révén*”³⁷⁶ jutottak Violáné birtokába.” (Hathalmi In: *Néprajzi Értesítő*, 1901. 2. évf. 2. sz. 22.)

Balla Mihály (1862–1955) újságíró a *Vasárnapi Ujság* 1909-as számában *A bábu nemzetségfája* címmel közölt leírást a *baba* történetéről a régészeti leletektől kezdve a 19. századi babákig. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának babaanyagából bemutatott képek között Violáné Gerde Etelka gyűjteményének egy-egy darabja is szerepelt, a szöveg pedig megemlítette a gyűjtő „*kiváló értékű eredeti japáni és khinai babáit*” is. (Balla In: *Vasárnapi Ujság*, 1909. 56. évf. 12. sz. 233–234.)

³⁷⁵ Megjegyz.: valójában nem egy japán családot jelenítenek meg a babák. Külön-külön talapzaton álló férfi és női figurát láthatunk a képen, ez utóbbi kezére egy kisebb, férfialakot mintázó figura van tűzve.

³⁷⁶ A szerző a kínai háború alatt az 1900-as bokszerlázadást értheti, aminek leverésében az Osztrák-Magyar Monarchia is részt vett.

7.2. Keletkutató gyűjtők játéka

A magyar keletkutatók gyűjteményeiben a japán játékok jelenléte többnyire azzal magyarázható, hogy kis méretük miatt könnyebb volt a szállításuk, illetve ugyanolyan műgonddal készültek, mint a felnőtt méretű tárgyak, így mintaként is szolgáltak.

A világutazó, múzeumalapító Hopp Ferenc gyűjtői tevékenységéről már több ízben szó esett. Noha ő nem keletkutató volt a szó hagyományos értelmében, „műkedvelő” tudományos magatartása” utazásai nyomán formálódott, műtárgyakat egyre nagyobb szakértelemmel vásárolt. (Felvinczi Takács, 1994.13) A kutatás számára ismert első nyilvános szereplése a már bemutatott 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállításon volt, ahol a korabeli újsághírek szerint főként távoli kultúrák gyermeköltözeteivel jelent meg. Kifejezetten japán játéktárgyat a Hopp-gyűjteményben ezidáig nem azonosított a kutatás, ugyanakkor a japán gyermekkultúrával, konkrétan a *Lányok Napjának* ünnepi babakészletével kapcsolatos kvalitásos tárgya egy kisméretű palankin³⁷⁷ – ami része volt az ünnep során felállított, lépcsőzetes, piros drapériával borított babaállványon kihelyezett lakktárgyaknak (157. kép), és – amelyet Hopp vásárolt az első útja során Japánban. (lásd 137.kép) Ilyen palankint maga Hopp itthon is látott a Xántus János által szervezett 1871-es népismeji kiállításon. A Hopp-féle palankin anyaga fa, barna-fekete lakkbevonattal; a kicsi tárgynak luxus igényű megjelenést kölcsönöznek az apró szögekkel, precízen rögzített ezüst lemez rátétek, valamint az ezüst „fülek”, melyekben eredetileg – a hordszék funkciójához hozzátartozó – tartórúd volt elhelyezve. Ez a rúd itt hiányzik. A palankin külseje apró levelekkel, vékony indák között elhelyezett, nagyfejű aranyfestésű virágdíszekkel tarkított, belseje aranyalapon festett virágok ábrázolásával díszített. Eltolható ajtaja mögött díszpárnán, szamuráj viseletben, karddal megjelenő női baba ül.³⁷⁸ A szofisztikált kidolgozású baba jól illusztrálja a japán női (*onna-bugeisha*, jap. *onna-bugeisha*) harcos típusát. A feudális Japánban a női harcosok is a *busi* (*bushi*), azaz szamurájréteg tagjai voltak, akiket kiképeztek a fegyverek használatára, hogy megvédhessék otthonaikat, családjukat háború idején. A harcos hölgyek egyidejűleg képviselték a japán nők hagyományos értelemben vett feleség szerepét is, valamint női szamurájként is említik őket.³⁷⁹ Hopp Ferencnek egyéb, a *Lányok Napja* ünneppel

³⁷⁷ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2780.1-5

³⁷⁸ A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum *Japán vörös és fekete* című kiállítási katalógusában a tárgy megnevezése „Kis női hordszék (*norimono*), udvarhölgy babával”. (Fajcsák, 2013, szerk., 127.)

³⁷⁹ Japán női harcosairól bővebben lásd Turnbull, 2012.

kapcsolatos, saját vásárlású tárgya jelen ismereteink szerint nincsen az alapgyűjteményben, ugyanakkor hagyatékából fennmaradt egy névjegykártya³⁸⁰ (158. kép), amin az alábbi feliratok szerepelnek: *Murakami&Co.Native Works of Art. Accessories of hina dolls. Old prints. Ancients tea garden. Maruyama Park near Yaami Hotel.* Az említett Maruyama Park Kiotóban található, központi helyszíne a cseresznyevirágzás-néző ünnepnek, ami pedig a céget illeti, a "hina babák kiegészítői" között az ünnepi babakészlet kiegészítő tárgyaira gondolhatunk.³⁸¹ Az egyelőre nem ismert a kutatás számára, hogy Hopp ennél a cégnél mit vásárolt.

Kertész K. Róbert építésznek a Távól-Kelettel való kapcsolatában fontos kötődési pont volt Hopp Ferenczel való ismeretsége, akivel – többek között – közös kiállítást is rendezett 1904-ben a Nemzeti Múzeumban.³⁸² A személyes ismeretségen és szakmai kapcsolaton túl gyűjtéstörténeti szempontból is érdekes adatok tárhatók fel immár a Hopp Múzeum és Kertész K. Róbert fia között, aki édesapja gyűjtéséből több tárgyat is a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumnak adott el. Az intézmény irattári anyagai között egy 1958-ban keletkezett nyugta vásárlási adatokat közöl³⁸³: ebben tételes felsorolásban huszonnégy darab tárgy leírása olvasható, mely tárgyakat Dr. Kertész Róbert (1901–1960), Kertész K. Róbert fia adott el a Múzeumnak hét évvel édesapja halála után. Játékszertörténeti szempontból kiemelt figyelmet érdemel a tárgyak között egy 1900 körülre datált japán kimonós baba, valamint egy apró szerszámkészlet. A kimonós

³⁸⁰ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Adattár, ltsz.: A1698.16

³⁸¹ A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteményében vannak *Babáünnephez* tartozó lakkbútorok, de azok nem Hopp vásárlásai, hanem a gyűjtő halála után múzeummá szerveződő anyagba később bekerült tételek. Róluk bővebben is lesz szó a 8. fejezetben: *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben–Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* cím alatt.

³⁸² Kettejük baráti viszonyát jól illusztrálja egy Hopp Ferenc számára dedikált különlenyomatú beszámoló, valamint a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárában őrzött képeslap (lelt.sz.: A1258), melyet Hopp Ferenc címzett német nyelven Kertész K. Róbertnek 1914-ben. Hopp Ferenc igazán kedves módját találta meg az építész barát üdvözlésének, hiszen a lap a kambodzsai Angkor városának egy épületrészletét ábrázolja.

³⁸³ Az ügyirat szerint Dr. Kertész Róbert 1958. február 8-án vette át a huszonnégy tárgy ellenértékét képező 6.350 forintot. A tárgyak között, – melyeket 58.4 – 58.27 leltári számok alatt vettek műtárgy-nyilvántartásba – kínai, japán, indiai, tibeti darabok szerepeltek: japán porcelán füstölő, fadoboz, legyező, vértzet és sisak; kínai teáskanna, réz pecsételő, keményfa állvány, színes tuskészlet, fafaragások, fametszetes könyv; tibeti amulett-tartó; ceyloni pálmalevéltre írt könyvlapok; indiai játékkártyák, pallos, tör, batik terítő szerepelt a listán.

baba³⁸⁴ nem más, mint egy *icsimacu* baba. (159.kép) A Múzeumban őrzött, ringatnivaló fiúbaba feje sima, haját festés érzékelteti, pufók, rózsaszínes arccockája finom vonásokat mintáz, üvegszemei élénken csillognak, hosszú köntöse selyemből van. A baba nem önállóan jelenik meg, hanem hátán hordoz egy kisebb babát, akinek szintén van egy babája. A fő baba ruhája alatt csak részben kidolgozott test struktúrával rendelkezik (lásd 88.b kép): karjai, lábai béleltek, puha átmenettel csatlakoznak a testhez, lehetővé téve a baba öltöztetését, a vele való játékot, melyben kis tulajdonosa örömét lelhet. Az ilyen babák öltöztethetősége azért is érdekes, mert „meztelen baba” névvel illették azokat a babákat Japánban, melyeket ruha nélkül lehetett megvásárolni, és amiket a tulajdonos kedvére öltöztethetett, készen vásárolt vagy saját készítésű babaruhákkal. Kertész K. Róbert hagyatékából a Múzeumba került baba ebben a vonatkozásban is különösen érdekes. Kertész 1906-os, *Képek Ázsia Keletéről* című könyvének³⁸⁵ 185. oldalán szerepel egy fotó, ami gyermekjátékokat ábrázol, a felvétel bal sarkában pedig egy *icsimacu* baba ül. (160. kép) A baba, a fekete-fehér fotó ellenére kísértetiesen hasonlít ahhoz a babához, ami 1958-ban – Kertész K. Róbert fia révén – a Múzeum gyűjteményébe került, annak ellenére, hogy a fotón teljesen más viseletben látható, és a hátán cipelt másik két babának nincs nyoma. Pontosabban a baba vállain lévő pántok utalhatnak egy hordozóra a hátán, de kisebb babákat nem lehet látni rajta. Könnyen lehet, hogy még az 1904-es kelet-ázsiai kiállításon készült a felvétel, ami aztán bekerült Kertész könyvébe. (Hársvölgyi, 2018) Időközben a baba változáson mehetett keresztül: más ruhát kaphatott, valamint kiegészítőkkel láthatták el, majd 1958-ban a baba a Múzeum Japán Gyűjteményébe került, 1959-ben pedig a *Magyar Múzeumok Játékkincse* című Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállításon „Távolkelet játékaí” között már új megjelenésével szerepelt.³⁸⁶

³⁸⁴Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Japán Gyűjtemény, ltsz.: 58.9.1.1-2

³⁸⁵Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Könyvtár, ltsz.: 267/b (4575)

³⁸⁶ Az 1959-es tárlatra a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum is kölcsönzött tárgyakat, melyről egy, a Múzeum irattárában található átadás-átvételi dokumentum (254/1959) tanúskodik.

A Hopp Múzeum 1958-as vásárlása kapcsán egy másik, szintén *gyermekjátékként* leltárba vett tárgyegyüttes igényel némi magyarázatot. A tizenöt centiméteres ládikában³⁸⁷ apró fenőkés, fűrész, gyalu, vizező korong, kalapácsok, véső, kapa, sarokmérő, ár található. (161. kép) A játékkészlet akár a *Fiúk Napja* ünnep babakészletéhez tartozhatott vagy makett volt.³⁸⁸ A *Fiúk Ünnepe*t (gyermeknap, 1948-tól nemzeti nap) május 5-én tartják Japánban. A szintén jellegzetes ünnepi kellékeiről ismert alkalom eredetileg csak a fiúkról szólt. A fiús családokban szokás volt – és ma is az – ezen a napon kicsi szamuráj páncélt, fegyvereket, valamint mesebeli és legendás hősöket, harcosokat ábrázoló babákat kiállítani, hogy példájukkal a fiúk bártorságát, kitartását serkentsék.³⁸⁹

Barátosi Balogh Benedek (1870–1945) Ázsia-utazó, mandzsu-tunguz kutató gyűjtői munkásságának témánkhoz kapcsolódó gyűjteményi darabjait Japánban tett utazási során vásárolta. Korabeli újsághírekből tudható, hogy az 1904-ben rendezett első hazai kelet-ázsiai tárlaton Barátosi tárgyai is jelen voltak. *„Barátosi Balog Benedek gyűjteményének alig egy tized részét állította ki s kiállítása első sorban néprajzi értékű. Kiállított házieszközöket, ruhákat, aztán három játékkollekciót. Ezeknek a játék-csoportoknak olyan forma a jelentősége, mint a mi jelentősége van nálunk a karácsony-fának. Ünnepléses alkalmakhoz kötött ajándékok ezek. Van ilyen ünnepük külön a leányoknak, külön a fiuknak és van a menyasszonyoknak is. [...] Hogy azonban a kiállítás valóban gyümölcsöző és tanulságos lehessen, a kiállítóknak gondoskodniuk kell valamelyes katalógusról. A nélkül a néző a legtöbb tárgyról nem tudhatja, hogy mi és hogy mire jó.”* (sz.n. In: *Budapesti Hírlap*, 1904. 24. évf. 279. sz. 15.) Bár a tudósítás külön említi, hogy a kiállításon szerepelt volna, de a kutatás ismer Barátosi gyűjtéséből *icsimacu* babát is, melyet a Magyar Néprajzi Múzeum Ázsia-gyűjteménye őriz.³⁹⁰

³⁸⁷Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Japán Gyűjtemény, ltsz.: 58.17.1-14

³⁸⁸Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 58.17.1-14. A bécsi *Museums für Völkerkunde* [Néprajzi Múzeum], mai nevén *Weltmuseum* Japán Gyűjteményében (Siebold-gyűjtemény) egy ehhez hasonló, csak jóval több darabból álló szerszámkészlet található, ami szerepelt az 1873-as bécsi világkiállításon is. (ltsz.:32.633/1-68, 37.929)

³⁸⁹ Az ünnep részletes leírását lásd a 8. fejezetben: *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* cím alatt.

³⁹⁰ A tárgy képét lásd: <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&kv=1277137&nks=1> A Néprajzi Múzeum Szokás- és játékgyűjteményében pedig több japán babatípus is megtalálható. <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&as=86073&kv=1277137> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

7.3. Játékgyűjtők japán babái

A játékok, babák gyűjtésének – elsősorban azok néprajzi, iparművészeti vonatkozásai miatt – több hazai képviselője is volt. Közülük Undi Mariska és Szablya-Frischauf Ferenc gyűjteménye kiemelten fontos a kutatás számára.

A gödöllői művésztelephez több szállal kötődő iparművész, festő, grafikus, meseillusztrátor játék- és bútortervező Undi Mariska (162. kép) munkássága jól ismert³⁹¹ kapcsolata a gyermek-és ifjúsági esztétikához kitűnő szobaberendezésének terveiben, díjnyertes játékaiban, meseillusztrációkban, játékgyűjtési tevékenységben öltött testet. Az 1903. évi tavaszi lakberendezési kiállítás vagy a Műbarátok Körének 1905. évi kiállítása, illetve a Magyar Iparművészeti Társulat 1904-ben kiírt első hazai játékkészítő pályázata fontos állomások Undi Mariska életművében.³⁹² Ez utóbbi pályázaton második díjat szerzett *Péterke királyfi szekere* című munkájával, melynek fennmaradt orsófiguráját a Magyar Nemzeti Múzeum Játékgyűjteménye őrzi.³⁹³ (Haider, 2004.109.) Undi Mariska emellett ismert és elismert játékgyűjtő volt, akit a New York-i Brooklyn Museum Etnológiai Tanszékének kurátora, a játékkutató Stewart Culin³⁹⁴ (1858–1929) etnográfus, magyarországi látogatása alkalmával felkeresett, és nemcsak népviseletes akvarellsorozatát méltatta és vásárolt is belőle, hanem játékgyűjteményét is megtekintette. (Undi, 1933. 195.) Undi Mariska vélhetően a népművészeti gyűjtőútjainak és európai utazásainak alkalmával gyűjtötte össze a több mint száz tételt tartalmazó játékgyűjteményét, amit 1951-ben megfestett játékos vitrinje³⁹⁵ jól illusztrál. (163. kép) Gyűjteménye 1957-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum Játékgyűjteményébe, ahol a mai napig megtalálhatók azok az „egzotikus” játékok is (Haider, 2004. 108.), melyek szerepeltek az 1959-es *Magyar Múzeumok Játékkincse* című kiállításon is a Magyar Nemzeti Múzeumban, a „Távolkelet játékaí” között.

³⁹¹Bővebben lásd Undi–Gellér, 2014.

³⁹² Az Iparművészeti Múzeum adattárának fényképgyűjteménye kiállításfotókat őriz Undi Mariskának az 1903. évi tavaszi lakberendezési, és a Műbarátok Körének 1905. évi kiállításán szerepeltetett gyerekszoba berendezéséről (ltsz.: FLT 4817, FLT 4818).

³⁹³Orsó babácska – Péterke királyfi, Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgyűjtemény, ltsz.: 1959.1519.

³⁹⁴Culin etnográfusi érdeklődési területe a játékokra („games”) is kiterjedt (például ügyességi játékok, sakk, kártyajátékok, társasjátékok, rejtvények, marionettek, stb.). A témában széles körben publikált és kiállításokat szervezett, két alapműve máig hivatkozási alapnak számít, ezek a *Korean Games* [Koreai játékok] (1895) és a *Games of the North American Indian* [Az észak-amerikai indiánok játékaí] (1907).

³⁹⁵ Undi Mariska: *Napfényes szobám II. Játékgyűjtemény*, 1951. Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 96.43.

Undi Mariska japán játékaik között találunk többek között legyezőt³⁹⁶, csipogó halat³⁹⁷, préselt papírból készült, hangot adó nyuszit³⁹⁸, papírmasé kutyát³⁹⁹, kerámia- és porcelán figurákat⁴⁰⁰, apró bútorokat⁴⁰¹, egy riksát két figurával⁴⁰², egy mini *icsimacu* babát⁴⁰³, egy *goso*⁴⁰⁴ típusú babát, egy papírból készült *tacsibina* (tachibina) babapárt⁴⁰⁵, egy háromszemű *kóbe*⁴⁰⁶ babát és egy kimonós hölgybabát.⁴⁰⁷ (164. a–e kép) Ez utóbbi három tárgy beazonosíthatóan szerepel a játékvitrinben ábrázolt játékok sorában. Az *icsimacu* és a *goso* típusú babákról már volt szó korábban, a *tacsibina* babapár pedig azért is érdekes, mert maga a típus a legrégebbi japán babák körébe tartozik.⁴⁰⁸ Egyelőre nincsenek pontos információink arról, hogy Undi Mariskának pontosan honnan voltak japán játékaik. A kereskedelem révén (vásárlással), vagy ajándékozás útján is kerülhetett a gyűjteményébe japán játék; vendégkönyvi bejegyzéséből például tudható, hogy járt nála Imaoka Dzsúicsiró⁴⁰⁹, akiről korábban már említettük, hogy mintegy tíz éven keresztül élt Magyarországon, Japánról írt cikkei ismertté tették a nevét. Undi Mariska unokahúgával, Dr. Undi Flórával (1927–2018) folytatott beszélgetés alapján annyi tudható csak, hogy „*Mariska gyűjtötte a játékokat, melyeket a kisgyermek szeret.*” És nemcsak gyűjtötte, de publikált is róluk, például egy játékszer témában közölt cikkében, ahol a Távols-Kelet játékaikról is írt és egy „*Japán harcos-baba*” képét is közölte (165. kép), egy mondattal pedig kitért a gyűjtésükre is: „*A távol Kelet játékszerait már ugylis évtizedek óta hozatjuk, hiszen kínai, indiai, de főleg japán játéokra majd minden apró üzletben és*

³⁹⁶ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.100

³⁹⁷ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1959.1355

³⁹⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.87

³⁹⁹ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.95

⁴⁰⁰ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.96, 1961.97, 1961.98, 1961.106.1-6

⁴⁰¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.93

⁴⁰² Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.92

⁴⁰³ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.104

⁴⁰⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.96

⁴⁰⁵ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.99, 1961.91

⁴⁰⁶ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.93.

A típus bővebb leírását lásd a dolgozat 209–210. oldalán.

⁴⁰⁷ Magyar Nemzeti Múzeum, Játékgűjtemény, ltsz.: 1961.85

⁴⁰⁸ A babatípusok ismertetését lásd a 8. fejezetben.

⁴⁰⁹ Őriné Nagy Cecília művészettörténész szíves közlése.

magánlakásban rábukkanunk.” (Undi, 1933. 198.) Undi Mariska a játékok mellett külföldi mesekönyveket is gyűjtött. (Undi–Gellér, 2014. 85.)

A *kóbe*⁴¹⁰ babára ismerünk példát Szablya-Frischauf Ferenc (1876–1962) gyűjteményéből is. A festő- és iparművész, művészeti író, az Iparművészeti Főiskola tanára (később igazgatója) az Országos Magyar Iparművészeti Társulat 1914-es gyermekművészeti kiállításán több tárgyat is kiállított.⁴¹¹A *Világ* című újság korabeli tudósítása szerint „feltűnést kelt [...] nagy iparművészeti értékkel bíró babagyűjteménye” (sz.n. In: *Világ*, 1914.5. évf. 118. sz. 17.), ahol egy japán *kóbe* babát is kiállított. (Rózsaffy, 1914. 256.) A *Magyar Iparművészet*ben közölt kép szerint ez egy akrobata/tornász figura volt, ami egy fogantyú mozdítására megfordult a felemás korlát állványához hasonló kialakítású farúd körül. (Rózsaffy In: *Magyar Iparművészet*, 1914. 17. évf. 6. sz. 256.) (lásd 139. kép) Arra vonatkozóan, hogy Undi Mariska és Szablya-Frischauf Ferenc hogyan tettek szert japán játékokra, egyelőre nincsenek pontos ismereteink.

7.4. Színésznők „babagyűjteményei”: a baba, mint premierajándék

A színpad sztárjainak babával való megajándékozása a 20. század elején kezdődött. Az első művésznő, aki számos babája között fényképezte magát, a francia sanzonénekesnő, színésznő, táncosnő Mistinguett (Jeanne Florentine Bourgeois, 1875–1956) volt, aki 1899-től Párizs vezető zenei előadójaként a Folies Bergere, a Moulin Rouge és a Casino de Paris revüiben szerepelt. (166. kép) Divatteremtő fotográfiája⁴¹² számos művésznőt is inspirálhatott.⁴¹³

A hazai színházi premierok világában ugyancsak népszerű ajándéknak számítottak a szokásos rajongói virágcsokrok mellett a színésznőknek küldött babák is, amikről az

⁴¹⁰ A típus bővebb leírását lásd a dolgozat 209–210. oldalán.

⁴¹¹ Szablya-Frischauf Ferenc gyűjteménye azért is érdekes, mert Geoffrey Holme: *Children's toys of yesterday* [Hajdani gyermekjátékok] című, 1932-ben, Londonban megjelent könyvében is szerepelt, és erről a *Magyar Művészet* című folyóiratban Náday Pál írt ismertetőt: „[...]Mi, magyarok is képviselve vagyunk a kötetben [...] Szablya-Frischauf Ferenc kedves játékgfigurái [...] hírmondói annak, hogy a mi egykori udvarházainkban s patricius-családainkban szintén szerették a büszke babákat, mulatságos, tollasvégű katonalovakat.” (Náday In: *Magyar Művészet*, 1933. 9.évf. 2. sz. 64.)

⁴¹² <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/entertainment-music-hall-france-pic-circa-1900s-french-news-photo/79044844?adppopup=true> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴¹³ Dr. Tészabó Júlia művészettörténész szíves közlése.

1930-as években több, fényképpel illusztrált újságcikk is beszámolt. 1931-ben a *Színházi Élet* című lap *Kinek van a legtöbb babája?* című cikkében például így írt: „Ujabban szokásba jött, hogy a színésznők tisztelői az obligát csokor mellé babát mellékelnek. Primadonna-öltözőt el sem lehet képzelni babák nélkül.” (sz.n. In: *Színházi Élet*, 1931. 22. sz. 38–42.) A cikk tizenkét színésznő – Gombaszögi Frida, Titkos Ilona, Kosáry Emmy, Szokolay Olly, Fejes Teri, Lábass Juci, Somogyi Bogyó, Bársony Rózsi, Zilahy Irén, Makay Margit, Vaály Ilona, Szilágyi Marcsa – babagyűjteményét említi, közülük nyolc művésznő gyűjteményét fotókkal együtt is bemutatja. A képek alapján a gyűjteményekben leginkább budoárbabák, valamint a kor új játék baba típusai, főleg az olasz Lenci cég⁴¹⁴, a maga idejében luxustárgyaknak számító reformbabái látszanak, de távol-keleti babával is találkozunk a Gombaszögi Fridáról (1890–1961) és három babájáról készült fotón, ahol a felirat szerint „*a néger, a kínai és a francia a legbékésebb egyetértésben élnek.*” (sz.n. In: *Színházi Élet*, 1931. 22. sz. 38.) (167. kép)

A magyar színésznők babái közül kiemelkedik Bajor Gizi (1893–1951) japán babája, amit Jászai Mari (1850–1926) ajándékozott neki.⁴¹⁵ A babáról készült felvétel (168.kép) alapján annyi elmondható, hogy a női baba lakkalapzaton áll, kreppselyem anyagú, juharfalevél mintájú kimonót visel, derekán széles obival, azaz selyemövvvel. A baba teste (arca, keze) valószínűleg préselt fából készült, jellegzetes fehér színét hagyományosan a ragasztóval elegyített, porított kagylóhéjbevonat, a *gofun* adja. A baba egy *bidzsin-ningjó*, azaz szép hölgybaba: ahol a fej kidolgozására jellemző a gondosan fésült haj, a szofisztikált póz és arckifejezés, az enyhén nyitott száj. Könnyen lehet, hogy a baba egy – egyelőre nem azonosított – színházi karakter megjelenítője.⁴¹⁶ További érdekességként megemlítendő, hogy Bajor maga is játszott keleti karaktereket, olyan, az európai színpadok számára átdolgozott művekben, mint Li Hsing-tao 13. századi színműíró opera-drámája, ami a 19. században J. Klabund: *Der Kreidekreis* [A krétakör]⁴¹⁷ című fordításában vált népszerűvé, ebben a színésznő Haitang

⁴¹⁴Nemzetközi példaként említhetjük Marlene Dietrich (1901–1992) távol-keleti karakterű Lenci babáját, ami számos, a színésznőről készült, képeslap formájában sokszorosított felvételen is látható.

⁴¹⁵ Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Emléktár, ltsz. 53.17.890.1

<https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI498400/cff072ac-6dd1-4172-a50d-81996c476ae6/solr/0/24/0/10/score/DESC> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴¹⁶ A baba megtekinthető a Bajor Gizi Színházmúzeumban az egyéb jelmez- és szerepbabák között.

⁴¹⁷ „*A salamoni igazságtevés motívuma sokszor előbukkan a világirodalomban, s mindig olyankor, amikor az igazságtalanság megszokott, s egy ember emberségének, éleseszűségének véletlen következménye lehet csak az igazságtevés. A gyermekről van itt szó, akit két anya is kívánna magáénak, egyik igaz anyai szeretetből, a másik a gyermekkel együtt járó vagyonért. A gyermek nem mindig azé lesz, aki szülte, hanem - a ritka, legendásan bölcs*

szerepét alakította (1927), és Hsiung S.I. (1902–1991): *Lady Precious Stream* [Gyémántpatak kisasszony]⁴¹⁸ című műve, amit Kosztolányi Dezső fordított magyarra és ahol a címadó szereplőt formálta meg Bajor (1936).⁴¹⁹

Egy kis nemzetközi kitekintéssel a *Tolnai Világlapjának* 1939-es száma ugyancsak beszámolt egy művésznőről, akinek babagyűjteménye volt: a „729 baba legalább 40 nemzet ajándéka, körülbelül 200 ajándékalkalom meglepetése.” (sz.n. In: *Tolnai Világlapja*, 1939. 41.évf. 30.sz. 41.) Az 1930-as évek Amerikájának gyermekstárjáról, Shirley Temple-ről (1928–2014) van szó, aki gazdag babagyűjteménnyel rendelkezett. Babáit elsősorban gyermekként kapta ajándékba születés- vagy névnapjára vagy aszerint, hogy éppen hol mutatták be legújabb filmjét.⁴²⁰ Temple babagyűjteményében sok japán baba is volt, amiket japán iskolás lányoktól kapott, amikor a szigetországban járt egy filmje miatt. E babák társaságában gyakran fényképezték is.⁴²¹ (169. kép) A kislányt a babáival ábrázoló fotókópiákat a magyar rajongók is ismerhették, ugyanis 1936-ban, amerikai mintára hazánkban is megalakult a *Shirley Temple Club* (S.T.C.), ami a magyar rajongókat tömörítette, a klubtagok pedig hozzájuthattak a sokszorosított felvételekhez.

bíró révén - azé, aki nem hajlandó szétszaggatni, szétvágatni, inkább átengedné a másiknak, hiszen anya. Igen, ilyen bírőról álmodtak az évszázadok során mindig elnyomott, hamis bíraktól és prókátoroktól szenvedő szegényemberek. A krétakör-drámák mind erről szólnak, s erről szól ez a XIII. századi kínai opera-dráma is, mely a későbbi európai feldolgozások mintája lett.” (Geréb Béláné, 1960, szerk., fűlszöveg)

⁴¹⁸ „A »Gyémántpatak kisasszony«-t a londoni kínai követség titkára írta [...]A történet a kínai miniszterelnök három lányáról szól; kettő hatalmas tábornokhoz megy férjhez, de a harmadik, Gyémántpatak kisasszony Ping Kueibe, a kertészlegénybe szerelmes. A szülői tilalom ellenére, titokban házasságot kötnek. A kertészt ezért elküldik a tábornokok a távoli nyugati harctérre, hogy elpusztítsák, de a nyugati birodalom hercegnője megmenti életét és maga mellé ülteti a trónra. Gyémántpatak sokáig hiába várja férjét, végül egy vadlúd szárnyain üzenetet küld neki. Ping Kuei hazajön és igazságot szolgáltat: a rosszakat megbünteti és a jókat megjutalmazza. Napnyugat hercegnője utánajön, de Ping Kuei többé nem tér vissza hozzá.” (sz.n. In: *Színházi Élet*, 1936. 26.évf. 37. sz.10.)

⁴¹⁹ A *Gyémántpatak kisasszony* látványvilágát Jaschik Álmos (1885–1950) tervezte, aki a Kállay Miklós (1885–1955) műfordító, író által írt *A roninok kincse* (1936) nagy sikerű japán témájú darab színpadi látványáért is felelt, ahol először alkalmazta a diapozitívra festett, vetített háttérrel. (Jaschik In: *Magyar Iparművészet*, 1936. 39. évf. 113.)

⁴²⁰ A hazai mozik is vetítették a kislány filmjeit, közöttük a *Poor Little Rich Girl* [Szegény kis gazdag lány] című filmet is, aminek az egyik betétdalában a kislány egy csoport megelevenedő babához énekel, köztük egy japán babához is. <https://www.youtube.com/watch?v=iht1jRHMyFY> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴²¹ Shirley Temple gyűjteményét 2015-ben elárverezték és akkor külön tárlót töltöttek meg a japán babák.

<https://denisevanpatten.com/2015/07/theriaults-shirley-temple-auction-wrap-up/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

8. A JAPÁN GYERMEK-ÉS JÁTÉKKULTÚRA DOKUMENTUMAI EGY HAZAI KÖZGYŰJTEMÉNYBEN – VÁLOGATÁS A HOPP FERENC ÁZSIAI MŰVÉSZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBŐL

A budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumnak (továbbiakban Múzeum) önállóan értelmezett játékgyűjteménye nincsen, hanem az adott gyűjteményi egységein – úgy, mint délkelet-ázsiai, himalájai, indiai/dél-ázsiai, japán, kínai, koreai, közel-keleti, mongol gyűjtemény – belül találhatók játéktárgyak, illetve a gyermekkultúrához kapcsolódó egyéb dokumentumok is, mellettük pedig az adattári állomány és a szakkönyvtár anyaga jelentős. A Múzeum gyűjteményi egységei között az egyik leghangsúlyosabb szerepe a Japán Gyűjteménynek van, amelyet elsősorban fametszetek, lakktárgyak, elefántcsont faragványok reprezentálnak nagy számban. A teljes múzeumi műtárgygyűjteményhez képest – ami jelenleg mintegy harmincezer tételt számlál – a játéktárgyak, illetve a gyermekkultúrához kapcsolható tárgyak jelenléte tételszámban ugyan kis léptékű, kvalitásukat tekintve is vegyes képet mutatnak, ugyanakkor gyűjtéstörténeti szempontból érdekes adat, hogy már Hopp Ferenc alapgyűjteményének is részét képezték⁴²² a távoli kultúrák, így Japán gyermekvilágának tárgyai (köztük egykor viseletek is⁴²³) és Hopp halála után (1919), amikor gyűjteménye múzeummá szerveződött, a Kelet-kutatás szempontjából releváns tárgyak kerültek a Múzeumba, melyek között rendre játékokat is találunk; a kutatás szempontjából pedig fontos tény, hogy a gyűjteménybe kerülő tárgyakat nemcsak történeti távlatokban van lehetőségünk vizsgálni, hanem a közelmúlt tárggyarapódásain keresztül is. Az alábbiakban az ünnepekhez kapcsolható tárgyak ismertetése után főként az anyagfelhasználás alapján kialakított kategóriákba rendezhető japán babatípusokról, játékokról, illetve a fametszeteken ábrázolt gyermekvilágról, valamint a témához tartozó fényképfelvételekről lesz szó.

⁴²² Bővebben lásd az 5., azaz a *Hazai kiállítások japán gyermekfelfogása és játékképe a tárgykultúra tükrében* című fejezet vonatkozó részeit (Népisme kiállítás, 1871, Az Országos Kisdiednevelési Kiállítás etnográfiai csoportja, 1889, Keletkutató műgyűjtők kiállítása 1904) és a 7. fejezet: *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl* vonatkozó részét (*Keletkutató műgyűjtők játékai*).

⁴²³ Hopp gyűjteményében gyermekviseletekről a már korábban vizsgált lábbeliken kívül teljes öltözeteket is említenek a korabeli újságok, de jelen ismereteink szerint a gyűjteményben nincsenek ilyenek, aminek a múzeummá szerveződő anyag letisztázása lehet az oka. Lásd a dolgozat 166. oldalát.

8.1. Japán babatípusok a múzeumi gyűjteményben

A dolgozat elején volt szó arról, hogy az eredetileg *emberi alak*, *emberi forma* jelentésű japán *ningjó* szó általánosságban utal a babákra függetlenül attól, hogy az kiknek (felnőtteknek és/vagy gyerekeknek), milyen alkalomból (például ünnepi kellék), milyen célra (például játék, dekoráció, fogadalmi tárgy, talizmán, stb.) készültek. Ennél fogva a kategorizálásuk is összetett: a japán babákkal, játékokkal foglalkozó idegennyelvű katalógusoknál találunk példát a népi játékok (*Nisizawa*, 1939, *Baten*, 1992) és a művészi babák bemutatására (*Yamada*, 1962, *Pate*, 2005, 2008), vagy olyan összefoglaló munkákra, ahol az imént említett kategóriák együttesen szerepelnek, máshol a figurális hagyomány régiségének idővonalára felépített bemutatási rend (*Baten*, 1986) vagy a betűrendes felosztás (*Baten*, 2000) érvényesül, vagy egy-egy korszak kerül tárgyalásra (*Theriault*, 1993), vagy pedig a felhasználás szándéka szerinti a csoportosítás. (*Gribbin – Gribbin*, 1984)

Van olyan babatípus, ami több kategóriába is tartozhat, attól függően, hogy mi szerint vizsgáljuk. Mivel most egy múzeumi gyűjteményben zajlik a kutatás, kézenfekvőnek látszik a felhasznált anyag szerinti klasszifikáció, hiszen a tárgyak tárolása is anyagcsoportok alapján szerveződik. Ez a kategorizálási rend azonban nem teszi érvénytelenné a felhasználás szerinti tárgyalásukat sem, ami a gyermekünnepek tárgykultúrája esetében a fő csoportosító elv.

8.1.1. Gyermekünnepek tárgykultúrája

A japán gyermekeknek több ünnepük van hétéves korig, amely korszakváltó életkornak számít, ugyanis a japánok hite szerint „*hétéves*⁴²⁴ korig a gyerekek az istenekhez

⁴²⁴A hetes szám jegyében kialakított tagolás a nyugati gyermekszemléletben is ismert. Ilyen Arisztotelész hetes tagolása a gyermeknevelés gyakorlatában (*Arisztotelész*, 1994.115.), vagy a Loyola Szent Ignáchoz köthető gondolat, miszerint „*Give me a child till he is seven years old and I will show you the man*”. [Adj nekem egy gyermeket hét éves koráig és megmutatom neked a férfit], mind a hétéves korig tartó fontos fejlődési szakaszra utal. Philippe Ariès történész szerint „*a 17. század közepéig a kisgyermekkor határát az öt-hatéves korban szabták meg, amikor a kislány elhagyta anyját, dajkáját vagy a szolgálókat. Hétévesen már kollégiumba mehetett. [...]*” (*Ariès*, 1987. 189.) Rudolf Steiner filozófus elméletében az ember fejlődése ugyancsak hétéves szakaszokra osztott. (*Steiner*, 1992)

tartoznak”. (idézi Papp, 2013. 236.)⁴²⁵A megszülető gyermek lelke a *kamik*⁴²⁶világából érkezik, földi kötődésének megszilárdításához rítusok sorára van szükség, melyek az istenek jóindulatát hivatottak kivívni. Míg ez az égi és földi kötelék nem billen a földi irányába, addig a kisgyermek helyzetét liminális jellegű, átmeneti rítusok (Gennep, 2007) biztosítják megszilárdulásukat a földi létben (Papp, 2013. 231.) és ünnepek sora kötődik hozzájuk.

A két, legismertebb japán gyermekünnep, a *Lányok* -és a *Fiúk Napja*val kapcsolatos ismeretek több ízben is megjelentek a magyar sajtóban, folyóirat mellékletben, önálló kiadványban. Jelen fejezet részben elsősorban az ünnepek tárgyi világát ismerteti a Múzeum műtárgyain keresztül. Mivel az ünnephez kapcsolódó kérdésfelvetés, miszerint az ünnepi tárgyegyüttesek (babák) szolgál(hat)tak-e játéktevékenységet, tekinthetünk-e rájuk játéktárgyi minőségben vagy sem, külön kutatást igénylne, itt és most csak annak a jelzésére vállalkozhatunk, hogy ez nem könnyen definiálható. Barátosi Balogh Benedek „*bábuk és babajátékok egész tömege*”-ről írt, akiket „*megvendégelnek az élő babák*” [értsd a kislányok]. (Barátosi, 1906. I. köt. 200.); Bozóky Dezső leírása szerint az ünnep során „*az ünneplőbe öltöztetett kis leányok [...] járulnak a babák elé [...]. A kis eleven babák megvendégelik azután édes szakéval a babákat. Persze, a szakét az eleven babák isszák ki, csak úgy, mint a mi kis szakácsnőink, akik szintén maguk fogyasztják el a babának főzött csokoládét, mazsolát, mandolát, meg a cukrot.*” (Bozóky, 1911. 22.); Imaoka Dzsúicsiró korábban már idézett szövege szerint az ünnepi babakészletek nem egyszerűen játékok, és nem a gyermekek mulattatására valók, „*amint azt az európaiak képzelik*”, hanem a hagyományművelés eszközei. (Imaoka, 1929. 173.). Míg Barátosi és Bozóky leírása játéktevékenységet sugallhat, addig Imaoka elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az ünnepen a gyermekek szokásokat és hagyományokat tanulnak meg. Mindazonáltal a játék és a hagyományművelés nem zárja ki egymást, miként Johan Huizinga (1872–1945) kultúrtörténész játékelméletének alaptézise is éppen azt mondja ki, hogy „*az emberi kultúra a játékban, játékként kezdődik és bontakozik ki*” (Huizinga, 1944. bevezetés). A gyermek a „*játékban, játék által sajátítja el a mozdulatokat, szokásokat, szerepeket, szabályok jelentős részét, és sok egyebet, amelyre felnőttként szüksége lesz. Ugyanakkor*

⁴²⁵Úgy hitték, hogy a gyermekek képesek közvetíteni az istenek és buddhák akaratát, emiatt megengedték nekik, hogy úgy cselekedjenek, ahogy akarnak, mentesek voltak a társadalom szabályaitól és korlátozásaitól. (Iijima, 1987.42., Kuroda, 1998. 10.)

⁴²⁶ A japán *kami* szó jelentése szellem, istenség, lélek, természeti erő.

nem csak a felnőttiségre készül, hanem a mában él, vagyis itt és most is szeretné használni a tanultakat. Ehhez a felnőttek, a kortársai és teljes környezete szolgáltatja a lehetőségeket. A játék azonban nemcsak közvetítő eszköz, hanem maga is része a kultúrának, a felnőttek kultúrájának is, de mindenekelőtt a gyermekkultúrának” (Bús, 2013.108.)

Mégis úgy tűnik, hogy a távol-keleti kultúra nyugati kutatói küzdenek azzal, hogy a *hina* babákat összeegyeztessék a játék baba (*doll*) fogalmával. Ennek az az oka, hogy míg az *icsimacu* baba – ahogy azt már a fentiekben körüljártuk – jobbra megtalálta a helyét a nyugati világban játékként, addig az ünnepi babakészlet babái nem képezték részét a nyugati játék baba fogalomnak, Japánban viszont ugyanúgy a *ningjó* (baba) szóval jelölték.⁴²⁷

Az egyik legfontosabb japán ünnep a minden év március 3-án megrendezésre kerülő *Hinamacuri* vagyis *Lányok Napja*, *Babaünnep*. Az ünnepi alkalom több elnevezése is ismert, melyek között népszerűnek számít az *Őszibarack fesztivál*, ahol az őszibarack a tavasz, a halhatatlanság, a hosszú élet, a házastársi hűség és a nőiség szimbóluma is egyben. Az ünnep eredete egy kínai, rituális megtisztulási ünnepből eredeztethető, melyet a harmadik holdhónapban ünnepeltek.⁴²⁸ Az ünnepi rítushoz tartozó papírból készült *hina-nagasi* (*hinanagashi*), vagyis „lebegő babák” szimbolikusan átvettek minden tisztátalan dolgot, és a folyóra bocsátásuk során magukkal vitték a betegségeket, a szerencsétlenséget. Ezek a papírbabák a Tottori prefektúra (Honsú szigete, Csúgoku régió) tipikus kézműves termékei voltak a 15. század elejétől kezdve. A babák általában cseresznyevirág motívummal, piros papírból, párban készültek, fejük agyag volt. Elegáns körbe font szalmakosárkában vagy fakeretben helyezték el és bocsátották őket a vízre. Bár sok baba akad a halászok hálójába, ez a tevékenység ma is élő hagyomány. (*Gaudeková – Kraemerová*, 2013, eds. 82.)

A fenti babák mellett a *tacsibina* (*tachibina*) babák tartoznak a legrégebbi japán babák körébe. Az eredetileg papírból, majd textilből készült álló babák a 16. században váltak népszerűvé. A tálcára helyezett babákat sintó isteneknek ajánlották, hogy védelmezzék

⁴²⁷ A témával részletesen foglalkozik tanulmányában *Shoaf*, 2015. 207–225.

⁴²⁸ Japán legkorábbi történelmi periódusai sok inspirációt kaptak Kínától, ahol a harmadik holdhónapot megtisztító rituálék sora határozta meg, mely szertartásos eseményeket a tenger vagy a folyók mellett végeztek. De Kínától függetlenül is, az ősi sintó hiedelemvilágban a vízben való fürdés vagy valaminek a megmosása a vízben tisztító szertartásnak számított, évszaktól függetlenül. Dr. Lázár Marianna japanológus szíves közlése.

a házat. A *tatebina* vagy *tacsibina* szóval megnevezett babák két írásjegy összetételéből állnak: a *tacu* (*tatsu*) "állni" és *hina* "kedves kis dolog" (illetve kismadár) jelentésű írásjegyekből. (Pate, 2005.83., Shoaf, 2015. 209.) A korai példák nem voltak túl individualizált alkotások, többségük egyszerű papírból készült. Később sokkal precízebb típusú papírt használtak, melyet textillel kombináltak, amitől a babák realiztikusabbnak tűntek, de még mindig stilizáltak voltak, testük inkább csak sejthető volt a kimonó alatt és minimális elegancia jellemezte őket. Az Edo-korszakban (1603–1868) a férfi figurát kiterjesztett karokkal ábrázolták, ez láttatni engedte a gazdagon dekorált kimonó ujjait. A női figura kisebb, kezek-lábak jelzése nélkül, mintegy hosszú téglalap jelent meg. Az idők folyamán a babák feje vált a dekorációs kedv központi tárgyává, emberi haját, selyemszálat tettek rá. Ezek a babák megtartották talizmán funkciójukat, noha gyermekjátékként is használták őket a mindennapokban. (Gaudeková – Kraemerová, 2013, eds. 82.)

A babák régiségét mutatja az a tény is, hogy a *szent őrzőbabának* nevezett figuráról Muraszaki udvarhölgy 1000 körül írt Gendzsi regényében több helyen is találunk utalást. A Múzeum Japán Gyűjteményében őrzött, 19. századi Gendzsi-albumban⁴²⁹ egy helyen vizuálisan is megjelenik ez a babatípus. A *Gomolyfelhők* című, 19. fejezet fő jelenetében Gendzsi magával viszi a nidsói kúriába kislányát. A társaság hintóba száll, egy kard és egy szent őrzőbaba társaságában, melyet az albumlapon ábrázolt hölgykísérő tart maga előtt egy laktálcán.⁴³⁰(170.kép) A 34. fejezetben (*Friss sarjak I.*) pedig azt olvashatjuk, hogy megszületik Gendzsi unokája, Niou herceg, aki szépen cseperedik. Muraszaki kis őrzőbabákat és egyéb játékszereket készít számára. A Múzeum több műtárgyán is láthatóak *tacsibina* babák: például 19. századi aranylakk fésűkön⁴³¹ (171–172.kép), valamint fametszeteken⁴³², köztük például egy kurtizán kimonójának díszítményében. (173–174. kép)

A két legrégebbi babatípus képviselőit a házakban található oltárra helyezték, kiállítási hagyományuk lehet az eredete a *Hinamacuri* ünnepnek, ami a Heian-korra (794–1185) vezethető vissza, míg a babák kiállítási tárgyá nemesedése az Edo-korban (1603–1868) alakult ki. A fényűző és gondos kivitelű babák kiállítási hagyománya generációs örökség

⁴²⁹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2943. Az album Tornai Gyula (1861–1928) festőművész ajándéka. Bővebben lásd Dénes, 2015a. 35–39.

⁴³⁰ „A gyermek bájosan, mint valami játék baba, ott ült előtte. [...] Csak a dajka és egy igen tetszetős, Sósó nevű fiatal hölgy szállt be a kislányhoz a hintóba, vitték magukkal a kardot, melyet Gendzsi küldött Akasiba, és egy szent őrzőbabát.” (Muraszaki, 2009. II. kötet. 46–47.)

⁴³¹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 3398, 4117

⁴³² Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7441, 7018

Japánban és az egyik legfontosabb ünnep ma is. A *Hinamacuri* során azok a családok, ahol kislány van a háznál, minden év március 3-án kisebb-nagyobb babaegyüttest állítanak ki a lakás egy kiemelt pontján. (175. kép)⁴³³ Februárban kezdik kiállítani a babákat és március 4-ig le kell bontani az állványt, különben a leánygyermek nem megy férjhez a hagyomány szerint. Az ünnepi alapkészlet hagyományosan a *dairi-bina*, azaz felmagasztalt személyeket megjelenítő babákat tartalmazta, de a 18. század folyamán kiegészült más figurákkal is, illetve apró bútorokkal és étkészletekkel, így a szett jelentős mértékben megnövekedett, amit manapság már komplett készletben árulnak. A babaállvány figuráinak kidolgozását, a teljes készlet művészi igényű kivitelezését nagyban befolyásolta az adott család ízlése és anyagi helyzete, de összességében az ünnepi babakészlet a családban élő leánygyermek(ek) erőben, egészségben való felnövekedését, majdani férjhez menetelét célzó jókívánságok fizikai kivetülése és a japán társadalomban uralkodó hierarchikus rend megjelenítője.

A babák elrendezésének alapja egy vörös drapériával borított, lépcsőzetes állvány/díszpolc, ami fölélé lila színű függönyt akasztottak (176. kép). A babák⁴³⁴ mérete, megmunkálása, korszakonként, készítőkként is változott, elrendezésük módja területenként is eltért, így nem törekszünk mindezek történelmi távlatú bemutatására, inkább csak a rendezőelvnek egy általános ismertetőjére. (*Yamada*, 1962. 82–97) A lépcsőzetes, hétszintes állvány csúcsán a császárt és császárnőt megjelenítő *dairi-bina* babák foglalnak helyet egy arany színű paraván előtt, kétoldalt egy-egy lámpás és felajánlott ételek kisméretű darabjai láthatók. Őket követi, általában a második lépcsőfokon három udvarhölgy baba: egyikük középen ül, a másik kettő álló helyzetben van. Mindannyian a magasztos személyiségeknek a szaké kínáláshoz tartozó eszközöket (kézi asztalkát, szakés csészét, kiöntőt) tartják a kezükben. A harmadik lépcsőfokon öt baba alkotja a zenészek csoportját: közülük négyen hangszereket (fuvolát és dobokat) tartanak a kezükben, az ötödik baba a *nó* kórus tagját képviseli. Ezeket a baba-zenészeket mindig gyermekként ábrázolják. Őket követik a negyedik polcon a felnőtt férfiakat

⁴³³ Bozóky Dezső: *Hinamacuri*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Adattár, ltsz.: F2004.437

⁴³⁴ Általánosságban az elmondható, hogy a babák megmunkálásakor mindig törekedtek a fej, az arckifejezés gondos és szép kivitelezésére, illetve ugyanez mondható el az öltözetek és a kiegészítők vonatkozásában is. Manapság a legtöbb babát és a hozzájuk tartozó kiegészítőket Tokióban és a szomszédos prefektúrákban gyártják és látják el vele az országos piacot, ez pedig lehetővé tette a babák méretének, arckifejezésének, ruházatának és kiegészítőinek szabványosítását.

mintázó babák, amik, mint örök foglalnak helyet párosával, hátukon nyílvezzőkkel, kezükben íjjal. Utánuk következik az ötödik polcon a szolgák hármass csoportja, öltözkük alapján alacsonyabb rangú kísérőket jelenítenek meg; a polc szélén balra egy narancsfa, jobbra egy cseresznyefa kicsinyített mása is helyet kap, melyek a kiotói palotaudvarban ültetett fákra emlékeztetnek. A hatodik polcon apró bútorok, a „menyasszonyi kelengye”⁴³⁵ kicsinyített másai láthatók: egy komód a ruhák számára, egy téglalap alakú tároló (amibe paplant lehetett rakni), egy tükör állvánnyal, és egy varrókészlettel, egy edénytartó állvány, egy sor dobozka, amik általában köralakúak és bojtos zsinórral vannak átkötve (ünnepnapon ajándékozott rizssütemények, finomságok szállítására valók), esetenként pedig *koto*⁴³⁶, vagy hárfaszerű hangszer apró mása is megjelenik. A hetedik polcon közlekedési eszközök láthatók: ökörfogatú díszkocsi és palankin (*norimono*, azaz hordszék).⁴³⁷(lásd 137.kép)

A fenti elrendezés mellett egyéb tárgyak is helyet kaphattak, illetve kaphatnak a díszpolcon, például „*hagoita nevű toll-labdaverők és szerencsemacskák*” (*Imaoka*, 1929. 173.), játékbabák, táncos pózban ábrázolt hölgybabák, de akár nyugati stílusú babák, játékok is (*Yamada*, 1962.88.), valamint az évszaknak megfelelő virágdíszek, úgy, mint barackvirág, ami a *Babaünnep* másik ismert neve is. Az ünnep során ínycsafalatokat szokás fogyasztani, köztük a gyémántformájú halmokba rendezett rizssüteményt, a *hisimocsit* (hishimochi) vagy a speciális szakét, a *sirozaket* (shirozake). Az enivalókat mintázó ételhalmok apró másai is a készlet részét alkotják. A pompás bankett során gyönyörű kimonóba öltöznek a kislányok, akiket ünnepel a ház népe, a piros-fehér-zöld színűre színezett ünnepi süteményeket, édességeket elhelyezik a babák között felajánlásként, illetve maguk a kislányok fogyasztják is.

Az egész babakészlet egy objektívált társadalmi modell, minden részlete, a benne uralkodó meghatározott rend, a szent hierarchia egy miniatűr világot teremt. Azáltal, hogy ezt a babaállványt a lányok minden évben az ünnep során felállítják és figurákkal berendezik, lemodellezik a világ japán rendjét, melynek ők maguk is részesei. A Múzeum gyűjteményében őrzött fametszetek egyike az ünnepi készülődést jól szemlélteti⁴³⁸ (177.

⁴³⁵ Lásd a 123. oldalt és a 278-as lábjegyzetet.

⁴³⁶ Tizenhárom húrú, pengetős japán hangszer.

⁴³⁷ Az ünnepi babaállvány díszítése, elrendezése, a kiállított babák típusa nemcsak évszázadokon át fejlődött, de aszerint is eltéréseket vagy éppen hasonlóságokat mutatott, hogy a városiak, a nemesség vagy a katonai réteg köréből került ki.

⁴³⁸Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: L.247

kép): a lányok, hölgyek a hagyományos piros, lépcsőzetes babaállványt készítik elő, egyikük a lakkdobozkákat rendezzi, míg ketten a babákkal foglalatostkodnak.

A Múzeum nem rendelkezik a *Hinamacuri* ünnep babakészletének teljes garnitúrájával, de egy-két önálló tárgyként gyűjteménybe került darabja egykor babakészlet részét alkothatta. Ide tartozik az az udvarhölgy baba⁴³⁹ (178. kép), ami általában hármass csoportban jelenik meg a babaállvány második lépcsőjén, közvetlenül az uralkodópár alatti szinten. A baba keze üres, de mozdulatából ítélve talán a szaké kínálásához használt eszközt tarthatta benne. Ugyancsak egy ünnepi készlethez készült valamikor az a babatöredék⁴⁴⁰ – mely egy fej csupán, de bizonyosan egy császárnő figurához tartozott a fejdísz analógiák alapján (179.a, b kép) –, illetve egy császárnőt mintázó baba.⁴⁴¹(180.kép)

Az egyik legkvalitásosabb, babakészlettel összefüggő múzeumi tárgy az a kisméretű palankin⁴⁴², amelyet Hopp Ferenc vásárolt Japánban⁴⁴³ és amihez hasonlót a Néprajzi Múzeum Ázsia-gyűjteménye is őriz. ⁴⁴⁴A kisméretű palankin, mint jellegzetesen a *Lányok Ünnepéhez* kapcsolódó tárgy, megjelenik egy háromrészes fametszeten is⁴⁴⁵ (181. kép), az ünnepi alkalmat előkészítő hölgyek között, ahol a fametszet bal szélén egy hölgy és egy gyermek (vagy szolgáló?) cipeli a hordszéket, amelynek eltolt ajtaja mögül egy baba bukkan elő. A fametszeten ábrázolt hordszék és a kis hordozható asztalkák, kisméretű bútorok fekete lakk alapon arany virágdíszítményűek, akárcsak a Múzeum gyűjteményében őrzött babanapi készlet apró asztalkái, edényei⁴⁴⁶, bútorai (182–183. kép).

A *Lányok Napjának* ünnep-párját, a *Fiúk Napját* (manapság gyermeknap, 1948-tól nemzeti nap) május 5-én tartják Japánban. A szintén jellegzetes ünnepi kellékeiről ismert alkalom japán neve a *Tango no szekku* (Tango no sekku), illetve *Ajame no hi* (Ayame no hi), azaz *Írisz fesztivál*ként is ismert, ahol az írisz hegyes levlei, amik kardokra és lándzsákra asszociálnak a harcost magát és a férfiaságot is jelképezik. A Heian-korban (794–1185) a *Tango no szekku* egy virágünnep volt, de egy ismeretlen időpontban

⁴³⁹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2015.127.1

⁴⁴⁰Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2015.130.1

⁴⁴¹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2017.180.1

⁴⁴²Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2780.1-5

⁴⁴³ Részletesen lásd a dolgozat 185. oldalán.

⁴⁴⁴ Lásd a dolgozat 162. oldalán.

⁴⁴⁵Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 5875 és 6905

⁴⁴⁶Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 50.298.1-12, 50.756.1-9

általánossá vált az arisztokrata családok körében, hogy ezen a napon páncélt, lándzsát és zászlót állítottak ki. Ezeket a tárgyakat (valódi fegyvereket és nem játékokat) a kapubejáróban helyezték el, hogy mindenki láthassa azokat. 1800 körül azonban ezt a "bemutatót" a beltérbe költöztették – talán valamiféle hivatalos rendelet miatt, amely megtiltotta a veszélyes fegyverekhez való nyilvános hozzáférést –, és a kiállított tárgyak csoportja egy új elemmel egészült ki: a babákkal. Az Edo-korban, amikor a fegyverek tulajdonjogát szigorúan ellenőrizték és szinte kizárólag a szamurájszaládokra korlátozták, a *Tango no szekku* ünneplése virágfesztiválként a társadalom felső rétegeire korlátozódott. Ennek eredményeként az Edo-kori fiúnapi babák (gogatsu ningyō) meglehetősen ritkák és a Meidzsi- és a közelmúltbeli korok babáihoz képest viszonylag nagyok, mivel valódi fegyverek és páncélok mellé készültek kifinomult, élethű arckifejezéssel, összetett modellezéssel és bonyolult felépítésű ruházattal. Mivel a fesztivál fő célja az volt, hogy a harcos réteghez tartozó fiatal fiúkat férfias szamuráj erényekre – bátorság, kitartás és harci képességek – sarkallják, a fiúnapon felvonuló babákat azok a hősfigurák inspirálták, akiknek hőstetteit a japán irodalom, dráma és népmese műfaja közvetítette. A korábbi babák általában tisztán japán témákra, azaz történelmi személyekre épültek, de a 19. század fordulójától a konfucianus etika hatására a kínai hősookról, legendákról származó témák is bekerültek az ábrázolások közé. Ezekben a babákon keresztül a feudális rendszer számára értékes fogalmak, mint például a gyermeki jámborság és a tekintélytisztelet elterjedtek a japán társadalomban. A fiúnapi babák túlnyomó többsége kosztümös baba, nagyjából ugyanúgy készülnek, mint a *hina* babák – azaz a test egyszerű fa, szalmával kitömve, a fej és a kezek finoman megmunkáltak, az öltözetek kidolgozottak. (Gribbin–Gribbin, 1984. 35– 39.) Az ünnep napjaink Japánjában is az öt legnagyobb ünnep, azaz a *Goszekku* (Gosekku) – mint *Holdújév*, *Lányok Napja* harmadik hó harmadikán, *Fiúk Napja* ötödik hó ötödikén, *Tanabata* vagy *Csillagünnep* a hetedik hónap hetedik napján és a *Krizantémünnep* a kilencedik hónap kilencedik napján⁴⁴⁷ – egyike. A fiús családokban szokás, hogy az ötödik hónap ötödik napján kicsi szamuráj páncélt, fegyvereket, valamint mesebeli és legendás hősoket, harcosokat ábrázoló babákat állítanak ki, hogy példájukkal a fiúk

⁴⁴⁷ Érdemes megjegyezni, hogy bár ezek az ünnepek most tényleg ezekben a hónapokban kerülnek megrendezésre, régen ezt holdnaptár alapján számolták.

bártorságát, kitartását serkentsék.⁴⁴⁸ (184. kép) Az ünnep jellegzetes elemei a ponty alakú zászlók a fiús háznál, annyi hallal az állványon, ahány családtag együtt él a háztartásban. Ha belekap a szél a ponty formájú szélzsákokba, úszni látszanak. Ez jól látható azon a kézzel színezett üvegdián, amit Bozóky Dezső sorhajóorvos készített Japánban tett látogatása során 1908-ban.⁴⁴⁹ (185.kép) Az ünnepről 1910-ben a *Pesti Hírlap*ban az alábbi beszámolója jelent meg *A japán gyermekekről és játékaikról* címmel: „[...] Az ötödik hónap ötödik napján van a fiúk ünnepe, [...] valósággal kiforgatja néhány napra a várost rendes képéből. Minden fiús háznak tetejére [...] magas bambusz-rudakat tűznek merőlegesen, mint egy árbocot és erre kötözik azután a »koi«-kat, a hatalmas színes pontyokat, mindjárt 8-10 darabot egy-egy rúdra. Ezerszámra úsznak ilyenkor minden város, minden falu fölött a levegőben ezek a papiros halak. Az erős japán papirosból, vagy vászonból készült, piros, fekete vagy arany pikkelyekkel bíró, 5-6 méter hosszú pontyokat a szájukon behatoló levegő szépen felduzzasztja, úgy, hogy már a legcsekélyebb szellőnél is pompás úszó mozgásukat végeznek. A pontynak szép képletes jelentősége van Japánban. Szerintük a ponty a legerősebb hal, mely bátran szembeáll minden ellenséggel és fölfelé úszik még a legnagyobb vizesés zuhatagában is. A papír-pontyokkal tehát azt kívánják, hogy a fiugyermek legyen épen olyan bátor és erős, mint a ponty.” (Bozóky In: *Pesti Hírlap*, 1910. 32. évf., 307. sz. 136–137.) A folyón felfelé úszó, áramlatokkal dacoló, és a legenda szerint végül sárkánnyá változó pontya bátorság és az erő jelképe, ami összefonódik a japán népmesékből ismert nagyerejű gyermekhős, *Kintaró* (Kintaro) ábrázolásával.⁴⁵⁰ (186. kép)

A családfők a kardjukat is kiállították ezen a napon egy dekoratív tokonamába, ami a hagyományos japán szobának egy kitüntetett helyisége, ahová kardot, kalligráfiát, ikebana virágot, kerámiatárgyat, egyéb esztétikus és jelentős tárgyat helyeztek el.

⁴⁴⁸ A *Pesti Hírlap* 1933-as száma *Japán bábuk* címmel beszámolt a londoni Arlington képtár kiállításáról: „[...] a képtár homlokzatán halalakú zászlócska lengedez. Japán szokás ez. Náluk a ponty a bátorság jelképe. Különös súlyt vetnek arra, hogy a gyermekekben a bátorságot már idejekorán fölbresszék. Az ötödik hónap ötödik napján halalaku lobogót tűznek ki minden házra, ahol gyermekek vannak. [...] Szenteket, hősokeket ábrázolnak s apárólfiura szállnak. Rajtuk keresztül szólnak a szülők gyermekeikhez. [...] Igen népszerű az a bábu, amelyik *Kintaró-t*, a gyermekhőst jelképezi. (sz.n. In: *Pesti Hírlap*, 1933. 55. évf. 31. sz. 10.)

⁴⁴⁹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Adattár, ltsz.: F2004.436

⁴⁵⁰ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7620

A Múzeum gyűjteményében megtalálható például a férfierő szimbólumaként számontartott kicsi szamurájpáncél⁴⁵¹ (187. kép), az önálló *kabuto*⁴⁵², azaz szamurájsisak (188. kép) és egy – egykor babához tartozó – mini szamurájpáncél.⁴⁵³ (189. kép)

8.1.2. Díszbabák

A bemutatásra és nézegetésre szánt japán babákat az angol nyelvű szakirodalom *display dolls*nak nevezi, a német a *Shaupuppe* szóval jelöli. (Gribbin –Gribbin, 1984. 13., Pate, 2008. 105., Fraser, 1966. 206.) Ezek a babák nem voltak állandóan szem előtt, hanem bizonyos alkalmakhoz kötődően helyezték el azokat a ház egy kiemelt pontján. Megjelenésüket, kialakításukat tekintve hosszú időn át fejlődtek, sokféle formát öltöttek az évszázadok során, és a különféle technikával készült babák mindegyikének megvan a maga hagyománya.

Ebbe a babakategóriába tartoznak például azok a ma is népszerű babák, amik a 20. század elején készültek Japánban és fiatal nőket ábrázolnak, jellemzően valamely drámai előadás táncos karakterét. A talpazaton álló, díszes kimonóba öltöztetett hölgybabák kapcsán két jelentős japán céget érdemes megemlíteni: a Nishi& Co. LTD-t és a Kyugetsu Co.-t, közülük az utóbbi még ma is aktív. Hagyományosan a baba talpazatán elhelyezett matrica jelzi, hogy melyik cég készítette azt.

A fiatal hölgyek körében nagy népszerűségnek örvendő díszbabák *cseresznyevirág babaként* vagy *sakura babaként* (sakura uringyō) váltak ismertté.⁴⁵⁴ A japán hölgyek hajviseletét, ruházatát hűen illusztráló babák testének alapja hagyományosan egy fémváz, melyet anyagokkal vonnak be és gazdag mintakincsű selyemből szabott kimonóba öltöztetnek.⁴⁵⁵ A babák kezében gyakran látható hangszer vagy egyéb kiegészítők is feltűnhetnek

⁴⁵¹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 71.12.1-6. Az 1924-ben létrejött Magyar–Nippon Társaság (lásd Farkas, 2009. 226–246.) megalakulását kezdeményező dr. Mezey Istvánnak (1895–?) a hagyatékából származó és a fiúk ünnepéhez tartozó szamurájpáncél – egyéb, múzeumi tárgyakkal együtt – szerepelt az 1943-as *Sziámi macska* című magyar filmvígjátékban a főszereplő otthonának dísz tárgyai között (Kelényi, 2017. 195–209.), amiről a *Magyar Film* hasábjain *Díszlet szenzáció a Hunniában* címmel jelent meg cikk. (sz.n. In: *Magyar Film*, 1943. 5. évf. 20. sz. 8.)

⁴⁵²Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.:82.188

⁴⁵³Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.:2013.68

⁴⁵⁴Yamada, 1962.140.

⁴⁵⁵ A baba készítésének technikáját közli Yamada, 1962. 177–186.

a kompozícióban (úgy mint virág, legyező, lampion, kalap), attól függően, hogy kit vagy mit jelenítenek meg.

A Múzeum gyűjteményében négy díszbaba is található, gyártóra utaló jelzés, matrica, felirat egyik babán sincsen. Két baba – ami jellemzően ugyanattól a cégtől származhat – magas, kifinomult, kecses, táncos pózban ábrázolt japán hölgyet jelenít meg, míg a másik két baba tőlük eltérő arányokkal és kidolgozottsággal rendelkezik.

Az egyik, 20. század elejére datált baba ötvennyolc centiméter magas, fekete kalapot visel, bal kezében lilaakácágat tartó nőalakot mintáz.⁴⁵⁶ (190. kép) Ő *Fudzsi-muszume* (*Fujimusume*) vagyis a *Lilaakác leány* alakját megtestesítő baba, eredetileg egy népszerű táncos karakter. A babaként is népszerű figura egy talapzaton áll, testtartása nem statikus, keresztbevetett lábaival elforduló mozdulatban látható, így utal a táncos gesztusra. Teste egy S vonalat ír le, mely a kezében tartott, vállon hordott (és az egész babához képest) nagyméretű lilaakác ágat is ellensúlyozza, arcával felfelé tekint, fején kalapot visel. Fehérre sminkelt arcán a szemek sarka pirossal van kiemelve. Gondosan fésült kontyát hajtjuk díszítik, kétoldalt hosszú, lelógó kimonóujjak, hátul hosszan lelógó selyemöv (obi) jellemzi viseletét, melyet élénk színek uralnak, mintázatában a lilaakác és a geometrikus motívumok sokasága jelenik meg, köztük különösen figyelemreméltóak a *Gendzsi-monok*⁴⁵⁷, melyek *Gendzsi regényének* a *Lilaakáclevelek* címet viselő 33. fejezetére utalnak. Európai szemmel szokatlannak tűnhet egy baba ilyen típusú művészi-irodalmi rendszerbe való emelése, nem így a japánok számára. Muraszaki sikibu 1000 körül írt *Gendzsi regénye* világirodalmi klasszikus, ismerete kötelező érvényű. A *Gendzsi* motívumok számos hordozón előfordulnak: teáskészleteken, fametszeteken, csomagolópapírokon, dobozkákon, ruhaneműkön (*Dénes*, 2015b.181.) és mint látjuk, babákon is. A Múzeum másik babája szintén a 20. századi, negyvenhárom centiméter magas és egy fiatal nőt ábrázol⁴⁵⁸(191. kép): a baba lakktalapzaton áll, keresztbevetett lábakkal. Pózából ítélve kezében egykor talán hangszert (samiszent?) tarthatott. Mintás, élénk színű kimonója felett sötét alapon ezüst és arany mintás köpenyt visel, ruhájának motívumai között szerepel a szakura, azaz a cseresznyevirág.

⁴⁵⁶ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 93.7.1

⁴⁵⁷ A *mon* jelentése címermotívum, a *Gendzsi-monok* esetében ez olyan, öt merőleges vonal alkotta geometrikus motívumsor, ami a *Gendzsi regényének* egy-egy fejezetére utal. (*Dénes*, 2015b.181.)

⁴⁵⁸ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 93.8.1

A típusnak két egyszerűbb kidolgozása, arányaiban kisebb babája (192. a, b kép) ugyanúgy lakkalapzaton áll, faalapúak, arcuk nem textilbevonatú, a kézfejük műanyagból van. Kézmozdulataikból ítélve, kezükben tarthattak valamit, vélhetőleg virágos ágat: lilaakácot vagy cseresznyevirágot.⁴⁵⁹⁻⁴⁶⁰

8.1.3. Textilbevonatú babák

Az anyagdarabokkal bevont babák között találunk préselt fa-, és/vagy papírmásé alapú babákat. A fából készült babák egyik jellegzetes típusa a *kimekomi* baba (*kimekomi ningyō*), aminek testét fából faragják, a fatestet szövetdarabokkal vonják be, úgy, hogy annak széleit ragasztóval bekenik és az erre a célra kialakított vájatokba tűrik be. Nem kennek ragasztót a teljes anyagdarab alá, így tapintásra puha érzetet keltenek a faalapon. (*Yamada*, 1962.43.) A Múzeum egy 20. század végére datált *kimekomi* babával⁴⁶¹ rendelkezik és egy babatöredékkal. Az előbbi egy álló alak, kezében legyezővel, hosszú hajjal (193. kép), a másik baba csak testtöredék⁴⁶²(194.a kép), mert bár „egész” babaként, azaz fejvel együtt (lásd 179.a kép) kapta ajándékba a Múzeum, az analógiák alapján nyilvánvaló, hogy a baba teste és feje soha nem alkotott egységet. A fej, ahogy azt már korábban bemutattuk, eredetileg a *Hinamacuri* ünnepi készlet császárnői babájához tartozott, amit a fejdísz (korona), a hajviselet, a baba arckaraktere egyértelműen azonosít. A testet illetően pedig egy *Sirabjōsi* (*Shirabyōshi*), a japán császári udvar hagyományos táncait művelő, férfinak öltözött hölgy táncos figura a kiindulási alap az analógiák szerint: a fej mellett hátra-felfelé lendített kar és a másik kézben tartott eszköz (ami egy stilizált harang lehetett, egy *miko-szuzu* (*mikosuzu*), vagyis szentélyharang) a táncmozdulat ábrázolásának jellegzetes elemei. (194.b. kép)

A népszerű szerencsehozó figuraként ismert, keljfeljancsiszerű *Daruma*⁴⁶³ baba⁴⁶⁴ számos formában és anyagban van jelen Japán hagyományos kultúrájában és hétköznapi életében, egyes típusai adott prefektúrákhoz köthetők. (*Baten*, 2000. 21–23.) A többnyire gömböcformában ábrázolt *Daruma* legelterjedtebb változatai papírmáséból készülnek, ahol a durván faragott famodell köré rizspasztával lágyított papírt tesznek, a papír megszáradása

⁴⁵⁹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2019.2.1

⁴⁶⁰Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2017.112.1

⁴⁶¹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2000.95.1

⁴⁶²Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2015.129.1

⁴⁶³ Daruma alakjával részletesen foglalkozik *Mecsi*, 2013.

⁴⁶⁴Daruma magyarázatához lásd a 297-es lábjegyzetet.

után pedig két részre vágják és kiveszik a belsejét. Ezután a két részt összeragasztják, az aljánál súlyozzák, majd festik. (Baten, 1986. 33.) A figurákat jellemzően szemek (pupilla) nélkül árusítják (lásd 111.b kép), ennek okát többféleképpen magyarázzák: az egyik magyarázat szerint *Daruma* szemének megrajzolása ahhoz a népszerű gyakorlathoz fűződik, aminek során a figura tulajdonosa megfogalmaz egy kívánságot, ekkor megrajzolja az egyik szemet, majd a kívánság teljesülésekor a másikat, majd az év végén elégeti a papírmásé figurát és újat vásárol az újévre⁴⁶⁵; egy másik magyarázat szerint a figura előképűl szolgáló szerzetes a meditációja közben elálmosodott és hogy ébren tudjon maradni, kitépte a szemhéjait, azokból pedig szárba szökken az első teacserje, aminek élénkítő hatása ismert.⁴⁶⁶

A figura számos típusban és anyagban létezik, gazdag inspirációs forrása művészeteknek, a kézművességnek. A Múzeum gyűjteményéből többek között faragványra⁴⁶⁷ (195.a kép), textilbevonatos babapárra⁴⁶⁸ (195.b, c kép) is van példa. Ez utóbbi babaegyüttes érdekessége, hogy itt darumaszerűen női- és férfialakot látunk. A *Hime* vagy *Princess Daruma* babatípusban a III. századi *Dzsingú* (Jingū) császárnőt és férjét, *Csúai* (Chūai) császárt ábrázolják. Egy legenda szerint, amikor a császárné megtudta, hogy várandós, éppen Macujama (Matsuyama) területén (Ehime Prefektúra) található Dógo Onsen (Dōgo Onsen) nevű termálforrásnál tartózkodtak, ahol a császárnő felajánlott egy babát, imádkozva a könnyű szülésért és az egészséges gyermekért, így ez a babapár népszerű szerencsehozó ajándéknak számít. A császárnő baba általános megjelenése, miként a Múzeum tárgyán is látjuk: vörös és arany színű anyaggal burkolt test, fekete, vállig érő haj; a császári figura sötétkék brokáttal van bevonva, ami más példánál fehér is lehet. A babák pufók arca fehér, *gofun* bevonatos, kézi festésű. Fejük nyéllel rögzül a gömböc testben, aminek talprészén lapos, gombszerű lezárás teszi lehetővé, hogy a baba megálljon „a lábán”. Belsejünkben sokszor nehezek találhatók, ami a babát oldalra döntés esetén is visszabillenti függőleges állapotba, így keljfeljancsiszerűen működnek. A babapár kedvelt esküvői ajándék, jószerecse talizmánként adják az ifjú házasoknak, mely gyermekáldást is hozhat, valamint az anyának és az újszülöttnak jó egészséget ad és távol tartja a gonosz szellemeket.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵<https://archive.org/details/japanencyclopedia0000loui/page/78/mode/2up?q=daruma&view=theater> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁶⁶ <https://terebess.hu/konyvkiadas/szorolapok/bodhidharma.html> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁴⁶⁷ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.:50.183

⁴⁶⁸ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2017.113.1 és 2017.114.1

⁴⁶⁹<https://en.japantravel.com/ehime/himedaruma/3086> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Az anyaggal bevont babák körébe tartoznak a bölcsős babák (izumeko ningyō), amelyek fonott kosárkában ülnek. A típus kialakulása az Észak-Japánban élő farmerek és családjaik azon szokásából eredeztethető, hogy az egész nap folyamán, távoli földeken munkát végző farmerek textilekkel bélelt, fonott kosárban hordozták magukkal gyermekeiket, telente pedig az otthon dolgozó anyák ugyanezzel a módszerrel tartották melegen a kicsiket és védték meg a sérülésektől. Kisebb játékokat kötöttek a kosár pereméhez, amelyekkel az apróságok elűzhették unalmukat. Ezt a szokást tükrözik a kosárkás/bölcsős babák, melyeknek több variációja is ismert: kézi szövésű kosárban csecsemő, pamuttal fedve; esztergált változatában forgatható, kokesi⁴⁷⁰-szerű baba ül, ami nem esik ki a kosárból; a kifinomultabb változatok a császári párt ábrázolják gazdag selyem és brokát anyagokkal. (Baten, 2000.41.) A baba népszerű szuvenir és jókívánság tárgy, mely boldog családi életet és sok leszármazottat kíván. (Baten, 1992. 30.)

A Múzeum bölcsős babája⁴⁷¹ az alaptípust képviseli: kicsi, változatos mintakincsű anyaggal gazdagon bélelt szalmakosárban egy fiúcska látható bal kezében dobcsörgővel, hóna alatt nyuszival. (196.kép) A babának csak a feje, nyaka és két keze látszik ki a kosárból, a többi rész nem látható a selyemmel fedett kupac alatt, de az bizonyos, hogy lábak nélkül, egyenes testtel rögzítik őket. Piros alapon élénk színű selyemruha alól kilátszó két kézfeje műanyag. Bal kezében papírból készített és selyemmel fedett dupla dobos-csörgőt tart, melyről cernára erősített gyöngyök lógnak alá. Jobb kezéhez közelebbi eső részén a kosárnak (annak pereme fölött) további játékok vannak rögzítve: egy dob és egy textillabda. A baba feje kisméretű préselt fagolyó, melyen *gofun* eredményez fehér bevonatot. Arca kézzel festett, haja természetes szőr (emberi haj vagy lószőr) lehet.

⁴⁷⁰A japán kokesi baba hagyományosan fából készült, hengeres kialakítású babatípus, aminek nincsen keze és lába. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében nincsen ilyen tárgy típus.

⁴⁷¹Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2017.111.1

8.1.4. Textilfigurák

A textilbabák típusához tartoznak a kisméretű, maradék textildarabokkal (pamuttal, selyemmel) bevont *párnázott babák* (oshiebina). Testüknek a tömőanyag ad kiterjedést, de azért a síkszerű állapothoz még közel állnak. Ezeket a figurákat be is lehet keretezni, de általában bambuszpálcára tűzik és kiteszik őket a hóba, beleszúrják a földbe vagy a tatamiba, így a figurákkal létre tud jönni egy játéktér és bábozásra alkalmas szituáció. (Baten, 2000.75.) Macumoto (Matsumoto) város nevéhez kötődik a figurák készítésének hagyománya, mely a 14. századra vezethető vissza.⁴⁷² A 17–18. században a párnázott figurák készítése otthoni elfoglaltságnak számított az előkelő hölgyek körében. Csakúgy, mint a virágrendezés és a teaceremónia, a kézimunka is jártasságot, szakértelmet igényelt, így a kultúra fellegvárának számító Kiotóba küldött hölgyek az elsajátított tudást magukkal vitték Macumoto városába, ahol a mai napig őrzik a figurák készítésének hagyományát. Az Edo-kor végén, a feudális rendszer lebomlásával földönfutóvá vált samuráj réteg kénytelen volt áruba bocsátani mindenét, így a körükből származó hölgyek elkezdtek árulni a szép figurákat. Később a babák bekerültek a tömeggyártott termékek közé, ami a minőség rovására ment és azt eredményezte, hogy az 1880-as évekre elveszítették népszerűségüket. A Múzeum fent említett típusába tartozó 19. századra datált tárgyegyüttese egy díszkocsit és az azt kísérő alakokat ábrázolja⁴⁷³ (197.kép), illetve a típus fametszetes ábrázolására is van példa.⁴⁷⁴ (198.kép)

8.1.5. Mechanikus babák

A mechanikus babák típusához tartoznak a híres *kóbe* fababák (Pate, 2008. 200–209.), amik jellemzően mozgó alkatrész(ek)ből állnak. A *kóbék* érdekes állomásai a japán babakészítésnek, jól körülhatárolhatóan 1870–1920 között készültek Kóbe kikötővárosában. (Cox, 2010.171–186). Furcsa, faragott, kisméretű emléktárgyakról van szó, melyeket elsősorban a közeli Nunobiki vízesést meglátogató, főként nyugati turisták vásárolták szuvenir gyanánt. A babák erős kontrasztban állnak bármely más eddig ismertetett babatípussal: kevésbé festettek, textilborításuk nincsen, *gofun* bevonat

⁴⁷² A technika eredetét illetően lehetséges, hogy egy nagyon régi kínai eredetű képformára vezethető vissza az *oshi-e*. (Baten, 2000.75.)

⁴⁷³Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2017.115.1

⁴⁷⁴Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7261

nélküliek. A karakterek megmunkálása is minimális részleteket mutat: egyszerű vésés, csont és elefántcsont berakás a szemnek, a nyelvnek, a részletek kiemelésére pedig alkalmanként vörös lakk és pigment jelenik meg. Mindezek mentén a felhasznált fa anyagának természetes szépsége teremt drámai kontrasztot a fent említett részletekkel. A *kóbék* mérete általánosságban 2,5–20 centiméter között mozog, ezért a szórakoztató kis apróságok kézbe simuló méretük miatt különösen intim műfajként értelmezhetőek. A folyamatos kézben tartásuk csak emel a szépségükön, hiszen az olajos/zsíros bőrrel való állandó érintkezésük az idők folyamán egyfajta csillogó patinát képzett a felületükön, így a fekete figurák alól lassanként előtűnik a felhasznált fa anyaga. A *kóbe* baba összességében egy kissé bizarr hibrid figura, magán viseli a buddhista szerzetes, a szellem/démon és egy fekete férfi különös vonásainak elegyét: kidülledő fehér szemek, kilógó piros nyelv, meghosszabbított nyak és lábak jellemzik és gyakran kísérteties lények vesznek részt a mozgó „produkcióban”, ahol például kosárból kibújik egy fej vagy egy kígyó. (Pate, 2008.200., Shigeyoshi, 2002.43.) (199.kép)

Strukturális szempontból a *kóbe* babák három fő típusba (kerek, dobozos, álló figurák) sorolhatóak. A Múzeum babája egy álló szerzetes figurája⁴⁷⁵, kiöltött nyelvvel, kidülledő szemekkel, kinyújtott karokkal. Kezeiben láthatólag fogott/tartott valamit, vagy valamiket, de ezek mára hiányoznak. (200.kép) Feje nem fixen csatlakozik a testéhez, kialakítása enged némi fejmozgást a babának. Bal szeme a *kóbék* jellegzetes berakott szeme, míg jobb szeme láthatólag utólagos javítás. Kiöltött nyelve egykor mozoghatott, de mára rögzített állapotban találjuk.

A *kóbe* babák készítése kapcsán egy fontos személy Oda Tashirō (1883–1950), aki az 1910-es évek elején érkezett Kóbe városába. Alapvetően bútorokat készített, de tehetsége megmutatkozott a babák megmunkálásban is és figurái hamar magukra vonták a figyelmet. A variációk száma száz körül van, míg a fő motívumok ötven körüli számot mutatnak, ahogy az a megrendelőik számára készített katalógusból is kiderül. Oda Tasirō kóbe-kínálatában (Shigeyoshi, 2002.43.) az 52. katalógusszámon találunk több olyan babát, melyek kialakítása a Múzeumban őrzött babáéval rokon. (201. kép)

⁴⁷⁵ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 9633

8.1.6. Játék babák

A japán kisgyermek hagyományosan az első születésnapkor⁴⁷⁶ kapta meg az első játékszereit: köztük az *icsimacu* babát. A dolgozat korábbi fejezeteiben már megismert babatípusból a Múzeum két darabot is őriz, az egyik a már említett Kertész K. Róbert-hagyatékából származó baba (lásd 87.b, 158., 159. kép), a másik egy tenyérben elférő apró változata a típusnak.⁴⁷⁷ (202.kép) A két baba méretében bár jelentősen eltér, mégis mindkettő az *icsimacu* baba gyűjtőfogalomba tartozik. Ezeknek a babáknak a mérete széles skálán mozog, a valódi gyermeknagyságú babáktól kezdve a tenyérben elférő apró alkotásokig, melyek szintén megbecsült darabjai a japán babakészítésnek. (203. kép) A Múzeum apró babája egy fiúcskát ábrázol, az arca nem olyan szofisztikált, mint a gyűjtemény másik babájának, tenyérnyi mérete okán mégis intimebb alkotás.⁴⁷⁸

Az *icsimacu* babákra a vizuális hordozókon is találunk példákat a Múzeum anyagából.⁴⁷⁹ A japán gyűjteményben található Hopp Ferenc fotóalbuma⁴⁸⁰, ami az első földközi útjáról származik, mely Japánt is érintette (1883). Hopp Ferenc az utazásai során maga is készített fotográfiákat, azokkal kiállításokon is szerepelt és vetített képes előadásokat is tartott, például a Magyar Földrajzi Társaság összejövetelein (*Ferenczy*, 2008. 37.), valamint saját képei mellé kiegészítésül, és úti emlék gyanánt mások által készített, albumba rendezhető fotográfiákat is vásárolt; ezek olyan jeleneteket, helyzeteket ábrázoltak, amik felkeltették az érdeklődését – például műemlékek, tájak, helyi viseletek iránt –, illetve amiknek ő maga nem lehetett szemtanúja – mint például bizonyos ünnepek, szokások, intimebb jelenetek. (*Ferenczy–Kincses*, 1999. 57.) Az album egyik felvételén egy japán nőt látunk (204.kép), akinek karján gondosan bebugyolálva egy kisbaba alszik. A jelenetben

⁴⁷⁶Egy ember életideje már a fogantatás pillanatától számított, így a japán gyermek születésekor tulajdonképpen már egyéves volt (*Frédéric*, 1974. 32.). „A felnövekvő ember az idő észlelését – miként minden egyéb tudását – a számára adott kultúrába betagozódva sajátítja el, így az időhöz is kultúrájának szabályai szerint viszonyul.” (*Németh*, 2014.7.)

⁴⁷⁷Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán gyűjtemény, ltsz.: 2015.128.1

⁴⁷⁸A nyugati babakészítésben ismert apró, babaházi babák között japán stílusú babákat is ismerünk hazai közgyűjteményben is. A székesfehérvári Hetedhét Játékmúzeum – Moskovszky gyűjteményben őrzött keleti stílusú babák ismertetése jelen sorok írójától *Keleti baba – nyugati kuriózum. Keleti babák a Moskovszky-gyűjteményben* címmel elhangzott az *Állandó és változó babakultúra – játéktörténeti konferencián*, amit dr. Moskovszky Éva (1925–2010) játékgyűjtő, a hazai játékkultúra kimagasló képviselőjének tiszteletére szerveztek Székesfehérváron, 2019-ben. (*Hársvölgyi*, 2019b)

⁴⁷⁹Bővebben lásd *Hársvölgyi*, 2019a.

⁴⁸⁰Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 82.3

feltűnő elem a szituációhoz hozzá tartozó, földön heverő, két *icsimacu* baba, melyek, mint legkorábbi játéktárgyak kaphattak helyet a felvételen, ami bár láthatóan stúdiókörmények között készült, a fotós fontosnak tartotta a játék babák jelenlétét a kisbaba társaságában.

A Múzeum adattári gyűjteményében őrzött felvételek között kutatva is találunk olyan felvételt, ami a játék baba témához kapcsolódik. Az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékében utazó fiatal orvos, dr. Bozóky Dezső (1871–1957) szolgálatteljesítés révén jutott el Japánba, ahol nemcsak fényképezett, hanem a kor szokása szerint vásárolt képekkel egészítette ki saját készítésű fotografiai anyagát. A tematikus albumokba rendezett felvételeket közvetlen nézegetésre, üvegdiára kidolgozott képeit publikus vetítésre szánta. Fotografiai hagyatékát az 1911-ben *Két év Keletáziában* címmel kiadott kétkötetes útinaplójának⁴⁸¹ vonatkozó részeivel egybevetve érdemes kutatni. Az megállapítható, hogy Bozóky alaposan szemügyre vette az általa „*ici-pici kedves népség*”-nek nevezett japán gyerekek megjelenését, játékait, ünnepeit, a nagyobbak viszonyát a kisebbekhez, stb. Az útikönyvében közölt egyik fotó alá (205. kép) például a következő sorokat írta: „*minden gyermek hátán lovagol egy gyermek*” (Bozóky, 1911. 208.). A fotó nem Bozóky saját felvétele, Japán útja során láthatta.⁴⁸² A jelenet a szabad levegőn összeverődött gyerekek – vélhetően *komorik*⁴⁸³ – csoportját ábrázolja. A felvétel érdekessége, hogy a csak kislányokból álló csapat minden tagja egy valódi kisbabát cipel a hátán. És noha Bozóky külön nem említi, orvosként valószínűleg maga is megállapíthatta, hogy komoly tehertétel egy gyermek gerincének, ha egy másik kis testet hordoz a hátára kötve. Minden bizonnyal nem volt előzmények nélküli a testhasználat eme formája, amit megerősít a hajóorvos leírása is, aki a következő megfigyelést rögzítette: „[...] *minden kis leány, amelyik még nem tud igazi babát hordani a hátán, ilyen kis babát visel egész nap a hátán*” (Bozóky, 1911. 25.). Ez a megjegyzés azért fontos a tárgyalt téma szempontjából, mert a játékszer irányába is kitekintést mutat, Bozóky ugyanis azt láthatta, amint a kisgyerekek játék babát visznek a hátukon és a „*kis baba*” meghatározás alatt az *icsimacu*

⁴⁸¹ Az első kötetben Kína és Korea, míg a második kötetben Japán kapott helyet, ez utóbbi több mint ötszáz oldalon. A tizenhét fejezetet háromszáz képpel illusztráló kötet az egyik legfontosabb japán vonatkozású könyv a 20. század elejéről Magyarországon, benne számos, a kutatás számára releváns szöveges és vizuális információval.

⁴⁸² Ezt erősíteni látszik az a tény, hogy ugyanennek a gyerekcsoportnak a képét egy japán nyelvű könyv is közli. (Shimokava, 2002. 288.)

⁴⁸³ A *komori* kifejezés egy szóösszetétel, és olyan személyeket jelöltek ezzel a szóval, akik gyermekről gondoskodtak. Köztük gyermekek is voltak, akiket gyermekgondozásra szoruló családok alkalmaztak. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum nyugalmazott adattárosának, Kardos Tatjánának szíves közlése.

babát értette, amit apró tulajdonosaik ugyanúgy a hátukon cipeltek, mint ahogyan a felnőttek a kigyermekeket, így ez a gesztusrendszer beépült a testükbe. (206. kép, és lásd 2. kép) A kislányok – a majdani családanyai szerepre való felkészülést is elősegítendő, – a „gyakorlati cselekvés képeit, sémáit, mozgásait” (Wulf, 2007. 181), a „helyes felnőtt eljárást” (Hearn, 1894/2009. 216–217., Benedict, 1954. 266.) tanulták meg a mimetikus folyamatokban.⁴⁸⁴ Nem lehet véletlen, hogy nem is játéknak tűnnek ezek a babák, mint ahogy az sem lehet csupán a japán esztétikai elvárásnak való megfelelés, hogy szép legyen a baba. Nagyon úgy tűnik, hogy egy ilyen élethű, törékeny babával tanulták meg a kicsi japán gyerekek, hogy egy valódi kisbabával hogyan tudnak majd helyesen bánni, vele együtt játszani, így a játék baba nevelési-oktatási szerepet is betöltött. (Takeguchi, 2002. 50.)

8.1.7. Papírbabák

A papírkészítés fejlett technikája hosszú múltra tekint vissza Japánban. Az alapanyag sokrétű felhasználást tett lehetővé és a művészi igényű kidolgozásra is lehetőséget adott. A papír több mint az írás hordozója, használatának sokféleségét bizonyítja, hogy az élet számtalan területén alkalmazzák mai is: például ablakok, tolóajtók borításaként, lampionok, dobozok, ernyők, erszények, fametszetek, kalligráfiák, sőt még ruhák készítéséhez is. A papír a művészi kifejezés eszköze és mint ilyen a babák készítéséhez is gyakran használt alapanyag. A papírból készült babák közül a Múzeum gyűjteményében is megtalálható az *aneszama baba* (anesama ningyō)⁴⁸⁵, aminek jelentése: „Tiszteletre méltó nővér” baba. (207. kép) Az elnevezés egy udvarias formula, amellyel a család fiatalabb tagja illette a nála idősebb lánytestvérét. A babák hagyományos készítését Japánban az immateriális kulturális javak közé sorolták, hogy biztosítsák a technika megőrzését a jövő nemzedék számára. (Baten, 1992.112.)

Az *aneszama* babák vegyes anyagból készültek többszáz évvel ezelőtt, míg a Múzeumban őrzött papírbaba típusa mintegy száz évvel ezelőtt alakult ki. A baba arca szem-száj nélküli, vagyis nincs benne élet, erő, ennek oka a régmúlt hiedelmek gondolkodásában érhető tetten: a babák nem tudnak ártani, mert nincsenek felruházva személyiséggel. Ezek a babák őrzik a fétis jelleget, egyszerre szépek és stilizáltak, és mivel arcvonás nélküliek, a díszítés a ruházatra, a frizurára és a kiegészítőkre helyezi a hangsúlyt. A Múzeum másik papírból készült babája

⁴⁸⁴ Általánosságban véve a gyermek, a játék és a mimetikus reprezentáció összefüggéseit lásd Donald, 2002. 158–159.

⁴⁸⁵Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2022.10.1

a *takeda* baba (*takeda-ningyō*)⁴⁸⁶, vagyis színészeket ábrázoló babák papírváltozatát képviseli. (208.kép) Az egyik legfontosabb hagyománynak számító énekes-táncos drámai stílusú *nó* színházi kezdetei a Muromacsi-korra (1338–1600) vezethetők vissza, melyet elsősorban a szamurájok kedveltek. A színházi meghatározó kellékei a kosztümök és maszkok voltak, ez utóbbiak az érzelmi állapot szerinti arcjáték változását is vissza tudták adni. A Múzeum kortárs babája egy *nó* színészt ábrázol, aki a derűs öregember maszkját viseli, öltözete bő szárú nadrág és kabátra emlékeztető, térdig érő felsőruha, valamint fejfedő, kezében legyezőt tart.

8.1.8. Egyéb

Az alábbiakban olyan tárgyokról lesz szó, melyekhez játékos alkalmak kötődnek, illetve amelyek reflektálnak egy adott játékra. A Japán Gyűjtemény egy jellegzetes, felnőtt társas időtöltéshez tartozó játéka a *kumikó*, vagyis illatszerjáték.⁴⁸⁷ (209. kép) Japánban az illatkultúrának évszázadokra visszanyúló hagyománya van, a virágrendezés és a teaceremónia mellett a *kódó* (kōdō), vagyis az „illat útja” a kifinomult japán művészeti ágak egyike; az elnevezés magában foglalja az alapanyagokat, a felhasznált eszközöket és a kapcsolódó tevékenységeket, így például a játékokat is. A kínai közvetítéssel Japánba kerülő illatos fák kapcsán, – melyek elsősorban a buddhista szertartásokon és a császári udvarban kapnak szerepet –, a 7. századtól kezdődően ismerkednek meg a szigetországban az illatkultúra alapjaival és alapanyagaival. A 10–11. századra már kibővül az illatszer felhasználásának köre és kimonók, valamint belső terek illatosításához is használnak füstölő-illatszerket. Emellett illatkeverési eljárásokat alkalmaznak, és különböző receptúrák alapján egyedi esszenciákat is létre tudnak hozni, melyeket aztán egymással versenyeztetnek. A 15. századra az illatceremóniák és szertartások menetét, eszközeit már szabályok határozzák meg. Az alapelv a különböző illatos fák aromáinak megkülönböztetése, összehasonlítása volt, a játékok apropóját jellemzően valamilyen téma adta (például adott évszak, irodalmi alkotás, utazás, stb.) Hagyományosan az illatceremóniákon való részvétel luxus időtöltésnek számított, a költséges ritka fák használata miatt nem adatott meg mindenki számára.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.:2022.11.1

⁴⁸⁷Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 50.663

⁴⁸⁸http://www.lizadalby.com/TofM_SUBJ.html (Hozzáférés: 2023. január 5.)

A Múzeum illatszerjátéka a 19. századból származik és a játékkészlet több darabból áll: egy téglalapformájú fatáblából, két összeillesztett fapanel alkotta pályából, két lovas bábuból, valamint a tábla felületébe szúrható virágdíszes és nyílvevesszőszerű pálcákból. A játék menete szerint a játékosok az illat meghatározása után léphettek bábujukkal a pályán meghatározott szabály szerint. Tulajdonképpen a játéknak nincsen győztese vagy vesztese, hiszen a játék folyamatában az illat élvezete a lényeg. (Dénes, 2015b. 182–184.)

Egy, a japánok által már a Heian-korban (794–1185) is kedvelt párkereső memóriajáték, a *kai-avasze* (kai-avase), azaz kagylójáték, aminek tárgyasult darabjai ugyancsak megtalálhatók a múzeumi gyűjteményben. A kagylóhéj formája, természetes mintázata már önmagában is szép, festve pedig igazán különleges felületet eredményez. A kagyló eredetileg összetartozó, felnyitás után szétválasztott héja a párkereső játék alapja. A játék lényege, hogy a kívülről kifényesített kagylók belsejébe összeillő képeket, szimbólumokat, verseket festettek, és a játék során párosították őket. A kagyló ilyen módon szerelmi szimbólum is, az összeillő párt jelenti. (Dénes, 2015b. 181–192.) Erre reflektál egy 19. századi, kagyló formájú lakkdoboz (210. kép)⁴⁸⁹ és egy mázas kerámia is. (211.kép)⁴⁹⁰

A Múzeum Japán Gyűjteményének egy érdekes kis tárgya egykor babához tartozhatott. A felnőtt japán férfiak jellegzetes viseleti kellékének, a kimonó övéhez rögzíthető *inrónak* (inrō: orvosságtartó dobozka) mintájára egy játék *inróra* látunk példát (212. a, b kép), aminek mindkét oldalát gyermekjátékok díszítik: vesszőparipa, agyagmadárka, pörgettyű és furulya, valamint gurulós nyuszi figura és papírmásé kutya alakja jelenik meg rajta. Ez utóbbi egy jellegzetes amulett és játék is volt egyben. A kutyákról – védelmező, őrző tulajdonságaik miatt – úgy tartották, hogy képesek felismerni az emberi alakot öltött démonokat⁴⁹¹, így hagyományosan kisgyermekek védelmezőiként működnek.⁴⁹² Az újszülöttek első sintó szentély látogatásakor

⁴⁸⁹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 2535

⁴⁹⁰ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 51.217

⁴⁹¹ Gondoljunk csak a Kúnos Ignác által magyar fordításban is olvasható „*Szellemirtó Sippejtaro*”-ra, ami „*csak a gonosz embert bántja, a jót pedig megvédelmezi; de bikányi is ám az ereje, hát még a bátorsága. [...] Nekiugrik Sippejtaro és vasfogával, vaskarmával úgy beleragad [...], hogy belekábul az ördög fajzatja és csak úgy ordíttatja a félelme meg a fájdalma.*” (Kúnos, 1923a. 193–197.)

⁴⁹² Napjaink Japánjában a kutya figurája egy sokkal hétköznapibb módon, de a szimbolikus erejébe vetett hitet megőrizve kap helyet a várandós édesanyák számára megvásárolható, pocakra köthető bandázsban (*haramaki*). A várandósság ötödik hónapjában, a kutya napján tartott rituális alkalomkor (*Inu-no-hi*) kerül sor az *obi-ivaira*, azaz ekkor kötik fel rituálisan a pamutszárnyakat a várandós édesanya hasára. (Papp, 2013. 238.)

kapják a papírmásé figurákat, hogy védjék meg a gyermeket a betegségektől és tartsák távol az ártó erőket.⁴⁹³

8.2. Gyermekjátékok, játszó gyermekek ábrázolásai fametszeteken

A tárgyak mellett valóságos és konkrét tudást nyújtanak számunkra a japán gyermekkultúra gazdagságáról a képi forrásokon – köztük a gyermekekkel kapcsolatos *ukiyo-e*⁴⁹⁴ fametszeteken – keresztül közvetített információk.⁴⁹⁵ (Inagaki, 1998.12.) A hagyományosan az Edo (ma Tokió) köznépeinek szórakoztatására készült nyomatokon gyermekek is láthatók, sőt egyes daraboknak központi témája maga a gyermek vagy gyermekek, a játékok, a népmesehősök, az anya-gyermek kapcsolat ábrázolása. Ezekre a Múzeum gyűjteményében számos példa található, közülük egy-egy darabot mutatunk be részletesebben.

Az anyát gyermekével ábrázoló fametszetek hagyományosan a *bidzsin-ga* (bijin-ga), vagyis a szép nőket megjelenítő képek között található⁴⁹⁶, és *bosi-e* (boshi-e) néven foglalják említik a képtípust.⁴⁹⁷ Ezek az intimitást sugalló képek bensőséges anya-gyermek viszonyról tanúskodnak, a megfigyelt jelenetekben hétköznapi szituációkat látunk: az anyát, aki gyermekét táplálja, gondozza, dédelgeti, játszik vele, közben pedig az emberi élet mérföldköveinek számító gyermeki ünnepekbe, azok szokásaiba is

⁴⁹³ A hagyományos japán társadalomban az újszülött első fürdetését szertartásszámba menő elemek szőtték át, különösen arisztokrata körökben. A baba fürdővizébe ékszereket tettek, a víz fölé pedig kutya vagy tigris képét tartották, hogy a szimbolikus védőerőt képviselő alakok visszatükröződjének benne, így oltalmazva a gyermeket (Frédéric, 1974. 27.).

⁴⁹⁴ Az *ukiyo-e* (jelentése a „lebegő világ képei”), mint az Edo-kor elején született új képzőművészeti műfaj a városi lakosság kedvelt szórakozási formáit ábrázolja. In: Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*, 340–341.) A mai plakát, magazin vagy képeskönyv korabeli megfelelője. Témái között találjuk a városiakok (így a gyermekek) mindennapi életét bemutató nyomatokat is.

⁴⁹⁵ A japán *Kumon Institute of Education* 1998–1999-ben *Children represented in Ukiyo-e – Japanese Children in the 18th-19th Centuries* címmel több állomásos utazókiállítás (Moszkva – Párizs – Edinburgh) mutatta be a japán gyermekkultúrát reprezentáló fametszeteket.

⁴⁹⁶ Ezeket a nyomatokat nem tartották nagyra, mert a bennük ábrázolt gyerekek csökkentették a szép hölgyek szexuális vonzerejét. (Inagaki, 1998.17.)

⁴⁹⁷ 2017 tavaszán a krakkói Nemzeti Múzeum rendezett a japán társadalom női szerepeire reflektáló kiállítást *Onna* címmel, amiben külön egységet alkotott az anyaság (*bosi-e*) témáját bemutató fametszetek sora. (Romanowicz, 2017. 54-65.)

betekintést nyerünk. A Múzeum gyűjteményében több olyan fametszet is található, melyek az említett képtípust reprezentálják, közülük Kitagawa Utamaro I (1753–1806): *Anya gyermekkel*⁴⁹⁸ című fametszete a típus egyik szép példája. (213. kép) Az édesanya, nyitott keble fölött, karjában tartja gyermekét, aki látszólag már igen türelmetlen, akarátának ökölbesorított kezével ad nyomatékot, közben a jelenet másik hölgye talán éppen azt ellenőrzi, hogy van-e elég anyatej, hogy a gyermek éhségét csillapítsák. A japán nyelv érdekessége, hogy a nő (女, *onna*) és a gyermek (子, *ko*) jelentésű karakterek együttes értelme: valakit vagy valamit kedvelni, szeretni (好).⁴⁹⁹ A szóösszetétel már önmagában is hordozza azt a szeretetviszonyt, ami az említett képeknek sajátja.

A fametszetek legnépszerűbb témája, amely a mindennapi élet szokásait ábrázolta, az az élvezeti negyed volt, de a témán belül a városiak mindennapi életét bemutató nyomatok között megtaláljuk a gyermekábrázolásokat is, gyakran a lecke (a tanulás) és a játék (játéktevékenység) témájára fókuszálva a jelenetet. Mindkét aktivitásnak megvan a maga történelmi tényezője: a lecke megjelenésének oka az elemi oktatás fejlődése és elterjedése volt, a játéktevékenység ábrázolása mögött pedig az a társadalmi változás húzódott meg, aminek nyomán a gyerekek megszabadultak a munka terhétől és több időt tölthettek különféle játékokkal. Az előbbi témára jellemzőek a valamely tanulási helyzetet ábrázoló nyomatok, mint például a Múzeum *Zenelecke*⁵⁰⁰ című 18. századi fametszete, ahol lányoknak szóló zenei órát láthatunk olyan húros, pengetős hangszerekkel, mint a koto és a samisen. (214.kép) Ami a játékok fametszetes ábrázolását illeti, azok felbecsülhetetlen értékű képi forrásai a játékkutatásnak, a legismertebb példák az Edo-kori játékok között Utagawa Hiroshige (1797–1858) 1830 körül készült *Gyermekjátékok (lányoknak és fiúknak)* című fametszetei, amiket a játékok tekintetében id. Pieter Brughel (1525/30?–1569) *Gyermekjátékok* című, 1560-ban festett művéhez hasonlíthatunk. (215.a, b kép) A műveket összevetve Hiroshige fametszetein találunk olyan játéktípusokat, amik Brueghel festményén is megjelennek, ilyenek például a gólyalábon sétálás, a hangszeres játék, a labdával való játék, babák rendezgetése, a széllel való játék (Hiroshigénél sárkányeregetés, Brueghelnél egy botra rögzített ruhadarab szélben lengetése), stb. Mindez egyes gyermekjátékok egyetemes jellegére utal, ahogy több, később említett játéknak is van európai megfelelője.

⁴⁹⁸ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán gyűjtemény, ltsz.: 6512

⁴⁹⁹ Dr. Lázár Marianna japanológus szíves közlése.

⁵⁰⁰ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7328

A Múzeum fametszetei⁵⁰¹ között számos példát találni a gyermekek és játékok ábrázolására is, különböző korszakokból. Látunk például jéggel játszó⁵⁰² (216. kép) vagy szumót játszó fiúkat⁵⁰³ (217. kép), vesszőparipával játszó gyerekeket⁵⁰⁴ (218.kép), és a játékok önálló ábrázolásaira is találunk példát úgy, mint *temari* labda⁵⁰⁵ és galambsip.⁵⁰⁶ (219. kép)

Az *ukiyo-e* nyomatok témái között gyakran szerepelnek a gyermekek és felnőttek szórakoztatására készült narratív történetek és hőmesék jelenetei is. A nagyerejű fiúgyermek, *Kintaró*, az őszibarackban talált fiú, *Momotaró* és a Tündérországot megjárt halász *Urashima Taró* meséin keresztül feltárul a "másik világ", amelyről úgy hitték, hogy az emberi világon kívül létezik. Ez a gondolat jól tükrözi az emberek bizonytalanságát a létező világban, valamint a valóság kijátszására való hajlandóságot is. Ezek a történetek kifejezetten az Edo-kori kultúrára jellemzőek, ahol a képzeletbeli világ egyfajta pszichés menekülés volt a félelmet keltő dolgok elől, például a természeti katasztrófáktól, a betegségekétől, de akár a feudális rendszer alatti elnyomott és korlátozott élettől is. Ugyanakkor a remény tükrözője is volt, hiszen az Edo-kori társadalomban a családi vonal folytatása volt a legfontosabb, ami fiúgyermekkel volt csak biztosított. Az olyan mesehősök, mint *Kintaró*, az „aranyfiú” és *Momotaró*, az őszibarackban talált fiú mindketten a "másik világ"ból származtak, és az emberfeletti hatalmat testesítették meg. Az ilyen hősképek a szülők azon kívánságát jelenítették meg, hogy gyermekeik is erős férfiakká fejlődjenek, függetlenül a valódi élet nehézségeitől. Az *ukiyo-e* a tömegek művészete volt, ezért az edóiak gyermekekhez való hozzáállása magától értetődően tükröződött bennük. (*Inagaki*, 1998.69.)

⁵⁰¹ Az itt közölt fametszetek gróf Vay Péter (1863–1948) gyűjtéséből származnak. A katolikus missziókat Távol-Keleten vizitáló püspök állami megbízásból vásárolt műtárgyakat 1907-ben japán útja során, melyek akkoriban a budapesti Szépművészeti Múzeum keleti gyűjteményének alapjait vetették meg. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum 1919 óta gondozza a Vay Péter által gyűjtött anyagot. (*Cseh-Gáspár-Umemura*, 2010, szerk., előszó)

⁵⁰² Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7509

⁵⁰³ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 6515

⁵⁰⁴ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 6895

⁵⁰⁵A *temari* labda egy jellegzetes kézműves tárgy Japánban, melyet hagyományosan anyák vagy idősebb lánytestvérek készítettek a család kisgyermekéi (lányok) számára régi kimonó anyagmaradékaiból úgy, hogy a selyemszövet darabjait golyóvá gyúrták össze, majd szövetcsíkokkal tekerték be. Az idő előrehaladtával a hagyományos *temari* készítése pedig művészetté vált. A labdatest köré tekert színes fonalak alkotta dekoratív minták az egyszerű gyermekjátéknak is vonzó megjelenést kölcsönöznek.

⁵⁰⁶ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7384

A Múzeum fametszetes ábrázolásai között megtaláljuk *Kintarót*, akinek általános ismertetőjegyei, hogy pufók, pirospszgás arcú (olykor egész testében piros színű) kisgyermek, néha meztelen, máskor ruházatként csak egy kis kötényt visel, – ami egy hagyományos ruhadarab, mely a gyomrot/hasat védi⁵⁰⁷ –, egyetlen felszerelése erdei életében pedig egy balta. Társaságában feltűnhet Jamauba, a hegyi boszorkány, aki felnevelte őt⁵⁰⁸ (220. kép), illetve hegyi állatok is megjelenhetnek vele, amik hátságként szolgálnak számára vagy amiket nagy erejével legyőz. (lásd 186.kép)

A nyugati világgal való találkozás az *ukiyo-e* nyomatok számára is új elemeket hozott, mind anyaghasználatban (pl. Európából importálták a vegyi indigófestéket), mind témák szempontjából. A Múzeum gyűjteményében egy érdekes példa erre Utagawa Yoshikazu (műk. 1850–1870) a *Külföldiek gyermekszertete*⁵⁰⁹ című, 1860-ban készült műve (221. kép), amelyen egy európai stílusú házban egy európai öltözetű anyát látunk két gyermekével és egy dajkával. Az anya a kisebbik fiút a karjában tartja, nagyobbacska fia a földön ülve játszik, a dajka egy kalappal foglalatосkodik.⁵¹⁰

Az a tény, hogy hazánkban van kifejezetten ázsiai művészeti múzeum – illetve több közgyűjteménynek is vannak japán gyűjteményei – nagymértékben hozzájárul a témában kutatók segítéséhez, az anyagi kutúra kutatásához, a műtárgyak közvetlen megismeréséhez.

⁵⁰⁷ *Haramaki*, azaz haspánt. Lásd még a 492-es lábjegyzetet.

⁵⁰⁸ A történet más változata szerint egy hercegnő fia.

⁵⁰⁹ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz.: 7485

⁵¹⁰Lásd a nyomatot a new yorki Metropolitan Museum of Art-ban is:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/55481?sortBy=Relevance&ft=Utagawa+Yoshikazu&offset=0&rpp=40&pos=22> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

9. A JAPÁN KULTÚRA HATÁSA A HAZAI ÉLETREFORM MOZGALOMRA

A 19. sz. végén a modern, ipari társadalom létrejötte, a nagyfokú tudományos és technikai fejlődés olyan életmódbeli változásokat eredményez, amelyek új életvezetési alternatívák felé terelik az emberiséget. Az élet minden területét (Németh – Pirka, 2013. 7.) érintő reformok hazai megnyilatkozási felületei közül most csak azok állnak az érdeklődés fókuszában, ahol világosan tetten érhető a japán kultúra hatása. Ilyen például az öltözködés, az építészet, a lakberendezés, a gyermekkultúra területe, és különös hangsúllyal egy olyan életközösségi modell, amiben egy családtörténeti szalon közvetlenül japán babákkal is találkozunk.

9.1. Öltözködés

A 20. század első évtizede volt az az időszak, amikor több ruhatervező figyelme is a természetes és egészséges test felé fordult, jelezve, hogy a divatnak új utakra kell lépnie és szakítani kell a testet gúzsba kötő viseletekkel. Az igény az öltözetek megreformálására nem a tervezők fejében fogant meg először, hanem egészségügyi (anatómiai) szempontok alapján, gyógyászatilag is javasolt és igazolt volt. Az orvosi értelemben vett reformruházat igénye elsősorban a higiénia elve és az anatómiai (nyomáshatás, légzés, vérkeringés) megfigyelések mentén született, és tett javaslatokat az anyagválasztásra és a szabásra. Jóllehet „ennek a mozgalomnak semmi köze a divathoz” (Fischer-Dückelmann, 1907.130.)⁵¹¹, a kettő mégis találkozott egymással, és végeredményképpen a divat juttatta el a hölgyek ruhatárába az új szabású öltözeteket.

⁵¹¹ dr. Anna Fischer-Dückelmann (1856–1917) kétkötetes *Die Frau als Hausärztin* [A nő, mint házi orvos] című könyvét dr. Hugonnai Vilma (1847–1922), az első magyar orvosnő fordította le és adta ki saját jegyzeteivel kiegészítve 1907-ben. [Megjegyz.: Ugyanilyen címmel a *Tolnai Világlapjának* is volt orvosi rovata.] A könyv átfogó tanácsokat adott a női lét minden hétköznapi kérdésében: test, lélek, életmód, táplálkozás, higiénia, házasság, gyermekek és erkölcsök, valamint tabutémák is helyet kaptak benne, saját korában nyitottnak számító megközelítéssel, az életreform szellemében. Mindkét orvos asszony a zürichi egyetemen doktorált és Fischer-Dückelmann 1913-ban a svájci Monte Veritába ment, ott is hunyt el.

A reformöltözködés előzményének tekinthető egyszerű vonalú, laza esésű, fűző nélküli ruhák iránti igény már megjelent a 19. század végi mozgalom (*Aesthetic Movement*) elképzelései között is, de a fűző végleges eltűnésére még várni kellett. Az első fűző nélküli ruhát 1906-ban tervezte Paul Poiret (1879–1944), aki később, a Kelet inspirálta kollekciójával is nagy sikert aratott. A keleti ruhatárból merített inspirációk alapján készült és fűző nélkül viselt ruhái reformruhák voltak, melyek lazán követték a test vonalát.

Hazai vonatkozásban Undi Mariska képző-és iparművész többször is szót emelt az egészséges ruházat érdekében, maga tervezte ruhákat is előszeretettel viselt. Már 1906-ban, – vagyis abban az évben, amikor Poiret francia divattervező fűző nélküli ruhát tervezett – Lyka Károly művészettörténész, kritikus az *Uj Idők* című képes hetilapba írt *Toalett-esztétika* című cikkében Undi Mariska öltözék-terveit közölte a célszerű ruházatról kifejtett gondolataival együtt: „[...] *Mi is teszi a ruhát széppé? Legelső sorban természetesen célszerűsége. Az olyan szabás, amely megakadályozza a mozgás szabadságát, már eleve visszautasítandó, mint személyesszabadságunk ellen irányuló merénylet. [...] Ha így eleve elvetjük azt az öltözéket, amely a mozgás szabadságát korlátozza, — élénk kifogással illetjük s művészetlennnek tartjuk az olyan öltözéket is, amely szabásában s formáival nem mutatja eléggé világosan, hogy a cselekvésben résztvevő testrészek, nevezetesen a kéz, láb, derék, nyak csakugyan szabadon mozoghatnak. [...]*” (Lyka In: *Uj Idők*, 1906.II.köt. 12.évf. 323.)

1908-ban, amikor Undi Mariska Párizsban tartózkodott, gyakran küldött haza cikkeket, melyek megjelentek például a *Magyar Iparművészetben* és a *Nő és társadalom (A feministák egyesülete és a Nőtisztviselők országos egyesülete)* című napilap hasábjain. Ez utóbbiban a női ruházatról írt szövegében a reformruhát méltatva így írt: „*Az emberi test maga a legnagyobb szépség, amit csak képzelni tudunk és nem ismerhetünk fontosabb dolgot kötelességül, minthogy ezt a szépséget óvjuk és ápoljuk. Adjunk neki módot természetes, nem túlfeszített mozgás által helyes kifejlésre s foglalkozzunk szellemileg, mert semmi sem szépíti és óvja az emberi testet jobban az elhervadástól és eltorzulástól, mint az, ha szellemileg is élünk.*” (Undi S. In: *Nő és társadalom*, 1908. 2.évf. 2.sz. 25–26.)

Időben ugyan néhány évvel későbbi az adat, de Undi Mariska művészi fejlődésének tanulságairól szóló cikkei között olyan felvételeket is találunk, ahol a művésznő saját tervezésű ruhát visel – elsősorban a magyar népi motívumkincset felhasználva –, illetve az öltözet kiegészítők sorában a japán hímzésű kalap is dokumentált. (222. a,b kép)

Megjegyzendő, hogy Undi Mariska mellett a gödöllői művésztelep reformszellemben élő hölgyei is már igen korán refomruhában jelentek meg nyilvános helyeken, feltűnést keltve és divatot teremtve.

A refomruházat keleti gyökereit a hazai sajtóban már a 20. század első éveiben kiemelték, egy rövid ismertető a *Magyarország* című lap napi hírei között jelent meg 1908-ban „*A japáni kimono-öltöny*” címmel. A magyar szöveg hivatkozott alapjául a német *Politisch-Anthropologische Revue*⁵¹²-ben megjelent írás szolgált.⁵¹³ „*Myrdacz [...] érdekes újításra szeretné rávenni az európaiakat. Cikkében ezeket írja: A múlt év tavaszán visszatértem Kelet-Ázsiából és néhány japáni ruhadarabot hoztam magammal: egy pár gyapotból való kimonót és egy pár szalmából készült szandált. A tropikus vidéken viseltem a könnyű, szellős kimonót és a szandálokat és sokkal könnyebben bírtam ki a kegyetlen meleget, mint utitársaim, akik ugyancsak izzadtak szűk nadrágjaikban és magas keményített gallérjaikban. És ime, most már fél esztendeje, hogy itt tartózkodom a kellemesebb éghajlat alatt és a japáni öltönyt még sem vettem le. Jól érzem magam itthon is benne. Észrevettem, hogy európai öltözésem, amelyet a hivatalos órákban kénytelen vagyok használni, valóságos nyűg reám nézve és alig várom, hogy hazaérve, ismét japánivá váljak – legalább öltöny tekintetében. A könnyű gyapotöltönyben a test könnyen szellőzhetik, a rövid-ujak szabadon hagyják a karokat és a levegő mindenütt könnyen éri a testet. A szandálok a szobapor ellen védik meg lábainkat és teljes szabadságot engednek a láb mozgásának. Ezt az öltönyt kellene elfogadni. Legelőször is az iskolákban és mindazon életpályákon, amelyek ülő életmódot követelnek. A hivatalokban és irodákban mindenütt le kellene vetni az európai viseletét és kimonóba öltözni. Az ifjúság kimonóban járhatna iskolába és később egész természetesnek találná a sétatéreken is kimonóban megjelenni. Azonban a mai viselettől a kimonóhoz való*

⁵¹² A *Politisch-Anthropologische Revue* 1902–1922 között havonta megjelenő folyóirat volt, amit a kiadó Hans K.E. Buhmann és Ludwig Woltmann orvos indított a „*Politikai-antropológiai revü havilap a népek társadalmi és szellemi életéért*” címmel, és szócsőként szolgált az akkor megerősödő szociálanropológia számára. https://de.wikipedia.org/wiki/Politisch-Anthropologische_Revue (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵¹³ A magyar nyelvű rövidhír forrása minden bizonnyal a német *Abendpost* 1907. évi, december 28-i számában (19. évf. 307. sz. 5.) megjelent szöveg (*Der Kimono als Herrentracht*) volt, ami hivatkozta Myrdacznak a *Politisch-Anthropologische Revue*-ben közölt hosszabb írását. (*Myrdacz*, 1902) https://archive.org/details/sim_abendpost-sonntagpost_1907-12-28_307/page/n3/mode/2up?q=Kimono+Myrdacz&view=theater (Hozzáférés: 2023. január 5.)

átmenetnek egy fő követelménye van: ez a tisztaság!” (sz.n. In: *Magyarország*, 1908. 15. évf.120. sz.12.). Érdekesség, hogy a reformöltözet (*Die Reformtracht*) kifejezés csak a német nyelvű cikkben szerepel, a magyarban nem, és a német szöveg arról szól, hogy már kapható egyes európai üzletekben európai stílusú kimonó, de csak hölgyek számára, a férfiaknak nem. Éppen emiatt külön is izgalmas a cikk, miszerint *Herr Myrdacz* is kimonót visel az otthonában!

A fentiekre jól rímel és az egészségügyi vonatkozások irányába is mutat Dr. Bozóky Dezső császári és királyi sorhajóorvos cikke, ami 1909-ben *A japáni tisztaság* címmel jelent meg a *Pesti Hírlap* hasábjain. Ebben a kimonóról így ír: [...] *A japániak nemzeti öltöne a kimono, melyhez nem viselnek sem inget sem alsó ruhát. [...] Hogy mennyire szereti a japáni a kimonóját, ezt a nyakat s lábszárakat szabadon hagyó, a szabad mozgást nem korlátozó szellős ruhát, azt több ízben láthattam [...].*” (Bozóky In: *Pesti Hírlap*, 1909. 31. évf. 175. sz. 34–36.) Megjegyzendő, hogy japán útja során maga Bozóky is több ízben viselt japán öltözetet a hagyatékában⁵¹⁴ fennmaradt felvételek tanúsága szerint. (223.a,b kép), de hogy ez gyakorlattá vált-e az ott tartózkodása után is, arról egyelőre nincsenek további ismereteink.

Ami a kimonó anyaghasználatát illeti, az egyik fontos alapanyag a selyem volt, aminek alapvető tulajdonsága, hogy nyáron hűt, télen fűt és a kártevők sem telepednek meg benne. A nyugati orvoslás a reformruhákhoz mégsem javasolta a selyem használatát, annak csekély vízfelvevő és azt gyorsan elbocsátó tulajdonságai miatt. (*Fischer-Dückelmann*, 1907.147.) Ugyanakkor pamutból is készültek kimonók, ez az anyag pedig főként a higiénikussága miatt élvezett előnyt az orvosok által javasolt ruhaszövetek között. A kimonó által ihletett nyugati öltözetek összességében reformruhának számítottak – „*A Poiret párisi szalonjában készült néhány reform-ruha kiváló ízlésű remekmű*” (sz.n. In: *Ujság*, 1911. 9. évf. 56. sz. 7.) – és a divat révén gyorsan utat találtak maguknak a hölgyek gardrójába itthon is, ahol „...[M]inden »jobb« polgári asszony kimonót csináltatott a slaffrokkjából [...]” (*Relle*, 1911.23.)

Azonban nemcsak a divat diktálta lelkesedés övezte a japán kimonókat, hanem az a tény is, hogy „*a felső ruha (kimono) elől nyílt s az egész öltözet szabad és egészségesebb, mint a mi mellfűzőink. Célyszerű a széles öv is, mely a gyomrot a meghűlés ellen gondosan védi.*” (sz.n. In: *Vasárnapi Ujság*, 1895. 42. évf. 18. sz. 287.)

⁵¹⁴ Dr. Bozóky Dezső fotográfiai hagyatékát a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest) Adattára őrzi. Ltsz.: F2004.598 és F2004.599

És hogy honnan szerezték be a hölgyek a kimonót vagy az ahhoz szükséges anyagot a 19. század végi – 20. század eleji Budapesten? A korabeli újsághirdetések alapján például „*iff. Veisz Jakab és fia Magyarország legnagyobb divatáruházában*”, ahol 1905 decemberében karácsonyi vásár keretében, mérsékelt áron volt kapható az „*eredeti japáni mosható kimono (pongyola) övvel.*” (*Az Ujság*, 1905. 3. évf. 350. sz. 34.). Vagy „*Szénásy, Hoffann és Tsa selyemáruháza*”-ban, ami 1907-ben a tavaszi és nyári idényre kínálta a *Japáni* [sic!] nyersselyemet (*Az Ujság*, 1907. 5. évf. 113. sz. 25.). 1910-ben „*Agobián és Adorján*” szintén nagy választékot kínált: „*Antique japán és kínai brochatelek, Kimonók, Mandarinkabátok és Frieseekben.*” (*Pesti Hírlap*, 1910. dec. 25. 44.). Ugyancsak 1910-ben Radó Aladár üzlete „*sikkes japán újdonság*”-ot hirdetett „*egész finom posztóból, selyemből*” (*Budapesti Hírlap*, 1910. 30. évf. 252. sz. 21.o.) vagy Stern József Kálvin téri Nagyáruháza, ami huszonnégy színárnyalatban kínálta az egy „*kimonóra való, 5 m hosszú szövött japán creppe anyagot.*” (*Az Ujság*, 1910. 8. évf. 300. sz. 21.)

A számos hirdetés ellenére a kutatás jelenleg egy példáját ismeri egy olyan budapesti ruhaüzlet kirakati képének, ahol kimonóba öltöztetett női-, és szamurájviseletbe öltöztetett férfi bábu jelenik meg.⁵¹⁵ (224. kép)

9.2. Építészet⁵¹⁶– belsőépítészet

A 20. század elején több magyar utazó is megfordult Japánban, közülük Kertész K. Róbert építész munkája kiemelten fontos, mert kifejezetten építészeti tanulmányok folytatása miatt látogatott el Japánba, ahol a világi építészet és a hagyományos japán lakóház építészeti jellegzetességeinek tanulmányozásával is foglalkozott. Útjának tanulságait 1906-ban *Képek Ázsia keletéről. Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról* című, kétszáznyolc oldalas, képekkel, ábrákkal, mellékletekkel illusztrált könyvben adta közre, emellett számos előadást is tartott a témában. Kedvező szociális hatásként írta le a jellemzően egy család lakta, emberléptékű japán lakóházakat „*hogyan ez a családi életre milyen [...] hatást gyakorol, azt hiszem mondani sem kell. [...] azt hiszem nem tévedek, ha azt mondom, hogy a családi lakóház-rendszernek is van befolyása a lakosság sűrűségére [...]* *A család gyarapodásának és fennmaradásának itt mindenestre kedvezőbb feltételek*

⁵¹⁵Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Kereskedelem-történeti fotógyűjtemény.

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=9585> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵¹⁶Bővebben lásd *Hársvölgyi*, 2018.135–157.

szabatnak, mint a zsúfolt kaszárnnyabérház rendszerénél.” (Kertész, 1906. 22–23.) A természetes anyagok, és azok esztétikai minősége, a beérkező napfény, a funkcióval rendelkező berendezési tárgyak, a tereket tagoló elemek, a ház és a veleharmonikus egységet alkotó környezet (kert), valamint a virágszeretet mind olyan üdvözlendő jellemzők, melyektől nemcsak tanulhatott a nyugati építészet, de tanult is.

A fentiek kapcsán, hazai viszonylatban megemlítenéd, hogy az 1906. évi milánói iparművészeti kiállításon nagy sikert aratott⁵¹⁷A *művészember otthona* nevű enteriőr.⁵¹⁸ A Nagy Sándor (1869–1950) és Medgyaszay István (1877–1959) közös terve nyomán készült, Simay Lajos által kivitelezett művész-otthon kialakításában – a parasztbútorok hatásán túl – felfedezhetjük a japán művészet jellegzetes tértagolási rendszerének hatását: az eltolható ajtókat⁵¹⁹ (225. kép), amiket Czakó Elemér a kiállításról írt ismertetőjében „*japán rendszerű repülő falak*”ként jellemez (Czakó, 1907. 22.), és ami a művészotthon esetében rúdon csúsztatható, lamellás függönyhöz hasonló térelválasztó elemként jelent meg. A *Magyar Iparművészet* hasábjain pedig Györgyi Kálmán *Az iparművészet a milánói kiállításon* című cikkében egy másik fontos elemét is kiemeli a művészotthon térelrendezésnek, ami „*sajátlag három részből áll: a széles hármás ablaktól balra eső rész az asszony munkahelyét mutatja, a jobbra eső a férfié, a tágas előcsarnok egyik fülkéjében pedig a gyermek játszóhelye van [...]*.” (Györgyi In: *Magyar Iparművészet*, 1906. 9. évf. 4-5.sz.165.)

⁵¹⁷ Az 1906. évi milánói világkiállítás magyar pavilonjának felvételei megtalálhatók az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. <https://gyujtemeny.imm.hu/kereses?s=1&q=Enteri%C5%91rfot%C3%B3+-+Az+1906-os+Mil%C3%A1n%C3%B3i+Vil%C3%A1gkiállítás+Magyar+pavilonja> (Hozzáférés: 2023. január 5.) Egy tűzvészben az egész magyar pavilon leégett.

⁵¹⁸ A dolgozószobáról készült felvételt az Iparművészeti Múzeum adattárának fényképgyűjteménye őrzi (Itsz.: FLT 4787).

⁵¹⁹ A felvételt közli: *Magyar Iparművészet*, 1906. IX.évf. 202.o. 223. kép.

9.3. Lakberendezés – A gyerekszoba

A gyermekkultúra vonatkozásában a 19. század végére – 20. század elejére az önálló tér (gyerekszoba), a megfelelő játék (játékszerek), a célszerű és egészséges ruházat (gyermekméretű ruhák) kialakítására törekvő igény⁵²⁰ egyre inkább előtérbe kerül nemzetközi és hazai szinten egyaránt. (Tészabó, 2020a) Ezzel együtt a hazai pedagógusok, nevelők, művészeti írók, képző-és iparművészek részéről is megfogalmazódnak a hozzájuk kapcsolódó elvárások: milyen legyen a gyerekszoba kialakítása, berendezése, díszítése, mi a jó játék, milyen az egészséges ruházat. A 20. század első évtizedeinek lakástervezése általános alapelveket igyekeznek megfogalmazni a szobát illetően. Ilyen például a napfény, (a „*legtermékenyebb a kelet felől jövő*”) és a természet jelenléte, aminek kapcsán Nádai Pál japán szokásokra hivatkozik: „*Japánban a legtöbb gyerekszobának nincs több ékessége, mint egy-két nagy színes virágváza, amelybe időnként a saison friss virágai kerülnek. S egy-egy rügyszőnyeg, néhány nyíló krizantémum, mégis a formaszépségek tiszta akkordjait üti meg az eleven gyermeklélekben [...] virágnak minden gyerekszobában kell lenni*” (Nádai, 1911. I. köt., 3., 8–9.). Egészségügyi szempontból nem javasolt, hogy a szoba falán szőnyeg legyen vagy függöny az ablakon, mert az csak vonzza a port, ahogyan azt a *Jó Egészség* című, kéthetente megjelenő népszerű egészségügyi újságban Dr. Bród Miksa gyermekorvos⁵²¹ is írta 1908-ban: „*Jómódú ember lakásában gyakran lehet látni, hogy a falra, meg az ágyak mellé még a gyerekszobában is mindenféle szőnyeget aggatnak. Az ilyen ember rendesen vagyonosabb, mint a milyen járatos az egészségügy legelemibb kérdéseiben is. Pedig manapság már minden közepes műveltségű embertől is teljes joggal lehet elvárni, hogy az egészségre vonatkozó kérdések dolgában ne legyen teljesen járatlan. A hol a gyerekszobában sok fölösleges czifraság van összehalmozva, ott a hozzáértőben mindig fölébred az a gyanú, hogy ez csak a tájékozatlanok elkápráztatására, a látszat*

⁵²⁰A középkori és kora újkori gyermekfelfogásban a gyermekek a felnőttek világának voltak a lakói és ez magában foglalta a munkát, az erőszakot, a szexualitást, a halált. A játéktevékenység semmittevés, időpocsékolás volt, de a legjobb esetben is csak a szociális nyomástól való közösségi megszabadulásnak egy formája. Ebből a pszichikai és kulturális térből a késő 18. századi és 19. századi társadalom fokozatosan elkeríti a gyermeket, annak a felismerésnek az eredményeképpen, mely szerint a gyermekkor megkülönböztetett állomása az emberi létnek, és mint ilyen sajátos kultúrát érdemel. (Michals, 2008)

⁵²¹Dr. Bród Miksa gyermekorvosnak a *Tolnai Világlapjának* „*Nő mint házi orvos*” című rovatában jelentek meg írásai.

kedvéért, vagy pedig tudatlanságból történt. Még a szőnyegeknél is nagyobb porfogó a függöny, a mely még ezenkívül a rendes szellőztetést is akadályozza. Ezért az orvos a függönyt a gyermekszobában a leghatározottabban kerülendőnek tartja.” (Bród In: *Jó Egészség*, 1908. 7. évf. 4. sz.45.)

Emellett az egyszerű anyagok és színek használatára, a méretek gyermeki arányokhoz történő alakítására, a fölösleges díszek elhagyására tesznek javaslatot a téma szakemberei: „*A falakon ne legyen sok kép s főleg ne olajnyomatok [...]*” (sz.n. In: *Az Ujság*, 1909. 7. évf. 198. sz.39.), de a falakat fríz-szerűen körbefutó, mesejelenetekkel tarkított dekoratív alkotások jó példák, főleg a korabeli angol és amerikai művészek nyomán. (*Tészabó*, 2020a. 78–79.)

A fenti kérdések a hazai művészeti élet több kiválóságát is foglalkoztatták, és a tematikus iparművészeti kiállításokon (Nemzeti Múzeum 1905, Iparművészeti Múzeum, 1914) rendre meg is jelentek terveikkel, kész tárgyaikkal. A kiemelkedő munkák közé tartoztak Undi Mariska játéka, bútorai és gyermekszoba berendezésének mintalapjai, Kozma Lajos gyermekbútorai és virágfuttatói, Nagy Sándorné Kriesch Laura színes rajzai, vagy Kövesházi Kalmár Elza gyermekszobába tervezett állatfigurás majolikafrízei. Undi Mariska 1903-as gyerekszoba terve (lásd 28. kép) külön is kiemelendő: nemcsak azért, mert az 1904-es St. Louis-i világkiállításon bronzéremmel, az 1906-os milánói világkiállításon⁵²² pedig díszoklevéllel jutalmazták, hanem mert mintalapon is megjelent.⁵²³ Ezek a mintalapok fontos segédletei voltak az iparoktatásnak, mert hozzáférhetővé tették a legkiválóbb művészek terveit itthon és külföldön is. Itt megjegyzendő, hogy a horizontálisan komponált, ismétlődő figurák nemcsak a falifrízek jellemző megoldásai, hanem a mesefejlécek terveiben is tetten érhetők. Undi Mariskától ismerünk olyan mesefejléc tervet⁵²⁴, ami keleties – konkrétan kínai⁵²⁵ – figurák sorát vonultatja fel. (226. kép)

⁵²² A gyermekszoba tervezésben megjelenő életreform elemekről bővebben lásd *Tészabó*, 2020a.75–95.

⁵²³ A mintalapot az Iparművészeti Múzeum könyvtára őrzi.

<http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/mintalap-gyerekszoba-berendezesenek-terve/2888?ds=eyJxIjoidW5kaSAifQ%3D%3D&i=5> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵²⁴ Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely (Kecskemét), ltsz.: 88.182.1.

⁵²⁵ Az alakok jellegzetes öltözete a hosszú köntös és a leborotvált fejen mindössze a fejtetőn meghagyott hajból készült hosszú copf/fonat, az ún. mandzsu fonat.

Visszatérve a falikép frízhez, a kutatás jelenleg egy olyan hazai példáját ismeri egy gyermekszobába készült fríznek, mely japános témát mutat be: a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárában őrzött applikált textil falvédőt⁵²⁶, ami egy folyópart menti, narratív jelenetben japán nőt hordszéken cipelő vagy riksában húzó férfiakat, kimonós gyerekeket, napernyős hölgyeket, virágos kocsit ábrázol (227.a,c,e,g kép), Majthényi Béláné Vadas Anna⁵²⁷(1877–1929) az 1900-as évek elején készítette sajátkezüleg a gyermekei szobájába. A majdnem öt méter hosszú fríz egy-egy jelenetéhez papíralapon rajzos előtanulmányok készültek, melyekhez egyértelműen beazonosítható korabeli fotográfiák szolgálták előképül, amiket egységes jelenetté komponált a fríz készítője. A hordszékes jelenet híres előképe például Felice Beato *Palankin* című, 1865 körül készült felvétele, ami megtalálható a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteményében őrzött fotóalbumban is.⁵²⁸ (227.b kép) A folyópart menti táj, a szalmakabátos ember és a puttonyos alak, a házak és a folyó kanyarulata Kusakabe Kimbei (1841–1934) 1880-as években készített és a jokohamai csatornát ábrázoló felvételét idézik. (227.d kép) A riksát húzó férfinak és utasának, valamint beszélgetőtársának együttese egyértelmű fotográfiai előképre utal, ami egy nem attribuált fotóstúdióknak szám alapján kiválasztható felvétele volt, címe szerint *Dancer and Singer* [Táncos és énekes]. (227.f kép) A virágkocsi ábrázolása is fénykép alapján készült, mely felvételt Dr. Gáspár Ferenc hajóorvos is közölte útirajzában. (227.h kép)

Japán fényképfelvételekre szép számmal találunk példákat a korabeli hazai sajtóban, útleírásokban publikált képek között, utazók vetített képes előadásáiban, így a magyar közönség számára ezek nemcsak ismerősek lehettek, de előképül szolgálhattak olyan alkotások létrehozásához, mint a fent említett fali fríz.

⁵²⁶ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Adattár, ltsz.: Ad.6487.1-10.-2021

⁵²⁷ Vadas Anna egyik testvére, Vadas Jolán a híres földrajztudós, a Japánt is megjárt Cholnoky Jenő (1870 – 1950) harmadik felesége volt.

⁵²⁸ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán gyűjtemény: Hopp Ferenc fotóalbuma, ltsz.: 82.3.

9.4. A gyermek művészete és művészet a gyermekek számára

A századforduló körüli években egymást követik Európában a gyermekművészeti kiállítások, melyek nemcsak a gyermekek számára készült, hanem a gyermekek által készített alkotásoknak is teret engednek. Amerikai pszichológusok és pedagógusok munkássága nyomán hazánkban is érdeklődéssel fordulnak a gyermeki lélek megnyilatkozási formájának eme típusa felé.

9.4.1. Gyermekrajz kiállítás: 1905

Németország (Berlin, München, Lipcse) és Hollandia (Haarlem) után, 1905-ben a pesti városligeti Iparcsarnok adott otthont a hazai gyermekrajzkiállításnak, melynek érdekessége, hogy akkor japán gyermekrajzokkal, illetve magyar gyerekek japán témájú rajzaival is találkozhatott a magyar közönség. *„Rajzainak tárgyát a gyermek környezetéből veszi. Kedves tárgyai a családi élet eseményei, állatok, virágok, házak, emberek történeti képek (szabadságharc, magyarok törökök harcai), a napi élet jelenségei (követválasztás, párisi áruház égése, orosz-japán háború).”* – írta Dóri S. Zsigmond a gyermekrajzról szóló cikkében, 1905-ben. (Dóri In: *Budapesti Hírlap*, 1905. 25. évf. 360. sz. 14.). Az évszámot figyelembe véve, amagyar gyerekek témaválasztása nem a véletlen műve volt, hanem a korabeli eseményekre való reagálás jele. 1904–1905-ben⁵²⁹ zajlott az orosz-japán háború, amiről a hazai sajtó folyamatosan cikkezett és egyfajta Dávid és Góliát harcának tekintett küzdelmet – érthető okokból kifolyólag – a japánok iránti rokonszenv jellemezte.

A kiállítás nemzetközi részét képviselte Horti Pál (1865–1907) festő, iparművész, tanár rajzgyűjteménye, amit New Yorkból küldött haza, és amiben japán rajzok is voltak. Erről Kézdi-Kovács László művészeti író, festő így számolt be a korabeli *Pesti Hírlapban*: *„Japánból Horti tanár küldött érdekes gyermekrajzokat. Japán valószínűleg már kétezer évvel ezelőtt ott tartott a rajzoktatásban, ahol mi tavaly kezdtük.”* (Kézdi-Kovács In: *Pesti Hírlap*, 1904. 27. évf. 151. sz. 8.)

⁵²⁹ Az 1904-es dátum különösen érdekes a kutatás szempontjából: ekkor járt Japánban Kertész K. Róbert, majd szervezte meg az első kelet-ázsiai kiállítást, ekkor rendezett babakiállítást a Népszínház (benne japán témájú előadásokra reagáló babákkal), Hopp Ferenc ebben az évben már tartott vetített képes felolvasást a Magyar Földrajzi Társaság ülésén földkörüli útjáról, Barátosi Balogh Benedek *Taketori monogatari* fordítása is ebben az évben jelent meg.

Ugyancsak a gyermekrajzok témája mentén kiemelendő Nagy László (1857–1931) pedagógus, gyermekpszichológus, a hazai gyermektanulmányi mozgalom úttörő alakjának munkássága, aki többek között a gyermekrajzok lélektanával foglalkozott. 1905-ös könyvében gyermekrajzokat vizsgált, melyek között a kutatás számára érdekes rajzokkal is találkozunk. A 3-10 éves kor közötti gyermekfejlődési korszakot a „*csapongó képzelet*” korszakának nevezte, aminek jellemzője például a „*való lélettel nem törődés, és a legképtelenebb vonásokból, fantasztikus módon összeállított alakok*”. Nagy László példának hozta egy hétéves kisgyerek rajzát, aki „*a japán harcost óriási csákovával a fején, karddal az oldalán, puskával az egyik kezében, a másikkban esernyővel, torzonborz bajusszal és valóságos bohóc ruhában rajzolja meg*” (Nagy, 1905. 27.). Egy nagyobbacska gyerek, egy tizenkét éves fiú – vélhetően a sajtóban látott képek alapján – *Harcoló japánokról* készített rajzát a térbeliség megoldására mutatta példaként, ahol az egymás mellett sorakozó puskatusok sora a „*távlat szerint csökken*” (Nagy, 1905. 34.) (228. a kép). A *természetszerű rajzolás* példái közül „*a sematikus, képzeleti jellemzésre való törekvésnek egyik érdekes példáját mutatja [...], amely egy japán nőt ábrázol egy 7 éves fiútól. A gyermek számtalan furcsa részlettel áll elő e rajzon, amelyek mindenikét jellemzőnek véli a japán nőre nézve. A jellemzés hűségét annyira fokozza, hogy utánczolt japán írással is kifejezi a jelentés mivoltát.*” (Nagy, 1905. 44.) (228. b kép)

9.4.2. Háborús gyermekrajz kiállítás: 1915

Ami 1905-ben még érdekesség, az tíz év múlva már a fenyegető ellenség képe. 1915-ben az Iparművészeti Múzeum háborús gyermekrajzkiállítást rendez, ahol a Vermes László által készített kiállítási plakáton a rajzoló gyerekek mögött a háború árnyképei rémlenek fel⁵³⁰, melyek ott lakoznak a gyermekrajzokban is.⁵³¹ A háborús propaganda a gyermekek világát sem kíméli, sőt. A népszerű, korabeli gyermekújság, a *Jó Pajtás* üzenete is egyértelmű, a gyerekek tudják, hogy ki az ellenség (pl. Japán, lásd 112.kép) és ki nem az, hiszen az újság egész oldalakat szentel a képes-versikés bemutatásuknak (229. a, b kép), a háborúról szólnak a fekete-fehér képek, a történetek, az ünnepek: háborús a karácsony (229. c kép), és még Dörmögő Dömötör is fegyvert ragad. (Bogdán, 2018. 90.)

⁵³⁰Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Kisnyomtatványtár, ltsz.: PKG.1961/vh/21.

⁵³¹ A háborús rajzkiállításról Sebők Gyula a *Jó Pajtás* képes gyermeklap hasábjain közölt cikket. (Sebők In: *Jó Pajtás*, 1915. 33. sz. 531–532.)

A háborús gyermekrajzok kutatásában különösen érdekesek számunkra – a felnőttként festőművész-rajztanár – Petrich Kató⁵³² (1908–1987) rajzai (Petneki, 2018. 51–52.). Petrich Kató *Zászlók és fegyverek* (1914) című gyermekrajzán a kép tengelyében két zászló: a magyar és a japán állnak egymással szemben, míg a *Szövetségesek, ellenségek* (1916) című rajzon a férfialakok sorában ott van „*Jappán. csak félellenség*” felirattal⁵³³ (230.a, b kép). Talán azért csak „félellenség”, mert bár az Osztrák-Magyar Monarchia és Japán diplomáciai kapcsolatai megszakadtak a szigetország hadbalépésével az antant hatalmak oldalán, és a Monarchia széthullásával a kapcsolatok is megváltoztak, de a két államnak nem volt közvetlen oka arra, hogy ellenségként harcoljon egymással, de hogy pontosan ezt a kislány honnan tudhatta, vagy hogy erre gondolt-e egyáltalán, nem tudni.

9.4.3. A Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének kiállítása: 1922

1922-ben a Magyar Rajztanárok Országos Egyesülete huszonöt éves fennállását ünnepelte egy képző- és iparművészeti kiállítással, amiről a korabeli sajtó így írt: „*A magyar rajztanárok országos egyesülete ez idén ünnepli huszonöt éves fennállását a Nemzeti Szalonban rendezett műtárlatával. Ez a kiállítás, a nyári meleggel súlyosbítva, meglehetősen színtelen, de hát a katalógus előszava is megírja, hogy „azok a kollegák, kik a szabad művészek közt bizonyos pozíciót értek, többnyire elmaradtak, mert szinte röstellik, hogy rajztanárok s arra vigyáznak, a világ meg ne tudja róluk, hogy ők tanítanak is”. — Ez az! Tényleg a festő kvalitások itt jórészt hiányzanak, deviszont a rajzbeli tudás, főleg a grafikai munkákban, figyelmet érdemel. [...]. A grafikában kiválnak: [...] Dobozyné Serédi Kató nagyon finom, miniatűrökkel ékített emléklapja és japán meserajzai [...]*” (sz.n. In: *Pesti Hírlap*, 1922. 44. évf. 120. sz. 12.).

Dobozyné Serédi Kató (1896/97/99[©]–1975) író, grafikus, gyermekkönyv illusztrátor fent említett japán meserajzai egyelőre ismeretlenek a kutatás számára, ugyanakkor a *Kis magyarok színháza* című kétkötetes képeskönyv – *A halhatatlanságot kereső királyfi* (tündérmese) és az *Áldozat, avagy mi történik éjjel egy fiúintézet éléskamrájában*

⁵³²Petrich Kató édesapja, Petrich Gyula (1872–1962) kereskedő volt, egy időben pedig a Calderoni István és Hopp Ferenc-féle *Calderoni és Társa* mű-és tanszervállalat tanszerosztályának a vezetőjeként dolgozott. Kató 1920-ban az Országos Gyermekvédő Liga védnöksége alatt gyermekvonattal Angliába utazott, ahol egy évet nevelőszülőknél töltött. (A történetet részletesen lásd *Petneki – Petrich*, 2019)

⁵³³ Az első világháborús gyermekrajzok, köztük Petrich Kató rajzainak feldolgozásához lásd *Bogdán*, 2018.

(„*egyfelvonásos hazafias színjáték*”)⁵³⁴ – illusztrátoraként több ízben cikkezett róla a hazai sajtó⁵³⁵ (sz.n. In: *Budapesti Hírlap*, 1922. 42. évf. 290. sz. 7.). „*A két könyvet igen izléses köntösben, a kínai mesekönyvekre emlékeztető papiroson és fűzésben a Rózsavölgyi-cég adta ki*” – számolt be róla *Az Ujság*. (sz.n. In: *Az Ujság*, 1922. 20. évf. 287. sz.7.) Az idézet szerint kínainak nevezett kötés valójában a japán könyvekre is jellemző kötészeti forma, aminek az a sajátossága, hogy nem használnak hozzá ragasztót, hanem zsinórral fűzik össze a lapokat.⁵³⁶ (231. kép)

1925-ben, igaz nem hazánkban, hanem a berlini *Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht* [Központi Oktatási Intézet] rendezésében több héten át tartó, német és japán iskolásgyermek rajzaiból válogatott kiállítást lehetett megtekinteni, melyről Kállai Ernő művészeti író, művészettörténész tollából jelent meg egy hosszabb reflexió a *Magyar Paedagogia* hasábjain „*Német és japán gyermekrajzok*” címmel. Kállai szerint a „*kiállítás gyermek- és fajlélektani szempontból és kultúrfilozófiai tekintetben egyaránt érdekes képet nyújtott [...] A japán rajzok és vízfestmények [...] egyenletes, világos tónusokat, színeket, világos teret, tiszta formákat nyújtottak. A japán rajzok gyöngéden színezett felülete a legprimitívebb gyermekiességben is egyszerű ritmusú, kevés számú vonal mentén tagozódott. A németek könnyen túlságba halmozták a részleteket, a sokfélék, terük, formájuk szélesen, nehézkesen terpeszkedett. A japán gyermekrajzok beérték egy-két adatnak az odavetésével és mégis csupa elevenen alakultak egészé, könnyedén lebegve a magasságoknak és mélységeknek, a közeinek és távolnak harmonikus, áttetsző, légies egyensúlyában. Akár régi japán művészek tusrajzai és metszetei! [...] Ezzel szemben*

⁵³⁴ A meséket Júlia néni néven Manninger Vilmos világhírű orvosprofesszor felesége, Grill Júlia (Csillag [Stern] Teréz színésznő lánya) írta. Több mint tíz évvel a könyvváltozat megjelenése után a *Színházi Élet* beszámolt arról, hogy a „*műkedvelő szobrász*” Vilmos és felesége, Júlia a budapesti Mesterutcában az *úgynevezett »irányító polgári«* iskola tornatermében egy bábszínházat is berendeztek. A bábokat Vilmos készítette, a darabot Júlia írta. Kis marionett színpadot is építettek, „*rá is van pingálva szép, díszes betűkkel: »kis magyarok színháza«.*” (Harsányi In: *Színházi Élet*, 1935. évi 9. sz. 40.)

⁵³⁵ Serédi Kató 1922-ben New Yorkba ment és a nehéz kezdet után, May Massee szerkesztő segítségével a Viking Kiadónál kezdett el dolgozni. Számos amerikai könyv- és tankönyvillusztrációt készített és saját könyveket is írt – Kate Seredy néven – magyarországi gyermekkori élményeiről. Néhány ezek közül: *The Good Master* (1936), *The White Stag* (1938), *The Singing Tree* (1944), *The Christmas Anna Angel* (1944), melyekkel komoly elismeréseket, díjakat is nyert. https://en.wikipedia.org/wiki/Kate_Seredy (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵³⁶ A könyv kétezer példányban jelent meg és kétszáz számozott példányt készült merített papíron. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányhoz (ltsz.: 301.739) írt megjegyzés: „*Japán technikával!*”.

*a kevés formával való beérésnek német gyermek-rajzokon helytel-közzel szintén megnyilvánuló próbálkozásai majdnem kivétel nélkül csődöt mondtak [...].” A két nemzet gyermekrajzaiban tetten érhető különbségeket Kállai egyértelműen a „faji lélek különbségeivel” magyarázta, azokkal a kulturális sajátosságokkal, melyek a gyermeket körülvevő világból származnak. Kállai a zárósoraiban hangsúlyozza, hogy „a német gyermekrajzkiállítás zilált gazdagságával, mint nemcsak sajátosan gyermeki és német, hanem általános, beteges európai kultúrjelenséggel szemben nagyon nagyon komoly gondolatokra készítő figyelmeztetés a japán gyermekrajzok harmonikus kultúrája.”⁵³⁷ (Kállai In: *Magyar Paedagogia*, 34.évf. 37–44.).*

⁵³⁷ A kutatás időkeretein túlmutat, így jelen dolgozatnak nem alanya, de érdemes tudni, hogy a japán gyermekművészettel Székácsné Vida Mária (1916–2000) grafikus, gyermekrajz-kutató, vizuális nevelő foglalkozott, aki 1960–1965 között Japánban tartózkodott. 1971-ben megjelent könyvében „*a japán gyerekek világa; a gyerekrájzok, metszetek; a japán nevelés, ezen belül a művészetre nevelés; a felnőttek – művészek, tanítók, szülők viszonya mindehhez*” foglalkoztatták. (Székácsné Vida, 1971.5.) Székácsné Vida Máriáról bővebben lásd: <https://orient-projekt.hu/eletrajzi-adatlapok/szekacsne-vida-maria> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

10. JAPÁN BABA A MAGYAR MŰVÉSZETBEN

A keleti, azon belül a japán baba ábrázolására hazai viszonylatban is találunk példákat úgy a művészetek területéről, – a festészet, a grafika tárgykörében –, mint a hétköznapi látvány tekintetében, a képeslapok, a termékreklámok világában. Az alábbiakban ezekről a területekről mutatunk be néhány példát.

10.1. Festészet

A nemzetközi példákkal párhuzamba állíthatók azok a magyar festészeti alkotások, melyek a csendélet és portré műfajban megjelenő keleti figurákat, babákat ábrázolják. Noha témánk szempontjából kifejezetten a japán babák érdekesek, érdemes figyelmet fordítani olyan példákra is, amik nem japán babát, de valamilyen távol-keleti (gyermek) figurát ábrázolnak.

A legjobb példa erre Csók István (1865–1961) a *Kis Buddha szobor képe*⁵³⁸ című 1914-ben készült festménye (232.a kép), mely mind a képet, mind a képen ábrázolt figurát illetően jól dokumentált. A képen valójában nem Buddha szobor, hanem egy talapzaton álló kínai porcelánfigura látható, egy gyermek, kezében lótusszal, aki az „*egyetértés, harmónia két fia*”⁵³⁹ néven ismert szerencsefiak egyike. A 18. század eleji szobrocskát Csók István vásárolta Párizsban. (232.b kép) A dundi gyermekként ábrázolt iker szerencsefiakat jókívánság ajándékként párban szokták ajándékozni (232.c kép), de Csók István hagyatékából csak ez az egy szobrocska került a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Kínai Gyűjteményébe.⁵⁴⁰ (*Fajcsák*, 2011.185.)

Lombosi László Fülöp Elek (1869–1937) – másként Philip Alexius De László – angol-magyar festő 1918-ban készült gyermekportréjána művész öt fia közül a legkisebb, John de László látható, aki egy aranyhalas akváriumot néz. A képen a minket érdeklő képi elem egy álló japán hölgy figurája (233. kép), a festmény hátoldalán található kézírás azonban okoz némi zavart, ugyanis úgy szól, hogy a *kínai figurát* (sic!) egyéb tárgyakkal

⁵³⁸ Magyar Nemzeti Galéria, 19–21. századi Gyűjtemény, Festészeti Osztály, ltsz.: 64.24T

⁵³⁹ Hagyományosan az egyik gyermek kezében lótusz, a másikéban kincsesdoboz látható. (*Fajcsák*, 2011.185.).

⁵⁴⁰ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Kínai Gyűjtemény, ltsz.: 64.68

együtt az utolsó kínai császárné⁵⁴¹ adta Rooseveltt asszonynak⁵⁴² a Fehér Házban, a festő felesége, Lucy⁵⁴³ pedig ajándékként kapta, amikor 1908 tavaszán Washingtonban Rooseveltt elnök portróját a festő elkészítette.⁵⁴⁴ A kézírás ellenére ez a baba nem kínai, hanem jellegzetesen japán kimonós hölgyet ábrázoló baba, aminek szép párhuzamát találjuk például a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Japán Gyűjteményében. (pl. lásd 190.kép) Hogy a kézírás miért azonosítja kínaiként, egyelőre nem tudni.

A kutatás számára több szempontból is érdekesek Boemm Ritta⁵⁴⁵ (1868–1948) festőné képei, aki munkásságának egy szakaszában festett babákat, leginkább Käthe Kruse-babákat ábrázoló képeket⁵⁴⁶, melyek jól jövedelmezőnek bizonyultak.⁵⁴⁷ Ismereteink szerint a festőnőnek egy olyan babafestménye van, ami japán babákat ábrázol. Az 1920 körül készült csendélet⁵⁴⁸ két japán kimonós babát ábrázol abban a karosszékből, ami az alkotó több festményén is szerepel, és ami saját berendezési tárgya volt, ez adja a vizuális keretet a babákhoz. (234. kép) A papírerő és a lampion társaságában egy fiú és egy lány *icsimacu* babát látunk, festésmódjuk hűen visszaadja arcuknak *gofun* – porított kagylóhéj és rizspasztta keverékből álló – bevonatát, csillogó üvegszemeiket, gondos szabású, tarka kimonóikat. Az ültetni próbált fiú baba, kimonó alól kilátszó lábain még a baba-anatómia is jól tükröződik: a gondosabb kivitelű *icsimacu*

⁵⁴¹ *Ce-hszi* (Cixi) (1835–1908)

⁵⁴² Eleanor Rooseveltt (1884–1962)

⁵⁴³ Lucy Madeleine Guinness (1870–1950)

⁵⁴⁴ <https://onlineonly.christies.com/s/british-european-art/philip-alexius-de-laszlo-british-1869-1937-69/110318> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁴⁵ A festőné életével és munkásságával kapcsolatos információkért köszönet Boemm Ritta dédunokájának, van derMeer Gusztávnak és MaryAnn Popper Hardynak (Ritta férjének, Fehér Kálmánnak a rokonsági ágából) és kutatásom témavezetőjének, Dr. Tészbó Júliának.

⁵⁴⁶ Műveit napjainkban is műkereskedésekben, internetes árverési portálok online katalógusaiban találjuk meg, festményeit a németországi Donauwörth-ben található KätheKruse-ról (1883–1968) elnevezett babamúzeum is őrzi, másik részük magántulajdonban van Ritta rokonsági körében, illetve magángyűjtőknél.

⁵⁴⁷ Boemm Ritta lánya, Fehér Lilly is ismert a babaképeiről, melyek minőségben elmaradnak az édesanyja munkáitól.

⁵⁴⁸ A kép az alábbi internetes portálon tekinthető meg: <http://www.artnet.com/artists/ritta-boemm/past-auction-results> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

Külön facebook oldal foglalkozik a művésznővel kapcsolatos információk és képek összegyűjtésével. <https://www.facebook.com/ritta.boemm?fref=ts> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

babák esetében ugyanis faragott test vagy testrész(ek) készült(ek), a fej mozgatható volt, a karok és a lábak puha textillel csatlakoztak a törzshöz, lehetővé téve a baba öltöztetését⁵⁴⁹. A japán babapár – tudomásunk szerint – nem őrződött meg Boemm Ritta hagyatékában, és nem tudni, hogy valaha is sajátjai voltak-e ezek a babák, vagy csak egy egyszeri alkalommal, a festmény elkészültéig voltak a birtokában, mindenesetre babaképei sorában egyedülállóak.

Kövér Gyula (1883–1950), a Münchenben, majd Párizsban is tanulmányokat folytató, majd hosszabb ideig külföldön működő festő több alkotása is megtalálható a Magyar Nemzeti Galériában, azonban a kutatás számára érdekes festménye eddig csak aukciókon bukkant fel, többször is.⁵⁵⁰ Az 1937-es datálású, *Kislány keleti babával* című olajfestmény egy szőke kislányt ábrázol és a keletinek mondott baba egy jól felismerhető japán *icsimacu* kislány baba (235. kép). A baba tarka kimonót visel, sötét, frufrus, fejtetőn kontyolt haja jellegzetesen japán kislány hajviselet. Kimonójából kilátszik keze és lába, ami a baba testének faragott része, akárcsak a fej és a törzs. A baba furcsa testtartása, – amint a kislány ültetni próbálja – a japán *icsimacu* babák jellegzetes teststruktúrájából fakad, tudniillik, hogy a lábak a törzshöz puha textillel vannak csatlakoztatva. A baba tekintete érdekes, mert oldalra tekint, mintegy gyanakodva figyeli a kislányt, aki viszont nem a babát nézi, hanem a távolba réved.

Ezek a festmények a zsánerfestészet kategóriájába tartoznak és a japán tárgyak, babák attraktív jellege, ami az enteriőrök berendezésében is meg-megjelent, eladhatóvá tette és teszi ma is a képeket.

⁵⁴⁹ A babák kapcsán érdekes adalék, hogy Boemm Rittának két KätheKruse-babája volt, melyek a mai napig is megvannak a család tulajdonában. A festményeihez modellként használt babákat saját készítésű ruhákkal öltöztette a művésznő, így az I-es típusba tartozó babák (*Puppe I*) öltöztetésük szerint tűntek fiúnak és lánynak. A babák festészeti megjelenését Lydia Richter, az általa írt, Käthe Kruse babákról szóló albumban éppen egy Boemm Ritta festménnyel illusztrálta. (Richter, 1982. 123.)

⁵⁵⁰ A festmény legutóbb az axioart internetes műkereskedelmi portálon tűnt fel árverési tételként 2021-ben. <https://axioart.com/tetel/kover-gyula-1883-1950-kislany-keleti-babaval-3cb34478> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

10.2. Grafika

Az alábbiakban bemutatásra kerülő grafikák tekintetében elmondható, hogy azok az ábrázolt témájuk vagy a művész alkotómódszere miatt kapcsolódnak a kutatáshoz.

A grafikák között különösen izgalmas csoportot alkot a gödöllői művésztelepen reformszellemben élő és alkotó művészházaspár, Nagy Sándor (1869–1950) és Kriesch Laura (1879–1966) grafikai hagyatéka, illetve annak azon része, ami kislányuknak – a *Pintyő*nek becézett Nagy Laura Eszternek (1904–2001) – a játéktárgyi környezetét ábrázolja. (236. kép) A házaspár alkotásairól részben már volt szó a dolgozat korábbi fejezeteiben a gyermekközpontú művészi illusztrációk kapcsán. Jelen fejezetben a házaspár azon munkáit vizsgáljuk, ahol azonosítható módon japán babák szerepelnek, egyúttal választ is keresünk jelenlétük okára.⁵⁵¹ A *Pintyőt* és játékeit ábrázoló képek alapján egyértelmű, hogy a kislánynak van játéka bőven⁵⁵²: a változatos babák, állatkák, faragott figurák és megannyi egyéb holmi között ő egy gulliveri alak. Ha alaposabban szemügyre vesszük a képeket, feltűnik egy bizonyos babatípus, mely képről képre felbukkan: egyszer az ajtónál kukucskál (237. kép), máskor *Pintyő* mellett ül kártyázás közben vagy az ablakpárkányra szorul, olykor vitrinbe zárva zsúfolódik játéktársaival, vagy egy asztalon álldogál, míg Nagy Sándor születésnapján kisebb babasereg formájában vonul fel a tizenkét apróság (lásd 8. kép) és még sorolhatnánk a példákat. Az említett babatípus nem más, mint az *icsimacu* japán játék baba, ami a *Pintyőt* és játékeit ábrázoló képek sorában gyakran szerepel. Hogy miként kerül a kislányhoz japán játék, jelenleg is kutatás tárgyát képezi. Annyi bizonyos, hogy a művészcsalád kiterjedt baráti körében (*Hársvölgyi*, 2022a,b) külföldi diplomáciai szolgálatot teljesítő személyek is azonosíthatók, talán közöttük keresendő a japán baba/babák ajándékozója is.

⁵⁵¹ A kutatás kezdeti eredményeinek beszámolója elhangzott 2017-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar szervezésében rendezett *Reformpedagógia és életreform – elméleti megközelítések, új kutatási eredmények* című tudományos szimpóziumon. A kikutatott téma pedig 2019-ben, a Gödöllői Városi Múzeum szervezésében Nagy Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencián hangzott el, ami 2021-ben a konferenciakötetben is napvilágot látott. (*Hársvölgyi*, 2021. 143–164.)

⁵⁵² Szabó Krisztina Anna 1997-es kandidátusi disszertációjából is tudható, hogy a kislánynak „sok játékka volt, különösen állatok és babák, amiknek egy részét a rokonoktól kapta, a többi pedig édesanyja varrta, hímezte, horgolta, öltöztette neki [...]” In: Szabó Krisztina Anna (1997): „Az egészséglet szigete” – *Életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen*. Kézirat, 168. oldal. (Nagy Sándor-ház, Gödöllő, ltsz.: A 97.43.1)

A kutatás számára alapvető információkat tartalmaz Nagy Laura lányának, Hervey Yvette-nek a gödöllői Nagy Sándor-ház gyűjteményében őrzött saját kezű leírása⁵⁵³, mely az édesanyja babáinak, játékainak magyarázatait adja. A szövegből kiderül például, hogy az alkotásokon szereplő valamennyi baba és játék „*portré*” volt, vagyis valóban létező játékok voltak és olyanok, amilyenek ábrázolták őket.⁵⁵⁴A játékoknak nevük is volt, például „*Dorka, Droszli bá’, Csokoládé kacsa (többéves már), Hibli-Hubli, Netocska, Miki, Trüff a kutya, Egil*” stb. Némelyik babának még a származástörténetét is megismerhetjük: *Egil* baba például úgy került Pintyőhöz, hogy egy „*Holland művész nő babakiállításán beleszeretett NL [Nagy Laura]. Pénz nem volt, hogy megvegyék, levélváltás után képet adtak cserébe*”. *Netocska*, a gombszemű baba „*NS [Nagy Sándor] egy ausztriai útja során került a családba, saját utazókosara volt és staffirungja*”. „*Szaniszló gróf Kriesch Antónia kreációja*.” Ez utóbbi alapján egyértelműsíthető, hogy a vásárolt babák mellett, házilag készített játékaik is voltak Pintyőnek.

A játékok egy harmadik, nevezetesen az ajándékozás útján szerzett módjáról ugyancsak Hervey Yvette leírása ad tájékoztatást, miszerint az a két lovacska, ami az ő számára „*házi használatra*” készült képes- és meséskönyvében⁵⁵⁵ is szerepel, „*kinai munka*” és „*Szentirmay Béla*⁵⁵⁶ *nagykövet ajándéka*”. Szentirmay Béla (?–?) Nagy Sándorék baráti körébe tartozott⁵⁵⁷, az ajándéklovacskák – a japán babákhoz hasonlóan – több alkotáson is feltűnnek, így feltételezhetjük, hogy a kislány kedvelt játékaik voltak. Csakúgy, mint a gyakran ábrázolt elefántfigura, melyről Pintyő lánya, Yvette a következőt írta: „*NL [Nagy Laura] elefántbarát volt, elefántgyűjteménye volt és sokáig nem értette, miért nem hoz neki a Jézuska igazi elefántot*.”

⁵⁵³ Hervey Yvette (Yvette Bower) szöveges magyarázata Nagy Sándorné Kriesch Laura rajzos, festett, unokájának készült mesekönyvéhez. 1933–1938. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: TD.2008.26.17.

⁵⁵⁴ E tekintetben külföldi párhuzamként említhetjük a már korábban hivatkozott Honor C. Appleton *Josepine* könyveit, amely a kislányt és játékait ábrázolja, köztük japán babákat is.

⁵⁵⁵ Nagy Sándorné Kriesch Laura rajzos, festett mesekönyvének fénymásolata. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: TD. 2021.1–22.

⁵⁵⁶ Darvastói Szentirmay Béla az 1908-as *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* szerint a hongkongi konzulátuson tartózkodott. Jokohamai főkonzulként is dolgozott ugyan, de csak 1912–1914 között. Pintyő japán babáit ábrázoló képek pedig időben korábbiak, minthogy Szentirmay Béla főkonzul lett volna.

⁵⁵⁷ Nagy Sándor unokájának Yvette Bowernek listája társaságokról, híres emberekről, akikhez Nagy Sándornak köze volt. Nagy Laura visszaemlékezése alapján. Gödöllő, 1995. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: A.99.83.1.

Hervey Yvette leírása mellett a családi baráti köréhez tartozó Remsey család egy tagjának, Remsey Ágnesnek (1915–2010)⁵⁵⁸ a könyve nyújt további fogódzókat a kutatás számára, Remsey visszaemlékezései szerint „...*Pintyőkét az Erdő utca minden gyermeke irigyelte. Mert csak neki voltak eredeti japán bábui [...].*” (Remsey, 2007. 26.)

A kislánynak tehát voltak távol-keleti játéakai (kínai lovacskákat, japán bábukat), de konkrétan a japán babákra vonatkozóan eddig nem derült ki olyan információ, ami segítene hitelt érdemlően megállapítani, hogy pontosan mikor, milyen módon, ki(k)től kerültek azok a kislány játéakai közé.⁵⁵⁹ Mindenesetre a művészpár alkotásait tanulmányozva szembetűnő, hogy a kislány még egészen kicsi, amikor már a játéakai között ott vannak a japán babák is. Az egyik ilyen kép – ahol *Pintyő a babáit és játék állatait eteti*– 1906 körülre datálása azt jelenti, hogy a gyermek még csak kétéves és már két japán babája is van, amik a képen a nézőnek háttal ülnek. (238. kép) Ahogy telnek az évek és Pintyő cseperedik, további rajzok készülnek róla és érdekes módon a japán babának mindig helye van a játékkörnyezetében, ráadásul amikor már Pintyő maga is édesanya és lányának, Yvettenek a nagymama, Kriesch Laura készít „*házi használatra szánt*” képes- és meséskönyvet a régi házról, abban is megtalálható a japán baba. (239.kép) Ez utóbbi könyv azért is érdekes a kutatás számára, mert létezik egy olyan képeslap, amit Nagy Sándor grafikája nyomán sokszorosítottak. (240. kép) A képeslapon egy medalionba foglalt, figurákkal gazdagon feldíszített karácsonyfa látható, a fenyő tengelyében egy kimonós japán baba, alatta pedig egy hosszú hajfonatú kínai baba szerepel kiemelt helyen, míg a karácsonyi díszek között további két kicsi *icsimacu* baba függ. Pintyő játéakai között jól beazonosíthatók ugyanezek a babák. Külön érdekessége a képeslapnak, hogy a karácsonyfa alatt egy könyvet találunk, rajta a művészpár közös szignójával, ez a könyv pedig nem más, mint a fent említett „*házi használatra szánt*” képes- és meséskönyv. Ez alapján a képeslap is datálható, az 1930-as évek végére.

⁵⁵⁸Remsey Ágnes bábtervezéssel foglalkozó iparművész (1915–2010) a gyermek- és ifjúkorát szüleivel, Remsey Jenő festőművésszel és Frey Vilma iparművésszel, valamint testvéreivel a gödöllői művészkolónián töltötte, a család Nagy Sándorék baráti köréhez tartozott.

⁵⁵⁹Nagy Laura Eszter, azaz Pintyő unokájának, Mimi Bowernek egy 2017. júliusában kelt írásbeli közlése alapján annyi tudható, hogy jelenleg az ő tulajdonában van egy japán baba, ami Pintyőé volt, de jelen sorok írójának egyelőre nincsenek közelebbi információi a hagyatékban megőrződött babát illetően.

Ugyancsak érdekes a kutatás számára az az 1910-es években készült archív felvétel, ahol Pintyő, – mint „*Birsalma-virág gésa valódi japán jelmezben*” (Remsey, 2007.28.) – a gödöllői műteremház⁵⁶⁰ ablakában ül, ölében immár három olyan japán babával, melyek az eddig megismert *icsimacu* típuson túl két újabb japán babatípust mutatnak.⁵⁶¹(241. kép) Az egyik egy kesztyűbábként működő baba, pontosabban babapár Pintyő jobb- és balkezére húzva, a másik egy kicsi *goso* típusú baba (azaz palotababa) a kislány ölében. A pufók, kerek, fehér baba ruhátlan, a nyakában lévő festett textildarabot (partedli) leszámítva. A művészi igénnyel megkomponált jelenetben az ablakkeretnek támasztott ernyő, a kislány által viselt pamutköntös és jellegzetes japán zokni, a levetett *geta*, a vázában lévő virágok, valamint a japán babák – és különösen ez utóbbiak – mind jellegzetes tárgyi elemek és beleillenek a korszak egzotikum iránti lelkesedésének vizuális eszköztárába is. Az egyértelmű, hogy a fotó divatos jelenséget rögzít, de nem valamiféle orientalizáló, egzotikus egyveleget látunk. A felvétel meglehetősen szépen reflektál a valódi japán viseletre és viseleti kellékekre. Pintyő ruházata formailag megegyezik azzal a viselettel, ami a Hopp Múzeum adattárában őrzött, 1900 körül készült felvételen látható, ahol egy japán kislányt látunk ülő helyzetben, aki a kamerába néz, kezében félig nyitott legyezőt tart.⁵⁶² (242. kép) Pintyő fotója ugyanakkor élettől telibb: a kislány törökülésben ül és mosolyogva néz a kamerába, két oldalra simított, hullámos fűrtjeit hajdísszel fogták fel. Mellkasán csomózott dísszel záródó, V-nyakkivágású, balról jobbra csukódó, virágdíszes, könnyű gyermekkimonót visel. Jó idő lehetett a kép készülése idején, a kislány lábai csupaszok, lábfejen jellegzetes japán zoknit visel. A fotó bal sarkában egy pár levetett *geta* is látható. Pintyő jobb lába alatt talán egy legyező nyele látszik, bal lábánál összecukott papíreornyót támasztottak az ablakkerethez. A kép hangulata a vázába helyezett napraforgókkal teljes. Noha megrendezett jelenetről van szó, mégis eltér a korra jellemző, stúdiókörülmények között készült gyermekportrék ábrázolásaitól.

⁵⁶⁰A műteremházat Nagy Sándor barátja, Medgyaszay István (1877–1959) építész tervezte.

⁵⁶¹A felvételre sokáig csak az egyetlen ismert megjelenési helyével hivatkozhatott a kutatás (a képet közli Gellér, 2003. 70.), egészen 2022 augusztusáig, amikor is a Nagy Sándor-ház anyagából előkerült a felvétel és annak üvegnegatívja. Ezek leltári számmal egyelőre nem rendelkeznek.

⁵⁶²Japánban hagyományosan a *Szicsigoszan*, (Shichigosan) azaz 7-5-3 fesztivál keretében került sor a hétéves kislányok ruhaváltására is, amikor először ölthették magukra a kimonót derékon rögzítő obit. Talán egy ilyen jelenet lehetett a minta a Pintyőt kimonóban ábrázoló fényképfelvétel készítésekor.

Az a tény, hogy a kislány játékkörnyezetében nemcsak egy egyszeri fotó erejéig, hanem – ahogyan a grafikákon is láthattuk – a játéktárgyai tekintetében is jól körülírható módon jelen voltak a japán babák, további kutatási irányokat jelöl ki, amik a nemzetközi példákkal való összevetések irányába is kitekintést mutatnak.⁵⁶³ A gödöllői művész házaspár pszichológiai érzékenységéről tanúskodó gyermekábrázolásai mellett Pintyő konkrét játéktárgyai is felmutatnak valamit a „szép szeretetében nevelt” gyermek felfogásáról. Bár a kislány tárgyi környezetében szereplő japán babák eredetének kimerítő magyarázata egyelőre várat magára⁵⁶⁴, a tény, hogy léteztek, rímel a gödöllőiek életmódbeli mentalitására: „*hogymindenük szép legyen.*” (Geller, 2003.78.) Márpedig ezek a japán babák szépek voltak, a cél betöltése (a játéktevékenység) mellett esztétikai igényeknek is eleget tettek, valamint a gödöllőiek minta- és motívumgyűjtési gyakorlatának irányából is értelmezhetők voltak.

A kutatás szempontjából magyar vonatkozásban megemlíthető Pogány Vilmos András (1882–1955) – később Willy Pogány néven ismert – könyvillusztrátor munkássága is, aki többek között számos mesekönyv illusztrációt készített. (Menges, 2009) Pogány Vilmos a tanulmányait Budapesten, Münchenben és Párizsban végezte, és tíz évig élt Londonban, ahol könyvillusztrátorként kezdett dolgozni, és ahol négy, remekművének számító grafikai munkáját készítette el: *Ének a vén tengerésről* (1910), *Tannhäuser* (1911), *Parszifál* (1912), *Lohengrin* (1913). 1914-ben Pogány az Egyesült Államokba költözött, ahol haláláig élt. A színház világa iránti érdeklődése során díszleteket, jelmezeket tervezett például a Metropolitan Opera előadásaihoz és a New York-i Broadway-produkcióihoz; grafikáit olyan ismert amerikai újságok közölték, mint a *Harper's Weekly*, a *Ladies' Home Journal*, a *Theatre Magazine*, a *Metropolitan Magazine*; valamint számos könyvet illusztrált (munkássága során több mint százat),

⁵⁶³ A New York-i MOMA (Museum of Modern Arts) 2012-ben rendezett *Century of the Child: Growing by Design 1900-2000* [A gyermek évszázada: Dizájn által felnőni] című kiállításában és a hozzá kapcsolódó katalógusban a gödöllői művésztalálkozó alkotóinak munkái is helyet kaptak. Lásd *Kinchin*, 2012. A kiállításról készült magyar nyelvű ismertetőt közli *Kiss*, 2017. 153–164.

⁵⁶⁴ Fontos adalék, hogy 2022 augusztusában a Nagy Sándor-ház hagyatékából új, a kutatás számára eddig ismeretlen tárgyegyüttes került elő, köztük játékok és gyermekrajzok. Ez utóbbiak közül több is rendkívül érdekes a kutatás számára a japános téma-, illetve formaválasztás miatt. Az idő szűkössége miatt ez a tárgyegyüttes egyelőre nem kikutatott, így jelen doktori munkában még nem szerepelhet.

és díjak sorát nyerte.⁵⁶⁵ Magyarul is megjelent művei közül említhetjük Omár Kháyyám: *Rubáiyát* (1909), illetve Isadora Newman: *Fairy Flowers* (1926), azaz *Tündér-Virágok – regék a virágok életéből* (1928) című könyveket.

Témánk szempontjából a Grace Bartruse (?–?) által 1915-ben írt *The Children in Japan* [A gyerekek Japánban] című könyv illusztrációi érdekesek. (Bartruse, 1915) Pogány Vilmos magyar származására egy finom utalást már a könyv borítóján láthatunk, ahol a riksában ülő kislány japán napernyője fehér-piros-zöld színű.⁵⁶⁶ (243. a kép) A versekkel tarkított történet szerint Jack és Jill a Felkelő Nap Országába látogatnak (243.b kép), ahol megismerkednek a helyi jellegzetességekkel, a japán házzal, a földrengések gyakorisága miatt elterjedt faépítkezéssel, a lábbeli levételének szokásával a házba történő belépéskor, a pálcikával való étkezéssel. Riksán beutazzák a környéket, megnézik, hogyan dolgoznak a rizsföldeken, teaházba látogatnak teaceremóniára, ahol zenével-táncsal szórakoztatják őket, megnézik egy hagyományos japánkertet, birkózók és akrobaták mutatványait tekintik meg, rácsodálkoznak a Buddha szobrokra, és egy japán iskolába is ellátogatnak, ahol meglepődve tapasztalják, hogy a gyerekek egészen jól beszélnek angolul, főleg a fiúk. Jack és Jill megtudja, hogy a japán gyerekek jól viselkednek, nem veszekednek, azt teszik, amit tanáraik, szüleik mondanak nekik. Az iskolaterem falán egy képet látnak három majommal: egyikük a szemét, másikuk a fülét, a harmadik a száját takarja el, jelentésük „Ne láss rosszat”, „Ne hallj rosszat”, „Ne beszélj rosszat”.⁵⁶⁷ Jack és Jill játszani is beállnak a japán gyerekek közé, Jill tollaslabdázik a lányokkal – akiknek játék közben is egy kisbaba van a hátára kötve – Jack sárkányt ereget a fiúkkal. (243. c, d kép) A gyerekek egyik nap felkeresnek barlangot, ahol egy *Dzsizó* (Jizō) szobor látható, ami az élő és az elhunyt kisgyermeknek is a védőistensége. A barlangban a gyerekek látják, amint egy sziklából tejfehér víz folyik, ami – a japánok elképzelése szerint – az elhunyt

⁵⁶⁵ Érdekesség, hogy 1921-ben érkezett az Egyesült Államokba a magyar feminista mozgalom egyik úttörője Bedy-Schwimmer Rózsa, azaz Rosika Schwimmer (1877–1948), akinek 1928-ban megjelent *Tisza Tales* [Tisza Mesék] című könyvének illusztrációit ugyancsak Pogány Vilmos készítette. Pogány testvére, Paula a magyar feministák egyik fontos figurája volt, így lehetett, hogy Schwimmer Rózsa, a fő feminista írta a mesét a *Tisza Tales* című könyvéhez. Másik testvére, Pogány Nándor írta a *Hungarian Fairy Tales* [Magyar tündérmesék, 1913, 1930] szövegét. Az illusztrációk jellemzően népies-szeccessiós stílusúak.

⁵⁶⁶ Megjegyzendő, hogy ezek a színek a *Hinamacuri* ünnepnek is hagyományos színei. Lásd a 200.oldalt.

⁵⁶⁷ A három majom ábrázolása népszerű motívum Japánban, ábrázolásuk először egy 17. századi japán templom faragványai között tűnt fel.

https://hu.wikipedia.org/wiki/A_h%C3%A1rom_b%C3%B6lcs_majom (Hozzáférés: 2023. január 5.)

csecsemőket táplálja. A barlang padozatát finom homok borítja, ahol meztelen kis lábak nyomai láthatók. Jack és Jill kíséroeje elmondja, hogy a gyermekek szellemei jártak ott előző éjjel, és a zarándokok hagynak nekik ajándékkul szalmaszandálokat, hogy finom lábukat ne sértsék fel az éles sziklák. A *Dzsizó* szobor lábainál pedig kavicsokból épült kőhalmok láthatók, amelyeket az apró kezek emeltek. Ez a szövegrész egy az egyben a Lafcadio Hearn 1894-ben írt, *Glimpses of Unfamiliar Japan* [Képek az ismeretlen Japánból] című könyvben megjelent szövegére utal, ami leírja ezt a hajóval megközelíthető tengerparti barlangot, ahol egy híres *Dzsizó* szobor látható. (Hearn, 1894/2009.160–161.)

Ezen a pontos érdekes egy kis kitérőt tennünk *Dzsizó* alakjának ismertetésére. A bódhiszattva tisztelete Japán-szerte elterjedt, az országutak mentén, a templomokhoz vezető ösvényeken gyakran megjelenik az általában szerzetesként, kopaszra borotvált fejjel ábrázolt bódhiszattva, aki – többek között – a gyermekek védelmezőjeként ismert.⁵⁶⁸ Az élő, az elhunyt vagy a meg nem született gyermekek lelkét a japánok hite szerint *Dzsizó* segíti biztonságban eljutni a túlvilágra. A lelkek útja az alvilágban azonban nem veszélytelen, a buddhista hagyomány szerint a pokol kiszáradt medrében egy kegyetlen, öreg boszorkány és démonhordája arra kényszeríti a gyermeket, hogy kőkupacokat építsenek, de munkájukat folyton tönkreteszik, hogy soha ne érjenek célba. *Dzsizó* azonban végtelen együttérzéssel vigasztalja a szomorú és fáradt kicsiket, és segít nekik tornyot építeni, a legkisebbeket pedig hosszú ujjú köntösébe bújtatva viszi át az alvilági folyó túlsópartjára. Ezért láthatók kis kőhalmok a szobor körül, melyek az imát és a halott gyermekek megsegítését szimbolizálják. A szobrok körül gyakori látvány továbbá, hogy a tiszteletadás, az imádság, az áldozat jelenként ételt és ital, játékokat, babaruhákat helyeznek el, sőt, a szobrokra is piros⁵⁶⁹ partedit és sapkát is tesznek. (244. a kép) A szokás eredete abban az elképzelésben keresendő, miszerint a szoborra tett, az elhunyt gyermekhez tartozó ruhadarabok illata segít a *Dzsizónak* megtalálni a gyermek szellemét a sötétben és a káoszban a folyóparton, az alvilág bejáratánál. Ugyanakkor *Dzsizót* a biztonságos szülés védőszentjeként is tisztelik, aki védelmezi a gyermekeket, hogy felnőtté válhassanak. Ritka és megindító ábrázolás, amikor *Dzsizó* gyengéden ölel

⁵⁶⁸ <https://archive.org/details/japanencyclopedia0000loui/page/426/mode/2up?q=jizo> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁶⁹ Az élénkpiros színt az első kiváltságos időszakban (gyermekként) viselheti hagyományosan egy japán ember, majd a hatvanadik életév („második gyermekkor”) betöltésekor. (*Benedict – Mori*, 2009.208.)

egy kisgyermeket, aki kezében szeretett játék babáját tartja, aki vele együtt kerül a paradicsomba. (Baten, 2000. 43.) (244.b kép)

Visszatérve Willy Pogány illusztrációihoz, Sybille A. Jagusch: *Japan and American Children's Book* [Japán és az amerikai gyermekkönyvek] című, 2021-ben megjelent könyvét fontos megemlítenünk, amiben a szerző azt mutatja be – hasonló elvek mentén, mint ahogyan jelen dolgozat is vizsgálja a gyermekeknek szánt hazai irodalmakat –, hogy a szigetország nyugati nyitásától kezdve a gyermekkönyvek hogyan mutatták be Japán ismeretlen világát a nyugati gyermekközönség számára.⁵⁷⁰ *Globetrotting in Children's Book* [Világutazás a gyermekkönyvekben] fejezet alatt, az utazás témája köré épített könyvek közül figyelemreméltó példaként említi a dolgozatban már elemzett Henry Mayer: *Adventures of a Japanese doll* [Egy japán baba kalandjai] című könyvet (1901), ami nagy formátumban, teljes színes oldalakkal illusztrálta a szöveget, a saját korában modernnek számító mesekönyvekre jellemzően. Ugyanakkor megjegyzi, hogy az illusztrátoroknak nem mindig sikerült a kép és a szöveg összhangját megtalálni, és valójában csak régi klisék kaptak új köntösöt; a szerző Willy Pogány illusztrációi kapcsán annak pasztellszínbe öltöztetett, színpadias karakterét emeli ki. (Jagusch, 2021, 163.)

Noha a dolgozat vállalt időkeretén már-már túlmutat, és nem a japán babák kapcsán érdekes, de néhány gondolat erejéig alkotómódszerének tekintetében Róna Emmy⁵⁷¹ (1904–1988) illusztrátor, festő, grafikus szeretnénk megemlíteni, aki számos mesés-és gyermekkönyvet illusztrált, ugyanakkor egyes rajzi megoldásainak párhuzamanként a korabeli kritikák egybehangzóan a távol-keleti művészetet jelölték meg. „*Stílusa is közel áll a távol-keleti ecsetrajzok természetábrázolásához. A kínai és japán művészekhez hasonlóan rendkívül részletesen, nagyon közletről ismeri a természetet, a virágokat és az állatokat, a választott téma minden apró vonása a birtokában van, és mégsem naturalista. A legjellemzőbb mozzanatokat emeli ki imponáló magabiztossággal — egy állat „arckifejezését”, egy virág ernyőjét, egy-egy faágat —, s miután ennek sikeres ábrázolásával jól megragadta a témát, a többit, a részleteket csak jelzi bravúros nagyvonalúsággal.*” (R.Gy. In: *Élet és Irodalom*, 1965. 9. évf. 13. sz. 8.) A fenti sorok a Bajcsy-Zsilinszky úti Dürer Terem kis galériájában rendezett 1965-ös önálló kiállításán látott alkotásokat méltatták, ahol nem a gyermekközönség számára készült munkákat,

⁵⁷⁰ Megjegyz.: könyvének borítóját és hátlapját is Willy Pogány jelen fejezetben tárgyalt illusztrációból választott képek díszítik.

⁵⁷¹ Lásd még Róna Emy, D. Róna Emmy, Emmi.

hanem a „felnőttekhez” szólókat – főként virágok és állatok képeit – lehetett látni, melyekről más sajtóorgánium így írt: „*A virágok pedig egyszerre valóságűek és stilizáltak, a vonalak és a formák kecsességével. (Így lépnek ezek a hazai virágok, a magyar kertek s mezők virágai, szinte rokonságba a kelet-ázsiai művészetben oly gyakorta s oly hasonlíthatatlan mesteri tudással ábrázolt növényekkel).*” (Murányi-Kovács In: *Népszabadság*, 1965. 23. évf. 77. sz. 3.) Abban, hogy a kritikák a kínai és a japán művészet formai megoldásaival való rokonságot emelik ki, szerepet játszhatott az is, hogy Róna Emmy komoly gyűjtőmunkát folytatott a gyermekrajzokhoz, és a látott példák talán inspirálólag hathattak művészi fejlődésére. Módszeréről és a stílusáról egy 1974-es interjúban a következőket mondta: „*Az egyik legfontosabb alkotói szempontom a hitelesség. Nem lehet mesevilág ürügyén bármit is eladni a gyerekeknek. Arra mindig ügyeltem, hogy típusaim, a kor, a viselet hiteles legyen, akár a Népek meséi angol, francia, orosz, svéd, albán világában, akár az Ezeregyéjszaka perzsa, török, arab miliőjében. Ezért az illusztrációt mindig hosszú kutató munka előzte meg: a Kelet-ázsiai, a Néprajzi Múzeumba jártam jegyzetelni, skiccelni. Vázlatfüzeteimben szinte „hazahoztam” a múzeumot. Könyveket bújtam, korokat kutattam.*” (Ézsiás In: *Művészet*, 1974. 15. évf. 6. sz. 25.) A szöveg fontos eleme a „Kelet-ázsiai” múzeumra való utalás, ami alatt a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum értendő, ahol Róna ihletadó formákat találhatott a kerti és az épületben kiállított műtárgyak között is, mind a „*gyermekkönyvek ragyogó színvilágú*” (245. a kép), mind pedig a későbbi „*halk, pasztell színű, letisztult vonalrendű illusztrációihoz.*” (Ézsiás In: *Művészet*, 1974. 15. évf. 6. sz. 25.) (245. b kép)

10.3. Alkalmazott grafika

A Kelet-kép kutatását illetően hazánkban sem számít ismeretlennek az olyan tárgytipusok vizsgálata, melyek a kereskedelemhez, a reklámhoz, a fogyasztói kultúrához kötődnek. (Kelényi, 2018) A dolgozat első részében ismertetett amerikai, európai példák élvezeti cikkek és tisztító-, mosó-és mosakodószer reklámok voltak, hazai viszonylatban többször találkozunk az előbbiekkal. A kávé, a tea, a szeszes ital és egyéb ínycsengések (például fűszer, csokoládé) forgalmazásával foglalkozó cégek csomagolásain (bádog-és papírdobozain), reklámplakátjain, számlócéduláin⁵⁷² találunk olyan képi elemeket,

⁵⁷²„Olyan, kül. régebben reklámul is haszn. szöveges v. képes cédula, amelyen a vendéglőben fogyasztott v. üzletben vásárolt cikkek árának összegét kiszámítják.”

melyek a kutatáshoz szorosabb vagy lazább szálakkal kötődnek, és azért érdekesek, mert távol-keleti, konkrétan japán stílusban megrajzolt nő-, és/vagy gyermekábrázolást mutatnak, melyek a termék népszerűsítése mellett vizuális élményt is közvetítettek.

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum gyűjteményében őrzött dokumentumok és tárgyak közül a kutatás számára legérdekesebbek a *Dietrich és Gottschlig Likőr-, Rum-, és Cognac Gyár* teásdobozainak díszítményei, – ahol a japán életképek ihlette festmények sorában japán nő és kisgyermek is látható⁵⁷³ (246. kép) –, és ugyanezen cég 1919-es reklámfotója, ahol egy japán nőt az ölében tartott kisgyermek kínál egy csésze teával.⁵⁷⁴ (247. kép). A cég a japán motívumokat következetesen alkalmazta, hiszen főként Keletről importált.

Szintén érdekesek a Deisinger János és Kálmán testvértulajdonosokról elnevezett, 1897-ben Fiumében alapított *Fratelli Deisinger* gyarmatárkereskedő cég (Török, 2017. 321.) teakínálatában szereplő japán zöldteák bádogdobozainak⁵⁷⁵ díszítményei, melyek például teázó japán hölgyeket ábrázolnak, és amely képek párhuzamait megtaláljuk a japán fényképfelvételek között. (248. a–d kép) Deisingeréknél a keleti teák indokolták is a keleti motívumok használatát.

A háziipari cikkekkel kereskedő Weisz Jakab áruházának 1900-as reklámlegyezőjén (249.a kép) látható fésülködő japán hölgyek⁵⁷⁶ ábrázolása mellé ugyancsak fénykép párhuzamokat rendelhetünk a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből.⁵⁷⁷ (249. b, c kép)

Preszter Béla „*paprika-, tea-, bel-és külföldi diszmű s különlegességek és termelési cikkekkel való kereskedő*” (Központi Értesítő, 1906. 31. évf. 83. sz. 1779.), 1920-as évekből származó számolócedulája „*kávé, rum, tea, cognac, china, japán, india műipar áru cikkek áruhaza*”ként hirdeti az üzletet, illusztráció gyanánt egy kimonós japán nőt

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szamolocedula-4AB3F/> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁷³ Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Budapest), Kereskedelem-történeti fotótár:

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=31501> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁷⁴ Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Budapest), Kereskedelem-történeti fotótár:

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=33988> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁷⁵ A bádogdoboz nemcsak az esztétikum hordozójaként fontos, hanem mint csomagolás a megfelelő minőség megőrzése érdekében. (Török, 2017.321.)

⁵⁷⁶ Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Budapest), Kereskedelem-történeti fotótár:

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=21979> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

⁵⁷⁷ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Budapest), Japán Gyűjtemény, ltsz. 82.3 és Adattár, ltsz.: F2004.403

idéző ábrázolást látunk.⁵⁷⁸ (250. kép) A kereskedő évek óta hirdette a korabeli újságokban a japán áruit: *Az Újság* 1909. december 14-i száma szerint például „*karácsonyra a legalkalmasabb ajándék a Japán paraván (kályha ellenzők)*” (*Az Újság*, 1909. 7. évf. 295. sz. 13.); *Az Érdekes Újság*, 1914. augusztus 16-i számában pedig nászajándék gyanánt japán teát, kávét, mocca készletet, és *japán kimonót (sic!)* kínált. (*Az Érdekes Újság*, 1914.2. évf. 33. sz.)

Noha ez a néhány példa csak egy kis szelete a vizsgált időszak hazai termékreklámjainak, de talán így is érzékelhető, hogy milyen gazdag kutatási terület ez, akár önmagában is. A dolgozat korábbi fejezeteiben már ismertetett távol-keleti vagy annak ihletésében készült és forgalmazott hazai termékek – például gyermekjátékok, öltözetek és anyagválasztékok –, illetve jelen fejezetben említett élvezeti cikkek megjelenése a fogyasztói kultúrában egy rendkívül érdekes kutatási területre kalauzolja a kutatót. A különlegesnek számító árucikkeket a csomagolások díszítményeivel is egzotizálták, ami az ábrázolásokon keresztül jól kirajzolódik.

⁵⁷⁸Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Kereskedelem-történeti (Budapest), Kereskedelem-történeti dokumentációs gyűjtemény: <https://mkvm.hu/mdcb/?id=44104> (Hozzáférés: 2023. január 5.)

11. ÖSSZEGZÉS

Jelen dolgozat többéves kutatás eredménye. A kutatás megkezdésekor felvetett alapkérdéseket (az *icsimacu* japán baba helyét, szerepét a saját kultúrájában, a nyugati világban történő nagyszámú megjelenését, azok jelentését, jelentésváltozását) sikerült mindvégig fókuszban tartani, ugyanakkor árnyalni és finomítani is, közben pedig az egyes vizsgálati területeken a hangsúlyok változtak, sőt maguk a vizsgálati területek is változtak, konkretizálódtak, az egész kutatás feszesebbé vált, mindamelllett, hogy egy rendkívül információgazdag területre kalauzolta a kutatót. A japán baba megjelenési helyeinek sokféleségére való rámutatás számos vizsgálati terület beemelését tette lehetővé a kutatásba, olyanokét is, melyek vagy nem túl rég óta (pl. fotográfia) vagy csak ritkán (pl. képeslapok, újsághirdetések) képezik tudományos érdeklődés tárgyát, miközben pedig jól látható, hogy jelen kutatás számára mennyire jelentős eredményeket hoztak. Rajtuk keresztül a japán baba, mint diplomáciai ajándék, kuriózum, globetrotterek útiemléke, csodálni való *egzotikum*, expedíciók kollekciójának része, kiállítási és gyűjtenivaló tárgy – amit néprajz, a képző-és iparművészet egyaránt magáénak tudhat –, népszerű festészeti téma, sokszorosított grafikai elem, reklámarc, életreform közegben a művészi játék példája, a II. világháborút megelőzően a kulturális érzékenyítés eszköze, a háború kitörése után pedig az ellenség elpusztítanivaló képe rajzolódik ki előttünk. A vizuális példákon keresztül megjelenő információknak az összekapcsolása, párbeszédbe helyezése, a történelmi, társadalmi folyamatokba illesztése lehetővé tette, hogy a kutatás erőterében elhelyezett japán babán keresztül egy távoli kultúra nemzetközi és hazai fogadtatását vizsgálhassuk egy olyan időszakban, amikor az még jól megragadható volt.

Avval, hogy a kutatás a nemzetközi háttérből kiindulva a hazai ismeretek mentén és elsősorban vizuális alapon került fölépítésre a játék-és gyermekkultúra kontextusában, reményeink szerint gazdagítani fogja a japán-magyar kapcsolattörténet spektrumát, árnyalni fogja a szempontjait, illetve új megvilágításba is helyezi az eddigi ismereteket. Miként a dolgozatban láthattuk, Japán befogadástörténetének nyugati szemléletű vizsgálata, különös tekintettel a hazai példákra, számos ponton megragadható a hagyományosnak tekintett anyagok vizsgálatán túl a kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott témák és területek bevonásával. A kutatás homlokterében elhelyezett japán baba, mint kulturális transzfer megjelenési helyeinek felderítésével a kereskedelem, a kultúra, a művészetek, a hétköznapi tárgyi környezet olyan szöveges és képi elemei kerültek felszínre, melyek között nem egyszer első közlést tudhat magáénak a dolgozat. A japán babák azonosítása a hazai gyűjtők kollekcióiban, megjelenésük kimutatása bizonyos

kiállítási alkalmakon, jelenlétük értelmezése a fogyasztói kultúrában, játéktárgyként való használatuk bemutatása egy családtörténeti vonatkozásban, a Japán-ismeret tanulmányozása a gyermekeknek és felnőtteknek szóló művek között, a japán kultúra életreformmal való kapcsolódási pontjaira való rávilágítás a kutatás fontos eredményei között említendő, csakúgy, mint az anyagi kultúra kutatása. Reméljük, hogy sikerült új megvilágításba helyezni a japán babákról (és bizonyos értelemben véve általában a babákról) alkotott felfogást, ami így hozzájárulhat a távoli kultúrák gyermekvilágának tudományos igényű, hazai kutatásaihoz, hasznosulhat az összehasonlító jellegű kutatásokban, beilleszthetővé válhat az egyetemes ismeretekre törekvő hazai neveléstörténeti kutatások mellett a japán-magyar kapcsolattörténeti kutatásokba, egyes sajátos kapcsolódási pontok mentén, az egyediségek megragadásával az életreform-kutatásokhoz is adalékul szolgálhat, perspektívákat kínálhat más kultúrák hazai lenyomatait vizsgáló kutatásokhoz (mint ahogy erre a dolgozatban több utalás is történik) és ösztönző lehet további, a Kelet és Nyugat viszonyában értelmezett hasonló kutatások tervezésére.

Jelen dolgozattal a kutatás nem ért véget, számos téma várja még, hogy az eddigiekben közölt ismereteket bővítse. Hazai vonatkozásban önálló kutatást igényel például a missziós gyűjteményeknek a vizsgálata; rangos gyűjtői kollektívák, – úgy mint Groedel Dóra bárónő (1893–1957), Moskovszky Éva (1925–2010), Karlócainé Kelemen Marianne (1925–2020) gyűjteményeinek – további kutatása és feldolgozása a japán játékok szempontjából; baba-és bábkészítők munkássága (pl. Remsey család), nemzetközi viszonylatban az európai játékkészítők kollektíváiban megjelenő japán inspirációjú babák (világ babái/népek babái sorozatok, karakterbabák) megjelenésének vizsgálata, szintén egyes babakészítő művészek életművének tanulmányozása (pl. Lotte Pritzel (1887–1952) munkássága), és izgalmas kutatási területnek ígérkezik az előadóművészetben belül a tánc és az abban megjelenő japán babák inspirálta táncos karakterek megjelenése is. (pl. Niddy Impekoven (1904–2002) művészetében)

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSSZÖVEGEK (magyar nyelven)

- Almási (Balogh) Tihamér (1862): Japan. In: Uő: *Népisme*. A legjobb források után kidolgozva - - által, Öt könyomatú képpel. Engel és Mandello Nyomda, Pest, 215–222.
- Á-n. (1871): Japán. In: Török János (szerk.): *Egyetemes magyar encyclopaedia*. IX. köt. *Görögország története – Joachim*. Szent István Társulat, Athenaeum Nyomda, Pest, 425.
- Apáczai Csere János (1655): *Magyar encyclopaedia: Az az, Minden igaz es hasznos Böltseségnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása Apatzai Tsere Janos által*. Ultrajecti. Ex Officinâ Joannis a Waesberge.
<http://mek.oszk.hu/13800/13880/13880.pdf>
- Bocsor István (1847): *Japáni Császárság*. In: Uő. *Földrajz, különös tekintettel a nép-és történettanra*. 3.folyam. Református Főiskola, Pápa, 43–48.
- Cantù, C. (1869): Japán. In: Uő: *Világtörténelem*. XI. köt. XIV. korszak, 19.fejezet. Szent István Társaság, Eger, 386–400.
- Flóris Benő (1857): *Kis utazo az elemi iskolák számára*. Szigler testvérek, Komárom.
- Galletti – Vállas – Falk (1857): *Japan*. Galetti, J.[ohann]. G [eorg]. A[ugust]., -- *egyetemi világrajza vagy földirati, államtani és történelmi ismerettár, minden ország földirati, államismeit és történelmi rajzával, melyben fekvése, nagysága, népessége, miveltésége, legnevezetesebb városai, alkotmánya és nemzeti hatalma, továbbá régibb és újabb történelmének vázolata foglaltatik*, 2., teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadás [...] Az első (dr. Vállas Antal tollából folyt) magyar kiadás felhasználása mellett, az utolsó (II.) eredeti kiadás nyomán s a legújabb források szerint átdolgozta Falk Miksa, 40 fametszvénynyel és 21 színezett térképpel, Hartleben Konrád Adolf, Pest, 1857. 651–654.
- Garamszegi Lubrich Ágost (1874): *A nevelés történelme. I. A nem keresztény, vagy nemzeti nevelés korszaka*. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.
- Greff Miklós S.J. (1922): *Xavéri Szent Ferenc India és Japán apostolának élete*. (Ford. Hübner Ágoston S.J.), Jézus Szíve Hirnökének kiadása, Kalocsa.
- Heckenast Gusztáv (1863. kiadó): *Ismerettár, a magyar nép számára nélkülözhetetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészet köréből gyűjtött több ezer cikk és több száz képpel, lehetőleg minél több érdekes tárgyat és egyéniséget betűsorozatos rendben megismertet*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 9. köt. 74.

- J.: (1833): Japan In: Szerkesztőbizottság, ed. (1833): *Közhasznu esmeretek tára a' Conversations-Lexikon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. Wigand Ottó–Landerer, Pest. VI. köt. 508.
- Kanya Pál (1847): *Japáni Birodalom*. In: Uő.: Népszerű földrajzi oktatás, iskolai és magán használatra. Pest, 437–442.
- Komáromy Ferenc (1855): Japán szokások. In: Vahot Imre (szerk.): *A nagyvilág képekben. Közhasznú házikönyv, a magyar nemzet anyagi, szellemi, testi, lelki javára*. IV-V. füz. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest, 317–326.
- Lázár Gyula (1880): *Khina és Japán*. Történelmi és Mívelődési rajz. Történelmi könyvtár 65. füzet. Franklin Társulat, Budapest.
- Lukácsék János (1853): Japónia. történeti, földrajzi s népismereti vázlatok. *Családi Lapok*, 2.évf. 11.sz. 519–527., 561–571.
- Nagy-Váradí Ajtay Sámuel (1814): *A világ történetei a teremtéstől fogva a legújabb időkig. Minden Rend- és Karbéli Olvasóknak, de leginkább a' Tanuló Ifjúságnak köz hasznára Kézi-könyvképen*. 1–2. köt. Trattner János, Pest.
- Sámi Lajos (1867): Japán lakói. *Vasárnapi Ujság*, 14.évf. 1.sz. 159–160.
- Sámi Lajos (1875): Japán hajdan és most IV. Gyereknevelés. Tornászat. Társasjátékok. *Vasárnapi Ujság*, 22.évf. 38. sz. 599–600.
- Szeghy Emő (1904/1905): *Japán. Történelmi, föld- és néprajzi vázlatok*. Szent István Társulat, Budapest.
- Széplaki Erneszt (1834): A japán birodalom. Japán irományok után Klaproth. In: Schedel Ferenc (szerk.): *Tudománytár*. 3. kötet. Magyar Tudós Társaság, Buda. 146–160. Az *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* VIII. kötetéből.
- sz.n. (1789): Japónia, vagy Japan. In: Péczeli József (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény*, I. negyed, Geográfia. Rév-Komárom, 370–372. [lapszám helyesen: 360–362.]
- sz.n. (1844): Néhány igen érdekes és hiteles tudósítások Japán felől. In: Staut József (szerk.): *A magyar házi-barát, Egy közhasznu házi s gazdasági kalendárium 1845 közönséges évre, földesurak, cameralisták, ügyészek, uradalmi tisztviselők, házigazdák és gazdasszonyok, házmesterek, kereskedők, gyárnokok, s mindenféle rendű s rangú olvasók számára; némely dolgok sikeres használatára készült a történetírás, statistika, csillagászat, természet és építési tudományban, valamint a házi a mezei gazdálkodásban oktatva kalauzoló s egyszersmind mulattató kézikönyv*. 12. évf. Werfer Károly, Kassa, 48–53.

Turzelini Horatzius (1757): *Xavier Szent Ferencznek Jesus Társaságából-való India' apostolának élete. Magyarra fordította Léstyán Moyses, ugyan azon Jesus Társaságából valók, Egy némelly Xavier Szent Ferencz' buzgó tisztelőjének istenes kölcségével ki-kibocsáttatott.* Akadémia, Kassa.

IDŐSZAKI LAPOKBAN MEGJELENT ÍRÁSOK (magyar nyelven)

Altai Margit (1914): Japán gyerekek. *Jó Pajtás*, 6. évf. 4. sz. 60.

Árva Eszter (1988): „Bécs, Tánc 88”. A bécsi Operaház balettjének előadásai. *Táncművészet*, 13. évf. 9. sz. 32.

Balla Mihály (1909): A bábu nemzetségfája. *Vasárnapi Újság*, 56.évf. 12. sz. 233–234.

Balogh Benedek (1904): Urashimataro – A legrégebb japán ősmese. *Budapesti Szemle*, 117. kötet, 326. sz. 312–320.

Barátosi Benedek (1904): Taketori monogatari. *Budapesti Szemle*, 1904. 118. kötet, 329. sz. 202–230.

Barátosi Benedek (1905): Japán ünnepek. *Néprajzi értesítő*, 6. évf. 2. f. 141–145.

Bezdek József (1911a): A japán középiskolákról. *Uj Idők*, II. köt. 17. évf. 105–106.

Bezdek József (1912): A japán oktatásról. *Tanáregyleti Közlöny*, 45. 31–46.

Bozóky Dezső (1909): A japáni tisztaság. *Pesti Hírlap*, 31. évf. 175. sz. 34–36.

Bozóky Dezső (1910): A japán gyermekekről és játékaikról. *Pesti Hírlap*, 32. évf., 307. sz. 136–137.

Bozóky Dezső (1932): Japán virágnaptár. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*. 36. évf. 224–228.

Bród Miksa (1908): A gyermekszoba. *Jó Egészség*, 7. évf. 4. sz. 45–46.

Bús Imre (2013): Játék és kultúra. A játék szerepe a gyermekek kultúra-elsajátításában. *Iskolakultúra*, 13. évf. 5–6.sz. 108–115.

Cholnoky Jenő (1909): Jenovay Jenő: Vitorlával a Föld körül. Az ifjúság számára. *Földrajzi közlemények*, XXXVII.köt. 161–162.

Czakó Elemér (1904): A gyermekjátékokról. *Magyar Iparművészet*, 7. évf. 3. sz. 125–129.

Dénes Mirjam (2013): Egy tárlat és ami mögötte van. Az 1911-es japán kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. In: Takó Ferenc (szerk.): *Közel, s Távolság III. Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának anyagából*. Dunakeszi, 279 – 296.

- Dénes Zsófia (1927): Egy magyar író nő világsikere. 1000 dollár előleg — egy kéziratra Böllöni Györgyné könyve Anatole France-ról. *Színházi Élet*, 2.sz. 8–9.
- Dombóvári Révy Ferenc (1911): *A Budapesti Magyar Kir. Állami Felsőbb Leányiskola és Leánygimnázium Értesítője az 1910—1911-iki harminchatodik iskolaévről*. Országos Központi Községi Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 16–17.
- Dóri S. Zsigmond (1905): A gyermekrajz. *Budapesti Hírlap*, 25. évf. 360. sz. 14.
- Dr. K. J. (1929): 44 nap alatt a Föld körül. *Turistaság és alpinizmus*, 19. évf. 7. sz. 203.
- Endrődy Orsolya (2019a): Gyermeknevelés és oktatás Japánban. Tematikus lapszám a japán–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételének 150. évfordulója alkalmából. *Gyermeknevelés*, 7. 1. sz. 1–3.
- Endrődy Orsolya (2019b): Gyermeknevelési szokások japán fametszeteken. Japán az Edo-korszakban (江戸時代 1603–1868). *Gyermeknevelés*, 7. 1. sz. 36–44.
DOI: <https://doi.org/10.31074/gyn201913644>
- Ézsiás Erzsébet (1974): Látogatás Róna Emynél. *Művészet*, 15. évf. 6. sz. 24–25.
- Gáspár Ferenc (1891): Az „elzárt országról”. *Pesti Hírlap*, 13.évf. 176.sz. 17–18.
- Gebauer Hanga (2018): Hittérítés fényképeken – távoli kultúrák másodkézből. Missziós fotográfiák az európai befogadó szemével. *Korall*, 19. évf. 73. sz. 44–78.
- Gedeon Alajos (1911): *A Nagyváradi Magyar Királyi Főreáliskola 38. értesítője az 1910–11 iskolai évről*. Szent László-Nyomda R.-T. Nagyvárad.
- Gyimesi Emese (2019): *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában. Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán, Horvát Attila, Árpád és Ilona gyermekkori levelei, versei és játéka*. Magyar családtörténetek: Források 2. Budapest.
- György Aladár (1889): Az országos kisednevelési kiállítás. *Néptanítók lapja*, 22. évf. 15. sz.113–115.
- Györgyi Kálmán (1906): Az iparművészet a milánói kiállításon. *Magyar Iparművészet.*, 9. évf. 4–5. sz.163–219.
- Haider Edit (1981): Japán babaünnepek. *Élet és tudomány*, 36. évf. 17. sz. 528–530.
- Haider Edit (2004): A Magyar Nemzeti Múzeum Játékgyűjteményének babái. Történeti áttekintés. *Folia Historica*, 22. kötet. 105–122.
- Harangi László (2010): A japán nevelés a Tokugawa-korszakban (1603–1867). *Kultúra és Közösség* 4.foly. 1. évf. 4. sz. 37–44.évf.
- Harsányi Zsolt (1935): Bábszínház. *Színházi Élet*, 9. sz. 40–42.
- Hathalmi Gabnay Ferenc (1900): A játék-baba. *Természettudományi Közlöny*, 377–395.

- Hathalmi Gabnay Ferenc (1901): Egy hazai játékbaba gyűjtemény. *Néprajzi Értesítő*, 2. évf. 2. sz. 17–24.
- Hathalmi Gabnay Ferenc (1910): Női hajviselet idegen világrészekben. *Uj Idők*, 1910. 16. évf. 20. sz. 494–495.
- Hársvölgyi Virág (2019a): Magyar utazók japán fotográfiái, mint gyermekkortörténeti dokumentumok. *Pedagógiai történeti Szemle*, 5. évf. 1–2. sz. 45–56.
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2019.1.3
- Hopp Ferenc (1901): Kirándulásom Afrika nyugati partján Kamerun érintésével a Kongohoz. Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* 1901. évi folyamának IV. füzetéből, Budapest.
- Hopp Ferenc (1904a): Hopp Ferencz utazása a Föld körül Szibérián át. Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* XXXII. kötetének júniusi-júliusi 5. füzetéből, Budapest.
- Hopp Ferenc (1904b): Japán úti benyomások. *A Hét*, 15. évf. 9. sz. 138 – 140.
- Horti Pál (1904): St. Louisi kiállításunk. *Magyar Iparművészet*, 7. évf. 5. sz. 208–215.
- i. (1902): Japáni mesék. Az ifjúság számára átírta és illusztrálta Akantisz Viktor. Kiadja a Szent István Társulat. *Katolikus Szemle*, 16. köt. 1. sz. 95–96.
- I.A.S. (1904): Sportélet Japánban— A „Sport-Világ” eredeti tárczája. *Sport-Világ*, 11. évf. 8. sz. 65.
- Jankó János (1896): Missio-kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. 48. sz. 803–804.
- Jaschik Álmos (1936): A „Roninok Kincse”-nek színpadképei. *Magyar Iparművészet*, 39. évf. 113–114.
- Jókai Mór (1870): Xantus gyűjteménye a múzeumban. *A Hon*, 8. évf., 284. sz. 1.
- Jókai Mór (1890): A leaotungi emberek. *Pesti Hírlap*, 12. évf., 325. sz., 1–2.
- K. J. (1929): 44 nap alatt a Föld körül. *Turistaság és alpinizmus*, 19. évf. 7. sz. 203.
- Kállai Ernő (1925): Német és japán gyermekrajzok. *Magyar Paedagogia*, 34. évf. 37–44.
- Katona Edit – Balogh Jánosné Horváth Terézia (1999): Az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás és a Néprajzi Múzeum. *Néprajzi értesítő*, 81. évf. 131–145.
- Kelényi Béla (2018): Utazás a teásdobozon Kínából Japánba – Budapesten. *Artmagazin*, 16. évf. 9. sz. 54–57.
- Kéri Katalin (2010): A japán neveléstörténet a hazai nyomtatott forrásokban. *Neveléstörténet*, 7. évf. 3–4. sz. 17–38.
- Kézdi-Kovács László (1905): Képzőművészet. Modern rajzoktatás. Gyermekrajzkiállítás az iparcsarnokban. *Pesti Hírlap*, 27. évf. 151. sz. 8.

- Kiss Sándor (2009): Kereskedők, hittérítők Nyugatról. Gazdasági kapcsolatok Japánnal. *História*, 31.évf. 7. sz. 10–15.
- Kozmutza Kornélné (1913): Séták a nagyvilágban. Irowa. *Új Idők*, 19. évf. 5. sz. 122–123.
- Liptay Pál (1873): Tárcák a Práterből. A gyermek-pavillon. *Fővárosi Lapok*, 178. sz. 772–773.
- Lóránt Mihály (1930): Beszélgetés G. E. Studdy-val, a Bonzo-kutya világhírű kreálójával. *Pesti Napló*, 81. évf. 261. sz. 40.
- Loti, P. (1891): A japáni nők. *Vasárnapi Ujság*, 37.évf. 23. sz. 370–371.
- Lyka Károly (1906): Toalett-esztétika. *Új Idők*, II. köt. 12.évf. 323–325.
- Marosi Ildikó (1958): Képek a bábos fesztiválról. *Művelődés*, 11. évf. 7. sz. 19–20.
- Mecsi Beatrix (2013): Bódhidharma. A Chan buddhizmuslegendás alapítójának ábrázolásai és népszerűsítése Japánban. *Távol-keleti Tanulmányok*, 1–2. 125–134.
- Mécs Alajos (1934): Japán. *Magyar Lányok*, 40. évf. 22. sz. 344–345.
- Mihályfi Ákos (1899): Spillmann József: Bátran és híven. (Könyvismertetések és bírálatok). *Katolikus Szemle*, 13.évf. 5. sz. 930.
- Morgó bácsi (1904): A japáni gyermekekről. *Az Ujság*, 2. évf., 17. sz. 36.
- Murányi-Kovács Endre (1965): Róna Emy kiállítása a Dürer Teremben. *Népszabadság*, 23. évf. 77. sz. 3.
- Nádai Pál (1914): Gyermekművészet. *Magyar Iparművészet*, 17.évf. 6.sz. 237–240.
- Nádai Pál (1933): C. C. Holme: Children's toys of yesterday. *Művészet*, 9.évf. 2. sz., 63–64.
- Németh Antal (1928): A keleti és a nyugati bábjáték szelleme. *Budapesti Szemle*, 211. köt. 611. sz. 134–143.
- P. Ábrahám Ernő (1935): Liliput. *Magyarság*, 16. évf. 82. sz. 6.
- Pál Gábor (1903): *Az Erdélyi Rom. Kath. Status Csiksomlyói Főgimnáziumának Értésítője az 1903—1904. tanévről*. Nyomatott Szvoboda Józsefnél, Csíkszeredában.
- R.Gy. (1965): Róna Emy grafikái a Dürer Teremben. *Élet és Irodalom*, 9.évf. 13.sz. 8.
- Radisics Jenő (1911): Japán iparművészet. *Magyar Iparművészet*, 14. évf. 2. szám. 41–44.
- Relkovič Neda (1926): Adalék a főúri gyermekek neveltetéséhez a XVI. és XVII. században. *Magyar Művelődés*, 5.évf. 2.sz. 47–50.
- Relkovič Neda (1928): Sasaki, H.: Moralerziehung in Japan. *Magyar Pedagógia*, 37. évf. 55–58.
- Relle Pál (1911): Nipponizmus. *Aurora*, 1.évf. 23–27.
- Rónay Mária (1931): Mit gyűjt? *Színházi Élet*, 23. sz. 25–28.
- Rózsaffy Dezső (1914): A játékszer morálja. *Magyar Iparművészet*, 17. évf. 6. sz. 243–256.
- Ruzitska Mária (1937): Rejtelmes Kelet. *Új Idők*, 43. évf. II. félév. 671–674.

- S.A. (1905): A japán birkózás. *Vasárnapi Ujság*, 52.évf. 34.sz. 546–547.
- Sallay Viola – Martos Tamás (2018): A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2018, 73. 1/2. 11–28. DOI: 10.1556/0016.2018.73.1.2
- Sántha Kálmán (2018): Vizuális Grounded Theory a pedagógiai terek értelmezésében. *Neveléstudomány*, 6.évf. 4.sz. 52–67. DOI: 10.21549/NTNY.24.2018.4.5.
- Schwáb Gyula (1904): Keletázsiai kiállítás. *Építő Ipar - Építő Művészet*, 28. évf. 48. sz. 350–351.
- Sebők Gyula (1915): Gyermekek háborús rajzkiállítása. *Jó Pajtás*, II. köt. 33. sz. 531–532.
- Selmeczi Kovács Attila (1997): 125 éves a Néprajzi Múzeum. Xántus János muzeológiai tevékenysége. *Néprajzi értesítő*, 79. évf. 7–18.
- Somogyi Géza (1901): A japán nevelés. *Magyar Pedagógia*, 10. évf. 414–424.
- Sz. I. M (1932): Tango no Szekku. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*. 36. évf. 326.
- Szabó Endre (1871): A gyermek-játékokról paedagogiai tekintetben. *Néptanítók lapja*, 4. évf. 9. sz. 149–151.
- Szabó Sóki László (2009): A magyar oktatófilm története a kezdetektől 1931-ig. *Magyar Pedagógia*, 109. évf. 1. sz. 29–47.
- sz.n. (1854): Házassági szokások Japánban. *Vasárnapi Ujság*, 14. sz. 115.
- sz.n. (1873): Mi újság? *Nefelejts*, 15. évf. 3. sz. 34.
- sz.n. (1874): Hazai Irodalom. A nevelés történelme. Irta Garamszeghi Lubrich Ágost. *Figyelő*, 4. évf. 28. sz. 333–334.
- sz.n. (1888): Főrangú előadás Bécsben. *Pesti Hírlap*, 10. évf. 101. sz.11.
- sz.n. (1888): „A babatündér”. Az operaház ballet ujdonsága. *Fővárosi Lapok*, 25. évf. 344. sz. 2533.
- sz.n. (1889): A Kisdednevelési Kiállításból. *Vasárnapi Ujság*, 36. évf. 33. 530.
- sz.n. (1889): Kisdednevelési Kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 36. évf. 31. sz. 502.
- sz.n. (1895): A japáni nők. *Vasárnapi Ujság*, 42. évf. 18. sz. 286–287.
- sz.n. (1899): A liliputi hercegnő. *Kis Ujság*, 1899. 13. évf. 85. sz. 6.
- sz.n. (1902): „Karácsony! Karácsonyi ajándék!” *Ország-Világ*, 23. évf. 47. sz. 957.
- sz.n. (1902): Japáni mesék. *Katolikus Szemle*, 16. kötet. 1. sz. 95–96.
- sz.n. (1904): Külföldi dolgok. Orosz-japán háború. *Tolnai Világlapja*, 4.évf. 37.sz. 1210.
- sz.n. (1904): Keletázsiai kiállítás. *Tolnai Világlapja*, 4. évf. 43. sz. 1421.
- sz.n. (1904): Kelet-ázsiai kiállítás. *Budapesti Hírlap*, 24. évf. 279. sz. 15.
- sz.n. (1904): Babakiállítás a Népszínházban. *Alkotmány*, 9. évf. 298. sz. 11.

- sz.n. (1905): Japán láz. *Magyar Iparművészet*, 8. évf. 2. sz. II. melléklet/ Külföld.172.
- sz.n. (1906): Új könyvek. *Tolnai Világlapja*, 6. évf. 47. sz. 2103.
- sz.n. (1906): Testgyakorlás a japánoknál. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*, 10.évf. 455–460.
- sz.n. (1908): Két bábu históriája. *Magyarország*, 15. évf. 27. sz. 16–17.
- sz.n. (1908): A japáni kimono-öltöny. *Magyarország*, 1908.15. évf.120. sz. 12.
- sz.n. (1908): Mikor a felnőttek gyermekeskednek. *Tolnai Világlapja*, 8. évf. 50. sz. 1939–1940.
- sz.n. (1909): Árkád-bazár. *Tolnai Világlapja*, 9. évf. 49. sz. 2368.
- sz.n. (1909): A lakásberendezésről. A gyermekszoba. *Az Ujság*, 7. évf. 198. sz. 39.
- sz.n. (1910): A babakiállítás. *Budapesti Hírlap*, 30. évf. 293. sz.7–8.
- sz.n. (1910): Babák. *Pesti Napló*, 30. évf. 293. sz. 8–9.
- sz.n.(1910): A babakiállítás. *Az Ujság*, 8. évf. 294. sz. 69–70.
- sz.n. (1911): A női divat. Undi S. Mariska festőművésznő előadása a Pesti Lloyd-társulat dísztermében. *Ujság*, 9. évf. 56. sz. 7.
- sz.n. (1911): Liliput Budapesten–Japán kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. *Új Idők*, 17. évf. 4. sz. 104.
- sz.n. (1911): Japán kiállítás Budapesten. *Tolnai Világlapja*, 11.évf. 4.sz. 205.
- sz.n. (1912): A női cipők történetéből. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*, 16.évf. 388–390.
- sz.n. (1912): Egy japán művész rajzaiból. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*, 16. évf. 450–454.
- sz.n. (1912): Különféle cikkek: Japán műipar-árak forgalma. *Magyar Kereskedők Lapja*, 32. évf. 8. sz.12.
- sz.n. (1912): A japán mesék kincstára. *Kővárvidék*, 9. évf. 21. sz. 3.
- sz.n. (1913): Kanno Makoto, a tokiói császári művészeti iskola tanára és családja magyar játékszerekkel. *Uj Idők*, 19. évf. 24. sz. 614.
- sz.n. (1914): Az Orsz. Magyar Iparművészeti Társulat Kiállításai. *Magyar Iparművészet*, 17. évf. 2. sz.14.
- sz.n. (1914): Babakiállítás, mesedélután–Az Augusztalap gyermekmulatsága. *Az Ujság*, 12. évf. 307.sz. 7.
- sz.n. (1914): Babák, mesedélutánok. *Magyarország*, 21.évf. 312. sz.17.
- sz.n. (1914): A társadalom és a háború. Babakiállítás és mesedélután. *Budapesti Hírlap*, 34.évf. 309.sz. 4.
- sz.n. (1914): Gyermekművészeti kiállítás. *Világ*, 5. évf. 118. sz.17.
- sz.n. (1915): Háborús gyermekrajzok. *Magyar Iparművészet*, 18. évf. 5. sz. 257–258.
- sz.n. (1915): Jó Pajtás. *Dunántúli Protestáns Lap*, 26. évf. 14. sz. 113.
- sz.n. (1922): Magyar rajztanárok kiállítása. *Pesti Hírlap*, 44. évf. 120. sz. 12.

- sz.n. (1922): Kis magyarok színháza. *Budapesti Hírlap*, 42. évf. 290. sz. 7.
- sz.n. (1922): Két művészen illusztrált ifjúsági könyv. *Az Ujság*, 20. évf. 287.sz. 7.
- sz.n. (1926): Japán életszabályok a nép számára. *Kincses Kalendárium. A gyakorlati élet általános útmutatója*, 30.évf. 172.
- sz.n. (1928): „Jövők és boldogulásunk termelésünk fokozásában rejlik”. *Magyarország*, 35.évf. 98.sz. 4.
- sz.n. (1928): Ma bontották le a japán kormány 25 ladás iparművészeti ajándék-küldeményét, amelyet az Áruminta vásáron állítanak ki először. *Esti Kurir*, 6. évf. 40. sz.11.
- sz.n. (1928): Három új könyvről. 44 nap alatt a föld körül. *Magyar Lányok*, 34.évf. 33.sz. 530–531.
- sz.n. (1929): Keleti Ujság olcsó karácsonyi könyvvására. *Keleti Ujság*, 12. évf., 287. sz. 12.
- sz.n. (1929): A keleti népek színháza. In: Asztalos Miklós, Bálint Emma, Bálint Mihály és mtsai: *Tolnai Új Világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára* 16.köt. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 210–211.
- sz.n. (1931): Kinek van a legtöbb babája? *Színházi Élet*, 37.évf. 22. sz. 39–42.
- sz.n. (1933): Japán bábuk. *Pesti Hírlap*, 55. évf. 31. sz. 10.
- sz.n. (1936) A „Sátoros Király” és „Gyémántpatak Kisasszony”. *Színházi Élet*, 26.évf. 37. sz. 9–10.
- sz.n. (1939): Délelőtt kisbaba, délután nagybaba, hétköznapi zöldbaba, vasárnap kékbaba. Hány babája van Shirley Tamplenek és miért? *Tolnai Világlapja*, 41. évf. 30. sz. 41.
- sz.n. (1939): „Gyűjtemények gyűjteménye az Őszi Vásáron”. *Magyar Ipar*, 60. évf. 8. sz.70.
- sz.n. (1940): „Aktuális furcsaságok”. *Tolnai Világlapja*, 42. évf. 33. sz.19.
- sz.n. (1943): Díszlet szenzáció a Hunniában. *Magyar Film*, 5. évf. 20. sz. 8.
- sz.n. (1944): Német tanügyi lapokból. A gyermeki játékszer a kultúra tükrében. *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 16. sz. 617–618.
- Tápay-Szabó László (1939): Chop Suey. *Tolnai Világlapja*, 1939. 41. évf. 47. sz.
- Tésztabó Júlia (2005): A gödöllői művésztelep és a nevelés. *Iskolakultúra*, 2. sz. 17–25.
- Tésztabó Júlia (2008): A játék pedagógiai hasznáról zajló viták a Néptanítók Lapjában, szerepük a tanítói professzió kialakulásában. *Iskolakultúra*, 5–6. sz. 66–75.
- Tésztabó Júlia (2020b): Papírszínház – egy magyar változat. *Art Limes*, 17. évf. 4. (79.) sz. 34–51.
- Török Gyula (1914): Meséskönyv és képeskönyv. *Magyar Iparművészet*, 17.évf. 6.sz. 241–243.
- Török Sophie (1932): Mimózáék és krizantémok. Kunos Ignác könyve. *Nyugat*, 1. sz. 46.
- Tutsek Anna (1930): Szászország Könyvek. *Magyar Lányok*, 32.évf. 29. sz. 510.
- Tutsek Anna (1930): Szászország Könyvek. *Magyar Lányok*, 36. évf. 29. sz. 463.

- Túróczi Tamás (2016): A spanyol expanzió lehetőségei és korlátai Japánban, 1543–1640. *Világtörténet, A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet folyóirata*, 6.(38.) évf. 4. sz.503–526.
- Undi S. Mariska (1908): A női ruházat. Orvosok és művészek nyilatkozatai. *Nő és társadalom*, 1908. 2.évf. 2.sz. 25–26.
- y.ö. (1911): A női divat. *Az Ujság*, 1911. 9. évf. 56. sz. 7.
- Varrók Ilona (2004): A japán oktatás történelmi, társadalmi és filozófiai háttere. *Iskolakultúra*. 2. sz. 91–96.
- Viola Etelka (1900): Válasz H. Gabnay Ferencnek. *Temészetudományi Közlöny*, 32. évf. 372. füz. 484–485.
- Virág Ágnes (2017): A kortárs képelemzés kognitív szempontú megközelítése. *Gyermeknevelés*, 5. évf. 1. sz. 123–141.
- http://real.mtak.hu/79194/1/VA_EPA02411_gyermekneveles_2017_1_123_142_u.pdf

KÉZIRATOK (magyar nyelven)

- Csőke Kitti (2017): *Japán babák meséi*. Szakdolgozat. Múzeumpedagógiai szaktanácsadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.
- Hervey, Y. kézirata. Hervey Yvette (Yvette Bower) szöveges magyarázata Nagy Sándorné Kriesch Laura rajzos festett, unokájának készült mesekönyvéhez. 1933–1938. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: TD.2008.26.17.
- Nagy Sándorné Kriesch Laura rajzos, festett mesekönyvének fénymásolata. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: TD. 2021.1–22.
- Nagy Sándor unokájának Yvette Bowernek listája társaságokról, híres emberekről, akikhez Nagy Sándornak köze volt. Nagy Laura visszaemlékezése alapján. Gödöllő, 1995. Gödöllői Városi Múzeum Adattára, ltsz: A.99.83.1.
- Szabó Krisztina Anna (1997): „Az egészség szigete” – *Életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen*. (másolatban: Gödöllő, Nagy Sándor-ház, ltsz: A 97.43.1)

KONFERENCIAELŐADÁSOK (magyar nyelven)

- Hársvölgyi Virág (2017a): „Ébred-e már a kiscigányok?” avagy japán babák az Egészséglet szigetén. Nagy Laura Pintyő babái. „Reformpedagógia és életreform – elméleti megközelítések, új kutatási eredmények” című tudományos szimpózium, Eger, 2017. július 7–9.
- Hársvölgyi Virág (2017b): *Magyar utazók japán fotográfiái, mint gyermekkortörténeti dokumentumok*. „Gyermekkép és oktatás Japánban” című konferencia. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, 2017. október 13.
- Hársvölgyi Virág (2019b): *Keleti baba – nyugati kuriózum*. „Állandó és változó babakultúra” című konferencia. Szent István Király Múzeum – Hetedhét Játékmúzeum, Székesfehérvár, 2019. október 19.
- Hársvölgyi Virág (2019c): *Ébred-e már a kiscigányok? avagy japán babák az Egészséglet szigetén. Nagy Laura Pintyő játéka*. „NAGY SÁNDOR 150. 150 éve született Nagy Sándor emlékkonferencia”, Gödöllői Városi Múzeum, 2019. november 22.
- Hársvölgyi Virág (2022a): *Nagy Sándor, az életreformer művész baráti és ismeretségi köre*. „Életreform és a művészetek – kapcsolati hálók, nemzetközi recepciós hatások, misztikus újvallásos és okkult irányzatok hatása a 20. század első felében” című tudományos szimpózium, Csopak, 2022. szeptember 16–18.

KÖNYVFEJEZETEK (magyar nyelven)

- Bezdek József (1911c): A piramisoktól a felhőkarcolókhoz. In: Dr. Gedeon Alajos: *A Nagyváradi Magyar Királyi Főreáliskola 38. évfolyamának az 1910-11 iskolai évről*. Szent László-Nyomda R.-T. Nagyváradi, 3–36.
- Bincsik Mónika (2008): Hopp Ferenc japán curio gyűjteménye. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világot kutató, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833-1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 99–115.
- Bogdán Melinda (2018): A nagy ceruzaháború. Gyermekrajzok 1914–1918-ból. In: Török Róbert – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok*. 2. kötet. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 75–92.

- Dénes Mirjam (2015a): „A szerelmes herceg akvarell-kalandjai.” A Gendzsi Monogatari japán ábrázolásai a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Gyűjteményében. In: Dénes Mirjam – Fajcsák Györgyi (szerk.): *Gendzsi herceg nyomában. Japán képen és írásban*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 35–64.
- Dénes Mirjam (2015b): „Illatos öfensége” – A Gendzsi-monok és az illatjáték hagyománya. In: Dénes Mirjam – Fajcsák Györgyi (szerk.): *Gendzsi herceg nyomában. Japán képen és írásban*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 181–192.
- Dénes Mirjam (2016): A japonizmus árnyalatai. Japán kulturális és művészeti recepciója Magyarországon. In: Dénes Mirjam és mtsai (2016, szerk.): *Japonizmus a magyar művészetben*. Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest. 111–211.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2017b): Ukiyo-e: A japán fametszet, mint lehetséges gyermekkortörténeti forrás. In: Zsolnai Anikó – Kasik László (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2016: A tanulás és nevelés interdiszciplináris megközelítése*. Szegedi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottsága.
https://www.researchgate.net/profile/Orsolya-Endrody/publication/321019821_Ukiyo-e_-_A_japan_fametszet_mint_lehetseges_gyermekkortorteneti_forras/links/5a08827ba6fdcc65eab5403f/Ukiyo-e-A-japan-fametszet-mint-lehetseges-gyermekkortoerteneti-forras.pdf
- Endrődy Orsolya (2020a): Harmóniára törekvés és tanulásközpontúság mint a japán gyermekkép két lehetséges kulcsfogalma. In: Engler, Á.–Rébay, M. –Tóth, D.A. (szerk.): *Család a nevelés és az oktatás fókuszában*. XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Absztraktkötet. Debrecen. http://onk.hu/2020/downloads/ONK_2020_Absztraktkotet_vegleges.pdf
- Endrődy Orsolya (2020b): Vallási elemek egyes távol-keleti kultúrák gyermekképében – különös tekintettel a kínai, japán, vietnámi és koreai gyermekekre. In: Endrődy, O. –Svraka, B.–F. Lassú, Zs. (szerk.): *Sokszíniű Pedagógia: Inkluzív és multikulturális szemléletmód a pedagógiai gyakorlatban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
<https://www.eltereader.hu/media/2020/10/Endr%C5%91dy-%E2%80%93Svraka-%E2%80%93F-Lass%C3%BA-Soksz%C3%ADn%C5%B1-pedag%C3%B3gia-WEB.pdf>
- Fajcsák Györgyi (2008): „Kelet tükre”. A Távol-kelet-kép és a magyarországi keleti műgyűjtés néhány vonása a dualizmus korában. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világotutató, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833–1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 11–27.

- Fajcsák Györgyi–Kardos Tatjana–Válóczi Róbert (2023): A Hopp-kert műtárgyainak leíró katalógusa. In: Bagi Judit –Fajcsák Györgyi–Válóczi Róbert: *A kert. A százéves Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum orientalizáló kertje*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 93–95.
- Farkas Ildikó (2009): A Magyar–Nippon Társaság. In: Farkas Ildikó és mtsai (szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 226–246.
- Ferenczy Mária (2008): Hopp Ferenc életpályája. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világutazó, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833-1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 29–41.
- Gáspár Ferenc (1908): Japánországban. In: Gáspár Ferenc (szerk.): *A Föld körül. Utleiras hat kötetben, körülbelül 1200 képpel és sok színes és színezetlen műmelléklettel*. V. kötet. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 257–408.
- Gellér Katalin (2012): Art deco a magyar festészetben. In: Horányi Éva (szerk.): *Art deco és modernizmus. Lakásművészet Magyarországon 1920–1940*. Kiáll. kat. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 77–87.
- Goffman, E. (1981): Képi keretek. In: Goffman, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 547–613.
- Hársvölgyi Virág (2013): Japán kokeshi babák Magyarországon. Tóth-Vásárhelyi Réka babái. In: Fajcsák Györgyi (szerk.): *Japán vörös és fekete. Hagyományos viselet és kortárs magyar ékszerek*. Iparművészeti Múzeum – Janus Pannonius Múzeum, Budapest, Pécs, 135–139.
- Hársvölgyi Virág (2017c): „A ruha a fő és benne a nő”, avagy a csábítás eszköze: az egzotikus outfit. Esettanulmányok. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghay–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 275–291.
- Hársvölgyi Virág (2018): „Pillanatsfelvételek egy világkörüli sétáról”. Adalékok Kertész K. Róbert japán tanulmányútjához. In: Boreczky Ágnes –Vincze Beatrix (szerk.): *Reformpedagógia és életreform – recepciós tendenciák, intézményesülési folyamatok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 135–157.
- Hársvölgyi Virág (2021): „Ébred-e már a kis gazdánk?”, avagy japán babák az Egészélet Szigetén – Pintyő játéka. In: Óriné Nagy Cecília – Dr. Czeglédi Noémi (szerk.): *Nagy Sándor 150*. Gödöllői Múzeumi Füzetek 19. Gödöllő, 143–164.

- Hársvölgyi Virág (2022b): Nagy Sándor, az életreformer művész baráti és ismeretségi köre. In: Daru Andrea–Vincze Beatrix–Németh András (szerk.): *Életreform és a művészetek – kapcsolati hálók, nemzetközi recepciós hatások, misztikus újvallásos és okkult irányzatok hatása a 20. század első felében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 8.
- Kelényi Béla (2017): A femme fatale muzeális orientalizmusa. A Hopp Múzeum műtárgyai a Sziámi macska és a Machita című filmekben. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghay–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 195–209.
- Kéri Katalin (2019): A gyermekkor-történet képi forrásai. In: Molnár Aczél Eszter (szerk.): *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben*. (Kiállítás: 2016. október 12. és 2017. február 19. között, konferencia: 2017. február 17-18. Helyszín: Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.) *Tanulmányok Budapest múltjából XLIII*, Budapesti Történeti Múzeum. 241–264.
- Kiss János (2017/2021): A gyermek évszázada. Fel nőni a dizájnnal 1900–2000. In: Györgyi Erzsébet (szerk.): „A játék királyi út.” *A Kiss Áron Magyar Játék Társaság 25+2 éve*. Konferencia, 2014. március 21–22. Kiss Áron Magyar Játék Társaság, Budapest, 153–164.
- Kontsek András (2012): *A jogaszövegek magyar nyelvű interpretációi*. In: Takó Ferenc (szerk.): „Közel, s Távolság” II. *Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásaiból*. Eötvös Collegium, Budapest. 289–297.
- Nádas András (2008): A Calderoni cég története: tanszer és tanszergyártás. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világutazó, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833–1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest. 43–52.
- Nagy Veronika (2017): Tudósok, bárónők, nepperek. Ember- és játéksorsok a tárgyak mögött. In: Lakat Erika - Nagy Veronika (szerk.): *Játék és Tudomány a Hetedhét Játékmúzeumban*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A. sorozat 54. sz. Székesfehérvár, 47–61.
- Papp Melinda (2013): A korai gyermekkor rítusai Japánban és a hozzákapcsolódó hagyományos népi hitvilág. In: Hamar Imre (szerk.): *Távolság-Keleti tanulmányok*. Budapest, 3. évf. 2011/1-2. sz. 227–248.
- Petneki Áron (2018): „Petrich Kató csinálta”. Életút, gyermekrajzok, felnőttkori alkotások. In: Bogdán Melinda (szerk.): „Gyermekvilágháború” 1914 – 1918 rajzokban. Budapest, 45–57.

- Somi Panni (2017): Táncoló istenek a balettszínpadokon. Uday Shankar magyarországi előadásai. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghay–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 257–262.
- Szabolcs Éva (2019): Festmények mint gyermekkor-történeti források? Néhány kutatási eredmény. In: Molnár Aczél Eszter (szerk.): *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben*. (Kiállítás: 2016. október 12. és 2017. február 19. között, Konferencia: 2017. február 17–18. Helyszín: Budapesti Történeti Múzeum Vámmúzeuma. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.) *Tanulmányok Budapest múltjából XLIII*, Budapesti Történeti Múzeum. 224–235.
- Székely Miklós (2017): Vadona János japán és kínai tárgyai az egykori kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeumban. *Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből*. 5. 204–223.
- Szerdahelyi István (2009): Az Osztrák Magyar Monarchia és a Japán Császárság között 1869. október 18-án kötött kereskedelmi szerződés. In: Farkas Ildikó és Mtsai (szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 27–43.
- Tészabó Júlia (2011a): Az 1914-es gyermekművészeti kiállítás és előzményei a magyar művészeti és kulturális sajtóban. In: Uő: *Játék – pedagógia, gyermek – kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 98–109.
- Tészabó Júlia (2011b): Két babaregény az 1910-es évekből. In: Uő: *Játék – pedagógia, gyermek – kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 62–97.
- Tészabó Júlia (2020a): Életreform elemek a gyermekszoba-tervezésben. In: Kempf Katalin–Vincze Beatrix–Németh András (szerk.): *Az életreform és a művészetek*. Műcsarnok, Magyar Reformpedagógiai Egyesület, Budapest, 75–95.
- Tompa Andrea (2004): Az orosz századelő művészete és a teatralitás. In: P. Müller Péter (szerk.): *A modern színház születése*. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 113–150.
- Török Róbert (2017): A Fratelli Deisinger cég. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghay–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 321–328.
- Umamura, Y. (2010): Japán magyar szemmel – a Magyarországon megjelent korai japanológiai könyvek tükrében. In: Cseh Éva–Gáspár Annamária–Umamura Yuko (2010, szerk.): *Ukijo-e. Az elillanó világ képei. Válogatás gróf Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Kiskönyvtára 2., Budapest, 14–49.

- Undi Mária (1933): *Játékszerek hajdan és ma.* In: Radnai Endre és Vaska Géza (szerk.): *A magyarság évkönyve.* Globus Nyomdai Intézet, Budapest, 195–200.
- Varrók Ilona (2009): *A japán oktatás története az ókortól a modern korig.* In: Farkas Ildikó (szerk.): *Ismerjük meg Japánt!: bevezetés a japanisztika alapjaiba.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 63–85.
- Vihar Judit (2009): *A japán irodalom megjelenése Magyarországon 1989-ig.* In: Farkas Ildikó és mtsai (szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 383–403.

ÖNÁLLÓ KÖNYVEK (magyar nyelven)

- Ablonczy Balázs (2016): *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Jaffa Kiadó, Debrecen.
- Ágner Lajos (1906): *Keleti tanulmányok. A japánság súlya és törekvése.* Vértes Adolf Könyvnyomdája, Jászberény
- Ajtai Kálmán (1935): *Simabara. Regényes elbeszélések a Japán missziók múltjából.* Missziós Ifjúság, Rákospalota.
- Akantisz Viktor (1901): *Japán mesék az ifjúság számára.* Szent István Társulat, Budapest.
- Altay Margit (1975): *Az én babáim.* Móra, Budapest.
- Ankerl Géza (2000): *Nyugat van, Kelet nincs.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Ariès, Ph. (1987): *Gyermek, család, halál.* Gondolat, Budapest.
- Arisztotelész (1994): *Politika.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Balogh Barna (1943): *Japán mesék.* Viktória Könyvkiadó, Budapest.
- Barátosi Balogh Benedek (1906): *Dai Nippon I. Utirajzok.* Budapest.
- Barátosi Balogh Benedek (é. n.): *Három székely diák kalandos utazása a Föld körül.* Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest,
- Beltling, H. and eds.: *Művészettörténet. Bevezetés.* http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/1_1_einfuehrung.html
- Benedict, R. – Mori, Sz. (2009): *Krizantém és kard. A japán kultúra újrafelfedezése.* Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Bergson, H. (1994): *A nevetés.* Gondolat kiadó, Budapest.
- Bezdek József (1911b): *Japán oktatásügyéről.* Athaneum, Budapest.
<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/bezdek-jozsef-japan-oktatasugyerol-athanaeum-bp-1911-298#page/1/mode/1up>

- Bezerédj Amália (1840): *Flóri könyve sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Bincsik Mónika (2009): *Japán műtárgyak gyűjtéstörténete Magyarországon a 19. század második felében – kitekintéssel a nemzetközi összefüggésekre*. Doktori Értekezés. <http://doktori.btk.elte.hu/art/bincsikmonika/diss.pdf>
- Bozóky Dezső (1911): *Két év Keletáziában. Útirajzok. Japán*. A szerző saját kiadása.
- Corbin J. – Strauss, A. (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai*. L' Harmattan, Budapest.
- Császi Irén (2017): *Schreiber-Gyermek-Színház. Mesés papírbjátékok a Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteményéből*. Dobó István Vármúzeum, Eger.
- Czakó Elemér (1907): *A magyar iparművészet szereplése a Milánói Nemzetközi Világkiállításon 1906-ban*. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum előadásai, Budapest.
- Donald, M. (2002): *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris, Budapest.
- Drescher Pál (1934): *Régi magyar gyermekkönyvek 1538 –1875*. A Magyar Bibliophil Társaság Kiadása, Budapest.
- Eliade, M. (1987): *A szent és a profán*. Európa Kiadó, Budapest.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2015): *A reneszánsz gyermekképe. A gyermekkép reneszánsza 1455-1517 között Európában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Erdész Ádám (2010): *Lukács György, egy kiemelkedő politikus pályaképe*. Múltidéző mozaikok Békés megye történetéből 3. Békés megyei Levéltár, Gyula.
- Eötvös Károly Lajos (é.n.): *Kis világ. Legujabb Flóri könyve. Gyulai László, Tahi Antal és több művész rajzaival*. Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) Részvénytársaság, Budapest.
- Fajcsák Györgyi (2009): *Kínai műgyűjtés Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Kiskönyvtára 1., Budapest.
- Fajcsák Györgyi (2011): *Fehér arany, mohamedánkék és hamvas őszibarack. Kínai kerámiák a Hopp Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében II.*, Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.
- Farkas Imre (1930): *Vissza napkeletre*. Százszorszép könyvek – Magyar Lányok Könyvtára. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest.
- Felvinczi Takács Marianne (1994): *Hopp Ferenc*. Különnyomat a *Keletkutatás* 1994. őszi számából, Budapest.

- Felvinczi Takács Zoltán (1936): *A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Különlenyomat, Budapest. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár, Felvinczi Takács Zoltán kézirat, ltsz.: A 982/3
- Ferenczy László (1989): *Hó, hold, cseresznyevirág. A japán fametszetek világa*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Fináczy Ernő (1906/1984): *Az ókori nevelés története*. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest. (Utánnomás: Tudománytár. Sorozatszerk.: Gazda István. Könyvértékesítő vállalat, Budapest, 1984)
- Fischer-Dückelmann, A. (1907): *A nő mint háziorvos*. "Minerva" Könyvkereskedő- és Kiadó Részvénytársaság.
- Franz, M.-L. (1992): *Női mesealakok*. Európa Kiadó, Mérleg könyvek, Budapest.
- Frédéric, L. (1974): *Japán hétköznapijai a szamurájok korában 1185-1603*. Gondolat, Budapest.
- Gellér Katalin – Óriné Nagy Cecília (1996): *Undi Mariska (1877–1959) festő-és iparművész gyűjteményes kiállítása*. Városi Múzeum, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő.
- Gellér Katalin (2003): *Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Gelléri Mór (1889, szerk.): *Az Országos Kisdednevelési Kiállítás tárgymutatója. A Mária Dorothea-Egyesület által Budapesten 1889-ben rendezett Országos Kisdednevelési Kiállításról*. Budapest.
- Gennep, A. (2007): *Átmeneti rítusok*. Kultúrák keresztútján 9. L'Harmattan, Budapest.
- Gernet, J. (1980): *Kína hétköznapijai a mongol hódítás előestéjén 1250–1276*. Gondolat, Budapest.
- Geszty Júlia (1937): *Rejtelmes Kelet. Egy magyar lány utazása Indiában, Sziámban, Jáva szigetén, Kínában, Japánban, Koreában, Mancsukóban*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Bíró Miklós Nyomda, Budapest.
- Gombrich, E.H. (2002): *A művészet története*. Glória Kiadó, Budapest.
- Gordon Györi János (2006): *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr*. Gondolat, Budapest.
- Harangi László (1937): *Bonzó Muki kalandjai. A kínai kalózok fogságában és egyéb történetek*. Filléres mesekönyvek 26. szám. Filléres mesekönyvek kiadóhivatala, Hungária Nyomda Rt.
- Hársvölgyi Virág (2015): *Japán. Ázsiai kultúrákról fiataloknak*. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Kiskönyvtára 2. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.

- Hársvölgyi Virág (2019d): *HOPP. Ázsiai kultúrákról fiataloknak*. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Kiskönyvtára 4. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum – Szépművészeti Múzeum, Budapest.
- Hearn, L. (1909): *Kokoro*. Franklin – Társulat, Budapest.
- Hearn, L. (2022): *Japán szellemei. Válogatott mesék és meditációk*. Ford. Molnár Zoltán, Polaris Könyvkiadó, Budapest.
- Hofmann, W. (1987): *A földi paradicsom*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Huizinga, J. (1944): *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására*. Athenaeum, Budapest.
- Huld, P. (1928): *44 nap alatt a földkörül. A 15 éves Palle utazása*. Signer és Wolfner Irodalmi Rt., Budapest. (Ford. ifj. Gaál Mózses)
- Imaoka Dzsüicsiró (1929): *Új Nippon*. Athenaeum, Budapest.
- Jenovay Jenő (1909): *Vitorlával a Föld körül. Utirajzok az ifjúság számára*. Lampel R. Könyvkereskedése, Budapest.
- Kafka Margit (1918): *Kis emberek, barátocskáim*. Franklin Könyvkiadó, Budapest.
- Karlócainé Kelemen Marianne (1965): *Papírmunkák, hajtogatások*. Politechnikai sorozat. Táncsics Könyvkiadó, Budapest.
- Karlócainé Kelemen Marianne (1966): *Papírmunkák, hajtogatások II. Papírmunkák, hajtogatások*. Politechnikai sorozat. Kis technikus könyvtár. Táncsics Könyvkiadó, Budapest.
- Kertész K. Róbert (1906): *Képek Ázsia keletéről. Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Kertész Tódor (1900k): *Társasjátékok könyve*. Kertész Tódor sport- és játékaru raktára, Budapest.
- Kéri Katalin (2015): *Adatok és művek a nem nyugati kultúrák neveléstörténetének kutatásáról. (historiográfiai áttekintés)*. PTE BTK, Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- Kóbor Tamás (1912): *Aranyhajú Rózsika*. Béta Kiadás, Budapest.
- Kocsy Anikó (2002): *Forgó bácsi, Benedek apó meg a többiek. A gyermek- és ifjúsági lapokról röviden*. <http://www.epa.oszk.hu/01300/01367/00027/index.htm>
- Kúnos Ignác (1923a): *Nippon-ország naposkertje. Japán népmesék*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Kúnos Ignác (1923b): *Japán népmesék I*. Budo Ismeretterjesztő Kiskönyvtár 4. Hunor Karate Egyesület, Budapest.

- Kúnos Ignác (1923c): *Japán népmesék II.* Budo Ismeretterjesztő Kiskönyvtár 6. Hunor Karate Egyesület, Budapest.
- Kúnos Ignác (é.n.): *Nipponföldi mondavilág. Monogatari.* Béta Irodalmi Rt.
- Kúnos Ignác (1930): *Mimózák és krizántémok: Nipponföldi mesevilág.* Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatala.
- Lengyel Lajos (1969): *Haár Ferenc.* Fotóművészeti Kiskönyvtár. Corvina Kiadó, Budapest.
- Liedloff, J. (1985): *Az elveszett boldogság nyomában. A kontinuum-elv.* Kétezeregy Kiadó, Budapest.
- Loti, P. (1899): *Chrysanthème asszonyosság.* Sachs és Pollák Könyvkereskedése a »Pannóniá«-hoz, Budapest.
- Mayerné Zsádon Éva (1986): *Japán oktatási rendszere.* OPKM, Budapest.
- Muraszaki udvarhölgy (2009): *Gendzsi szerelmei I.-II.-III.* kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest. (Ford. Gy. Horváth László)
- Nagy László (1905): *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából.* Singer és Wolfner könyvkereskedése, Budapest.
- Nagy Diána (2013): *Inspirációm: Japán. Kultúra és hagyomány tükröződése a japán gyerekkönyvekben és játékokban.* Doktori Értekezés. MOME Doktori Iskola, Budapest. <http://corvina.mome.hu/dsr/access/d760d85e-e933-45bd-9af6-03c86c12adbc>
- Nádai Pál (1911): *Könyv a gyermekről I-II.* Franklin Társulat, Budapest.
- Németh András (2014): *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések.* Gondolat, Budapest.
- Nógrády László (1913): *A gyermek és a játék.* Gyermektanulmányi Társaság, Budapest.
- Okakura K. (1906/2003): *Teáskönyv.* Terebess Kiadó, Budapest.
- Panofsky, E. (1984): *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok.* Gondolat, Budapest.
- Parkinson, C.N. (1964/2000): *Kelet és Nyugat.* Terebess Könyvkiadó, Budapest.
- Pásztor Árpád (1919): *Princesz. Történet egy babagyárból.* Athenaeum, Budapest.
- Petneki Katalin – Petrich Kató (2019): *Gyermekvonat Angliába. Egy budai kislány levelei (1920–1921).* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Petrolay Margit–Trencsényi Imre (1934): *Az ezüstpagoda.* Dante Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2018): *Gyermekkép és nevelés. Felfogások a gyermekről és a nevelésről a pedagógia történetében.* Monographiae Comaromienses 25. Komárom.
- Raff György (1846/1986): *Természet história gyermekek számára.* Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozata, Budapest.

- Remsey Ágnes (2007): *Nem tárgy, nem élőlény. A huszadik század krónikája három nyelven: babául, gyermekiül és emberül.* Cephalion Kiadó, Szentendre.
- Sas Endre (1904): *A fölkelő Nap hősei. Kalandok a japán-orosz háborúban.* Singer és Wolfner, Budapest.
- Shahar, S. (2000): *Gyermekek a középkorban.* Osiris kiadó, Budapest.
- Spillmann József S.J. (1900): *A királyné unokaöccse.* Idegen Tájakon. Új irányú elbeszélések az ifjúság számára képekkel. V. kötet, Kalocsa.
- Steiner, R. (1992): *A gyermek nevelése szellemtudományi szempontból.* Budapest.
- Székácsné Vida Mária (1971): *Gyermekművészet Japánban.* Corvina, Budapest.
- Támba Renátó (2017): *Gyermekkor a vásznakon – A dualizmus kori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében.* Ad Librum, Budapest.
- Tészabó Júlia – Török Róbert – Demjén Bence (2010): *„A Babatündérhez”. A budapesti játékkereskedelem története.* Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.
- Tóth Gergely (2018): *Japán–magyar kapcsolattörténet 1869–1913.* Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- Tóth-Vásárhelyi Réka–Rácz Ibolya (2019): *Kokesi – A japán fababák világa.* Napkút Kiadó, Budapest.
- Turnbull, S. (2012): *Női samurájok 1184–1877.* Delta Vision Kiadó, Budapest.
- Umemura, Y. (2006): *A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar-japán kapcsolatok tükrében.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Undi Flóra – Gellér Katalin (2014): *Undi Mariska családja és művészete. Az Undi-lányok.* Püski, Budapest.
- Xántus János (1871): *A közoktatási minister megbízásából 1869/70-ben keletázsiban országos költségen gyűjtött s a m. n. muzeumban ideiglenesen kiállított népismereti tárgyak leíró sorozata.* Rudnyánszky Könyvnyomdájából, Pest.
- Wulf, Ch. (2007): *Az antropológia rövid összefoglalása.* Enciklopédia Kiadó, Budapest.

SZERKESZTETT KÖNYVEK (magyar nyelven)

- Buda Attila (2010, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek I. Japánról szóló, magyar nyelvű ismertetések a kezdetektől 1869-ig*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Buda Attila (2012, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek II/1. Japánról szóló, magyar nyelvű források 1870-től a japán–kínai háborúig*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Buda Attila (2014, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek II/2. Japánról szóló, magyar nyelvű források 1896-tól az első világháború végéig*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Cseh Éva–Gáspár Annamária – Umemura Yuko (2010, szerk.): *Ukijo-e. Az elillanó világ képei. Válogatás gróf Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Kiskönyvtára 2., Budapest.
- Dénes Mirjam és mtsai (2016, szerk.): *Japonizmus a magyar művészetben*. Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2017a, szerk.): *Gyermekkép és oktatás Japánban*. Konferencia absztraktkötet. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar.
- Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Fajcsák Györgyi (2013, szerk.): *Japán vörös és fekete. Hagyományos japán viselet és kortárs magyar ékszerek*. Iparművészeti Múzeum – Janus Pannonius Múzeum. Budapest, Pécs.
- Farkas Ildikó és mtsai (2009, szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Elte Eötvös Kiadó, Budapest.
- Fejős Zoltán (2009, szerk.): *Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete*. MaDok-füzetek 6. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Ferenczy Mária – Kincses Károly (1999, szerk.): *Mandarin öszvérháton*. Magyar Fotográfiai Múzeum – Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.
- Geréb Béláné (1960, szerk.): *Li Hszing-tao: A krétakör*. Magyar Helikon, Budapest.
- Karlócai Mariann–Kulich Julianna–Térszabó Júlia (2015, szerk.): *Életünk a játék. Válogatás Karlócai Mariann gyűjteményéből*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.
- Németh András – Pirka Veronika (2013, szerk.): *Az életreform és reformpedagógia – recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SZÓCIKKEK (magyar nyelven)

bábu, báb, baba

»» *Gutenberg Nagy Lexikon*, 1931. II. köt. 61., V. köt. 18–19.

Bóhidarma

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 31–32.

bódhiszattva

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 32.

fo-oroszlán

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 76.

indiánok

»» sz.n. (1927): Indiánok. In: Asztalos Miklós, Bálint Emma, Bálint Mihály és mtsai (1927): *Tolnai Új Világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára* 7.köt. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 164.

Japán

»» sz.n. (1927): Japán. In: Asztalos Miklós, Bálint Emma, Bálint Mihály és mtsai (1927): *Tolnai Új Világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára* 7.köt. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 272–281.

kimonó

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 166–167.

lélektábla

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti Művészeti Lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 201.

mongolfolt

»» *Biológiai Lexikon* 3, 1987. 135.

ukiyo-e

»» Fajcsák Györgyi és mtsai (2007, szerk.): *Keleti művészeti lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest, 340–341.

életrajzok

»» Szinnyei József (1891, 1894, 1897, 1899, 1900, 1902, 1908): *Magyar írók élete és munkái*. I., III., V., VI., VII., VIII., XII., XIII. kötetek. Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest.

»»*Magyar Életrajzi Lexikon*, 1982. 2. kötet, L–Z, 292.

»»*Magyar Színművészeti Lexikon*, 1929. I. köt. 475.

IDŐSZAKI LAPOKBAN MEGJELENT ÍRÁSOK (idegen nyelven)

Alagón Laste, J. M. (2016). La imagen del Japón tradicional a través de las Exposiciones Universales. In: A. Gómez Aragón (ed.): *Japón y Occidente. El patrimonio cultural como punto de encuentro*. Sevilla: Aconcagua Libros, 627–634.

Angelis, V. (1999): Japanese Friendship Dolls. *Daruma Magazine*, Issue 21, Winter. 31–36.

Corson, C. (2014): Chinese Crying Babies, Enigmas, Motschmanns, Täuflinge. *Antique Doll Collector*, Vol.17. No.2. 20–21.

de Velasco, M. E. (2006): «Exposición Universal de Barcelona: La sección japonesa». *La Ilustración Española y Americana*, 43, (Madrid, 22-XI-1888), pp. 291 y 193.

Holloway, S. (1999): The Role of Religious Beliefs in Early Childhood Education: Christian and Buddhist Preschools in Japan. *Early Childhood Research & Practice*, Vol.1. No.2.

Houchins, Ch. (1995): *Artifacts of Diplomacy: Smithsonian Collections from Commodore Matthew Perry's Japan Expedition (1853–1854)*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press. In *Smithsonian Contributions to Anthropology*, 37. <https://doi.org/10.5479/si.00810223.37.1>.

Iijima, Y. (1987): Folk Culture and the Liminality of Children. *Current Anthropology*, Vol. 28, Number 4, August–October, 41–48.

Kita, T. (2018): Unintentional Cooperation. The Friendship Doll Mission and the Inescapable American Image of the Kimono-clad Little Japanese Girl. *Journal of Japonisme*, Vol. 3. Issue 2. 129–186.

Kojima, H. (1986): Japanese Concepts of Child Development from the Mid-17th to Mid-19th Century. *The International Journal of Behavioral Development*. Vol. 9. Issue. 3. 315–329.

- May, Ph. M. (1893): A Doll History. *Black and White: A Weekly Illustrated Record and Review*, 23 December, 804.
- Mayer, H. (1901a): The adventures of a Japanese doll. *The Tatler* No. 12, September 18, és *The Tatler*, No. 13, September 25.
- Myrdacz, E. (1902): Der Kimono. Einwortzur Nacktkultur. *Politisch-Anthropologische Revue*. 6. évf. 565–567.
- Paget, R. (2011): Raising subjects: The representation of children and childhood in Meiji Japan. *New Voices*, Vol. 4. 1–31.
- Platt, B. (2005): Japanese Childhood, Modern Childhood: The Nation-State, the School, and 19th-Century Globalization. *Journal of Social History*, Vol. 38, No. 4, 965–985.
- Shigeyoshi, I. (2002): Kobe dolls. *Daruma Magazine*, Issue 34, Spring. 37–45.
- Sofue, T. (1965): Childhood Ceremonies in Japan: Regional and Local Variations. *Ethnology*, Vol. 4, No. 2. 148–164.
- Takeguchi, M. (2002): Sode ichimatsu dolls. *Daruma Magazine*, Issue 26, Spring. 50–52.
- Ukai, A. (2017): Expo as a commercial trade fair: global art history of paper and leather craft. In: Wybe Kuitert (ed.): *On World Expos and East Asia*. Proceedings of a symposium. *Journal of Environmental Studies*. Vol. 60. 15–24.
- Vinikas, V. (1989): Lustrum of the Cleanliness Institute, 1927–1932. *Journal of Social History*, Volume 22, Issue 4, Summer. 613–630. <https://doi.org/10.1353/jsh/22.4.613>
- Wee, S– Kura, K. – Kim, J. (2018): Unpacking Japanese Culture in Children’s Picture Books: Culturally Authentic Representation and Historical Events/Political Issues. *Reading Horizons: A Journal of Literacy and Language Arts*. Vol. 57. Issue 2. Article 4. 35–55. https://scholarworks.wmich.edu/reading_horizons/vol57/iss2/4
- Wollons, R. (1993): The Black Forest in a Bamboo Garden: Missionary Kindergartens in Japan, 1868–1912. *History of Education Quarterly*, Vol. 33, No. 1, Spring. 1–35.

KÖNYVFEJEZETEK (idegen nyelven)

- Cox, R. (2010): Automated alterities. Movement and identity in the history of the Japanese Kobe ningyō. In: Brumann, Ch. and Cox, R. (eds.): *Japan Anthropology Workshop Series. Making Japanese Heritage*, 171–186.
- Cross, G. (2013): Origins of Modern Consumption: Advertising, New Goods, and a New Generation, 1890–1930. In: McAllister, M. P.–West E. (eds.): *The Routledge Companion to Advertising and Promotional Culture*. New York, NY: Routledge, Gale Virtual Reference Library 15.
- Derrey-Capon, D. (2009): Bourgeois exoticism. The woman staged. In: Derrey-Capon, D., de Bodt, S., Draguet, M. (eds.): *Alfred Stevens, 1823-1906, Brussels-Paris*. Exh. cat. Brussels: Mercatorfonds. 149–175.
- Farr, L. (2008): Paper Dreams and Romantic Projections: The Nineteenth-Century Toy Theater, Boyhood and Aesthetic Play. In: Denisoff, D. (2008, ed.): *The nineteenth-century child and consumer culture. Ashgate studies in childhood, 1700 to the present*. Ashgate Publishing, Aldershot, England; Burlington, USA, Chapter 1. 43–61.
- Gaudeková, H. – Kraemerová. A. (2013): From social vitality to overall vitality – The power of toys in connection to Henri Bergson’s Laughter applied to intercultural toy context. In: Gaudeková, H. – Kraemerová. A. (szerk.): *Playing all day long. Japanese traditional Toys from Náprstek Museum Collection in Prague*. National Museum, Prague, 55–64.
- Hillier, M. (1968): Japanese Dolls. In: Hillier, M. (ed.): *Dolls and Dollmakers*. Weidenfeld and Nicolson, London, 217–230.
- Hori, G.V.S. (1994): Teaching and learning in the Rinzai Zen monastery. In: Rohlen, T. P. and LeTendre, G. K. (eds.): *Teaching and learning in Japan*. New York: Cambridge University Press, 20–49.
- Inagaki, S. (1998): Children's ukiyo-e of Edo and Meiji. In: Kumon Children's Research Institute (1998, eds.): *Children represented in Ukiyo-e: Japanese children in the 18th-19th centuries*. The Japan Foundation /Kumon Institute of Education, Japan, 13–16.
- Kuroda, H. (1998): A Social Historical View of The Children of The Edo Period. In: Kumon Children's Research Institute (1998, eds.): *Children represented in Ukiyo-e: Japanese children in the 18th-19th centuries*. The Japan Foundation /Kumon Institute of Education, Japan, 10–12.

- Lang, M. (2011): The Ainu of Japan. In: Lang, M. (2011, ed.): *An Adventurous Woman Abroad: The Selected Lantern Slides of Mary T. S. Schäffer*. Rocky Mountain Books, Calgary, Alberta, Canada. 197–228.
- Leca, R. (2020): Women as active agents of japonisme in the dual monarchy. In: Dénes, M. – Fajcsák, Gy. – Spławski, P. – Watanabe, T. (2020, eds.): *Japonisme in the Austro-Hungarian Monarchy*. Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts, Budapest. 251–258.
- Michals, T. (2008): Experiments before Breakfast: Toys, Education and Middle-Class Childhood. In: Denisoff, D. (2008, ed.): *The nineteenth-century child and consumer culture. Ashgate studies in childhood, 1700 to the present*. Ashgate Publishing, Aldershot, England; Burlington, USA. Chapter 1. 29 – 40.
- Shoaf, J. (2015): Girls’ Day for Umé: Western Perceptions of the Hina Matsuri, 1874 – 1937. In: Forman-Brunell, M., Dawn Whitney, J. (eds.): *Dolls studies. The Many Meanings of Girls’ Toys and Play*. Peter Lang Publishing, New York, 207 – 225.
- Teramoto, N. (2017): Struggle of a non European country in the World Fairs: the case of Japan. In: Wybe Kuitert (ed.): *On World Expos and East Asia. Proceedings of a symposium*. Journal of Environmental Studies. Vol. 60. 25.
- Yuki, J. (2017): Consumer Consumption for Children: Conceptions of Childhood in the Work of Taisho-Period Designers. In: Frühstück, S.–Walthall, A. (eds.): *Child's Play. Multi-Sensory Histories of Children and Childhood in Japan*. University of California Press, 83–101.

ÖNÁLLÓ KÖNYVEK (idegen nyelven)

- Ariès, Ph. (1962): *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Vintage Books.
- Axe, J. (1987): *Kewpies – Dolls and Art of Rose O’Neill and Joseph L. Kallus*. Hobby House Press, Cumberland, Maryland.
- Bacon, A. M. (1891/2015): *Japanese Women and Girls*. London.
- Bancroft, H. H. (1893): *The book of the fair. Vol.1. An historical and descriptive presentation of the world's science, art, and industry, as viewed through the Columbian Exposition at Chicago in 1893*. The Bancroft Company, Chicago and San Fransisco.
https://digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3A15844?overlay_query=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms%3A%22info%3Afedora/papd%3Asstlp-colex%22#page/2/mode/2up

- Bartruse, G. (1915): *The Children in Japan*. George G. Harrap, London.
- Bas, L.–Martin, S.F. (2014): *Fernand Martin, Toymaker in Paris 1878–1912*. J. Arthur Verdoorn, Em.
- Baten, L. (1986): *Japanese Dolls. The Image and the Motif*. Shufunomoto Co., Tokyo.
- Baten, L. (1992): *Japanese Folk Toys. The Playful Arts*. Shufunomoto Co., Tokyo.
- Baten, L. (2000): *Identifying Japanese Dolls. Notes on ningyō*. Hotei Publishing, Amsterdam.
- Benedict, R. (1954): *The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture*. Tuttle Publishing. Boston, Rutland, Vermont, Tokyo.
- Bennett, T. (2006a): *Photography in Japan. 1853–1912*. Tuttle Publishing, Tokyo, Rutland, Vermont, Singapore.
- Boehn, M. (1929): *Puppen und Puppenspiele. I: Puppen*. F. Bruckmann AG., München.
- Bowersox, J. (2013): *Raising Germans in the Age of Empire: Youth and Colonial Culture, 1871–1914*. Oxford University Press, Oxford. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199641093.003.0002
- Chandler, C. (1993): *Toys and Dolls. Made In Occupied Japan*. Houston, Texas.
- Cieslik, J. – Cieslik, M. (1979): *Puppen. Europäische Puppen 1800–1930*. Mosaik Verlag, München, 1979.
- Cieslik, J. – Cieslik, M. (1988): *Lehmann Toys. More than 100 years Lehmann-Spielzeug*, Marianne Cieslik Verlag, Jülich.
- Cleverly, J. F. – Phillips, D. C. (1986): *Visions of childhood: Influential models from Locke to Spock*. New York: Teachers College Press.
- Cobbing, A. (1998): *The Japanese Discovery of Victorian Britain. Early Travel Encounters in the Far West*. Routledge, New York.
- Collier, J.Jr.–Collier, M. (1986): *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- Cradock, H.C. (1916): *Josephine and Her Dolls*. Blackie & Son Limited, London, Glasgow.
- Davis, F. H. (1913/1992): *Myths and Legends of Japan*. Dover Publications, Inc., New York.
- deMause, L. (1974): *The History of Childhood*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson.
- Dore, R. Ph. (1965): *Education in Tokugawa Japan*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Dotz, W. – Morton, J. (1996): *What a Character! 20th Century American Advertising Icons*. Chronicle Books, 12–13.

- Formanek-Brunell, M. (1998): *Made to play house. Dolls and the Commercialization of American Girlhood, 1830–1930*. The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland.
- Fraser, A. (1966): *Spielzeug. Die Gesichte des Spielzeugs in aller Welt*. Gerhard Stalling Verlag, Oldenburg/Hamburg.
- Fukai, A. (2002): *Fashion. The Collection of the Kyoto Costume Institute. A History from the 18th to the 20th Century*. The Kyoto Costume Institute, Taschen, Kyoto.
- Golovnin, V. M. (1824): *Memoirs of a Captivity in Japan, During the Years 1811, 1812, and 1813: With Observations on the Country and the People*. Second edition, Volume 3. Henry Colburn and Co., London.
- Gorer, G. (1942): *Japanese character structure*. Institute for Intercultural Studies, New York.
- Gorer, G. (1943): *Themes in Japanese Culture*. Transaction of the New York Academy of Sciences, New York.
- Gribbin, J.–Gribbin, D. (1984): *Japanese Antique Dolls*. John Weatherhill, New York–Tokyo.
- Groos, K. (1896): *Die Spiele der Tiere*. Verlag von Gustave Fisher, Jena.
- Gulick, S. (1929): *Dolls of friendship; the story of a goodwill project between the children of America and Japan*. Committee on World Friendship Among Children, New York, Friendship Press, New York.
- Hallock, G.T. (1927): *After the rain: Cleanliness Customs of Children of Many Lands*. Cleanliness Institute, New York.
- Hancock, I. (1903): *Japanese physical training; the system of exercise, diet, and general mode of living that has made the Mikado's people the healthiest, strongest, and happiest men and women in the world*. New York and London, G. P. Putnam's sons.
<https://archive.org/details/japanesephysica02hancgoog/page/n18/mode/2up>
- Hearn, L. (1894/2009): *Glimpses of unfamiliar Japan*. Tuttle Publishing, Tokyo, Rutland, Vermont, Singapore.
- Hodge, M.V. (2013): Enigmatic Bodies: Dolls and the Making of Japanese Modernity. *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Vol. 12, Issue 1.
<http://www.19thc-artworldwide.org/spring13/hodge-enigmatic-bodies>
- Holme, G. (1932): *Children's toys of yesterday*. The Studio Limited / The Studio Publications Inc. London.
- Hong, Z. (1978): *Juka kyoiku shiso no kenkyu* [Study of Confucian thought in education]. Tokyo: Koryo-sha.

- Hoshi, H. (1904/2017): *Handbook of Japan and Japanese Exhibits at World's Fair, St. Louis*. Facsimile Publisher, Delhi.
- Huld, P. (1929): *A Boy Scout Round the World*. Coward-McCann Inc., New York.
- Jagush, S. A. (2021): *Japan and American Children's Books: A Journey*. Rutgers University Press, New Brunswick, Camden and Newark, NJ, and London, Washington, DC.
- Joerissen, P. (1983, ed.): *Die Lebenstreppe: Bilder der menschlichen Lebensalter: eine Ausstellung des Landschaftsverbandes Rheinland, Rheinisches Museumsamt, Brauweiler in Zusammenarbeit mit dem Städtischen Museum Haus Koekkoek, Kleve*. Rheinland-Verlag, Köln.
- Jolivet, M. (1997): *Japan: the childless society?* Routledge, London, New York.
- Jones, M. (2010): *Children as Treasures: Childhood and the Middle Class in Early Twentieth Century Japan*. Harvard East Asian Monographs.
- Jung, J. (2011): *Chinese Laundries: Tickets to Survival on Gold Mountain*. Published by CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Key, E. (1908): *Das Jahrhundert des Kindes*. S. Fisher, Verlag, Berlin.
- Kinchin, J. (2012, ed.): *Century of the Child: Growing by Design 1900–2000*. The Museum of Modern Art, New York.
- Kipling, R. (1919): *From Sea to Sea and Other Sketches 1887–1889*. Macmillan, London.
- Ko, D. (2001): *Every Step a Lotus. Shoes for Bound Feet*. University of California Press.
- Król, A. (2010): *Still life with a japanese doll*. Manggha Museum of Japanese Art and Technology, Krakow.
- Lamarque, E. (1889): *A travers l'Exposition. Promenades de deux enfants au Champ-de-Mars et à l'esplanade des Invalides*. Paris.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65670111/f9.item.texteImage.zoom>
- Lawitt, W. (1983): *The Knopf Collectors' Guides to American Antiques: Dolls*. Alfred A. Knopf, New York.
- Mayer, H. (1900): *A trip to toyland*. Grant Richards, London.
- Mayer, H. (1901b): *The adventures of a Japanese doll*. London: Grant Richards, New York: Dutton.
- Menges, J.A. (2009): *Willy Pogány Rediscovered*. Dover Publications, USA.
- Munro, J. (2014): *Silent partners. Artist and mannequin from function to fetish*. Yale University Press.
- Nisizawa, T. (1939): Japanese folk-toys. Tourist Library: 26. Board on Tourist Industry, Japanese Government Railways.

- Nohara, K. (1936): *The true face of Japan. A Japanese upon Japan*. Jarrolds Publishers, London.
- Papp Melinda (2016): *Shichigosan: Change and Continuity of a Family Ritual in Contemporary Urban Japan*. Palgrave Studies in Urban Anthropology. Palgrave Macmillan, New York.
- Pate, A.S. (2005): *Ningyō. The Art of the Japanese dolls*. Tuttle Publishing, Singapore.
- Pate, A.S. (2008): *Japanese dolls. The fascinating world of ningyō*. Tuttle Publishing. Tokyo; Rutland, Vermont; Singapore.
- Pattberg, T. (2009): *The East-West dichotomy*. New York, USA.
- Peary, J.D. (1901): *The Snow Baby: A True Story with True Pictures*. New York: Frederick A. Stokes Company.
- Rawson, B. (2003): *Children and Childhood in Roman Italy*. Oxford University Press, Oxford.
- Richter, L. (1982): *Käthe Kruse Puppen*. Puppen Album 3., Laterna Magica, München.
- Roberts, L.P. (1976): *A Dictionary of Japanese Artists: painting, sculpture, ceramics, prints, lacquer*. Weatherhill, Tokyo.
- Romanowicz, B. (2017): *Onna*. Exhibition at the National Museum in Krakow. Feb. –May. Kraków.
- Rosell, D. (2008): *Laterna Magica*. Vol.1., Füsslin Verlag, Stuttgart.
- Saga, J. (1987): *Memories of Silk and Straw. A Self-Portrait of Small-Town Japan*. Kodansha International. Tokyo, New York, San Fransisco.
- Shibusawa, N. (2010): *America's Geisha Ally: Reimagining the Japanese Enemy*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Shimokawa, K. (2002): *Kindai Meiji, Taishō-hen–Kodomo-shi nenhyō*. Kawade shobō shinsha, Tokyo.
- Sugimoto, E. I. (1930): *A daughter of the Samurai*. Doubleday, Doran & Company Inc., Garden City, New York.
- Tanizaki, J. (2017): *Childhood Years: A Memoir*. Michigan Monograph Series in Japanese Studies. University of Michigan Press.
- Therriault, F. (1993): *The book of Japanese Dolls of the Meiji Era*. Gold Horse Publishing, Annapolis, Maryland.
- Uno, K. S. (1990): *Passages to Modernity: Motherhood, Childhood, and Social Reform in Early Twentieth Century Japan*. University of Hawaii Press, Honolulu.
- Yamada, T. (1962): *Japanese Dolls*. Tourist Library Vol. 17. Japan Travel Bureau.

- Yamashita, K. (1904): *The Illustrated Catalogue of Japanese Fine art Exhibits in the art Palace at the Louisiana Purchase Exposition*. St. Louis, Mo. U.S.A.
https://archive.org/details/gri_33125009892916
- Yoshihara, M. (2003): *Embracing the East. White women and American orientalism*. Oxford University Press.
- Wheeler, M.L. –Wheeler, W. C. (1914): *Dotty Dolly's tea party*. Rand McNally&Company. Chicago, New York.
- White, H. (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. John Hopkins University, Baltimore, USA.
- White, M. (1994): *The Material Child: Coming of Age in Japan and America*. University of California Press.
- Wright, F. L. (1943): *An Autobiography*. Duell, Sloan and Pearce, New York City.

SZERKESZTETT KÖNVEK (idegen nyelven)

- Bennett, T. (2006b, ed.): *Japan and the Illustrated London News. Complete Record of Reported Events 1853–1899*. Global Oriental, United Kingdom.
- Campbell, J.B. (1893, ed.): *Illustrated Encyclopedia of the World's Columbian Exposition*. Chicago.
- de Bodt, S., Derrey-Capon, D. and eds. (2009, eds.): *Alfred Stevens. Brussels, 1823–Paris, 1906*. Brussels: Mercatorfonds and Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Amsterdam: Van Gogh Museum.
- Dénes, M. – Fajcsák, Gy. – Splawski, P. – Watanabe, T. (2020, eds.): *Japonisme in the Austro-Hungarian Monarchy*. Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts, Budapest.
- Gaudeková, H. – Kraemerová, A. (2013, eds.): *Playing all day long. Japanese traditional Toys from Náprstek Museum Collection in Prague*. National Museum, Prague.
- Каталог выставки «Панорама империй. Путешествие цесаревича Николая Александровича на Восток 1890—1891». 2011. [Birodalmak panorámája. Nikoláj Alekszandrovics trónörökös keleti utazása, 1890–1891]
- Kinski, M. –Solomon H.– Großmann, E. (2015, eds.): *Kindheit in der japanischen Geschichte. Childhood in Japanese History. Concepts and Experiences*. Harrasowith Verlag. Wiesbaden.

Kumon Children's Research Institute (1998, ed.): *Children represented in Ukiyo-e: Japanese children in the 18th-19th centuries*. The Japan Foundation /Kumon Institute of Education, Japan.
Yoshida, K. – Litt D. – Kaigo, T. (1937, eds.): *Japanese education*. Tourist Library 19., Tokyo.

SZÓCIKKEK (idegen nyelven)

doll stories

»»Armstrong, F. (2001): Doll stories. In: Watson, V. (ed.): *The Cambridge Guide to Children's Books in English*. Cambridge, 214–215.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK (a szövegben való előfordulásuk sorrendjében)

http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/1_1_einfuehrung.html#idp1098648

<https://people.clas.ufl.edu/jshoaf/japanese-dolls/doll-uses/>

<https://www.youtube.com/watch?v=pLPvvgKNk7Q>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k398030/f1002.item>

<https://waddesdon.org.uk/the-collection/item/?id=13776>

<https://collections.vam.ac.uk/item/O55721/motschmann-type-jointed-doll/>

<https://www.ndl.go.jp/exposition/e/s1/1862-1.html>

<https://review.gale.com/2017/04/13/the-paris-international-exposition-of-1867/>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/egzotikus-255D4/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJIZ3pvdGldXmifQ>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6279501j/f277.image.r=japon>

<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop>

<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop>

<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop>

https://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/objekt_des_monats/003788.html

<https://www.weltmuseumwien.at/object/?detailID=967999&offset=0&lv=list>

<https://libwww.freelibrary.org/digital/item/1956>

<https://gallica.bnf.fr/html/und/asia/aux-expositions-universelles?mode=desktop>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k938693v/f31.item.r=poupee.zoom>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k938693v/f32.image.r=poupee?lang=EN>

<https://www.ndl.go.jp/exposition/e/s1/1889.html>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65670111.texteImage>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65670111/f47.item.r=japonais.zoom>
https://digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3A15844?overlay_query=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms%3A%22info%3Afedora/papd%3A%22#page/304/mode/2up
https://digitalarchives.powerlibrary.org/papd/islandora/object/papd%3A15844?overlay_query=RELS_EXT_isMemberOfCollection_uri_ms%3A%22info%3Afedora/papd%3A%22#page/302/mode/2up
<https://worldsfairchicago1893.com/2019/03/21/clara-doty-bates/>
<https://worldsfairchicago1893.com/2020/01/03/the-city-of-wonders-13/>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f42.item.r=jouet.zoom>
<https://www.19thc-artworldwide.org/spring13/hodge-enigmatic-bodies>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f452.item.r=poupee.zoom>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11634078/f521.item.r=imado%20yaki.zoom>
<https://archive.org/details/cu31924087000810/page/n271/mode/2up?q=+Dolls%27+Festival>
https://archive.org/details/gri_33125009892916/page/n73/mode/2up?q=Mitsutani&view=theater
<https://archive.org/details/cu31924087000810/page/n251/mode/2up?q=Undi+Mariska>
<https://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.htm#74>
https://hu.wikipedia.org/wiki/Di%C3%B3t%C3%B6r%C5%91_%C3%A9s_Eg%C3%A9rk%C3%A1ly
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Copp%C3%A9lia>
https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Puppenfee
<https://lehmanntoycollection.com/lehmann-mikado-family-lady-wbaby-in-coolie-cart-red/>
<https://lehmanntoycollection.com/lehmann-masuyama-lady-wfan-in-coolie-cart/>
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Ainuk_\(n%C3%A9p\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ainuk_(n%C3%A9p))
<http://tgy.hu/index.php/muzeumtortenet/a-honap-mutargya/182-2019/december/463-gyermekjatek-latema-magica>
<https://historycooperative.org/the-evolution-of-marketing-from-trade-to-tech/>
<https://kirkssoap.com/who-we-are/>
http://www.dollreference.com/horsman_dolls.html
[https://en.wikipedia.org/wiki/Pears_\(soap\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Pears_(soap))
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pears-1884.jpg>
<https://hu.museum-digital.org/object/59875>
<https://www.sciencehistory.org/distillations/celluloid-the-eternal-substitute>
<https://www.browniecam.com/palmer-cox/>

<https://www.worthpoint.com/worthopedia/original-1885-ivory-soap-ad-palmer-510620414>
<https://www.rjohnwright.com/products/japanese-brownie-1>
<https://www.lioncoffee.com/amazing-true-history-lion-coffee/>
<https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&startRecord=0&maximumRecords=15&page=1&collapsing=true&exactSearch=false&query=dc.title%20all%20%22catalogue%20jouets%22%20&filter=provenance%20all%20%22ville-paris%22>
<https://www.vivachocolat.fr/les-pionniers-de-la-chocolaterie/compagnie-francaise-des-chocolats-et-des-thes>
<https://www.roseoneill.org/>
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/138495>
https://visualizingcultures.mit.edu/beato_places/essay.pdf
<https://tudosnaptar.kfki.hu/historia/egyen.php?namenev=nemethy&nev5=N%E9methy+Emil>
<https://www.artrenewal.org/artworks/preparing-for-the-ball/alfred-stevens/7175>
<https://www.artrenewal.org/artworks/alfred-stevens/linde-a-paris-le-bibelot-exotique/6946>
<https://www.19thc-artworldwide.org/spring10/alfred-stevens>
<https://www.artrenewal.org/artworks/alfred-stevens/une-poup-and-233e/3585>
<https://www.artrenewal.org/artworks/femme-and-224-la-poupee-japonaise/alfred-stevens/8880>
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gwen_John_-_The_Japanese_Doll,_1920s,_NMW_A_25990.jpg
https://en.wikipedia.org/wiki/James_Tissot#/media/File:James_Tissot_-_La_Japonaise_au_bain.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Tissot_Young_Woman_Holding_Japanese_Objects.jpg
<https://jisho.org/search/bijin>
https://en.wikipedia.org/wiki/James_Tissot#/media/File:James_Tissot_Young_Ladies_Looking_at_Japanese_Objects.jpg
<https://www.britannica.com/topic/Benkei>
<https://museumderouen.fr/fr/nous-soutenir>
https://www.francetvinfo.fr/culture/patrimoine/les-poupees-japonaises-oubliees-du-museum-d-histoire-naturelle-de-rouen_3384985.html
<https://americangallery.wordpress.com/2010/03/23/charles-dater-weldon-1855-1935/>
<https://www.invaluable.com/auction-lot/charles-dater-weldon-american-1855-1935-two-hand--283-c-6c84846999>
<https://seattleartistleague.com/2019/04/14/cityscapes-by-george-hendrik-breitner/>
<https://pen-online.com/arts/toulouse-lautrec-and-his-japanese-influences/>
<https://archive.org/details/oldchinatownbook00gent/page/8/mode/2up>

<https://www.loc.gov/pictures/collection/agc/>
<https://kepeslapmuzeum.hu/a-kepeslap/a-kepeslap-mint-kordokumentum>
<http://kfss.ru/content/vostochnoe-puteshestvie-cesarevicha-nikolaya-itogi-ch5>
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10515-mayer-henry>
https://hu.wikipedia.org/wiki/Nils_Holgersson_csod%C3%A1latos_utaz%C3%A1sa_a_vadludakkal
<https://www.mysticstamp.com/Products/United-States/3151i/USA/>
<https://blogs.princeton.edu/cotsen/tag/honor-c-appleton/>
<https://www.nypl.org/about/locations/schwarzman/childrens-center-42nd-street/pooh>
<https://archive.org/details/DollsofFriendship>
<https://archive.org/details/DollsofFriendship/page/n17/mode/2up>
<http://www.bill-gordon.net/dolls/index.htm>
<https://www.japanvisitor.com/japanese-festivals/tokorozawa-doll-memorial-celebration>
<http://epa.uz.ua/00000/00030/00035/datum00963/cim100976/cim201000.htm>
<https://kincses.hu/evkonyv.html>
<https://japanesemythology.wordpress.com/2014/12/07/the-custom-of-planting-a-paulownia-at-the-birth-of-a-baby-girl/>
<https://grandtourofswitzerland.jp/cms/334/>
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/bezdek-jozsef-japan-oktatasugyerol-athenaeum-bp-1911-298#page/1/mode/1up>
<https://peoplepill.com/people/hideichi-sasaki>
<https://www.maisondepierreloti.fr/restauration-de-la-maison/>
<https://www.neprajz.hu/bbb/default.htm>
https://hu.museum-digital.org/objects?tag_id=60226
<https://pim.hu/hu/digitalis-bolcseszeti-kozpont/moricz/irok-mediaszerepben>
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/m-F2FC3/muszkaf32AF/>
<https://canterburymuseums.co.uk/collections/the-beaney/materials-and-masters/venus-flower-basket/>
[https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Joseph_Spillmann](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Joseph_Spillmann)
https://en.wikipedia.org/wiki/Sano_Tsuneha
<http://lexikon.katolikus.hu/A/Ajtai.html>
<https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&as=157832&kv=1277137>
https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/neprajzi_misszio_1896.html
https://mandadb.hu/tetel/641719/Beleznay_Kert_Budapest_19_szazad

<https://kulturzuhany.blogspot.com/2020/11/fejezetek-kinai-divattortenetbol-qing.html>
https://en.wikipedia.org/wiki/Marcella_Lindh
<https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/ark:/73873/pf0001945877>
<https://hu.museum-digital.org/singleimage?imagenr=51969>
<https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/tervrajz-az-arkad-bazar-homlokzati-diszitesehoz/1267?f=EaeJi6FOL8GssHJimiCPkERkp5fvzcZ3NVNBuIvmo0SMW7BoN7yDxpRjxa18M7yDxnB4xnh8Y&n=79>
<https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&kv=1277137&nks=1>
<https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&as=86073&kv=1277137>
<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/entertainment-music-hall-france-pic-circa-1900s-french-news-photo/79044844?adppopup=true>
<https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI498400/cff072ac-6dd1-4172-a50d-81996c476ae6/solr/0/24/0/10/score/DESC>
<https://www.youtube.com/watch?v=iht1jRHMyFY>
<https://denisevanpatten.com/2015/07/theriaults-shirley-temple-auction-wrap-up/>
<https://archive.org/details/japanencyclopedia0000loui/page/78/mode/2up?q=daruma&view=theater>
<https://terebess.hu/konyvkiadas/szorolapok/bodhidharma.html>
<https://en.japantravel.com/ehime/himedaruma/3086>
http://www.lizadalby.com/TofM_SUBJ.html
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/55481?sortBy=Relevance&ft=Utagawa+Yoshikazu&offset=0&rpp=40&pos=22>
https://de.wikipedia.org/wiki/Politisch-Anthropologische_Revue
<https://mkvm.hu/mdcb/?id=9585>
<http://gyujtemeny.imm.hu/szecesszios-epiteszet/az-1906-evi-milanoi-vilagkiallitas-magyar-pavilonja/571?p=>
<https://gyujtemeny.imm.hu/kereses?s=1&q=Enteri%C5%91rfot%C3%B3++Az+1906-os+Mil%C3%A1n%C3%B3i+Vil%C3%A1gki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s+Magyar+pavilonja>
<https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/mintalap-gyerekszoba-berendezesenek-terve/2888?ds=eyJxIjoidW5kaSAifQ%3D%3D&i=5>
https://en.wikipedia.org/wiki/Kate_Seredy
<https://orient-projekt.hu/eletrajzi-adatlapok/szekacsne-vida-maria>
<https://onlineonly.christies.com/s/british-european-art/philip-alexius-de-laszlo-british-1869-1937-69/110318>
<http://www.artnet.com/artists/ritta-boemm/past-auction-results>
<https://www.facebook.com/ritta.boemm?fref=ts>

<https://axioart.com/tetel/kover-gyula-1883-1950-kislany-keleti-babaval-3cb34478>

https://hu.wikipedia.org/wiki/A_h%C3%A1rom_b%C3%B6lcs_majom

<https://archive.org/details/japanencyclopedi0000loui/page/426/mode/2up?q=jizo>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szamolocedula-4AB3F/>

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=31501>

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=33988>

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=21979>

<https://mkvm.hu/mdcb/?id=44104>

FŐBB ONLINE ADATBÁZISOK

Arcanum Digitális Tudománytár (<https://adt.arcanum.com/hu/>)

Bibliothèque nationale de France (<https://gallica.bnf.fr/>)

Iparművészeti Múzeum (<https://gyujtemeny.imm.hu/>)

Internet Archive (<https://archive.org/>)

Library of Congress (<https://www.loc.gov/>)

Múzeum Digitár (<https://muzeumdigital.hu/>)

National Diet Library (<https://www.ndl.go.jp/exposition>)

Néprajzi Múzeum (<https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.start.php>)